ISTORIA ROMÂNILOR

ŞI A

CIVILISAŢIEI LOR

DE

N. IORGA

TRADUCERE DIN
LIMBA FRANCESĂ

DE

AL. LASCAROV-MOLDOVANU

EDITURA FUNDAŢIEI
„FERDINAND I-iu"
BUCUREŞTI 1930

www.dacoromanica.ro

Chipul de Domn fanariot tipărit pe
copertă e dat, fără a arăta ce represintă,
în ediţia în 4° din Călătoria la Muntele
Sinai a lui Alexandre Dumas père.

www.dacoromanica.ro

ISTORIA ROMÂNILOR

ŞI A

CIVILISAŢIEI LOR

DE

N. IORGA

TRADUCERE DIN LIMBA FRANCESĂ

DE

AL. LASCAROV-MOLDOVANU

BUCUREŞTI

Editura Fundaţiei „Ferdinand I-iu"

1929

www.dacoromanica.ro

CAP. I-iu.

Basa teritorială a naţiunii române.

Între centrul Europei şi stepa rusească, între regiunile brumoase din Nord şi Sudul însorit care este Peninsula balcanică, se întinde un întreg ţinut a cărui unitate geografică nu există în ce priveşte caracterele positive ale naturii. Ea înfăţişează, din potrivă, contraste izbitoare: asprele ierni, bogate în zăpezi, ale Moldovei septentrionale nu se asamănă de fel cu climatul potolit al Munteniei, unde, în aceste luni, numai câteva răbufneli venite din Nord-Est dau o înfăţişare de îngheţ bogatelor ţinuturi, şi unde, a doua zi, în căldura moale a desgheţului, Februarie samănă mai degrabă cu un prour de primăvară.

Văile, de o orientare cu totul deosebită, ale Olteniei au o atmosferă mediteraneană cu privire la această câmpie munteană, atât de supusă neaşteptatelor vântoase, pe care nimic nu le poate opri în asaltul lor. Adese ori ninge la Iaşi, în vreme ce câteva picături de ploaie călduţă cad din cerul trandafiriu, printre norii cari acopăr surâzătorul Bucureşti.

Aceste deosebiri nu se datoresc decât vecinătăţii munţilor şi a câmpiei din fiecare dintre ţinuturile care alcătuiesc o ţară atât de variată la înfăţişare, şi totuşi atât de unitară. Căci, dacă Transilvania nu înfăţişează decât numai văi strâmte între culmile Carpaţilor şi liniile colinelor care-i brăzdează în toate părţile întinderea, dacă terenul ei nu e înfăţişat decât prin luncile, prin văile destul de largi ale râurilor, ca Oltul, Târna-Someşul, Muntenia, cuprinzând de asemenea Ol-

www.dacoromanica.ro

tenia, şi Moldova, astfel cum era înainte de desmembrările din 1775 şi 1812, presintă toate înfăţişările cu putinţă ale unui teritoriu complect, — şi aceste provincii formează ca un museu artificial al deosebitelor aspecte pe care le poate lua o natură bogată, ţinând în acelaşi timp de Occidentul rece, cu ceţe dese, cu livezi înverzite, şi de Orientul cu cer albastru, cu soare arzător şi cu recolte ca din poveşti. În câteva ceasuri de mers, treci, în Muntenia, de la stâncile pleşuve, de la pădurile de brazi, de la râuleţele care ţâşnesc din izvoarele înalte ca să se înfunde, zgomotoase, în „gurile" largi, până la colinele pe care se răsfaţă bogatele gradini asămănătoare celor din Anglia, până la alba casă strămoşească cu lemnăriile înegrite de vreme. Puţin mai jos şi te vei găsi, supt razele arzătoare, într'o câmpie, unde, în câteva săptămâni, firul de grâu care abia se ivia în Aprilie, se îndoaie către mijlocul lui Iunie supt greutatea spicului de aur, pe când în munte, sus, cele d'intâiu flori primăvăratece nu sânt încă veştejite, iar, în faţa ferestrelor căsuţei din sate, liliacul nu a isprăvit să înflorească. Apoi, dînfr'odată, o lume specială umple de mirare pe călător. E zona Dunării, cu pădurile de salcie noduroasă, de nestrăbătut când le priveşti întâiu, şi care totuşi ascund luminişuri, unde pescarul îşi curăţă şi-şi drege uneltele, unde el îşi pregăteşte produsul plaselor lui. În Dobrogea, această zonă încalecă fluviul, se întinde pe malul drept, de-a lungul unui ţinut fără stapân, având un mai îndepărtat trecut, până la marile lacuri, la indescifrabila deltă a Dunării, la Mare. Acolo, o altă regiune de pescărie aşteaptă pe băştinaş ca şi pe străinul care, din vremi seculare, aleargă de la Nord şi de la Sud să exploateze aceste nesfârşite bogăţii.

Aceiaşi privelişte în Moldova: scobori din culmile pleşuve ale Ceahlăului ca să te afli curând prin grădinile satelor râzătoare şi ale vechilor mănăstiri, ale că-

www.dacoromanica.ro

ror clopotnițe se ivesc pe neașteptate pe de-asupra nesfârșitelor păduri. Puțin mai departe, larga albie a Siretului își desfășură, falnic, apele-i străvezii, presărate cu numeroase insule; acolo, costișele scăldate în soare se învesmântează în fiecare an cu splendide recolte; între imașurile care hrăniau odinioară una din cele mai alese rase de vite din Europa, aceia a boilor cu fruntea largă și cu puternicele coarne țapoșe, sclipesc iezerele făcute de vechii boieri, pentru îndestularea, în cursul lungilor posturi ortodoxe, a curții și-a țeranilor lor. În sfârșit, dincolo de Prutul cu ape leneșe, strâns între înalte maluri de lut care mai îl ascund privirilor, se desface câmpia Basarabiei, cu undulațiile-i blânde, bune pentru pășuni. Acest ținut, puțin populat, care păstrează peste tot același caracter de stepă și amintirea vechiului „pustiu", duce la marile lacuri danubiene, asămănătoare acelora din Dobrogea învecinată, și la limanul Nistrului; acolo se sfârșește principatul pe care Voevozii veacului al XIV-lea se făliau, chiar în titlul lor, de a-l fi dus „de la munte până la mare".

Oltenia, asămănătoare în multe privinți cu Serbia vecină și având asămănări cu ținuturile care tind nu spre Marea Bizanțului, cât spre aceia a Veneției, ni dă, din nou, acea dulce succedare a tuturor climatelor, a tuturor priveliștilor și produselor, de la înălțimile singuratece ale Parângului până la frumoasele coline ale Mehedințului, Gorjului și Vâlcii, până la bogatele câmpii ale Doljului și Romanațului și la acele pescării ale Dunării care, în jurul Celeiului, azi schelă dunăreană de-al doilea rând, erau celebre și în veacul al XIII-lea.

Asămănătoare prin această armonie de nuanțe, deosebitele zone ale regiunilor geografice care sânt Oltenia, Muntenia, Moldova și Transilvania cu anexele lor, se despart totuși prin deosebiri adânci care fac din fiecare dintre ele un tot distinct și aparte. Am și spus

www.dacoromanica.ro

că Oltenia se apropie de Serbia, — Oltul, de la care şi-a luat numele, fiind o Moravă a malului stâng danubian. Dar, dacă între Muntenia şi Moldova este elementul comun al acelei stepe care, cuprinzând tot Sudul basarabean, se întinde dincoace de Prut în regiunea Galaţului ca să se coboare spre Brăila şi să se desfăşure slobodă în vechiul bărăgan al Ialomiţei, asemeni oceanului de bogate ierburi trecătoare al Rusiei meridionale, nu se va găsi în Moldova acea moale câmpie hrănitoare, deschisă la toate vânturile, cum şi la toate imigraţiunile umane, invasii devastatoare şi transformatoare. Colinele se alungă, se întrepătrund, amestecând liniile capricioase ale vechilor lor păduri cu covoarele multicolore ale deosebitelor culturi. Dacă Siretiul, Prutul, Nistrul au frumoasa linie dreaptă a râurilor muntene, a *tuturor* râurilor muntene (Vedea, Argeşul, Dâmboviţa, Prahova, Ialomiţa, Buzăul), Moldova, Bistriţa, Putna, coborând din munţii occidentali ai ţării, nu merg de-a dreptul la Dunăre; ele străbat regiunea înaltă a ţării pentru a-şi amesteca valurile cu acelea ale Siretiului, care formează una din marile artere moldoveneşti. Pe malul stâng, acelaşi râu nu primeşte decât apele nesigure ale Bârladului, care, după un circuit disgraţios de-a lungul văilor chinuite, par că vor să se cufunde în pământul lor galben şi sfărâmicios. Prutul primeşte numai apele paralèle ale Jijiei, pe malul drept, pe când abia singure două cursuri de apă mai importante brăzdează Basarabia, ca să se verse în Nistru.

Cât pentru Transilvania, sistemul apelor, hotărîtor, în ce priveşte caracterul unei ţeri, e încă mai deosebit. Cu toată despărţirea Carpaţilor, e vădit că partea meridională a provinciei, cu Ţara Oltului, a Bârsei, cu districtul Sibiiului, ţin de Muntenia, unde merge îndată cursul râurilor sale; Voevozii munteni au reuşit adese ori s'o aibă după cum şi cei ai Moldovei au căutat, prin

www.dacoromanica.ro

Bucovina şi Pocuţia, să atingă chiar izvoarele Siretiului, ale Prutului şi ale Nistrului. Totuşi, celelalte mari râuri, Murăşul, Someşul, cele trei braţe ale Crişului, cursurile de apă ale Banatului Timişoarei, se duc spre Est ca să se verse în acel mare canal colector al Tisei, care va îmbogăţi Dunărea cu toate aceste ape adunate împreună.

Peste aceste deosebiri aparente, domneşte peste tot o largă unitate. Ar fi greu, chiar pentru geologul care statoriceşte elementele constitutive ale unui lanţ de munţi, a determina, nu punctul unde începe linia însăşi a Carpaţilor, dar acela unde ea ajunge să domine peisagiul, ceia ce este esenţial din punctul de vedere al geografiei „umane“ şi, mai ales, al geografiei istorice. Nu-l va găsi, de sigur, în Galiţia, unde înălţimile se urmează, fără totuşi ca întreaga ţară să li aparţină, fie din punctul de vedere al aspectului naturii, fie din acela al condiţiilor umane în domeniile economice, sociale şi politice ale vieţii. Ţara şi omul se sprijină, ce e drept, pe muntele care mărgeneşte la Vest marea câmpie smârcoasă a Poloniei, al cării nume înseamnă „ţara câmpiei“, dar nu muntele este acela care creiază hotare şi care dă o fisionomie la tot ceia ce se află în umbra lui, ocrotitoare şi inspiratoare în acelaşi timp.

Totul se schimbă îndată ce Carpaţii ating acele regiuni care represintă vechea patrie, tradiţională, a rasei româneşti, băştinaşă în stâncile lor ca şi în văile adânci care se sapă între cele din urmă ramificaţii împădurite ale muntelui. Observaţi mai întâiu numele lor: cetăţuia Carpaţilor, dominând toată regiunea cu liniile sale, care sânt ca nişte circonvoluţiuni născătoare de gânduri şi impulsie, se numia odinioară pentru Maghiari, năvălitori târzii şi incapabili de a colonisa pădurea ei singuri, „pădurea regelui“; ea corespunde în Orient marii păduri a Serbiei, mergând de la Belgrad

www.dacoromanica.ro

până la Niș, și care a distrus, prin toate primejdiile închise în ea, un așa de mare număr de cruciați, sau încă acelor mari păduri ale Occidentului, Hercynia lui Cesar și a lui Tacit, pădurea Ardenilor din evul-mediu. Ceia ce se găsia dincolo a fost pentru latinitatea medievală o „Transilvanie", denumire care se întinse apoi, cuprinzând întreaga provincie. Din această „țară de dincolo de păduri" te cobori în „Transalpina", Havasalföldul Maghiarilor, „Țara de dincolo de Alpi". Pentru Românii din Moldova vecină, de creațiune mai nouă, e „Muntenia", „țara muntelui", unde locuiesc „Muntenii". Când Patriarhul Bizanțului a creat în veacul al XIV-lea un arhiepiscopat pentru Românii din Muntenia aceasta, noul Scaun primi denumirea de al „Ungrovlahiei și al plaiurilor" (πλαγηνὰ ≐ plaiuri). Nordul, bogat în păduri, al înseși acestei Moldove, viitoarea Bucovină a usurpației austriace din 1775, apare pentru întâia dată în cronica polonă supt numele de „Plonyany", munții.

Păstorii, a căror activitate rătăcitoare de-a lungul văilor pune un început istoriei poporului român, sânt tot atâta copiii muntelui, pe cât sânt brazii și molifții lui. Cele d'intâiu formațiuni politice au fost înfăptuite de Voevozi la umbra culmilor înalte, aproape de trecători, nu cu scopul de a se putea strecura prin această poartă deschisă în spre străin, ci pentru a opri pe năvălitori la cei d'intâiu pași pe cari el i-ar cerca împotriva apărării firești a graniței. Acolo fură ridicate cele d'intâiu biserici de piatră și cele d'intâiu cetăți, în jurul cărora se strânseră locuințile negustorilor. Chiar cât privește agricultura, este dovedit azi că, după întreruperea operei civilisatoare a Romanilor, ea își reluă activitatea pe înaltele podișuri, la adăpostul năvălirilor.

Muntele încunjură, îmbrățișează de toate părțile acest pământ românesc. Trei mari bulevarde de stânci îl domină, și fiecare dintre ele va fi leagănul unui Stat. Se

www.dacoromanica.ro

pare în adevăr că vechiul Voevodat român neatârnat, premergător invasiei ungureşti în Transilvania, îşi avea centrul şi punctul de sprijin în acel masiv al Bihorului, care domină provincia la Vest. De la Argeş şi din Munţii Jiiului a pornit viaţa politică a principatului muntean. În sfârşit, fără Bucovina şi chiar fără acel comitat al Maramureşului, care-i este continuarea occidentală, şi fără de care nu ar fi fost dinastia moldovenească — o condiţie determinată pentru însăşi crearea ţerii, — Moldova n'ar fi alcătuit cel de-al doilea Stat românesc, acel care, multă vreme, a fost cel mai puternic. Până chiar în Basarabia, care nu-i de cât jumătatea orientală, răpită abia în 1812, a vechii Moldove unitare, dacă nu ar fi fost acele şiruri de coline, care prin proteguirea pădurilor lor şi prin răcoarea văilor udate de apele molcome întreţin rodnicia pământului, întreg acest Ţinut ar fi rămas un biet colţ de pământ uitat şi pustiu din marea stepă goală.

Muntele e atât de familiar Românului, încât nu are un nume deosebitor. Poate că odinioară i se zicea „Caucas", — dar chiar această denumire nu însemnează mai mult decât aceia de „Alpi", căci ea e tot una cu terminul comun de „stâncă". În cărţile de şcoală învaţă copiii noştri denumirea de Carpaţi, — încolo poporul nu-i spune altfel decât „Muntele".

Pentru a avea înţelesul desăvârşit al unităţii geografice a acestor Ţinuturi, trebuie să ţinem socoteală de un alt element, care este râul, Dunărea, căci din îmbinarea acestui munte cu această apă derivă caracterul unitar al unei regiuni ale cării aparenţe sânt atât de variate.

Nu e *o singură* Dunăre: sânt mai multe, cel puţin trei. Răpedele curs de apă care ţâşneşte din adâncurile Pădurii Negre păstrează multă vreme caracterul romantic al unui râu german. Chiar când duce vase de

www.dacoromanica.ro

mari dimensiuni pe apele-i crescute prin torenţii munţilor, ea nu are încă înfăţişarea impunătoare a unui fluviu. La Viena, ea nu domină încă marele oraş, care, cu toate „valurile ei albastre", nu trage de aici niciun caracter. Între vechea Budă istorică a regilor maghiari şi a Paşilor turceşti, urmaşii lor, şi Pesta modernă, oraşul parvenit, cu casele de piatră, lipsite de stil, Dunărea începe a stăpâni; podurile ei gigantice sânt cea mai de samă podoabă şi cea mai mare operă tehnică a capitalei ungare. Cu toate aceste dimensiuni, care şi fac din Dunăre una din principalele artere fluviale ale Europei, îi lipseşte încă acea desfăşurare, acea vitalitate năvălitoare, datorită căreia ea ajunge să fie nu numai una din marele căi ale comerţului european, ci, în acelaşi timp, imensul canal care adună apele unei întregi mari regiuni geografice, elementul cel mai activ al întregii vieţi a unei ţări, apărarea şi sprijinul, suprema frumuseţă şi cea mai mare mândrie a unei rase care vede în acest fluviu măreţ ca o figură legendară de strămoş şi ca un simbol de viitor în care vin să se topească toate amintirile unui trecut tulbure, aporturile de energie ale unui present agitat, pentru a se armonisa, în sfârşit, pentru a se împăca în însuşi destinul naţiunii.

Acest caracter, Dunărea nu-l are chiar nici în clipa când, de-a lungul pustei ungare, riscă îndrăzneţ marea ei cascadă către Sud. Pe cele două maluri, nu câmpia e determinată de fluviu, ci fluviul însuşi se pierde, cu toate largile lui proporţii şi bogata statornicie a cursului său, în imensitatea unei regiuni pe care nimic nu vine s'o definească. Pentru a fi Dunărea cea cântată cu entusiasm de poeţi şi adânc iubită de eroismul popoarelor născânde, îi trebuie vecinătatea muntelui, care, îndată după vărsarea Tisei, are s'o strângă în defileurile sumbre ale Porţilor-de-fier.

www.dacoromanica.ro

In acest punct, o legătură neîntreruptă se statornicește între Dunăre și muntele din adâncul căruia țâșnesc râurile care apoi se varsă în ea. Din unirea lor, pe întinderea ținutului locuit de rasa românească, se naște unitatea însăși, care nu trebuie căutată aiurea, a acestui ținut. Prin aceste râuri chiar Carpații se pun necontenit în atingere cu Dunărea, și Dunărea subliniază cu cursul ei cele din urmă șiruri de coline pe care muntele le întinde spre Sud. Odinioară, fluviul urmă, pentru a se arunca în mare, acea depresiune de teren pe care se află azi linia ferată Cernavoda-Constanța. Dobrogea întreagă era cuprinsă în aceiași formațiune geografică cu Muntenia și chiar cu Moldova, cu care ea năzuiește a se uni încă prin înălțimile din preajma Galațului. Azi, noul curs evită vechile platouri, de un caracter cu totul particular, ale acestei Dobrogi, pentru a urma depresiunea câmpiei, margenile stepei și ultimele prelungiri ale pământurilor fertile care se întind la picioarele ramificațiunilor munților.

Dacă malul drept al Dunărei panonice, acel care aparține, privind stepa, rasei maghiare, e lipsit aproape cu desăvârșire de afluenți, ca și cum domnia fluviului nu ar fi trebuit să se întindă în această regiune de vaste câmpii, malul drept balcanic nu primește decât doar câteva râuri de-o însemnătate secundară, care nu pot fi comparate cu Tisa, cu tot ceia ce cară ea, nici cu aportul, cu totul excepțional, al Munteniei și al Moldovei. Mai apropiați de fluviu, în ce privește culmile și colinele lor, Balcanii nu se înfățișează cu acea strânsă legătură care deosebește raporturile dintre Carpați și fluviu; lisiera câmpiei care se interpune între linia danubiană și înălțimi este cu mult mai puțin întinsă și neasămănat mai puțin fertilă. Dacă Dunărea joacă un rol însemnat în poesia Sârbilor, nu este pentru Bulgari marele fluviu tutelar; folklorul lor o pomenește mai rar

www.dacoromanica.ro

şi într'un chip mai prizărit chiar decât al Ruşilor. Statele româneşti, pornind de la munte, s'au grăbit să atingă aceste maluri, şi, prin sforţări răpezi şi fericite, au ajuns să le stăpânească abia după câteva decenii; Bulgaria politică, din potrivă, pornită din stepa rusească pentru a ajunge la delta dunăreană, a părăsit degrabă aceste regiuni pustii, neînstare a da războinicilor prada lor zilnică, ca să caute de-a lungul peninsulei calea imperialului Bizanţ. Balcanul el însuşi rămâne numai o redută inaccesibilă, pentru a adăposti bandele pornite pe jaf; cât despre fluviu, el nu însemna pentru ambiţia haganilor bulgari şi a urmaşilor lor, Ţarii de limbă slavă şi de religie ortodoxă, decât un punct de plecare, curând părăsit şi uitat chiar de acei cari visau de cucerirea Bosforului.

Grecii ziceau acestui fluviu Istros, de unde numele oraşului Istria de la guri; Românii îi zic Dunăre, nume pe care l-au împrumutat de la cei mai îndepărtaţi strămoşi, băştinaşii malurilor ei. Printre râurile pe care le preamăresc cântecele populare, nu-i unul care să se asemene cu ea în veneraţia adâncă de care o încunjoară rasa. Fără Dunăre, n'ai putea să-ţi închipui destinele poporului român, ca şi fără Carpaţii înşii. Dacă muntele a adăpostit generaţiile ameninţate de nesfârşitele năvăliri, Dunărea a adunat elementele etnice din contopirea cărora trebuia să se nască naţionalitatea română. Fără ceia ce a adus fluviul, Carpaţii, ca Alpii în Elveţia, ar fi oferit numai adăpostul sigur al văilor lor grupelor de rase deosebite care ar fi conlocuit fără a se contopi, pe când, fără Carpaţi, ar fi fost de fapt un amestec, ca în Ţerile-de-jos la gurile Rinului, dar fără ca noua formaţiune naţională să fi putut găsi de la început contururile sigure şi gurile permanente ale unei fundaţiuni politice.

www.dacoromanica.ro

CAP. II.

Formaţiunea poporului român.

Populaţii primitive. Cercetări făcute mai mult la întâmplare, fără un plan al întregului şi, până mai ieri, fără un studiu aprofundat al resultatelor căpătate, ne deslușesc asupra caracterelor celei d'intâiu civilisaţii românești. S'au găsit olării cenuşii şi roşii, câte-odată de-o factură destul de gingaşă şi de-un aspect variat, — sânt unele pictate —, statuete înfăţişând grosolan idoli, ustensile de metal, arme de bronz de-o formă elegantă, întru totul asămănătoare cu acelea scoase la lumină în săpăturile ce s'au făcut în fundul chiar al Occidentului. Ornamente care dovedesc o mare îndemănare din partea acelor meşteri anteriori epocei istorice complică mânerele spadelor, pe când vasele înfăţişează încă de atunci acele linii bisotate, care caracterisează o întreagă epocă a artei preistorice. Materiale scumpe, păstrate azi la Universitatea din Iaşi, mai puţin acelea care, imprudent, au fost „împrumutate“ la Berlin, au fost găsite la Cucuteni, aproape de acelaşi Iaşi, a cărui aşezare pare să fi fost încunjurată de un întreg grup de aşezăminte destul de populate, distruse violent în cursul unor năvăliri a căror amintire istoria a pierdut-o, căci focul este acel care a pus capăt acestor mai vechi vetre ale civilisaţiei abia începătoare. Ni amintim că am văzut o întreagă şi frumoasă colecţie particulară, provenind din munţii Mol-

www.dacoromanica.ro

dovei, din regiunea Neamţului, aproape de Piatra. În districtul Prahovei, aproape de Vălenii-de-Munte, avurăm surprinderea de a descoperi, aproape de faţa pământului, datorită poate unei lucrări de săpătură mai veche, cel mai bogat tesaur de arme de bronz din câte au fost scoase până azi şi, acum în urmă, câteva hangere de bronz, terminate cu un cap de pasăre, care serviau ca monedă. Aiurea de asemenea, unii amatori au cules bucăţi isolate, ca acelea care alcătuiau, către jumătatea veacului trecut, colecţiile foarte amestecate şi pline de obiecte false ale unui Boliac sau Papazoglu şi care, mai pe urmă, fură strânse în Museul arheologic din Bucureşti. D. Plopşor a scos din Oltenia doljeană şi desemnuri de peşteră. Valea Mostiştei, în Estul muntean, e plină de urme ale unei arhaice civilisaţii nescrise. S'a dovedit că Bucureştii chiar sânt pe locul unor aşezări preistorice.

În de obşte poporul n'a pierdut amintirea locurilor unde au trăit înaintaşii vieţii româneşti de azi. El le arată vorbind de urmele lăsate de „uriaşi", de „Letinii" păgâni şi de „Jidovi", — ceia ce pare a arăta, în legătură cu tradiţiile biblice, numai rasa cea mai veche. Aceste sate preistorice se găsesc cele mai dese ori pe înălţimi, prinse mai târziu de mănăstirile şi de cetăţuile evului mediu istoric, pe care graiul popular le denumeşte cu terminul, împrumutat din latina populară, de „cetăţuie" sau „grădişte". Cât despre numeroşii tumuli, vădit artificiali, ei corespund adesea curganelor ruse; cuprind, pe lângă olărie, arme, rămăşiţi de animale jertfite, cenuşă şi schelete de regi şi căpetenii barbare; unii din ei au dedesupt vechi aşezări omeneşti; alţii par a nu fi slujit decât pentru a vesti prin focuri de strajă trecerea hordelor care, până în veacul al VI-lea, năvăliau aproape în fiecare an în ţară.

Rămăşiţele omeneşti găsite întâmplător în vechile vetre preistorice n'au fost până acum supuse unui stu-

www.dacoromanica.ro

diu mai amănunțit; antropologia n'a statornicit într'un chip fie cât de puțin precis caracterele fisice ale acestei rase trace, despre care vom vorbi curând, la a cării civilisație foarte înaintată s'au alipit mărturiile de artă găsite în preajma lor. Erau, acești strămoși, asemeni sau nu cu oamenii cari locuiau, în același timp, văile Peninsulei Balcanice și cari se împânziau pe toată vasta regiune cuprinsă între Adriatica, Pontul Euxin și Arhipelag? Tot ceia ce se poate spune e că sânt serioase rațiuni de a crede că această civilisație primitivă este tracă [1]. Pe de altă parte, e sigur că la un capăt la celalt al regiunii carpato-dunărene formând teritoriul unitar pe care s'a desvoltat mai târziu rasa românească a dăinuit în epoca neolitică o civilisație primitivă cu un caracter desăvârșit unitar [1]. În coloarea, podoabele și forma vaselor, în felul ustensilelor, în înfățișarea armelor de bronz, în construcția mormintelor, în caracterul și gruparea locuinților, nu este nicio deosebire între obiectele găsite pe clinul Carpaților moldoveni sau pe colinele prahovene.

Unității pământului îi corespunde astfel unitatea celei d'intâiu rase, vădit băștinașă, cel puțin în ceia ce privește primele manifestări artistice ale ei.

Înrâuriri scitice. Dacă muntele putea să slujească de refugiu locuitorilor care se și statorniciseră pe acest pământ, râurile dădeau, începând chiar cu Dunărea, căile firești de invasie, căci ele aduceau, atrași de vecinătatea bogatelor ținuturi unde înflori rând pe rând

[1] D. Ioan Andrieșescu, într'o excelentă lucrare, *Contribuție la Dacia înainte de Romani* (Iași 1912), merge mai departe: d-sa vorbește în introducere de unitatea neolitică carpato-balcanică și constată că toate caracterele ei sânt aceleași în Moldova orientală și în Transilvania (cf. *ibid.*, pg. 73).

[2] Chestia a fost tratată fundamental și înoită cu frumoase ipotese îndrăznețe de V. Pârvan în ultima-i lucrare *Getica, o protoistorie a Daciei (Analele Academiei Române* pe 1926). V. mai ales despre năvălirile scite și înlocuirea vechii culturi de bronz cu cea de fier, *ibid.*, pp. 293 și urm., 496.

www.dacoromanica.ro

civilisaţia greacă şi cea a Romanilor, pe străinii în căutare de nouă aşezări sau de nouă întreprinderi.

Ei trebuiau să vină din Nord şi din Vest; Sudul nu putea să deie decât ţerani în căutare de pământuri nouă, sau fugari goniţi de vre-o navălire. La Est, era stepa nesfârşită, care se afla în stăpânirea Sciţilor.

Se poate afirma azi că acest popor, descris de Herodot în înfăţişarea şi legenda lui, nu era decât o confederaţie trecătoare de populaţii, unite pentru glorie şi pradă, supt conducerea câtorva familii iraniene, care ajunseseră sa fundeze dinastii regale, după spusa Grecilor. Războinicii erau în cea mai mare parte Turanieni cu faţa întunecată şi cu trupul scund, asemeni Turcomanilor din Asia Centrală şi Tatarilor dintr'o epocă posterioară, cari, dupa ce înghiţiau fructul năvălirilor lor devastatoare şi tributul dat de popoarele supuse puterii lor, se nutriau cu ceia ce li dădeau turmele lor. Nesfârşitele lor schimbări din loc se explică prin acea nevoie de transhumanţă, veşnică oscilaţie între sălaşurile iernii şi câmpiile călcate totdeauna pe aceiaşi linie a puţurilor şi a cisternelor în timpul verii, care alcătuieşte caracterul deosebitor al popoarelor de păstori.

În aceste condiţii, ei putură să dea marilor râuri ale stepei nume împrumutate limbii turaniene. Putem afirma că numele de *Istros* este trac şi că acel al *Dunării*, *Donau* al Germanilor, *Duna* al Turco-Tatarilor, vine de la vechii Sciţi, cari i-au stăpânit multă vreme gurile. Vechiul nume al Nistrului, grecescul *Danastris*, este *Tyras* şi în această formă elenică se poate recunoaşte Turla uralo-altaică, păstrată, de altfel, în limbagiul Tatarilor şi Turcilor dintr'o epocă mai recentă. *Pyretos* al lui Herodot este pentru Români Prutul, pe care Turco-Tatarii îl pronunţă Brut; caracterul asiatic al numelui ar fi deci de necontestat. Se poate admite o obârşie tracă pentru *Tiarantos*, arătat în tex-

www.dacoromanica.ro

tele greceşti din veacul al VI-lea şi care e, după cât se pare, Siretiul sau Seretul Slavilor. S'au adunat argumente pentru a se dovedi că trebuie să punem în aceiaşi categorie unul din marile râuri ale Munteniei, Argeşul, căruia i s'a căutat un conrespunzător armean inadmisibil, şi Oltul, marele Olt, care desparte Muntenia de cele cinci districte ale Olteniei.

La sfârşitul veacului al VI-lea, marele rege pers, cu ţeluri atât de îndrăzneţe, Dariu, fiul lui Histaspe, conduse o expediţie în scopul distrugerii masei mereu ameninţătoare a barbarilor danubieni; combinat cu un ajutor al Grecilor, acest atac se pierdu în stepa nisipoasă lipsită de apă şi de păşune. El nu mişcă nici măcar mulţimile scite din aşezările lor de dincoace de Dunăre, unde se găsia unul din acele puncte strategice întărite care sânt în tradiţia rasei. Căci dincolo de stepă chiar, adecă în Sciţia propriu-zisă, pe acel teritoriu al Dobrogii, cu totul propriu pentru păşunile târzii, ele ajunseră să întemeieze o nouă Sciţie, *Scythia Minor*, dependenţă statornică a vechiului lor Imperiu [1]. Găsim acolo mai târziu, către al VI-lea veac înainte de era creştină, regi cari poartă pitoreştile nume de Charaspes, Kanytes, Tanussa, şi ale căror monede de argint, batute de Greci, au insignele monedelor elenice înseşi şi chipurile caracteristice ale zeilor din Olimp. Sărmani regi fără anale şi fără izbânzi, al căror rol, acelaşi şi monoton, consta în a-şi cumpăra de la oaspeţii greci de pe coastă şi de la negustorii în trecere liniştea la care-şi supuneau pe cele câteva mii de păstori războinici şi banditi!

O adunare de seminţii care nu ajung să închege un

[1] Aceste deosebiri de „Mare" şi „Mică" între provincii s'au transmis, de altfel, la Ruşi şi la popoarele din Carpaţi şi Balcani (Marea şi Mica Rusie, Marea şi Mica Vlahie, în Pind).

www.dacoromanica.ro

popor având o patrie adevărată nu poate să exercite o înrâurire. Daeă unele nume de râuri mari s'au păstrat, pe acest teritoriu românesc tot așa de bine ca în Rusia, în limbaginl națiunilor statornice care locuiră acolo mai târziu, trebuie să atribuim acest fapt numai acestor așezări, de însemnătate mai mult militară, acestor lagăre de resistență trecătoare ale „regilor" cu apucături de hagani cari păziau vadurile acestor râuri,— vaduri de-o însemnătate excepțională pentru orice națiune migratoare trăind din produsul turmelor lor. Populația primitivă trebui să li părăsească aceste regiuni, unde ei împiedecară orice așezare a altora și orice strecurare a vasalilor cari veniau să aducă ofrandele și închinarea lor.

Înrâurirea sarmată. Între confederația Sciților și a Sarmaților, cu ramificările lor Roxolanii și Iazigii, la Est și la Vest, nu e nicio deosebire esențială. Aceleași mase turaniene se grupară supt o altă clasă dominantă, probabil de asemenea iraniană, pentru a îmbogăți istoria migrațiunilor și a năvălirilor cu încă un nume. Acela de *marha*, păstrat de Amian Marcellin, vădit turcesc, în înțelesul vechiu al cuvântului.

Se regăsesc acești Sarmați în izvoarele vechi pe locul ocupat mai înainte de expansiunea scitică, pe care ei o mențineau fără să o poată continua, fiindcă ea ajunsese cele din urmă limite. Dar, într'o epocă mai recentă, e evident că mănunchiuri de popoare diferite, de o obârșie mai nobilă, veniră sa îngroașe rândurile lor, așa precum, mai târziu, Germanii, în mare număr, veniră să se înșire supt steagurile lui Attila, devenind „Huni", cu același titlu ca al războinicilor de pură rasă asiatică ai teribilului hagan. Credem că Slavii, cari de pe atunci erau un popor esențial agricol, apărură pentru întâia dată în istorie ca unul din elementele confederației sarmate. Nu s'ar putea altfel lămuri caracterul

www.dacoromanica.ro

slav, foarte vechiu şi cu totul particular, al nomenclaturii geografice în Transilvania, căci e sigur că această nomenclatură nu poate fi legată de trecerea, mai mult pripită, a năvălirii slave din veacul al VI-a al erei creştine. Ne întrebăm chiar dacă numele de Sarmisagethusa; Capitala Dacilor, cari li urmară în această Transilvanie chiar, nu păstrează în rădăcina ei amintirea acestor Sarmaţi, cea d'intâiu pătură aşezată peste băştinaşi.

Înrâurirea galică. Acest teritoriu carpato-dunărean s'a fost necunoscut acelei rase puternice şi energice, mereu în căutare de aventuri războinice, de-a lungul ţinuturilor îndepărtate, care e rasa Galilor. Seminţiile lor erau încă de mult timp stăpâne pe Alpii italieni, chiar după ce pierduseră valea Padului, Galia lor cisalpină, căzută în mânile Romanilor. Ele trebuiră deci la un moment dat, să se reverse în Panonia, mai înainte ca un şef întreprinzător să le arunce la cucerirea Peninsulei Balcanice, pe care ele o străbătură până la Termopile şi chiar până la capăt, până la culmile Tenarului, ca apoi să se piardă printre populaţiile trace ale Asiei Mici, în acea *Galatia* care li păstrează încă numele. Pe când Sciţii şi Sarmaţii nu cunoşteau decât aşezări asămănătoare *ring*-urilor ulterioare ale Hunilor, Galii erau, ca represintanţi ai unei vechi civilisaţii superioare, înrâurite de la început de colonisarea greacă a Mediteranei occidentale, întemeietori de „cetăţi", adunând sate în jurul unui oraş întărit, capitala regiunii. Se pot nrmări migraţiunile acestor noi oaspeţi numai ai Dunării, nu şi ai afluenţilor ei, după urma numelor de localităţi, vădit de origine celtică, ca *Singidunum*, care deveni „cetatea albă", Belgradul Slavilor, ca *Noviodunum* lângă delta dunăreană, Isaccea de azi, corespunzând cu Noyonul frances, ca *Durostorum*, Silistra Grecilor, a cării rădăcină se alipeşte tot de *dun*-ul caracteristic al

www.dacoromanica.ro

civilisației galice, ca acel *Carsum* (carst, stâncă) din care ni vine Hârșova de azi.

Inrâurirea greaca. Alături de aceste înrâuriri barbare, care contribuiră puțin la formația nației românești, veni să se adauge o mare înrâurire civilisatoare, aceia a Grecilor, Ionieni și Dorieni. Vechi tovarăși ai Perșilor lui Dariu, coloni mutați din Asia Mică, ei veniră să caute în aceste friguroase regiuni septentrionale pieile, peștele, blănile, grânele, mai ales grânele, vinul, lâna, mierea, ceara, aurul și argintul din Ardeal, lemnul regiunilor din lăuntru; acolo îi așteptau Sciții, cari. datorită acestei vecinătăți, deveniră clienți, poate chiar imitatori ai artei grecești și câte-odată, de asemeni, în frumoasele și bogatele cetăți întemeiate de civilisatori pe coastele Mării Negre, Pontul Euxin al lor, niște „jumătate Greci", niște „Mixheleni".

Din Bizanț până la margenea caucasiană, cetățile lor republicane dețineau întregul comerț al acestei Sciții bogată în materii prime. Teritoriul care ne preocupă văzu statornicindu-se, pe locuri favorabile navigațiunii, centre ca *Dionysopolis* (aproape de Balcic), ca doriana *Kalatis* (aproape de Mangalia), ca ioniana *Tomi* (aproape de Constanța), ca *Halmyris*, aproape de marile lacuri, ca *Istria* din deltă, ca însemnata cetate a Nistrului, *Tyras*, pe „liman", fără a socoti așezările de o însemnătate secundară care urmăriau același curs al Dunării, ca *Axiopolis*, aproape de Cernavoda.

Dar această lume greacă, nouă, rămase mereu, din deosebire de religie ca și din pricina desprețului firesc pe care Elenul îl avea față de orice feluri de barbari, străină băștinașului d'înăuntru. Pentru negustori, ei erau simpli clienți, mai mult sau mai puțin nesiguri, amenințători sau lacomi, acești păstori cari îi hrăniau cu produsul turmelor lor, acești agricultori „sciți", vasalii rasei dominante, cari cultivau legume și cereale, acești

www.dacoromanica.ro

cărăuşi cu boii mari domoli şi cu mărunţii cai ageri, păroşi ca acei ai Cazacilor şi ai ţeranilor români înşişi, aceşti Agatirşi transilvăneni, cari scoteau aurul din vechile mine primitive şi vindeau ceara şi mierea albinelor lor. Dar niciun contact mai apropiat nu exista între ei. Între negustorii de pe litoral, cari trăiau supt şefii lor republicani, „helenarcii", cu preoţii lor, slujitori ai zeilor proteguitori, şi între „regii" stepei, legăturile sămănau cu acelea care existară, câteva veacuri mai târziu, între Portughesii din Goa şi rajahii Indiei autohtone. Singură arta greacă, potrivindu-se cu nevoile vieţii scitice, câştigă în această vecinătate o înfăţişare aparte şi originală, în care concepţii cu totul nouă se amestecă într'un fel interesant cu inspiraţia primă, adesea fără falsificarea caracterului esenţial.

Trebuie să adăugăm de asemenea că negustorul grec nu pare să fi visitat vre-odată el însuşi culcuşurile barbarilor. El îi aştepta la taraba lui, în mijlocul templelor şi al monumentelor civilisaţiei lui impunătoare. Altfel, ar fi fost în Herodot alte amănunte, mai reale şi mai precise, mai puţin fantastice asupra acestor popoare şi a aşezărilor lor. Nicio urmă, pe acest teritoriu, a înrâuririi transformatoare care, plecând din Marsilia, Nisa, Agde, Hyerele, introduse în Galia idei politice superioare.

Iliro-Tracii. Odinioară, nu numai ţeritoriul carpato-dunărean, ci chiar Peninsula Balcanică întreagă cu anexele sale, care sânt insulele Arhipelagului şi văile Asiei Mici, fură patria Tracilor şi a fraţilor lor, Ilirii; aceşti din urmă, aşezaţi de asemenea pe litoralul italian, cu nişte ramificaţii care, peste Veneţii ilirici, se întindeau până în Tirol, mărgeniau întregul circuit al Mării Adriatice, peste care, ca piraţi, fură multă vreme adevăraţi stăpânitori. Cele două naţiuni erau în de aproape înrudite; acele câteva nume comune care ni-au fost transmise şi nomenclatura geografică arată şi o oarecare asămănare

www.dacoromanica.ro

între cele două limbi; li fu deci cu putinţă Albanesilor, urmaşi autentici ai Ilirilor, să adopte dialectul trac, pe care ei îl vorbesc şi azi.

Dar felul lor de traiu era deosebit. Când el nu-şi câştiga pânea vânturând mările, ceia ce aduse conflicte cu tânăra marină a Romanilor şi în cele din urmă cucerirea de către ei a acestui litoral adriatic, Ilirul era păstor în munte, întocmai ca Albanesul sau Schipetarul[1] care continuă, cu acelaşi sânge şi pe acelaşi teritoriu, tradiţia Dardanilor, a Taulanţilor şi a altor clanuri ale antichităţii ilirice. Din contra, Tracul, care nu domina decât arare coasta, cedată de bună voie Grecilor întreprinzători şi folositori, nu-şi mărgeni activitatea la păşunatul turmelor. De la început, el apare ca unul care a depăşit fasa transhumanţei; e un popor bine statornicit pe pământul care a devenit, în adevăratul şi marele nţeles al cuvântului, patria sa. Urmele clanului pastoral se mai păstrează, şi se vorbeşte de grupările făcute de Odrisi, Geţi, Daci, Crobisi, Tribali, Sabiri, etc.; dar clannl s'a lărgit până a fi ajuns o porţiune teritorială bine determinată, şi secţiunile lui se confundă din ce în ce, nu numai într'o unitate economică, dar şi în unitatea nouă a unei vieţi politice obşteşti. Pentru a întări încă aceste legături, o religie nouă apăru în epoca istorică, având profetul ei, pe Zamolxis, marii ei preoţi, ca Deceneu, altarele ei fără îndoială, ceremoniile ei, care adunau ramificaţiile aceluiaşi arbore naţional; această religie predică nemurirea sufletului, săvârşeşte cultul fanatic al morţii, al visului neistovit al sacrificiilor supreme; ea cere eroilor viaţa pentru a scăpa poporul de nenorocirile care-l ameninţă, şi ei mor zimbind în vârful lăncilor care-i primesc, după ce au

[1] Alp şi skip, *scopulus*, stâncă, sânt rădăcinile a două cuvinte, din care numai cel din urmă e purtat de popor.

www.dacoromanica.ro

fost aruncați spre cerul invocat de preoți. Au scăpat de cultul barbar al strămoșilor, care a fost transmis Elenilor, și o purificare generală a creat ca un nou suflet națiunii care-și așteaptă de la energia dacă un șef, un rege, în felul acelor regi magedonieni, de sânge iliric, cari dădură lumii neuitata figură legendară a lui Alexandru-cel-Mare.

Alexandru el însuși, urmărind pretutindeni, în dorința sa de regalitate universală, urmele regilor perși, găsise la Dunăre pe Geto-Traci, stăpâni pe întregul curs al fluviului; el creă o provincie macedoneană a Traciei, Ilirii din Macedonia devenind astfel suzeranii fraților lor. După moartea lui, se deslipi de acolo un regat trac, avându-și centrul pe malul drept. Lisimah, unul din acești regi, cari-și puseseră în gând să imite pe Alexandru și pe vechii monarhi perși, trebui să lupte împotriva lui Dromichete, căpetenia Geților, și fu învins de războinicii acestuia din urmă. Era din ce în ce mai vădit că Macedonenii grecisați nu erau în stare să înfăptuiască acea unitate politică către care năzuiau Tracii din ce în ce mai unificați supt raportul național. Se poate descoperi încă un motiv al acestui faliment al ideii macedonene într'un fapt de ordin geografic: era cu neputință a alipi unei organisații politice întemeiate pe malul drept al Dunării acelei regiuni din Nordul fluviului care formau, după cum am spus, un teritoriu perfect individualisat.

Geții independenți ocupau, încă din veacul al VI-lea, cele două maluri ale Dunării; ei își aveau așezările cele mai însemnate pe malul dominat de Carpați. Caci, în cele din urmă, acești Traci muncitori sânt cei arătați de către Grecii litoralului ca fiind furnisorii lor „sciți" în grâne. Dacă izvoarele elenice alipesc la aceiași Sciți pe Masageți, Tirigeți, Tisageți, trebuie să vedem în populațiile arătate prin aceste denumiri, nu un resultat

www.dacoromanica.ro

datorit amestecului între păstorii stepei şi agricultorii bogatei câmpii hrănitoare, ci mai degrabă Geţi de rasă aproape pură, ale căror obiceiuri şi credinţe îi deosebiau atât de vădit de naţiile vecine.

De sigur că atingerea cu Sciţii a adăugat cunoştinţile militare la virtuţile lor războinice. Ideia politică macedoneană, împrumutată ea însăşi de la Perşi,—regii Sciţilor, de altfel, n'aveau altă obârşie—, contribui esenţial la progresul grupării fireşti a diferitelor elemente ale rasei lor. Geţii deveniră ei înşişi doritori de a întemeia o regalitate cuceritoare, în stare, nu numai de a-i apăra, dar şi de a întinde teritoriul rasei.

Un Dromichete, un Orole, un Zyraxes, ca şi predecesorul lor înainte de epoca macedoneană, marele Sitalkes, care domnia din Transilvania până la Mare, fură deci regi tracici indigeni, corespunzând întocmai regilor sciţi din Dobrogea, nedăinuitori ca ei, cu toată răpedea lor trecere de-a lungul paginelor istorice. Ei putură să-şi dea sama curând că această nouă regalitate, avându-şi încă — de şi locuri întărite ca Genukla apărau Dunărea — centrul în Balcani, nu poate nici să domine Dunărea, nici să se sprijine pe Carpaţi, singurele condiţiuni pentru ca să se poată menţinea. Trebuia şi o altă energie decât a acestor cultivatori mai mult paşnici, cari simţiseră de mult gustul moleşitor al bogăţiilor. Regii cuceririi trebuiau să se iveasca pentru Traci din munţii Transilvaniei, astfel cum din munţii Pindului se iviseră pentru fraţii lor iliri regii cuceririi macedonene.

În aceste văi ale Carpaţilor, se şi afla un popor trac înfloritor, acel al Agatirşilor, al căror nume are o pecete scită, de şi nu au şi felul de a trăi al acestei seminţii. Ei culegeau mierea şi ceara albinelor lor, exploatau minele care au făcut celebră provincia în toate timpurile; luxul lor e lăudat de Herodot: toate aceste trăsături sânt străine îndeletnicirilor patriarhale,

www.dacoromanica.ro

de-o așa de aspră simplicitate, ale Sciților, chiar la o epocă în care regii lor, proteguitorii și clienții cetăților grecești de pe litoral, transformau în frumoase vase artistice, represintând isprăvile lor de vânători și războinici, aurul furnisat de tributarii agatirși ai munților. Dar se pare cu temeiu că această mulțime, consacrată unei munci aparte, era foarte puțin numeroasă; ea nu putea să aibă aptitudinile trebuitoare pentru a relua în Carpați opera de cucerire, glorioasă și mănoasă, a lui Alexandru-cel-Mare.

Acest rol era păstrat păstorilor muntelui, al căror centru întărit se găsia în unghiul de Sud-Vest al Transilvaniei, — Dacilor, pe cari Romanii îi numiau *Davi, Daii.* Trebuie să apropiem, fără îndoială, această denumire de cuvântul *davae,* care slujește a li numi satele în deosebi de satele *parae* din Balcani. Ajunsese însă probabil, ca toate numele confederațiilor scitice, sarmate și germanice, un nume de război, servind a arăta la un moment dat activitatea militară a unei nații. S'ar putea astfel interpreta cuvântul Daci ca însemnând: locuitori de sate, țerani, prin oposiție cu Geții cari aveau așezări asămănătoare, mai degrabă, de și într'un grad inferior, „cetăților" Galilor. Parionii, de asemenea, erau țerani.

De la început, găsim la Daci regi: de altfel, regele și casta lui de războinici, *pileații,* purtând cușma de comandant *(pileus),* bonetul frigian al Asiei, perpetuat la Dunăre prin umila *căciulă,* au fundat națiunea. Una din aceste vechi așezări agatirse sau sarmatice între munți, în mijlocul celui mai admirabil din circurile formate de Carpați, Sarmisagethusa, devăni capitala lor, adecă locul unde ei se adăpostiau arna și unde își depositau prada luată în lunile de primăvară și vară de la pașnicii locuitori ai orașelor dunărene. Satele care țineau de ea se ascundeau în văile transilvane; Dacii se coborau chiar spre câmpie, dar mai ales de partea oc-

www.dacoromanica.ro

cidentală, către Banatul de azi, unde erau apărați de linia munților care urmează fruntaria română din 1914, ca să ajungă la Porțile-de-fier, unde Dunărea se trece ușor.

Cel mai mare dintre regii daci, acel care reuși să înlocuiască pe malul drept regalitatea macedoneană a Traciei, fu Boirebista, nume care amintește, cred, ramura dacă a Burilor, cari locuiau în Banat. El domnia ca stăpânitor asupra cursului inferior al Dunării până în deltă, unde Bastarnii germanici se oploșiseră în insule, în mijlocul bălților, la Peuce și aiurea. O inscripție greacă din Marcianopolis ni arată că satele grecești atârnau de autoritatea lui suzerană și că trimișii Elenilor se duceau în munte să iea poruncile marelui rege barbar. Câștigând deci dreptul de a dispune de forțele gete — însuși numele Geților dispare în acel timp —, el moștenise pe regii sciți, nu numai pe coasta occidentală a Mării Negre, dar de asemeni la Nord, unde Olbia, al cării zeu, *Iupiter olbiopolitanus,* era patronul tuturor acestor comunități elenice, recunoștea tutela sa ocrotitoare. O nouă unitate politică se formase, pe ruinele suzeranității scite, la Nordul Dunării, datorită caracterului însuși al regiunii, care favorisa, care chema chiar o asemnnea întemeiere, și, cum poporul care o crease era moștenitorul unei civilisații băștinașe mai mult ca milenară, Boirebista părea că făgăduleşte acestei lumi carpato-dunărene o lungă și prosperă statornicie supt sceptrul unei dinastii energice.

Dacii întâlniră însă pe acest drum al cuceritilor, pe care ei întraseră triumfători, o civilisație superioară, a imitatorilor mai norocoși ai regalității lui Alexandru-cel-Mare: poporul roman și activitatea cuceritoare a Cesarilor.

Expansiunea și cucerirea romană. — Încă din ultimele timpuri ale Republicei, clasele populare, care alcătuiseră până atunci însăși puterea chiar a Statului, începură să emi-

www.dacoromanica.ro

greze în număr mare. Italia victorioasă şi cuceritoare primia aprovisionări din Egipt, din Africa şi din Grecia; oraşele îşi măriau necontenit teritoriul; moşierii, vechii patricieni, cavalerii şi până şi publicanii fericiţi îşi alcătuiau la ţară domenii întinse, cu vile, grădini, terenuri de vânătoare; munca robilor înlocui pe aceia a agricultorului liber.

Se produse atunci o puternică emigrare rurală la Est către Iliria — de asemeni, prin Alpii orientali şi văile Savei şi Dravei, către Panonia — şi către Vest, spre Galia meridională. Izvoarele istorice, în adevăr, nu arată această extindere, nicio inscripţie n'a însemnat urma pe pământ a acestor sărmani în căutarea unui pământ şi a unui adăpost; o infiltrare domoală, dar profundă, a putut deci transforma într'o populaţie romană, vorbind latîna vulgară, pe aceşti Iliri şi Traci, pe cari cucerirea politică, aşa de trecătoare în Dacia, n'ar fi putut decât să-i atingă.

Păstorul din Dalmaţia, obişnuit cu aceşti străini prin cetăţile curat romane întemeiate pe malul Adriaticei, apoi vecinul său din Pind, Ilirul sau Tracul, şi în sfârşit muncitorii din văile balcanice fură, pe nesimţite, cotropiţi de acest flux necontenit al unei populaţii care aducea virtuţi etnice superioare şi o limbă făcută pentru a sluji de comunicare universală între popoare; căci o limbă e adoptată şi pentru calităţile şi avantagiile ei.

Apariţia oştilor romane trebuia încă să întârzie, chiar după ce Tracia fusese alipită (în anul 46 al erei noastre). Elementele romanisate, transmiţând, de la o grupă la alta, înrâurirea străină, ajunseseră până chiar la Dunăre, de şi nu exista oraşul roman Drubetis, cum s'a constatat, înaintea cuceririi oficiale, ceia ce se admitea în genere până atunci. Negustori latini şi străbătuseră aceste regiuni, răspândind alături de moneda greceaseă a cării circulaţie scădea răpede, moneda romană de argint şi

www.dacoromanica.ro

de bronz, pe care o găsim cu grămezile pe întreg teritoriul carpato-dunărean, înainte ca nevoia de a apăra noile centre întemeiate în mijlocul Tracilor balcanici, definitiv învinşi, să fi făcut necesară intervenţia legiunilor.

Supt August, Dacia văzu acvilele romane. Naţiunile panoniene, amestecate cu sânge celtic, Scordiscii şi vecinii lor, fură desăvârşit supuse; marea cale a lui Tiberiu reuni Dunărea mijlocie cu ţinuturile cursului său inferior. Aquincum deveni unul din centrele importante ale Imperiului în Orlent; în sfârşit, supt Domiţian, armatele imperiale, comandate de Oppius Sabinus, de Cornelius Fuscus şi de Iulian, fură învinse de un rege dac cu talent superior, Decebal, apărător neînduplecat al pământului strămoşesc şi al neatârnării rasei sale, care, de şi a recunoscut nominal suzeranitatea Imperiului, ceru să i se dea meşteri şi ingineri întru întărirea puterii sale. Imperiul hotărî atunci să supuie dominaţiei sale pe barbarii aspri de pe ţermul drept. Dacă Traian, urmaşul lui Domiţian, închină acestei opere cea mai mare parte din domnia lui şi toată încăpăţânarea-i de vechiu soldat spaniol, e că aceia ce se punea în joc depăşia preţul Daciei însăşi. Ea poseda fără îndoială mine de aur şi de argint, îmbietoare pentru aventurierii cari furnicau în Imperiu, mine de sare, al căror produs era neapărat trebuitor Balcanului cucerit, de şi Romanii aveau şi mlaştinile sărate din Narenta şi Anchial. Făcea totuşi ca ea să fie ocupată încă odată, pentru a fi aparată în toată clipa împotriva altor barbari, cari mişunau în împrejurimi? Da, căci fără stăpânirea acestei fortăreţe a Carpaţilor nu s'ar fi putut găsi soluţia marii probleme germanice de care se usaseră forţele militare ale lui August şi Tiberiu. De la Rin, această problemă se va mutà în munţii Quazilor şi ai Marcomanilor. Mişcările Goţilor la Nord şi la Est de

www.dacoromanica.ro

teritoriul trac făcură în secolul următor să se întrevadă o altă fasă a marelui conflict între lumea romană şi cea germanică. Traian, atacând pe Decebal, crezu că poate să distrugă în germene acest nou pericol.

Intr'o primă campanie, pregătită în Mesia Superioară (101 după Hr.), Romanii întrebuinţară trecerea lesnicioasă de la Porţile-de-fier ca să năvălească în Banat, teritoriul Burilor, şi să caute prin Vest calea Sarmisagethusei; la Tapae, ei repurtară o izbândă scump câştigată. Increzător în norocul armelor sale, Decebal începu să negocieze. De-a lungul unui an, el întinse capcane inamicului; dar Romanii erau hotărâţi a duce isprava până la capăt; sfărâmând unitatea politică a teritoriului carpato-dunărean, ei ocupară fâşia de loc care li se părea necesară pentru a garantă Mesia împotriva oricării năvăliri viitoare. Capitala ea însăşi primi o garnisoană romană. Da ă această situaţie s'ar fi menţinut, rolul lui Decehal ar fi fost acela al unui prisonier închis şi spionat în munţii lui; naţiunea lui, împiedecată pe viitor de a dijmui pe vecinii victorioşi şi chiar de a-şi duce turmele în câmpie, unde aşteptau soldatul, funcţionarul şi colonul roman, s'ar fi istovit în miserie şi descurajare. Regele dac cercă din nou soarta armelor. De data aceasta, el alese însuşi momentul luptei. Se adresă aliaţilor săi, Sarmaţii şi Germanii, cari pricepeau însemnătatea, pentru neatârnarca tuturor barbarilor de la Nordul Dunării, a crisei care se redeschidea. In Sciţia Minoră se alcătuiră bande sarmate, ai căror luptători, înzăuaţi în solzi, sunt grosolan înfăţişaţi pe greoiul monument Tropaeum Traiani, ridicat de învingător pe locul unde, mai târziu, se formă acea îngrămădire de colibe tătărăşti numită Adam-Klissi („biserica omului"). Dar campania fu hotărâtă supt chiar zidurile capitalei dace.

Traian atacă, de data aceasta, în 105, prin văile Jiiului

www.dacoromanica.ro

şi Oltului. Construi, prin Apolodor din Damasc, un pod de piatră în faţă cu Drubetis, pentru ca să împiedece, pe de o parte, legăturile lui Decebal cu aliaţii lui din stepă şi să poată, în acelaşi timp, la nevoie, duce un războiu de exterminare în cursul toamnelor ploioase şi grelelor ierni dunărene. De data aceasta, nu fu bătălie în plin câmp; barbarul se împotrivi, în munţii săi, cu o înverşunare fără pereche, pe care poporul întreg o împărtăşi cu el; chiar femeile duceau focul prin *davae*-le părăsite, torturând pe răniţii cari li cădeau în mână. Sarmisagethusa însăşi fu mistuită de flăcări, dar numai după ce, într'un ultim ospăţ, căpeteniile dace băură otravă şi după ce Decebal şi fiii săi se sinuciseră în adăpostul lor din urmă.

Opera romană (106-c. 270). Traian, învingător, puse să se ridice la Roma, în amintirea acestei grele campanii, o columnă triumfală mai înaltă şi mai frumoasă ca aceia pe care o va ordona Marcu-Aureliu, şi „colonisă" Dacia supusă de aici încolo. Nu-şi luă sarcina, de altfel imposibilă, de a distruge rasa însăşi a acestor vajnici Traci ai muntelui. Dacă unii Daci emigraţi nu pierdură niciodată nădejdea de a alunga pe Romanii usurpători şi de a se întoarce la vetrele lor distruse, un mare număr de Traci, mai ales paşnicii urmaşi ai Geţilor de altă dată, fură aduşi să rămână în patrie; şi să nu uităm regiunile în care romanisarea anterioară crease, de-a lungul râului, populaţia mixtă din care trebuiau să se nască Românii Un text letin, tras din *Vieţile Cesarilor*, care trecu în scurta complicaţie a lui Eutropiu, asigură că veniră coloni din toată lumea romană *ex toto orbe romano)*[1]. S'a zis chiar că veniră, în prima linie, din Italia însăşi,—opiniei profesată cu îngâmfare de partisanii unei descendenţe romane pure şi exclusive. Nu trebuie să

[1] V. articolul mieu în *Revue historique du Sud-Est européen*, II, p. 37 şi urm.

www.dacoromanica.ro

dăm o prea mare autoritate unui text de mâna a doua, redactat într'un cabinet de retor şi de dascăl de şcoală, cu totul străin raţiunilor politice şi simţului realităţilor. Italia nu mai avea de loc Latini de exportat; noii săi „Romani", cetăţeni cum au fost creaţi apoi de reforma lui Caracalla, n'ar fi adus cu ei virtuţile etnice ale Laţiului. N'ar fi valorat mai mult decât aventurierii veniţi spre a exploata minele din Transilvania, decât acea mulţime de funcţionari, cu înfăţişare diferită şi cu suflet nesigur, cari fură însărcinaţi să iniţieze la formele superioare ale vieţii urbane pe un popor a cărui viaţă rurală era de mai multe ori milenară. Bunul sânge latin putea fi mai lesne crescut, dacă n'ar fi fost, adesea, vrâsta lor, prin unii din aceşti legionari cari petreceau o parte din viaţa lor în lagărele Dunării şi ale Carpaţilor şi cari, după ce se liberau, rămâneau adesea acolo, lângă femeile lor dace şi lângă copiii ieşiţi din asemenea legătură. E, în adevăr, un caracter militar, ca şi unul rural, în latina vulgară care deveni, după numeroase amestecuri ulterioare, limba românească: bătrân nu e de obiceiu *senex* [1], cuvânt care, de altfel, a dispărut din toate limbile romane, nici *vetulus,* căci *vechiu* se aplică numai lucrurilor, ci, cas rar, *veteranus* [2], sens, care, de altfel, pe acel timp se întâlnia poate în latina vulgară din *toate* provinciile.

Dacia, care fu împărţită în trei provincii reunite supt mâna unui legat imperial, câştigă, prin cucerirea romană, un caracter nou. Două civilisaţii dăinuiră laolaltă

[1] D. Giuglea a găsit în vechile texte *siurec*, care ar veni de la *senecus.*

[2] Dacă în loc de *terra* s'a întrebuinţat pământ de la *pavimentum*, ceia ce ar însemnă o preponderenţă a vieţii urbane, trebuie să ţinem socoteală de acest fapt că, „terra" fiind întrebuinţat în românește numai pentru *ţară*, a trebuit să se găsească un alt termin pentru solul care hrăneşte. E interesant că *lucrum*, câştigul, are sensul general de *lucru.*

www.dacoromanica.ro

fără a se amesteca, limba singură alcătuind între ele o legătură comună.

Dacă elementele rurale, care şi erau romanisate, ale Peninsulei balcanice putură de aici înainte să pătrundă nestânjenite în câmpiile părăsite de barbarii învinşi, ucişi sau puşi pe goană, şi dacă *davae*-le: Sucidava, Carpidava, Buridava, etc. primiră o creştere de populaţie, înfăţişarea lor nu fu esenţial schimbată. În acele *vici, pagi*, în acele teritorii pe care le putem bine studia în Dobrogea de azi, unde monumentele respective sânt mai numeroase, vechea viaţă fu perpetuată într'o formă din ce în ce mai romană. Dar, după cum coasta maritimă adăpostise de veacuri civilisaţia elenică, care putu să se menţină fără a voi să rodească, tot aşa de-a lungul drumurilor care urmau cursul râurilor în Transilvania se aflau oraşe bine populate şi bogat împodobite, cu templele, basilicile, amfiteatrele şi pretoriile lor; s'a desgropat la Ulpia Traiana, care înlocui regala miserie a Sarmisagethusei, mosaicuri demne de ţerile cu veche civilisaţie care făceau parte din Imperiul roman, — ca şi la Tomi şi la Istria coloane de marmură cu elegante capiteluri ieşite din ruinele acumulate ale trecutului elenic.

Dar toate acestea nu constituiau nici un element trainic, nici un element necesar unităţii teritoriale a Carpaţilor şi a Dunării. Se văzu bine aceasta când, după lungi lupte nenorocite împotriva Goţilor năvălitori, Împăratul Aurelian trebui să ordone, către anul 270, abia un veac şi jumătate după cucerirea lui Traian, retragerea legiunilor şi a funcţionarilor pe malul drept, care, nu numai pentru a salva aparenţele, deveni o nouă Dacie. În câţiva ani, drumurile ne mai fiind sigure fără proteguirea soldaţilor, oraşele fură părăsite; ţăranii din vecinătate îşi împărţiră ruinele după plecarea vrăjmaşului. Odată cu administraţia dispăru tot ceia ce slujia la exploatarea economică a teritoriului şi care îi formă decorul.

www.dacoromanica.ro

CAP. III.

Dominaţia popoarelor stepei

Aurelian îşi retrăsese trupele din Dacia supt ameninţarea năvălirilor necontenite ale Goţilor, cari distruseseră armata lui Deciu şi pe cari îi oprise la Niş, în fundul Mesiei Superioare, singura izbândă a lui Claudiu. Supt apăsarea Quazilor şi a Marcomanilor, Vandalii Astingi se şi statorniciră în Panonia şi la margenea Daciei, împingând înaintea lor triburile dace ale Costobocilor, ale Burilor şi ale Cotinilor, care veniră să mărească în regiunea Carpaţilor însemnătatea elementului trac, represintat de asemenea pe Dunărea inferioară prin independenţa, mereu agitată, a Carpilor. Inşişi Romanii statorniciră acolo, se pare, în calitate de popoare federate, bande gote, iuthunge, pe urmă, de asemeni, acelea ale Gepizilor, ale Taifalilor şi ale Vandalilor; dar n'am putea să li atribuim rolul care revine, pe Rin, Francilor şi Burgunzilor [1]. In regiunile carpato-dunărene, nu există nicio urmă a unei adevărate expansiuni germanice; e un nou capitol, întru totul asămănător acelora care l-au precedat, al dominaţiei „scite" în Europa orientală.

Se produse, de sigur, încă din al IV-a veac, o mişcare în sânul acestor mulţimi turaniene care scăpaseră către

[1] Încercarea d-lui Diculescu de a dovedi contrarlul (*Die Gepiden*, Berlin 1922), trebuie socotită ca absolut greşită, şi din punctul de vedere al filologiei şi din acela al istoriei.

www.dacoromanica.ro

începutul erei creştine de regimul aristocraţiei războinice a Iranienilor. Vasalii germanici, cari erau reţinuţi de veacuri în formaţiunile războinice ale Sciţilor şi ale Sarmaţilor şi cari practicau, în Marea Neagră, o piraterie ca aceia a Cazacilor în epoca modernă, trebuiră să emigreze către Occident, nu pentru a găsi acolo pământuri de cultivat, ci pentru a întemeia lagăre de unde ei să poată fi în stare a întreprinde noi iureşe, în felul celor de pe timpul lui Herodot. Îi găsim numai în două puncte: Bugeacul sau Basarabia meridională *(angulus* pentru Romani, *ongl* pentru Slavi) şi Panonia centrală. Goţii se stabiliră pe Dunărea inferioară, aproape de guri, în vreme ce Dunărea mijlocie rămânea domeniul Vandalilor, fraţii lor. Pentru ei, Dacia, evacuată de Romani şi unde orice viaţă urbană fu curând desăvârşit ruinată, nu mai oferia nicio atracţie; teritoriul însuşi, cu pădurile Moldovei actuale şi ale Munteniei, cu bălţile Dunării, nu li spunea nimic, mai ales după ce năvălitorii devastaseră regiunile colonisate ale Olteniei şi văile ardelene. Ei nu vedeau decât calea, adecă mai ales drumurile care, de-a lungul insulelor deltei sau prin vadurile Dunării inferioare, duceau la Noviodunum-Isaccea, de-a lungul Porţilor-de-fier în Banat şi de-a lungul cursurilor de apă tributare Dunării mijlocii la Sirmium şi la Singidunum, în Panonia. Pe acolo îşi făcură ei noile incursiuni, supt Impăraţii Probus şi Carus; acolo Romanii veniră să-i caute în epoca lui Constantin-cel-Mare, care restaură întăririle graniţilor, mai ales acelea ale Sciţiei Minore, de la Tomi la gurile Dunării, şi a fiilor lui, a succesorilor lui, până la Valens, care era să cadă supt o invasie de un fel nou, venită din acele regiuni septentrionale unde vicisitudinile dominaţiilor barbare ameninţau necontenit Imperiul [1].

[1] S'a atribuit fără nicio probă lui Constantin stabilirea unui nou pod pe Dunăre, la Celeiu. Încă din vechime, fusese, după cât se pare, un pod la Hârşova.

www.dacoromanica.ro

O altă pricină a împiedecat creaţiunea formelor politice şi chiar etnice nouă de această parte a Orientului şi a păstrat neatins urmaşilor Tracilor romanisaţi vechiul lor caracter. In timp ce în Occident religia creştină cimentă unirea barbarilor cu Galo-Romanii, cuceritorul trecu pe teritoriul nostru fără a exercita nicio înrâurire asupra vieţii Statului, asupra moravurilor, asupra limbii — nu există în limba română niciun termen de origine gotă—; din potrivă urmaşul păstorilor daci şi al emigraţilor ţerani din Italia rămase un „homo romanus", un *Român*, ca şi, în Alpi, Romanşul, care nu fu supus niciodată vre unei dominaţii barbare, sau ca locuitorul din *Campagna*, adânc legat de ideia şi autoritatea Romei.

Creştinismul pătrunsese în Dacia odată cu cucerirea romană; inscripţiile adeveresc că ţara primise, prin colonii originari din Orient, pecetea culturilor asiatice care precedară şi pregătiră creştinismul. Opera lor fu urmărită în tot timpul dominaţiei imperiale, care aducea fără încetare oaspeţi veniţi din ţările în care o adâncă transformare a sufletului omenesc se săvârşise mai răpede şi într'un chip mai desăvârşit. Propagarea Evangheliei de către comunităţile religioase care trimeteau oaspeţi de la o grupă la alta nu putea să rămână fără roade la Dunăre.

Terminii privitori la religie arată într'un chip foarte limpede condiţiile, şi prin urmare epoca în care noul cult fu adoptat de către populaţie. Fără îndoială, cuvinte ca „Dumnezeu", care vine de la *Dominedeus*, „sânt" [1] care însemnează „sfânt", „cruce", „icoană", care represintă pe greco-romanul icon (εἰκων)î „oltşr", „tâm-

[1] Această denumire sé păstrează în formele compuse: Sânt-Ilie, Sân-Nicoară, Sân-Toader, Sân-Văsiiu, Sânziene, Sâmpietru, Sântă-Mărie. Pentru a nu confunda acest cuvânt cu acel care vine din latineşte, *sum*, eu sânt, s'a împrumutat pentru forma simplă un cuvânt înrâurit de *sveti* al liturghiei slave: *sfânt*.

www.dacoromanica.ro

plă", „rugăciune", „închinăciune", în care se regăsesc latinele *altare, templa, rogationem, inclinationem,* „cuminecătură", care vine de la *communicare,* „mărturisesc", „blăstăm", care vine de la *blasphemus,* şi preot" care vine de la *presbyter,* nu au niciun semn cronologic, nicio pecete istorieă; dar acel de „biserică" *(basilica),* ce s'a substituit cu totul cuvântului *ecclesia,* n'a putut să se introducă în regiunile noastre înainte de vremea constantiniană, în care cultul creştin începu a fi practicat în basilicile destinate până atunci trebilor justiţiei şi adunărilor publice.

Trebuie, de asemenea, ţinut socoteală de un fapt foarte important, că religia este numai „lege", şi că multă vreme acest termin a fost întrebuinţat aproape numai în sens religios, fiind înlocuit în ceia ce priveşte dreptul prin *obiceiu,* tradiţie *(obiceiul pământului).* Dacă liturghia latină a păstrat în Occident pe „credo", limba română singură dă un termin popular ieşit din acest cuvânt latin: *crez.*

Când Goţii au ajuns la Dunăre, erau păgâni. Numai pe malul drept adoptară religia Constantinopolului din al III-lea veac, eresia ariană; aceşti oameni simpli la suflet, mişcaţi de o logică de copii, nu puteau să admită unitatea divină în Treime. Cât despre „omul roman", *Românul* vorbind *româneşte,* el rămase cu *episcopii* săi (terminul greco-latin a rămas neatins; pentru prelaţii latini se întrebuinţează forma *piscup),* pe acest pământ, carè era pentru el patria, *ţara,* şi în satele acestea cu nume latin *(sata,* sămănături, sau *fossatum,* pământ încercuit cu şanţuri, în albanesa, şi în vechea românească, *fsat).* El nu intră într'o nouă formaţiune politică, căreia ar fi trebuit să-i presteze jurământ — limba a păstrat *jurare, juramentum* în vechiul înţeles, neconrupt, al acertor termeni — şi în armata căreia ar fi trebuit să servească, de vreme ce pentru el armata,

www.dacoromanica.ro

oastea, vine de la cuvântul latin care însemnează duşman, *hostis.* Noţiunile de senior, vasal, feudă, serviciu, introduse de regimul germanic în Occident, i-au rămas cu totul străine.

El n'are chiar, pentru a deosebi pe German, un cuvânt tras de-adreptul din limba sa: îi zice Neamţ, după slavul *Niemeţ.* Dacă pentru serbătorile neîngăduite de Biserică, pentru locuinţa şi sistemul său de cultură, pentru uneltele şi pentru împodobirile casei sale, ale „colibei" sale (căci *mansio,* de la care vine casă, *maison,* a dispărut, pentru a nu vorbi despre *domus,* clasic), el a păstrat tot vechiul tesaur al civilisaţiei trace primitive; dacă spiritul trac trăieşte în sintaxă, începând cu punerea articolului la sfârşitul cuvântului *(omul* corespunzând cu latinul *homo ille)* în tot ceia ce priveşte viaţa politică, Roma singură rămăsese inspiratoarea. Nu există o altă autoritate decât „domnia" *(dominio),* „domnului" *(dominus),* care este Împăratul, numit asemenea şi *Împărat,* precum Albanesul nu cunoaşte alt suveran decât pe *mbret (imperator).* Noţiunea de regalitate e tot aşa de străină Românului ca şi aceia a principatului germanic, cu ducii şi comiţii lui; de la Slavi va împrumuta el mai târziu terminii cari o arată: *craiu* (de la *kral,* derivat din numele însuşi al lui Carol-cel-Mare, *Carolus), cneaz,* voevod. Centrul grupării este *cetatea,* fără îndoială întărită. Tronul căpeteniei va fi *scaun, scamnum;* Capitala este deci „Cetate de Scaun". *Cetăţeanul,* duşman a tot cel ce-i *străin, extraneus,* trăieşte încă prin gândire în ordinea romană, din care nicio realitate nu-l poate desface. El aşteaptă, supt Diocleţian, supt Constantin, cum va aştepta şi supt Împăraţii bizantini, întoarcerea steagurilor. Despărţit de Roma prin vitregia vremurilor, el îi aparţine încă prin suflet.

Barbarii stepei putură să iea curând locul vasalilor lor germanici. Hunii, alungând, în Balcani, pe Goţii lui

www.dacoromanica.ro

Atanaric şi ai lui Fridigern, se statorniciră în Panonia; ei fundară Imperiul lui Attila, care nu ţinu niciun veac; populaţia băştinaşă, mărită cu colonii pe cari ei îi aduseră cu forţa în teritoriile de dincolo de Dunăre, li plăti dijma, trimese daruri la Curtea Haganului, şi nu mai avu a se teme de ei. Avarii, după ce băciuiră în Basarabia meridională, urmară pe Huni în aceiaşi Panonie; ei nu înfăţişează în al VI-lea veac decât o altă formă a dominaţiei scite, cu totul exterioară; ici şi colo, se văd apărând aborigenii rămaşi neatinşi supt ocrotirea acestor stăpâni, cari nu aveau alt interes decât acela de a se menţinea.

Slavi şi Români. — Atunci, se produse numai în regiunea Dunării, nu şi în aceia a munţilor, marea trecere a Slavilor către Balcani şi către litoralul adriatic.

Înrâurirea considerabilă ce li s'a atribuit nu e justificată prin examinarea izvoarelor istorice sau prin studiul obiceiurilor şi al limbii. Nu s'a mers oare, din interes politic, până la a confunda poporul nostru, care e aşa de vădit latin în tot ce priveşte esenţialul gândirii, al sentimentului, al vieţii individuale şi sociale, cu acea mare massă slavă de care e încunjurat? Pe când antropologia şi etnografia nu constată tipul slav la Români, ci numai tipul trac, brun, scurt de trup, vioiu la chip, şi cu faţa deschisă. Împrumuturile de la Slavi prin limbă n'au făcut decât să nuanţeze, adesea chiar numai să dubleze, fondul primitiv slujind a exprima ideile şi sentimentele (alături de verbul *a iubi*, de pildă, avem vechiul sens al verbului *a plăcea*, la Românii balcanici: *a vrea*). Dacă terminii privitori la agricultură sânt slavi, numele animalelor fără excepţie sânt de obârşie latină; slave sânt denumirile care arată, nu operaţiile fundamentale ale muncii, ci numai acelea derivate şi mai ales uneltele [1];

[1] V. Walter Domaschke, în „XXI-XXV. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig", 1919, şi Bulletin de

www.dacoromanica.ro

şi istoria arată că negoţul dunărean, la început latin şi grec, apoi devenit slav în al VI-lea veac, a putut foarte bine să dea, prin cumpărăturile din oraşele de pe mal şi în iarmaroace *(nedei,* cuvânt slav), aceşti termini noi. Nomenclatura geografică, dacă este vădit slavă în Transilvania, are o veche obârşie sarmată. Astfel îngrădită, se poate spune totuşi că această înrâurire fu singura reală şi adâncă.

Dar stepa continuă să-şi trimeată noroadele către acest drum al Dunării, care ducea la splendorile Bizanţului. Noii năvălitori nu mai aveau totuşi puterea de care dispuseseră rând pe rând confederaţiile barbare ale Sciţilor, Sarmaţilor, Hunilor şi Avarilor. Ei nu mai formau decât mici adunături care locuiseră multă vreme aproape de ţinutul Romei orientale şi se şi amestecaseră, poate, cu elementele etnice străine, mai cu samă slave. Părăsind stepa primitivă, Bulgarii, al căror nume pare a însemna „aleşii“ [1], veniră, supt Asparuc-Isperich, să ocupe Bugeacul, fără a îndrăzni să treacă dincolo de cercul muntos al Carpaţilor. La cel d'intâiu prilej favorabil (către 670), ei trecură Dunărea şi năvăliră în Sciţia Minoră, lăsând de-o parte mlaştinile fluviilor şi văile locuite de cele şapte triburi ale Slavilor agricultori; aceste raite îi duseră, supt domnia Haganului Crum, pe căi sângeroase, supt chiar zidurile Capitalei romane din Orient.

Noii lor supuşi erau Slavi: li impuseră limba lor şi, astfel, îşi părăsiră unul câte unul vechile lor obiceiuri; religia singură rămase, până în domnia lui Boris-Mihail, în veacul al IX-lea, mai mult ca o rămăşiţă a

---

l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale“, VIII, 1921, p. 12 şi urm.

[1] Ca şi terminul *boieri* (în greceşte: *bolades; ar* este sufixul general uralo-altaic).

www.dacoromanica.ro

vechiului ceremonial al Curții, și a vechii legitimări a dinastiei.

Apoi veniră alți barbari întreținuți de Imperiali: Maghiarii, corcitură de sânge fines și turc, părăsiră Basarabia meridională ca să se coboare în Panonia, părăsind pentru totdeauna vechile lor așezări, care fuseseră pustiite de un nou concurent turc, Pecenegii, veniți din Sarkel, în stepă. În această Panonie, pe care ei o răpiră Moravilor, moștenitorii ducilor franci, putură să-și păstreze limba, dar nu și curăția rasei lor, obiceiurile și religia.

În locul vechii unități scitice, întemeiată de marii regi ai îndepărtatei anticlhități și de Imperiul hun al lui Attila sau al urmașilor lui avari, fură deci trei fundațiuni scitice: aceia a Bulgarilor, sprijinită la început pe Sciția Minoră, aceia a Maghiarilor, pe Dunărea mijlocie, și aceia a Pecenegilor. Aceștia din urmă singuri rămaseseră cu totul isolați în lagărele lor din mijlocul pustiului și al stepei; aceiași fu soarta Cumanilor de același sânge, cari li urmară în veacul al XI-lea, când Bizanțul nimici bandele care pătrunseseră adânc în teritoriul lui. Două sute de ani mai târziu veni rândul Tatarilor.

Din toate acestea resultă că Slavii din Mesia, de și păstrându-și limba, își pierdură totuși pentru totdeauna independența politică, apoi că frații lor panonieni dispărură supt afluxul violent al Maghiarilor, pe când Românii, neavând stăpâni la ei acasă, scăpară de această soartă, cu excepția elementelor latine care, după ce dădură chiar regi Bulgariei născânde, pe un Sabinus și pe un Paganus [1], sfârșiră prin a se contopi în masa slavă dominată de clasa militară a Bulgarilor. Marele trup al națiunii, găsindu-se pe malul stâng, reținut în unitatea naturală a regiunii care-l încadra, îl sprijinia, dându-i toate mijloacele unei circulații interioare, deosebit de

[1] S'au încercat de curând interpretări turanice ale acestor nume.

www.dacoromanica.ro

intense, nu avu, cu noii hagani ca și cu cei vechi, decât legăturile de omagiu, de tribut, de dijmă, de vamă, pe care le avuseră odinioară Geto-Dacii sau Agatirșii cu stăpânitorii lor scito-sarmați.

În chiar Peninsula Balcanică, dacă Slavii colonisaseră cu totul cele două Mesii, oprindu-se numai pe mal, la punctul unde începe lisiera greacă de care nimic nu se putuse atinge, dacă Dalmația riverană li aparținea, cu vechile ei cetăți romane desăvârșit desnaționalisate, năvălirea nu ajunsese muntele, tot acest munte care, de la Porțile-de-fier, trecând prin nodul care-l leagă cu Balcanii, înaintează supt numele de Pind până la istmul de Corint și până în plin centrul Greciei. Păstorii români erau stăpânii necontestați ai tuturor acestor înălțimi, și văile râzătoare ascundeau adăposturile de iarnă ale familiilor și turmelor lor. Izvoarele bizantine îi arată încă din veacul al VII-lea în această regiune a Mesiei Superioare, unde se ivesc sate românești, având un caracter vădit pastoral, asămănător aceluia al localităților macedonene de azi: Gemello-muhte, „muntele geamăn", Tredetitilius, „treizeci de tei", Scheptecasas, „șapte case", etc. În muntele Pindului, de partea Dalmației, se găsesc, încă din veacul al IX-lea, păstori cari se numesc Neagul, Dracul. Acești Români se duceau să vândă brânza lor cetățenilor Ragusei, și numele lor caracteristice se păstrează în documentele acestei republici adriatice până foarte târziu în evul-mediu. Elemente înnaintate își duceau turmele în văile Herțegovinei și ale Bosniei, centru de unde plecară, la o epocă nu prea depărtată, Românii din Croația, cari ca *Frâncul*, „Francul", sânt arătați încă din veacul al XVI-lea, când ei erau și slavisați. Morlaci[1] formau trecerea între clienții

[1] Acest nume însemnează, după unii, „Valahli negri" (Maurovlahi); după alții, și această părere e mai probabilă, „Valahii Mării" (Morovlacchi); cf. Moreia sau teritoriul maritim pentru Slavii

www.dacoromanica.ro

vlahi ai bogaţilor Ragusani şi aceste elemente care veniră să se statornicească în Istria, în preajma lui Castel-Nuovo şi a Albonei, şi care păstrează în cele din urmă aşezări ale lor toate elementel· fundamentale ale vechiului lor limbagiu, din ce în ce mai încărcat şi mai denaturat prin invasia terminilor slavi.

Centrele lor cele mai însemnate se găsiau totuşi mai jos în Peninsula balcanică. Între Valonia şi Durazzo şi în faţa Corfului, ei ecupau malul, abrupt şi impropriu pentru agricultură, pe care ei totuşi o cunoşteau print'o veche tradiţie, fără a o practică de preferinţă. Înăuntru, îi găsim în Epir, pe cursul superior al Voiussei. Dar lanţul Pindului este încă în mare parte tot aşa de curat românesc ca şi Carpaţii. Mii de păstori îşi duceau toamna oile către largul circ de munte al Tesaliei; ei posedau acolo, în veacul al X-lea, acele bogate sate conduse de căpeteniile, de „primaţii" (ἔκκριτοι), d *celnicii*, pe cari-i descrie biograful anonim al unuia din cei mai puternici şi cei mai însemnaţi printre ei, „Vlahul" Nicoliţă.

Imperiul bizantin li creă o situaţie specială, pe care nu îndrăzni niciodată să o distrugă, şi, când încercă să li-o zguduie în amănunte, ei se revoltară. Într'un conflict cu caravanele lor, peri la „Copacii Frumoşi" (καλαὶ δρῦς), către anul 1000, David, unul din conducătorii mişcării, care, sprijinit totuşi de Albanesi şi de Vlahi, încercă să reconstituie „Imperiul" Bulgarilor, pe care Bizantinii lui Ioan Tzimiskes îl răsturnaseră cu puţin mai înainte pe malurile Mării Negre, la Preslav. Nemulţămiţi de anarhia „romană", care-i storcea împotriva obiceiului, ei susţinură toată acea epopeie a „Ţarului"

întraţi în vechiul Pelopones (vezi V. Giuffrida-Ruggeri *I Valachi dell'Adriatico*, „Rivista italiana di sociologia", tomul XX, p. 286) şi mai ales Attilio Tamaro, *Italiens et Slaves de l'Adriatique, traduit de l'italien par France Donat*, Zürich, 1918; cf. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe Sud-Orientale*, VII, p. 35 şi urm.

www.dacoromanica.ro

Samuil şi a moştenitorilor lui din veacul al XI-lea, începând chiar cu fiul lui Samuil, Gavril-Roman, a cărui mamă, o Tesaliană, era probabil de origine vlahă. Mai târziu, către 1200, când Imperiul lul Isac Anghel, ameninţat pe de o parte de Turcii din Asia Mică şi pe de alta de cruciaţii veniţi din Occident pentru a-i combate, îşi adună cele din urmă mijloace în oameni şi în bani, *celnicii* Petru şi Asan se ridicară, probabil în Pind, cu Vlahii lor, în numele vechilor drepturi pe care administratorii Împăratului le călcaseră cu brutalitate. Acum, supt căpeteniile naţiunii lor păstorii români, de-o agilitate fără pereche şi de un rar spirit de resurse, reluară tradiţia loviturilor lor. Nu fu colţ în Balcani unde bandele lor să nu-şi facă apariţia distrugătoare împotriva Grecilor despreţuiţi şi împotriva Latinilor noului Imperiu de Constantinopol, pe care nu-l puteau suferi. Ioniţă, fratele întemeietorului acestui „Stat", fu marele *Romeocton*, „ucigător al Romeilor"; Împăratul Balduin de Flandra, învins, peri în închisorile lui.

Dar acel căruia Papa îi vorbia de originlle lui romane, fără a cunoaşte, probabil, limba pe care el o întrebuinţa, şi căruia-i dădea numele de „rege al Vlahilor şi al Bulgarilor", nu era, prin fatalitatea lucrurilor, decât un urmaş al Ţarilor de altă dată, pretendenţi de nuanţă bulgară la succesiunea Constantinopolului. Marea domnie a nepotului lui, Ion Asan, venit totuşi de pe malul drept al Dunării, unde se adăpostise în mijlocul oamenilor rasei sale, nu mai are nimic comun cu Vlahii, rudele şi strămoşii săi.

Această romanitate meridională, cu toate migraţiile care nu erau decât o transhumanţă strict definită, nu întreţinea legături continue cu fraţii de pe malul stâng, şi trebuia, prin urmare, pe un alt teritoriu, în alte condiţii şi cu o îndeletnicire în de obşte diferită, să aibă o altă soartă. Numai pe teritoriul carpato-dunărean nevoile

www.dacoromanica.ro

nouă ale unei activităţi economice mai largi şi mai active puteau să creeze viaţa politică a naţiunii. Cât despre ceilalţi Români, lipsa unei base teritoriale proprii aduse, nu numai fărâmiţarea lor, dar şi isolarea într'un dialect special, rămas sărac şi împestriţat cu termini slavi neasimilaţi şi cu ciudaţi termini greceşti.

www.dacoromanica.ro

CAP. IV.

Viața politică a Românilor înainte de întemeierea Domniilor.

Se cunosc într'un chip foarte precisat, până în cele din urmă amănunte, acele războaie din Peninsula Balcanică, în care Românii fură necontenit amestecați, și adese ori într'un chip decisiv; cronicarii bizantini povestesc pe larg, în frumosul lor stil înflorit, împrumutat de la modele vechi, toate acele întâmplări care erau așa de strâns legate de viața însăși pe care ei o înfățișau în scrisul lor. Din potrivă, în Statele care și începuseră să domine la Vestul și la Estul teritoriului român și în care istoria se scria latinește, o tăcere aproape absolută acopere primele acte ale desvoltării politice a noii națiuni; cât despre documentele ieșite din vechea cancelarie ungurească și polonă, ele au dispărut în marea furtună distrugătoare a Tatarilor, în veacul al XIII-lea.

Sânt totuși fapte, transmise mai ales de izvoare ulterioare, asămănări, principii trase din logica istoriei care pot să servească la reconstituirea, aproape sigură, a acestei vieți carpatice și dunărene, anterioară creațiunii Statelor.

Când Maghiarii se coborâră în Panonia, ei găsiră acolo Slavi și, de îndată după apariția lor dincoace de Tisa, către pădurea care ducea spre teritoriul „transilvan", Români băștinași.

www.dacoromanica.ro

Românii și Statele slave. — Românii nu puteau să se gândească, precum făcură Bulgarii, vecinii lor, la crearea unui nou Imperiu roman, de limbă barbară, căci ei nu făceau decât să continue în forme populare vechea viață imperială. Fără îndoială ei socotiau drept căpetenia lor legitimă pe Împăratul din Roma constantinopolitană, ale cărui armate, vreme de cinci sute de ani, de la Iustinian la Comneni, se arătară din timp în timp pe malul stâng spre a goni pe Slavii războinici sau pe Maghiarii năvălitori; dar din vechea organisare, ei nu mai păstraseră decât pe deținătorii modești ai unei autorități care se întindea numai pe un „teritoriu", pe o *țară,* mărgenită în limitele strâmte ale unei văi. Tot ce se raportă la scris se trage din vechiul fond latin *(a scrie, pană, condeiu,* greco-latinul *condylus, hârtie,* „chartula", *carte, negreală* de la „niger"). Dar magistratul care împărția dreptatea supt bătrânul stejar și judeca după vechiul obiceiu nescris se chema *jude* („judex"). El devine un agent politic după retragerea ordinii imperiale, tot astfel precum, la Goții Dunării din veacul al IV-lea, „judele" Atanaric înlocuise pe rege, precum Roma rămasă fără Împărat își avu în frunte „judecătorii" ei și precum îndepărtata Sardinie cunoscu, în cursul evului mediu, căpetenii independente numai în „judecătorii" ei, *giudici.* Slavii împrumutaseră de la Franci ducii, al căror nume ajunse în limba lor acel de Voevozi, „căpetenii de armată", și, într'o epocă mai veche, pentru șefi de-o însemnătate mai mică, ei luaseră de la Germani titlul de „cnezi", care a fost apropiat de acela de „Konunge" al „Kőnigilor" migrațiunilor gote. Românii întrebuințară la rândul lor aceste denumiri pentru *Domnii,* aleși sau ereditari, cari li împărțiau dreptatea și-i duceau la războiu chiar; „Vodă" deveni sinonim cu prinț, pe când „cneaz", care în rusește are același înțeles, ajunse, ca și corespunzătorul

www.dacoromanica.ro

său românesc „jude“ sau „judec“, să arăte numai pe țeranul liber.

Dar acești Slavi aveau, de asemenea, regi, krali, formați — după cum am arătat — după chipul regelui Francilor, Carol-cel-Mare, care își întinsese cuceririle și-și fixase ducii și comiții până la Sava, la Drava și la Dunărea mijlocie; e originea acelei regalități morave, croate și sârbești care organisă elementele războinice ale Slavilor din Sud-Vest și din Sud. Românii cunoscură și ei acest titlu nou; au făcut din el „craiul“ lor, fără a se gândi, de altfel, să-și dea o organisație regală deosebită de tradiția imperială. Supt autoritatea blândă, părintească a căpeteniilor lor locale sau *domni*, Românii trăiau în satele lor, unde, după obiceiul trac, pământul era stăpânit în devălmașie, nu numai în ce privește pădurea și iazul, ci și țarina, unde fiecare avea, în loc de-o proprietate, numai o „parte“, cuvânt care sfârși prin a arăta orice drept la stăpânirea unui pământ. Aceste sate erau de creațiune mai mult nouă; numele lor amintește în adevăr pe acela al întemeietorului, al străbunului, „moșul“ (de unde vine numele de „moșie“, moștenire, pentru orice bun funciar); „satul Albeștilor“, „Negreștilor“, de unde vine forma curentă: Albești, Negrești, neînsemnând altceva decât „satul urmașilor lui Albu, lui Negru“. Ei se păziau cu strășnicie de orice strecurare de venetici; tânărul venit din alt microcosm rural de acestea își pierdea personalitatea anterioară ca s'o adopte îndată pe aceia a marii familii în care întra; el se desfăcea, lămurit, de trecutul său în clipa când se însura, și pronumele dat copiilor amintia totdeauna pe aceia căreia ei îi datorau drepturile lor. Totalitatea acestor sate alcătuia o vastă „Țară-Românească“, o „Patrie Română“, termin impreg-

[1] Latinul *partem;* cf. *partes* pe care barbarii făcură să li se distribuie, măcar în Italia, după cucerire.

www.dacoromanica.ro

nat de un adânc instinct etnic şi care nu cuprindea ideia nici a unei forme politice unitare, nici a unui drept de cucerire.

Românii şi Maghiarii. — Nu se ştie exact cum se statorniciră în Panonia aceşti Maghiari, cari, către anul 1200, erau să-şi întindă autoritatea nominală a şefilor lor, deveniţi regi apostolici, asupra pădurilor şi poienelor locuite ale Ardealului. Notarul anonim al regelui Béla este un compilator din veacul al XIII-lea, care reproducé în povestirea sa, făurită cu ajutorul cântecelor populare şi al etimologiilor locale, starea de lucruri etnografică şi politică a timpului său însuşi. *Blacii* săi, numiţi aşa în scrisorile Papei Inocenţiu către „regele Blacilor şi al Bulgarilor" (Maghiarii numesc pe Români Vlahi, după slavul Vlah, de unde vine: Valah), Imperiul bulgar de la dânsul, care, evident, e acel al Asăneştilor, aparţin unei epoci cu totul posterioare. Trebuie deci să privim ca pe nişte eroi de curată legendă, fabricaţi după numele de localităţi, pe acel Menomorut (al cărui nume e împrumutat de la acel de Maramureş), pe acel Gelu (cf. localitatea Gyalu, Gilău din Transilvania), pe acel Glad, Valahii, cari, pentru a resista cucerii maghiare, se aliară — zice se — cu căpeteniile slave sau „bulgare" de felul lui Kean şi Salan. Se va putea da mai multă crezare Notarului anonim când vorbeşte de un Tuhutum sau de un Zoltan, fiul lui Arpad; cât despre Gyula, pomenit în *Viaţa Sfântului Ştefan,* rege al Ungariei, îl regăsim la scriitorii contemporani din Bizanţ supt numele şefului păgân Gylas.

Cei d'intâiu şefi unguri, cari trăiră necontenit supt înrâurirea Bizanţului, transmisă mai târziu şi indirect prin Ruşii din Chiev şi din Haliciu (în Galiţia), erau şi ei nişte Voevozi, şi numele chiar al primului Voevod creştin care, după botez, deveni Ştefan, rege apostolic al Ungurilor, este Vajk, Voicu, împrumutat de la Slavi şi

www.dacoromanica.ro

comun cu Românii ei înșii. Juzi, deci cnezi, apar la Tisa în cele mai vechi documente ce ni s'au păstrat. Agricultura, cugetarea religioasă și organisarea politică maghiară se întemeiază în totul pe transmisiunea slavă pe care limba o arată la fiecare pas. Această nouă întemeiere barbară, destinată să împiedece libera desvoltare a rasei românești, după ce pusese capăt vieții slave panoniene, era prea lipsită de inițiativă și de originalitate, prea săracă în elemente civilisatoare pentru ca să poată exercita o înrâurire serioasă; nu se putea aștepta de la dânșii mai mult decât dela Pecenegii și Cumanii înșiși.

Românii și Rușii din Chiev. Un contact politic care părea că nu trebuie să rămână sterp se statornici cam în aceiași vreme cu Rușii din Chiev, ciraci ascultători ai ortodoxiei și ai Imperiului oriental.

Cel d'intâiu Țarat bulgar era în plină decădere, aproape la cheremul Bizantinilor, cari trebuiau să reducă pe acești din urmă „Împărați" la starea de simple „rude sărace", trăind în clientela lor, când Împăratul Nichifor Foca luă în soldă pe Sviatoslav, Voevodul Chievului, pentru a pune capăt rămășițelor unei organisații militare atât de temute odinioară. Vajnicul barbar, obișnuit a se războ cu Pecenegii, cari aveau să-l omoare la întors, alergă cu tovarășii săi de arme și, după ce învinse pe dușmanul destinat loviturilor sale, crezu că trebuie să ieie locul Bulgarilor înșiși. Preslavul deveni pentru câțiva ani Capitala unei „Rusii" care se întindea, ca și vechea Sciție, a cării istorie părea că voiește s'o înoiască, de la Nistru până la malul apusean al Mării Negre. Pentru Roma răsăriteană, această înlocuire nu putea fi, evident, îngăduită. Trupele noului Împărat bizantin, Armeanul Ioan Tzimiskes, porniră împotriva lui Sviatoslav, care se închise în Silistra, vechiul Durosto-

www.dacoromanica.ro

rum, ca să resiste câteva luni, până ce foametea îl silì să părăsească definitiv locùl vechilor sale victorii.

Pe câmpul de bătălie, Tzimiskes zidi cetatea Theodorapolis. El restabilise vechea fruntarie a Dunării, şi Sciţia Minoră întreagă fu, fără îndoială, realipită Imperiului. Românii de pe malul stâng fură supuşi autorităţii Patriarhului din Târnova, stabilit pentru o bucată de vreme la Silistra. Ruşii nu mai aveau să se întoarcă la Dunăre decât după aproape o mie de ani, atraşi de acelaşi miraj şi nutrind acelaşi vis de glorie. Sviatoslav adusese cu sine însă, din legendara aventură, o concepţie superioară a vieţii politice, titlul de boieri pentru urmaşii vechilor Varegi normanzi şi ai cnezilor slavi, şi amintirea, celebrată vreme de veacuri de cântecul popular, a marelui fluviu, cu valurile-i rând pe rând aurite de soarele de Miazăzi şi îngheţate de vântul de Miazănoapte, care e Dunărea, „părintele apelor". Prinţii Galiţiei găsiră în aceasta, prin veacul al XI-lea şi al XII-lea, îndemnuri ca să încerce a lega din nou relaţiile brusc întrerupte de asediul Silistrei.

Dar, în locul strictului regim bizantin pe care Împăratul victorios nădăjduise să-l poată menţinea, se ivi curând o viaţă locală, de o alcătuire băştinaşă, care ţinu tot veacul al XI-lea. La Silistra şi în împrejurimi, între Dunărea inferioară şi Marea, Comnenii, succesorii lui, găsiră în „cetăţi", cum li zice principesa Ana, fiică şi istoriografă a Împăratului Alexie, sau, mai bine, în târgurile întărite, căpetenii autohtone, cu nume româneşti sau chiar slave, care continuau vechea viaţa locală a teritoriilor gete şi romane: un Tatul, un Halis, un Solomon, un Sestlav, un Sakcia („Satzas"), părintele Saccei, Isaccei de la Dunărea-de-jos [1]. Ei aveau legături cu Cumanii de pe malul stâng, al căror nume ascundea,

[1] V. mai departe, cap. V, § 1,

www.dacoromanica.ro

firește, populația supusă, tributară și ajutătoare, a Românilor, acești Cumani cari, cu lăncile lor purtând steguleţe multicolore, alergară, peste un secol, să susțină causa politică bulgară înviată prin inițiativa fraților lor, Vlahii Balcanilor. Astfel, în întunerecul care domnește în aceste veacuri ale evului mediu pe teritoriul carpato-dunărean, de îndată ce o rază de lumină pătrunde într'însul, ca aceia pe care a proiectat-o Notarul anonim, se întrevede continuarea, liniștită și modestă, dar cu atât mai îndârjită să resiste, a vechii populații aborigene.

Românii și colonisarea Sașilor. Încă la sfârșitul veacului al XI-lea, regele Ungariei, atras mai ales, trebuie să credem, de minele de aur și de sare ale Ardealului, puse să se clădească în regiunea occidentală a provinciei castelul din Turda (care, pentru cancelaria latină a Maghiarilor, devine mai târziu Torda). Alte fortărețe, ca aceia de la Dej (ungurește Dées), fură ridicate pe unele puncte importante ale teritoriului ardelean. În aceiași epocă, un episcop de rit latin își fixă reședința în vechiul târg slav al Bălgradului, aproape de râul Murăș, ceia ce era cu atât mai necesar, cu cât suveranul unguresc nu apărea în calitatea sa națională propriu-zisă, ci ca „rege apostolic" însărcinat cu propagarea credinții catolice, cu „latinisarea" țerii, la nevoie chiar prin forță. O mănăstire importantă, aceia a Cistercienilor din Cârța, fu întemeiată puțin mai târziu, în valea Oltului. În sfârșit, regele alese, pentru a-l represinta, un Voevod de tradiție românească.

Dincolo de raza fortărețelor și de pâlcul satelor în care trăiau șerbi de rasă românească sau coloni meniți să-și deie dijma și serviciile episcopului, se întindea, supt suzeranitatea Pecenegilor, apoi a Cumanilor, Țara-Românească, cu pasurile, poienile, văile călcate de turme, plaiurile sale înalte unde de veacuri se făcea agricultură. Era deci, către anul 1100, o mare „Românie" rurală,

www.dacoromanica.ro

fara formă politică unitară, dar avându-şi „legea“ ei religioasă, obiceiurile, o veche cultură, pe care păstrarea terminilor latini, chiar pentru elementele superioare ale vieţii sociale, o arată de ajuns de înaintată, cu căpeteniile ei a parte şi cu instinctul ei de unitate perfectă. Această „Românie“ era să fie împinsă din culme în culme, din vale în vale, de cucerirea ungurească şi catolică, care, de altfel, nici nu gândi să întrebuinţeze coloni de rasă maghiară. Aruncată pe teritoriile de mâna a doua ale văilor Oltului şi Bârsei, ea avu curând drept fruntarie Carpaţii; din „transilvană“ ce era, ea deveni „transalpină“, ţara situată „dincolo de culmi“ aşteptând să fie, pentru raţiuni care vor fi arătate mai departe, împărţită în două prin formarea, în veacul al XIV-lea, a unei Moldove, opusă „României“ care devenise o Muntenie localisată. Pentru moment, la cotitura istoriei când Maghiarii apar ca represintanţii civilisaţiei occidentale al cării cap era Papa, de la un capăt la celălalt al ţinutului românesc nu erau încă fruntarii. Pe de alta parte, nu s'ar putea, fără anahronism, atribui regelui Ungariei intenţia de a desnaţionalisa poporul pe care-l subjuga astfel în Transilvania. Ambiţia acestui „apostolic“ era de a îndeplini în Orient sarcina de pupil al Bisericii atotputernice la care nu putuseră răspunde Împăraţii romani de naţie germanică. În afară de acest „apostolat“ înarmat, el voià numai să închidă „Sciţilor“ din stepă defileurile Carpaţilor şi să tragă cele mai mari câştiguri de pe urma cuceririi sale.

Colonisarea germană, vechiul *Drang nach Osten* instinctiv al popoarelor germane în evul mediu, bătea în plin pe timpul când cruciatele atrăgeau către Orient surplusul populaţiilor apusene. Regele Geysa nu făcu decât să canaliseze o parte din acest larg şivoiu către margenea Transilvaniei pe care propriile sale mijloace nu putuseră s'o încolţească. Primii „oaspeţi“ veniţi din

www.dacoromanica.ro

„Flandra“ — alții veniră și din Alsacia [1] — se statorniciră în trei sate, puse supt ocrotirea chiar a episcopului, care, de altfel, încurajă însuși această operă de expansiune, ce-i era cu totul spre folos.

Mai târziu, alte grupe se formară pe Târnave, în mijlocul frumos al provinciei [2], apoi la Sud-Vest, la Sibiiu (satul poartă numele râului vecin, căruia străinii i-au păstrat numele românesc de „Zibin“), care deveni mai târziu „orașul lui Hermann“ sau Hermannstadt (cf. satele care continuă a se chema, în românește, Hârman), în sfârșit, în regiunea opusă acestui cadrilater muntos, aproape de minele de la Rodna și de la Baia, dincolo de munții cari era vorba să se exploateze în profitul Coroanei.

Aceste grupe de emigranți aveau un caracter pur rural. Erau țerani, cari nu nutriau mai multe gânduri politice decât acei cari se deslipesc astăzi din regiunile suprapopulate ale Europei ca să-și caute un rost în America.

Regele însuși nu cugetă de loc să li impună un regim unitar, el care nu avea administrație pe propriile sale pământuri. „Oaspeții regali“ trebuiră să se plece chipului de a trăi și organisației aborigene, fără de care ei n'ar fi riscat măcar aventura de a rămânea pe un teritoriu pe care regele îl numia „deșert“ în sensul juridic al cuvântului, de oare ce niciun privilegiu din partea lui nu întarise drepturile primilor ocupanți. Adese ori îmbracară acel veșmânt popular al Românilor care amintește cultura generală a strămoșilor traci; introdusera

---

[1] Se admit, azi, și elemente luate în cale, din alte provincii.

[2] Numele lor unguresc de Küküllö, în săsește Kökel, a fost pus în legătură cu sensul în slavonește al Târnavelor (de la târn, copac ghimpos). Aici s'a văzut prezența unei vechi populații turanice, absorbite apoi de Unguri. Nimic nu împiedecă o mai veche prezență turano-scitică.

www.dacoromanica.ro

obiceiuri străine în felul lor de a lucra pământul, păstrând totuşi tipul casei germane de pe malurile Rinului; împrumutară cuvinte din tesaurul linguistic românesc; mai ales, adoptară formele în care se grupase viaţa acestor înaintaşi, a căror muncă ei ar fi voit s'o aservească. Alături de juzii români, fură deci „conţii", *Grafen, gerebii* saşi, şi provinciile în care fu împărţită ţara colonisată fură *sedes*, „scaune de judecată", corespunzând acelora ale juzilor.

Puţin câte puţin aceste sate s'au desvoltat; ajunseră une ori oraşe chemate la un mare viitor. Totalitatea acestor aşezăminte germane în pământ românesc fu constituit în „naţiune" autonomă faţă de rege, căruia-i plătia un cens, şi de însuşi episcopul. La 1224 Andrei al II-lea îi recunoştea ca „un singur popor", având „un singur judecător" şi bucurându-se de aceiaşi situaţie, asigurată prin acte scrise.

Teritoriul românesc deci era fărâmiţat prin această statornicire a unei laborioase populaţii străine, capabila de a propăşi răpede şi favorisată de Coroană, din pricina câştigurilor mari pe care le aştepta de la o asemenea substituire. Totuşi aceasta nu era de ajuns, căci Saşii nu erau în stare să asigure graniţile noii provincii.

Pentru a închide trecătorile Carpaţilor şi a li da o pază veghetoare, regele întrebuinţă deci două mijloace diferite. Andrei al II-lea făcuse drumul la Ierusalim ca un cruciat nenorocos şi putuse vedea starea de decadere în care se găsiau rămăşiţele dominaţiei creştine şi miliţia cavalerilor care le apărau. O evacuare a acestor soldaţi ai crucii era, evident, necesară. Cavalerii Teutoni ajungeau disponibili; ei fură aduşi în Carpaţi, unde întemeiară, pe locul satului slavo-românesc al Braşovului, „oraşul Coroanei", Kronstadt; apoi, pătrunzând îndată dincolo de munţi, în „lungul câmp" al Câmpulungului,

www.dacoromanica.ro

fundară un oraș nou, „Langenau". Fără îndoială și-ar fi îndeplinit această misiune și ar fi sfărâmat pentru totdeauna avântul unui nou popor, dacă neînțelegerile nu s'ar fi ivit între această miliție ambițioasă — aceiași care mai târziu, în Prusia, putu să creeze un adevărat Stat pentru Marele-Maestru — și între regele atras de speranța unei prăzi ușoare. După o ceartă, care făcu de mai multe ori necesară intervenția Papei, ei trebuiră să plece, lăsând un oraș de viitor, o trecătoare cu totul pregătită pentru invasii în „Transalpina" și legături de suzeranitate cu Cumanii, puși cu forța să se boteze și supuși autorității, vădit politice, a unui nou episcop, a cărui reședință fu cel d'intâiu dintre orașele nou-create, Milcovul, pe râul cu același nume.

Un „conte" sas, Corlard, primi tot odată (1233) teritoriile trebuitoare pentru a întreținea lucrările de apărare pe care le ridicase în trecătoarea Oltului, la Turnul-Roș. Grupe de țerani maghiari fură deslipiți spre hotarul oriental, de partea Oituzului și a Ghimeșului, cu vechi nume scitice, pentru a forma acolo, în *sedes* speciale, alături de Românii de la cari împrumutară moravuri și obiceiuri, o gardă permanentă. E grupa militară a acelor Săcui (Szekelyek), al căror nume chiar vine de la *szék, sedes,* „Scaun"; ei alcătuiră Margenea defensivă a Transilvaniei. În sfârșit, pentru a închide orice trecătoare vrăjmașului, călugări franciscani pătrunseră de-a lungul Dunării, prin Vest, pe teritoriul care trebuie să formeze principatul muntean. Cetatea de la Severin fu ridicată în apropierea chiar a podului lui Traian și a lagărului întărit care-l apăra: un demnitar purtând titlul avar de Ban fu așezat acolo ca să pazească steagul cu cruce latină al cuceririi catolice.

Nu trebuie să uităm nici că, nu numai salinele muntene de la Ocnele-Mari și de la Slănicul Prahovei, dar și cele din viitoarea Moldovă, de la noua Ocnă, aproape

www.dacoromanica.ro

de un alt Slănic, fură, de sigur, prinse în anclavele maghiare pe teritoriul românesc.

Românii și Imperiul tătăresc. Un eveniment neprevăzut veni, în 1241, să oprească această mișcare de năpădire a catolicismului român. Regele Ungariei, cu colonii săi „saxoni", flamanzi, aduși de la Rinul mijlociu și inferior, cu episcopii și feudalii săi de origine germană, cu tovarășii lor, cavalerii veniți de la Ierusalim ca să lupte împotriva Cumanilor păgâni, nu era decât cel din urmă represintant și slujitorul devotat al acestei mari opere istorice. Contra acestor „Sciți" maghiari, curând amestecați cu Slavi, înrâuriți în noua lor provincie de Români și supuși în chip permanent și profund înrâuririi civilisației germane, se ridică un nou val de Sciți autentici, cari rămăseseră în stepă și cari pastraseră vechile obiceiuri ale vieții lor nomade.

Apariția lui Ginghiz, care fu numai o căpetenie de bandă în pustiu înainte de a deveni marele Han, Împaratul unic al stepei, aruncă din nou către Apus mulțimile turaniene care împrumutaseră de la imensa lor vecină, China, marele ei ideal de unitate mondială. Era cu neputință a zăgăzui această nouă invasie, care, dacă nu era însuflețită de fanatismul unei noi religii, avea, în afară de prestigiul și talentele căpeteniei ei, puterea hotarâtoare a unei ordini perfecte în toate amanuntele acțiunii sale. Urmașii Voevozilor din Chiev fură acuma umilii vasali ai Hordei dominante; cât despre Ungaria Arpadienilor, ea riscă o slabă resistența, al cării nesucces aruncă pe rege și rămășițele armatei lui către Marea Occidentului.

Însemnările, confuse și neîndestulătoare, pe care le posedăm asupra acestei cuceriri fulgerătoare, nu dovedesc o ocupație tătărească a regiunilor românești dintre Carpați și Dunăre; ele se găsiau, de altfel, în afara drumului urmat de acești căutători de aventura și de

www.dacoromanica.ro

pradă; năvălitorii n'aveau de loc intenția de a se statornici, ca Bulgarii sau Maghiarii de odinioară, pe un nou teritoriu, căci ei păstrau în Asia centrală, patria lor, și în cuceririle lor din Asia occidentală, căminuri pe care nu se gândiau de loc să le părăsească. Pe acest teritoriu, pe care nici nu-l străbătură, ei nu făcură decât să înlocuiască dominația Cumanilor, ale căror ramășițe, creștine sau chiar păgâne, se duseră să caute un adăpost în Ungaria. Românii nu făcură decât să-și schimbe stăpânii : fu, pentru ei, numai un alt culegător de dijme la vremile hotărâte ale toamnei și un alt vameș în porturile Mării Negre.

Dar această invasie sfărâmă pentru totdeauna năzuința regalității ungare, care pretindea că lucrează în numele catolicismului și al civilisației latine a Apusului. După ce vrăjmașul se retrase în stepa sa, lăsând în urmă-i ruine grozave, se încercară sforțări pentru a se întoarce la vechea situație. Cavaleri întorși din Pământul Sfânt, Ospitalierii francesi, fură chemați la Severin; li se făgăduiră veniturile datorite Coroanei de către capeteniile Românilor din „Transalpina", ale căror nume sânt date de un prețios privilegiu din 1246 : „juzii" Ioan și Farcaș (acel Vâlcea — *vâlc* e, ca și *farkas*, în ungurește, lup — care a dat numele județului Vâlcii, precum Romanați e județul lui Roman, cu sufixul sârbesc *-aț*, Mehedinții fiind oamenii cetății Meedia, Mehedia, Mehadia[1]), ultimul în părțile de sus spre Olt, Voevodul Litovoiu în muntele Jiiului, Voevodul care dincolo de Olt stăruia în Cetatea-de-Argeș, în fundul muntelui, nu la Curtea-de-Argeș, Seneslav, fără a mai socoti pescăriile de la Celeiu, doveditoare ale unei vechi culturi cu drumuri și alte avantagii pe acest pământ care, cu morile, cu satele înfloritoare, cu războinicii și

[1] E imposibil să nu se recunoască aici romana Ad Mediam.

www.dacoromanica.ro

căpeteniile lui nobile, dă impresia unei ţeri de foarte veche civilisaţie.

Papa întărise, în 1251, acest act de danie, care, poate, n'avu nicio urmare; Maestrul Raimbaud, acel căruia i se adresase regele, neluând — se pare — nici odată definitiv aşezarea sa la Severin. Dacă n'ar fi fost aşa, am fi avut supt acoperirea Ungariei regale, delegată permanentă a Sfântului Scaun, o eră franceză şi la Dunăre. Dar chiar această Ungarie a Arpadienilor era, în starea în care o lăsase invasia tatărească, un instrument care nu mai putea folosi. Cumanii o lasaseră în o aşa hal, încât unul din ultimii represintanţi ai dinastiei, regele Ladislau, se convertise la obiceiurile lor, şi-i era pusă la îndoiala statornicia în credinţa creştină. Certuri pentru tron izbucniră, aducând dincoace de munţi pe „tânărul rege Ştefan", care, sprijinit pe Ardeal [1] şi în războiu cu Bulgarii până la Plevna, părea că va reface într'o formă maghiară unitatea teritoriala a Românilor. Înainte de sfârşitul veacului, Saşii, „oaspeţii" Coroanei, îi deveniră vrăjmaşi, pe cari ea fu silită să-i supună cu forţa armelor.

După izbândă, Voevodul ardelean, asprul Ladislau, aliat cu dinastia sârbească, rămase stăpân aproape neatârnat al provinciei. Maramurăşul, Zipsul, Banatul Severinului, unde apare răzvrătitul Dorman, Dărman (v. satul Dărmăneşti), se ridicară împotriva ofiţerilor regali. Apărarea latinismului reveni atunci rasei francese şi tovarăşilor ei italieni, căci cei cari o serviră de aici înainte, independent de regalitatea ungară, fură, de fapt, în primul rând Franciscanii, cărora li aparţine un de Plan-Carpin, visitator al Tatariei, şi tot şirul de calugări din Italia, cari întemeiară mai târziu, către 1330, diecesa latină a Argeşului. Ultimul Arpadian, Andrei a

[1] Király-Erdély, „ţara de dincolo de păduri a regelui".

www.dacoromanica.ro

III-lea, era fiul unei Veneţiene. Avântul frances către Orient trebuia să deie Ungariei o nouă dinastie, originară şi ea tot din Neapole, şi de proveniență angevina, a lui Carol-Robert.

Dominaţia tătărească avu totuşi un avantagiu nepreţuit pentru desvoltarea ulterioară a acestor regiuni. Mulţămită norocului care întovărăşia pretutindeni steagurile marelui Han şi ale fiilor şi urmaşilor lui, nu mai existau de aici înainte frontiere occidentale de la China încoace; din Asia centrală până în Carpaţii români se întindea un singur Stat, un singur teritoriu politic şi economic. Drumurile, a căror siguranţă de acum încolo era garantată de autoritatea adânc respectată a „Împăratului" mongol, erau deschise oricui avea o carte de trecere de la cancelaria lui. Aceiaşi monedă era primită pretutindeni; aceleaşi greutăţi, aceleaşi măsuri serviau tuturor celor cari se îndeletniciau cu negoţul de la un capăt la altul al acestei lumi nouă, create printr'o cucerire nepilduită; sistemul vamal era aproape acelaşi pretutindeni, de la Âkkerman, vechiul Maurokastron al Bizantinilor, Moncastro al Genovesilor, Belgradul (Bialogrod) Slavilor şi Cetatea-Albă a Românilor, până la acea Caffa, în Crimeia, unde, către sfârşitul veacului al XIII-lea, veniră sa se stabilească Genovesii pentru a face din Marea Neagră domeniul lor, şi până la porturile depărtate ale Mărilor asiatice.

Legăturile personale care existau între urmaşii lui Ginghiz menţinură o bucată de vreme unitatea politică a marelui Imperiu. Unitatea economică, aşa de mănoasă pentru tesaurul diferiţilor şefi ai Hordei de aur, nu fu atacată când în cele din urmă, Imperiul fu împărţit, şi aceasta fu cu totul spre norocul Românilor, al căror teritoriu fusese străbătut acum de caile de comerţ ducând de la Nord şi de la Apus la Caffa, la Akkerman, chiar la Brăila, marele port al Dunării, odinioară umilul

www.dacoromanica.ro

sat în care trăiau urmaşii strămoşului ţeran Brăilă, dar care şi devenise principalul intreposit al Dunării către anul 1300.

Totuşi condiţia naturală a teritoriilor provocă încercari de separaţie politică: în vremea când stăpânul tatar al Crimeii, prinţul „Câmpiei", al vechii Goţii, în care se menţineau încă, păstrând limba lor arhaică, rămăşiţele vechilor Germani, începu a se deosebi de celelalte ţeri ţeri ale „Imperiului", Nogai, una din căpeteniile din Apus, luă pe Dunărea Inferioară locul vechilor regi sciţi şi al urmaşilor lor huni, avari, bulgari, maghiari, apoi pecenegi şi cumani.

Amestecat necontenit în treburile Bulgariei decăzute, care primí la Târnova un Ţar tătăresc creat de dânsul, Ciuchi [1], pentru a ajunge în cele din urmă la dinastii cumane, de sânge probabil românesc, originare din regiunea Vidinului, Terterizii, apoi Sişmanizii, aliat într'un anumit fel cu Paleologii Bizanţului, acest Nogai, căruia îi urmă curând un rival de acelaşi sânge, Toctai, ar fi reuşit poate să întemeieze pe această lisieră a Orientului o aşezare trainică, dacă, părăsind cultul său păgânesc, şi aşa înrâurit de islamismul năvălitor, ar fi adoptat, ca şefii bulgari şi maghiari, religia supuşilor săi. Nefacând-o, Românii, pe cari izvoarele bizantine, la această epocă, îi acopăr ciudat cu denumirea de Alani [2], pro-

[1] Cf. Ciurchii ieşeni lângă „Tătăraşii" odată ţigani.

[2] Niciodată n'au venit adevăraţii Alani, Asii caucasici, cari sânt aşa de bine caracterisaţi de călugărul Ruisbroek, până la ţeranii Dunării, cum se admite de obiceiu. Când acelaşi zice: „Cumanii sânt numiţi de Germani Valani şi ţara lor Valania (ediţie în *Recueil de voyages et de mémoires publiés par la société de géographie*, Paris. 1839), adecă Valoni (v. *Revista Istorică*, VI, pp. 194-196), e o confusie cu Valahii: în acest nume nu afli nicio rădăcină cumană. V. şi memoriul mieu despre Imperiul Cumanilor şi Românii în „Analele Academiei Române", an. 1927. Cf. Iorga, *Points de vue sur l'histoire du commerce au moyen-âge*, Paris 1927.

www.dacoromanica.ro

fitară de avantagiile unei vieți comerciale intense, unei păci garantate de puterea tătărască și chiar de învățămintele militare puse la îndemână de stăpânii lor trecători. Ei sânt aceia, în adevăr, pe cari Nichifor Gregoras îi arată ca „Geții de dincolo de Istru, având același armament ca al Sciților, și cari, fiind creștini, supuși apoi de mâna violentă a acestor Sciți, li se supuseră, de și fără voie, dar păstrară, prin simțul superiorității lor și printr'un sentiment de osebire față de acești necredincioși, calitatea lor de popor de sine stătător [1]."

---

[1] I, p. 204. Totuși și Alanii sânt creștini de credință grecească (Ruisbroek, *l. c.*, p. 243).

www.dacoromanica.ro

CAP. V.

Viața politică a Românilor în Principate înainte de formarea unei civilisații naționale

Vlașca lui Tatul și formațiunile dobrogene de pe la anul 1000. La începutul erei cumane, nu mult după gonirea ambițioșilor stăpânitori ai Silistrei, se adunaseră pe malul drept, foarte împoporat, al Dunării, în regiunea viitoarei Dobrogi, supt conducători băștinași, și formaseră mici autonomii de Stat, cum am spus, locuitori cari nu erau Greci, nici Pecenegi, nici nou-veniți Ruși, nici Bulgari. În Silistra însăși și în împrejurimi, poate până la Vicina, în punctul unde se desfac brațele Dunării, se sălășluiau un Tatos sau Tatul — numele se află des la Români (v. satul Tătulești), de și este și la Armeni, ca „Thatul" menționat de Matei de Edesa, azi Tatos la Armenii moderni —, un Chalis, de caracter turanic, un Solomon — la Români se întrebuințează mult numele Vechiului Testament, ca Aron, Avram, Răveca —, un Sestlav — Seneslav e mai târziu Domnul din Argeș —, un Saccea — al cărui nume e păstrat în acela al localității Isaccea, căci Turcii au făcut din Brăila: Ibrail după: Ibrahim, din Smil: Ismail; cf. Stambul-Istambul. Ana Comnena pomenește „răscoala lor" și luptele lor. Pe malul din față se chiamă Vlașca, „Țara-Românească", în forma unei cancelarii străine, slave, căci Românii de pe malul stâng nu-și puteau numi astfel țara, o în-

www.dacoromanica.ro

treagă regiune, odată mult mai întinsă, şi Vlăsia, cu acelaşi sens, se chiamă şi marea pădure în jurul Bucureştilor, care înainte se întindea până la stepa pustie, cunoscută şi izvoarelor bizantine, Bărăgan (Βεργάνος), pe când mai departe spre Marea Neagră şi tot aşa spre Apus până la regiunea de ogoare se întindea turanicul Deliorman (românește Teleorman). E cea d'intâiu Ţara-Românească răsărită în formă politică, prin contactul şi pătrunderea cu Bizanţul imperial, şi de veacuri era aici provincia imperială a Paristriului până la Parathalassia, „Ţinutul de lângă Mare“ [1].

Principatul „a Toată Ţara-Românească“. Ceilalţi Români, autonomi, trăind supt juzii şi Voevozii lor, se bucurau de o civilisaţie foarte veche, dar incapabilă de a-şi determina, ea singură, o organisaţie politică superioară. Poate că, după aceia a Cumanilor, suzeranitatea tătărească ea însăşi, silită de necesităţile practice ale legăturilor dintre stăpânitori şi supuşi să concentreze viaţa naţională rusească în mânile cneazului de la Moscova, destinat să devie izvor de Împăraţi, a contribuit să adune forţele româneşti în partea meridională a teritoriului; căci, la Nord, textele nu cunosc decât populaţia fixată aproape de râuri şi vaduri, adecă la Dunare, pe teritoriul arătat mai sus, *brodnicii*, şi niciun nume de şef indigen nu s'a săpat, prin însemnătatea lui, pe paginile istoriei. E foarte posibil, zic, ca această adunare de energie să fi început chiar în epoca în care Cumanii domniau ca împărăteştii stăpâni şi mai

[1] In *Revista Istorică*, V, p. 103 şi urm., am atras atenţia asupra izvoarelor cu privire la aceasta şi am dat interpretarea lor. Teoria a fost desvoltată de d. N. Bănescu (v. mai ales ultimele stabiliri în *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine*, XIV). Cf. articolul mieu *Le Danube d'Empire*, în *Mélanges Schlumberger*, Paris 1927.

www.dacoromanica.ro

ales în aceia când Nogai şi Toctai erau ascultaţi de toate popoarele trăitoare supt ameninţarea lagărelor lor războinice. Căci Voevodului Răsăritului îi era păstrat să resolve problema istorică. Litovoiu, acel de Apus, se menţinuse mai bine de douăzeci de ani, când izbucni un conflict cu vecinii lui: acest conflict fu provocat, se pare, nu de soarta acelei ţeri a Haţegului, pe ruinele Sarmisagetusei, pe care regele arpadian voi să i-o răpească, ci prin reunirea momentană a Severinului şi a provinciei lui cu posesiunile Voevodului.

Intr'o bătălie nenorocoasă contra unuia din acei „magistri", acei „bani" ai Transilvaniei cari mişunau pe acel timp în mijlocul anarhiei obşteşti, bătrânul Voevod român muri; învingătorii puseră mâna pe unul din fraţii lui, Bărbat, al cărui nume supravieţuieşte poate în acel sat zis Râul-lui-Bărbat care se găseşte de cealaltă parte, foarte aproape de vechea graniţă. Seneslav din Argeş sau mai bine urmaşul lui, Tugomir sau Tihomir, pe care izvoarele slave din Balcani îl numesc — se pare — Ivanco (numele românesc e Iancu), reuşi deci, în aceste împrejurări excepţionale, să unească ambele Voevodate, aşezate de-a dreapta şi de-a stânga Oltului. Nu avem alte lămuriri asupra lui, dar fiul lui, Basarab (Băsărabă, nume cuman ca Talabă, Toc-soabă, Tâncabă, Odoabă) era acum „Mare Voevod a toată Ţara Românească", al „României" întregi, adecă al întregului teritoriu pe care încă nu-l atinsese colonisarea străină şi care n'avea alte limite decât înseşi condiţiile geografice.

Acest principat cerea pentru şeful său, nu numai vechile venituri ale dijmei grâului, vinului, turmelor şi gloabelor, dar şi acelea ale vămilor, căci pentru prima dată graniţa lua un înţeles mai precis, şi tot ce se ţinea de prerogativele tradiţionale ale unui Domn. El n'ar fi făcut însă decât să vegeteze în munte fără tre-

www.dacoromanica.ro

buinţile acelei vieţi economice ale cării temelii fuseseră puse de Tatari cu o jumătate de veac mai nainte.

O cale de negoţ şi exista, aceia care ducea la Brăila, şi Tatarii aceştia, cari o creaseră, au fost cei d'intăiu cari s'au folosit de ea, înainte de a se retrage [1].

Ea ar fi trebuit să servească mai întăiu Românilor strânşi într'un singur Stat, dacă viaţa politică a Ungariei nu ar fi fost înoită, chiar în acea vreme, prin energia şi spiritul de iniţiativă, prin verva cavalerească a noii dinasti angevine; această ţintă ar fi fost atinsă fără apariţia dincolo de Dunăre, unde Bulgaria muria şi unde Serbia, după ce aruncase o aşa de mare strălucire supt domnia „Împăratului" Ştefan Duşan, era să apuie în miserabilele gâlcevi dintre pretendenţii şi seniorii locali, a unui nou concurent la dominaţia lumii: vreau să vorbesc de Turcii cari, cu Murad I-iu, Baiezid şi fiii lui, uniau cu spiritul de aventură, comun „Francilor" şi „Sarasinilor" în timpul conflictului lor secular în Asia, pe timpul cruciatelor, o ordine perfectă şi o disciplină de fier, moştenită de la Tatari.

De aici înainte, vreme de un veac şi jumătate, Românii vor fi sfârtecaţi, rupţi, aruncaţi de la o graniţă la alta, de la Carpaţi la Dunăre, de conflictul fără sfârşit dintre aceste două forţe, a căror rivalitate asigură, fară îndoială, existenţa lor, dar îi împiedecă de a trage tot folosul pe care-l puteau da, la acest sfârşit de ev mediu, un teritoriu bine lămurit, o rasă nouă pentru războiu şi pentru o civilisaţie superioară. Ei lăsară să se piardă preţioasa tradiţie populară, care îngăduie celor d'intăiu Voevozi a opune fantomelor imperiale slave ale Balcanilor şi feudalităţilor care apuneau pe

[1] Retragerea lor a trebuit să se producă din primii ani ai veacului al XIV-lea; cel din urmă prinţ al lor, Demetrius (ceia ce înseamnă: Timur), urmaşul decăzut al lui Nogai şi Toctai, vieţuia încă prin 1330, pe la Dunărea inferioară şi Akkerman.

www.dacoromanica.ro

alte fruntarii acel sănătos realism cu temelie geografică şi cu caracter naţional care adusese pe Tihomir şi pe Basarab să se deie drept prinţi băştinaşi „a toată Ţara-Românească", după cum Ludovic al XI-lea înţelegea să fie rege a toată Ţara Francesă.

Deslipirea ţerilor româneşti de Ungaria. Carol-Robert se apucă să refacă, după pilda Occidentului, unde simple legături de vasalitate uniau, de exemplu, într'o singură viaţă politică pe regii Angliei şi Franciei fără ca primul să se fi simţit, în propriile sale provincii, inferior suzeranului său, vechiul regat al Arpadienilor, întins până la Dunăre; el voiă chiar să întrebuinţeze acest fluviu ca o basă necesară pentru a înoi în Răsărit zilele Imperiului latin. Basarab refusând tributul — căci el se simţia suveran de drept modern, pe un teritoriu definit, locuit numai de naţia sa —, el fu atacat de rege în persoană în munţii Muscelului, unde îl conduseseră unii din Voevozii trădători faţă de prinţul lor, din interes personal. La Severin, unit cu principatul muntean de câţiva ani, Voevodul Ardealului izbuti să înscăuneze pentru moment pe Nicolae, fiul lui „Ivanco"[1], dar, într'unul din cazanele formate de munţii munteni, armata regală fu încunjurată desăvârşit de trupele aceluia care, în concepţia năvălitorilor, era numai un răzvrătit, un „păstor valah", pe care era vorba „să-l scoată de barbă din vizuina lui". O miniatură contemporană, în cronica oficială, represintă, după scena în care un trimes al lui Basarab vine să ofere umilit condiţiile unei păci prefăcute, două momente din lupta de la Posada, la Nord de Câmpulung: se vede strălucita cavalerie a regelui defilând în grabă pe supt piscurile pline de ţerani români; aceştia poartă cojoace, lungi

[1] Foarte posibil Ivanco-Tugomir.

www.dacoromanica.ro

sarice de lână, iţarí strâmţi; mai au căciuli înalte ţuguiate, de supt care iese lungi plete; unii se îndeletnicesc a băga spaima în vrăjmaşi, cari vor fi în curând zdrobiţi de pietrele rostogolite de pe vârful muntelui ocrotitor sau ucişi, unul câte unul, cu lovituri de ghioagă. Carol-Robert scăpă (9-12 Novembre 1330) cu greutate de supt răsbunarea „valahă"; pecetea regală, pierdută în învălmăşeală, nu mai fu regăsită.

Dar invingătorul, cu toate că aduse pe episcopul grec din Vicina pe Dunăre, ca să facă dintr'însul cel d'intâiu Mitropolit al ţerii, nu înţelegea să-şi schimbe orientarea lui politică spre Răsărit; chiar în cursul acelui an 1330, în certurile care sfâşiau Peninsula Balcanilor, trupele lui, care susţineau pe o rudă bulgară contra regelui sârb, fuseseră cuprinse în catastrofa de la Velbujd (Chiustendil). Vedem pe Alexandru sau Nicolae-Alexandru, fiul lui Basarab, salutând la graniţă pe fiul şi moştenitorul lui Carol-Robert, pe acel rege Ludovic, a cărui carieră, zbuciumată de o ambiţie înfocată, avea să fie încă mai plină de încercări decât a tatălui său. Poate chiar acelaşi tribut de 7.000 de mărci de argint, despre care e vorba în 1330, va fi fost oferit tânărului prinţ, de şi nici un izvor nu arată acest amănunt. În acel moment, Duşan domina pe celălalt mal al Dunării, şi Alexandru, rudă apropiată cu Ţarul bulgar care poartă acelaşi nume, putea să se teamă de pretenţiile aceluia care dădea Dunărea drept hotar al Imperiului său „greco-sârb", se răzima pe Adriatica şi năzuia la posesiunea Constantinopolului. Războaie civile, în care fură amestecate cele d'intâiu bande turceşti, dăinuiau în Imperiul bizantin, care nu mai era în stare să reiea tradiţia întreruptă de cruciate. Căpitan al unei noi expediţii sacre, regele Ludovic credea că poate să pună pe de-asupra acestui haos autoritatea sa personală, susţinută de binecuvântarea

www.dacoromanica.ro

Papei şi de simpatiile Occidentului latin. El trăia, de altfel, în idei cu totul deosebite de acelea ale Arpadienilor, cari păstraseră cu încăpăţinare năzuinţile cuceritoare ale epocei barbare. Era un rege ca acei francesi, un Angevin din Neapole; reuşi să se încunjoare de străluciţi vasali şi de viteji cavaleri, legaţi de dânsul prin omagiu şi îndatorirea feudală. El îngăduia ca acest Voevod din „ţara sa transalpină", acest mic principe al Carpaţilor, să-şi întemeieze solid puterea asupra văilor muntelui românesc şi s'o întindă de-a lungul câmpiei până la linia Dunării, numai să observe regulele stricte ale feudalităţii occidentale.

În Transilvania chiar, şi în teritoriile vecine, fiul lui Carol-Robert nu năzui de loc să statornicească o dominaţie regală în chip modern pe ruinele vechilor privilegii. Din potrivă, nimeni mai mult ca el n'a respectat ceia ce se ţinea de acel ev mediu, între cei mai splendizi representanţi ai căruia a fost el. Căută chiar să învie forme în decadenţă, iniţiative acum adormite, avânturi înţepenite de neizbândă. Voevozii, cnezii români se ivesc pe toate punctele acestui teritoriu, în locul „magistrilor" şi „banilor" oficiali ai ultimei fase arpadiene. Mai ales în Maramureş şi în comitatele vecine, unde condiţiile rurale nu erau consolidate încă în jurul celor câteva oraşe de colonisare germanică şi a mănăstirilor latine, Voevozii români, aleşi, după tradiţie, de „obştea Valahilor", deţin, cu toată presenţa comitelui numit de rege, puterea întreagă asupra satelor patrimoniului naţional. Banatul, alt teritoriu de graniţă, este de asemenea plin şi de aceşti şefi indigeni, cari decăzură răpede pentru a deveni curând simpli juzi de sat. Cavaleri români vor luptă astfel alături de rege, împreună cu urmaşii Voevozilor, înlăturaţi de Domnul de la Argeş, şi unele familii, ca familia Doboka (Dobăcescul), jucară un rol însemnat în viaţa regatului, având legături cu Domnul

www.dacoromanica.ro

muntean. În sfârșit, pentru a sili pe acest Domn să între acum în cercul vasalilor de rasă românească, Ludovic nu stătu la îndoială. să-i creeze, în sensul vechilor pretenții ale familiei lui, o mare feudă ardeleană în regiunea Oltului, între acest râu și Carpați. Întocmai cum regele Franciei, Ioan, ruda lui apropiată, constituise, cu ajutorul pământurilor Coroanei, apanagii în favoarea fiilor săi, tot așa regele Ungariei ridică această regiune la rangul de ducat: ducatul Făgărașului, după numele castelului care-l domina; puțin după aceasta, în 1360, Vladislav sau Vlaicu, fiul lui Alexandru Munteanul, era stăpânul acestui ducat; urmașii lui îi adăugiră satele românești din împrejurimile Sibiiului, anexa Amlașului, numit așa după unul din centrele sale rurale. Românul se grăbi a-și trimite acolo boierii săi, cu sclavii lor țigani, aduși de invasiile tătărăști, ca să coloniseze „noua sa fundație".

Dușan resistă ușor la această amenințare, dar, când Țarul Alexandru muri, Ludovic se înfățișă din nou ca urmaș de drept istoric. El cuceri Vidinul împotriva celuia din fiii „Împăratului" bulgar care își stabilise acolo reședința, Straşimir (Sracimir). Celălalt Alexandru, de la Argeș, care trăise atârnând de vecinul său, căsătorindu-se chiar pentru a doua oară cu o catolică din Ungaria, Clara, ale cării fiice, având o misiune de propagandă religioasă, domină în Bulgaria și în Serbia, și măritând pe o alta cu Palatinul Ungariei, duce silesian de Oppeln, din dinastia Piaștilor, murise la 16 Novembre 1364, după ce întinsese hotarele principatului până la Brăila și Nicopol, pe tot cursul Dunării inferioare. Fiul său, Vlaicu, pomenit mai sus, nu doria de loc să vadă pe Francesul de la Buda, pe acest străin ale cărui drepturi aparțineau celei mai pure din fantasiile istorice, luând în Orientul ortodox un loc care-i revenia lui prin aceiași religie, prin legăturile de familie

www.dacoromanica.ro

încheiate încă de pe vremea tatălui şi bunicului său, la care veniseră să se adauge poate cele care-i veniau de la o mamă balcanică [1]. Atunci când Ludovic, care se prefăcuse că atacă mai întâiu pe însuşi Domnul muntean, făcu din Vidin capitala unui Banat care supraveghia şi graniţa Ţerii-Româneşti, el, Vlaicu, se ridică în arme pentru a scăpa din strâmtoare. Garnisoana Vidinului nu resistă, şi cronica franciscană a acestui oraş arată scurta stăpânire a prinţului de religie orientală, cumnatul lui Straşimir, a „regelui" român, care-şi făcea prima apariţie în Balcani, unde în curând trebuia să aibă stăpânirea Nicopolului. Nicolae de Gara, comandantul trupelor regale, nu reuşi să gonească pe năvălitori, cari se sprijiniau pe Severin.

Când, acum, armata Voevodului Transilvaniei întră în Muntenia prin trecătoarea Buzăului pentru a îndepărta pe acest prinţ de-o aşa de năvalnică ambiţie, ea găsi pe linia Ialomiţei fortificaţii, întăriri, tranşee, în stare să resiste; o a doua linie apăra mai departe Capitala, care de la Argeş se şi coborâse, prin Câmpulung, unde biserica mănăstirii domneşti adăposteşte rămăşiţile lui Alexandru-Vodă, la Târgovişte, în câmpie. Dragomir, căpitanul acestui oraş, adună pe ţerani întru apărarea reşedinţii Voevodului lor; Vice-Voevodul ardelean şi castelanul din Cetatea-de-Baltă fură ucişi în această apărare decisivă din 1369, care, înoind lecţia de la 1330, arăta duşmanului neputinţa de a ocupa această „Transalpină", de-a lungul căreia, la începutul domniei sale, regele Ludovic dădea privilegii de negoţ Saşilor din Braşov, parcă ar fi fost vorba de o provincie fără stăpân. Trebuia să se resemneze a recunoaşte o graniţă definitivă, întărind trecătoarea Branului, unde fu ridicată fortăreaţa Törzburg (Törcsvár) —, a „Ter-

[1] Vlaicu e nume obişnuit la Voevozii bosniaci.

www.dacoromanica.ro

ciului", nume propriu ca şi Bran, — şi aceia a Turnului Roşu, apărată de Laudskrone. Cât despre Severin, el reîntră curând supt stăpânirea Românilor.

Fundarea unui al doilea principat românesc în Moldova. In clipa când, de partea aceia, dispărea orice nădejde de a menţinea pentru Coroană posesiunea acestor trecători ale Carpaţilor, Ludovic pierdea şi posesiunea clinei răsăritene, cu toate că Domnii de la Argeş, siliţi în acelaşi timp a cuceri linia Dunării, a-şi apăra neatârnarea împotriva Ungariei şi a supraveghia mişcările Turcilor, acum stăpâni ai Adrianopolei, nu căutaseră încă a face o realitate din pretenţiile peste „toată Ţara-Românească".

La o epocă mai veche, Ungurii şi căutaseră pe versantul oriental puncte de sprijin în direcţia Siretiului, între altele, precum am zis, pentru a-şi asigura posesiunea minelor de sare de la Ocna. Ideia de a reface la Milcov, care totuşi nu fu niciodată reclădit, un episcopat al Cumanilor, nu fu aşa de curând părăsită, şi oraşul vecin, Bacăul, probabil pe o întemeiere ungară, ca şi al Trotuşului, pe râul ca acelaşi nume, al Trebeşului, apoi dispărut, părea că poate să adăpostească pe prelatul latin; în 1332, Carol-Robert cerea Papei numirea în acest post a propriului său capelan Vitus. În partea Băii, în unghiul de Nord-Vest al acestei regiuni între Carpaţi şi Siretiu, vechile aşezări săseşti, destinate exploatării minelor, mai dăinuiau, de şi pierduseră orice însemnătate în folosul Rodnei, rivala lor ardeleană.

Noul rege al Ungariei creă mai întâiu o margine orientală a Ardealului, reunind în mânile credinciosului său Andrei, fiul lui Laczk (Laţco), probabil de obârşie românească, administraţia Maramurăşului, a Secuilor şi a comitetului Braşov, d'impreună cu demnitatea de conte de Sătmar la Vestul Ardealului şi aceia de

www.dacoromanica.ro

Voevod al acestei provincii. Era destinat să resiste, nu la o încercare a Românilor de a formă un al doilea Stat independent, ci la ultimele năvăliri ale Tatarilor, mai mult sau mai puțin susținute de elementele creștine pe care le aveau la îndemână [1], care atinseră, în 1352, fruntaria Ardealului pe dunga Secuilor. Regele însuși trebui să intervină ca să sfărâme sforțările barbarilor, pe cari îi încurajase anarhia galițiană, în timpul necontenitelor lupte dintre Lituanienii din Nord și Polonii din Est, pentru resturile vechiului regat al Rusiei Roșii, atât de puternic în veacul trecut. Când izbânda desăvârșită îndepărtă aceste frânturi ale Hordei, Andrei încredință paza teritoriului de curând ocupat, din împrejurimile Băii până la cursul râului Moldova, unui subaltern, simplu căpitan regal, ales printre Voevozii Români din Maramureș, Sas [2], fiul lui Dragoș.

„O Țară Moldovenească" fu astfel creată numai în interesul Coroanei, ca să servească de zăgaz împotriva unor încercari din spre Răsărit. Dar îndată după aceia un alt Voevod român, din același Maramureș, Bogdan, din satul Cuhea, care de multă vreme se făcuse cunoscut prin spiritul lui de răsvrătire, prin îndrăzneala și caracterul neînfrânt al resistenței sale, crezu că trebuie sa urmeze pilda Muntenilor Tihomir și Basarab, cari cuceriseră, împotriva tuturor sforțărilor Ungariei, o independență plină și victorioasă. La moartea lui Sas, revolta izbucni printre Românii din noua provincie și Bogdan se grăbi să alerge ca să smulgă moștenirea fiilor defunctului, Balc sau Baliță și Dragul, cari fură

[1] Și în Italia centrală merseseră Românii, după o cronică franciscană, ca ajutători ai Tatarilor. În Ardeal, după mărturia călugărului Rogerius, Tatarii puseseră cnezi români.

[2] V. Cornul-lui-Sas la Pruf. Cf. și „Drumul lui Sas", în Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, p. 157. Dar Sas e: Sasul; v. Turcul, Tatarul, Rusul, etc.

www.dacoromanica.ro

mai târziu urmaşii lui Andrei în sarcina grea de a apăra această graniţă orientală, pe care succesul „usurpatorului“ o fixase din nou la Carpaţi (1365).

Această provincie, ai cării stăpânitori nu luară decât mai târzin titlul naţional de „Domni *români* ai Moldovei“ ar fi rămas mărginită pentru totdeauna la aceste văi ale Carpaţilor, şi regele ar fi putnt să pună mâna pe dânsa la cel d'intâiu prilej favorabil, căci numeroase atacuri ungureşti dovedesc lămurit că el nu se resemna la pierderea ei, dacă o a doua cale de negoţ, deschisă dincolo de Siretiu, n'ar fi făcut necesară fundarea unui mare şi puternic principat, a cărui independenţă avu de la început acel caracter regal pe care-l implică această calitate suverană a *Domnului*.

Vechea Rusie Roşie nu stăpânise niciodată de fapt teritoriile dintre Siretiu şi Prut şi încă mai puţin pe acelea ale câmpiilor ondulate cu coline care se întind între acest din urmă râu şi Nistru. Pe acest teren legat de al vechilor „brodnici“, Tatarii rămaseră stăpâni până foarte departe în veacul al XIV-lea: ei culegeau încă pe la 1360 drepturile de vamă şi veniturile Hanului la Akkerman, şi raitele lor nu încetară, după cum am văzut, decât după această dată. Supt umbra autorităţii suveranilor păgâni ai stepei, stăpânitorii de pământ îşi împărţiau văile; li vom găsi numele, cu arătarea teritoriului pe care ei îl înfăţişează: Dorohoiul, Şomuzul, în diplomele date de urmaşii lui Bogdan, cărora ei li se alipiră, susţinându-i cu toată puterea lor războinică.

Dar ceia ce dădu acestei ţeri o însemnătate cu totul deosebită, fu desvoltarea liniei de negoţ. Creată încă de Tatari, ea ducea din Rusia Roşie, devenită lituaniană şi polonă, la acele porturi tătăreşti ale Crimeii, unde se statorniciseră bogaţii şi întreprinzătorii Genovesi, stăpâni ai Mării Negre de la restabilirea Imperiului bizantin la Constantiuopol, fără a mai socoti por-

www.dacoromanica.ro

tul Moncaştro-Akkerman, rămas tătărăsc până în ultima clipă, în care Genovesii se stabiliră pe câtiva ani, şi Licostomo-Chilia, colonie genovesă aşezată chiar în mijlocul gurilor fluviului pentru a servi drept şchele a negoţului de grâne dunărene, pe care Republica îl disputa cu învierşunare Veneţiei, rivala, către 1360.

Cei din urmă prinţi ruşi chiar cari-şi împărţiseră moştenirea predecesorilor lor regali, stabiliseră colonii de Germani, de Armeni, apoi de Evrei, pe teritoriul Haliciului. Lembergul, Lvov pe ruseşte, poartă numele prinţului rus Leon. Dar cel care-i dădu, ca şi cetăţii rivale a Cracoviei, Cracăul nostru, marea însemnatate comercială pe care o ştim, fu regele polon Casimir, care statornici acolo „dreptul de Magdeburg", drept pur german, căruia nu avea să i se împotrivească niciun „obiceiu rutean". Când Ludovic al Ungariei moşteni, la moartea lui Casimir, unchiul său, regatul Poloniei întregi şi-şi puse ofiţerii în Galiţia, pe care mai mult decât odată înaintaşii săi unguri din evul mediu o stăpâniseră, se stabiliră între aceste oraşe germane de creaţiune nouă şi oraşele, mai vechi, din Ungaria Superioară legături care contribuiră şi ele să întărească acest negoţ continental al Levantului care se născuse abia de pe urma privilegiilor lui Casimir.

Acest negoţ adusese, chiar către acea vreme, desfacerea, ca formaţie independentă, corespunzând întru câtva limitelor posesiunilor bizantine ale Mării Negre, a părţii de spre Mare în succesiunea Ţarului bulgăresc Alexandru. Un oarecare Dobrotici[1], moştenitor al lui Balica, senior român care stătea la Cavarna, se improvisă în prinţ al litoralului locuit de diferite neamuri, mai cu osebire Greci. O parte din pământurile stăpâ-

[1] Din Dobrotă: v. Dobroteasa, etc. Incercarea de a face din el un Dobrodiţă bulgar poate fi considerată ca neizbutită. V. *Revue historique du Sud-Est européen*, an. 1928.

www.dacoromanica.ro

nite până atunci de Dimitrie-Timur Tatarul îi reveni. Această formaţie teritorială, corespunzând numai unei necesităţi trecătoare a negoţului, a păstrat în limbagiul Turcilor, cuceritorii ei, numele întemeietorului, Dobrogea (turceşte Dobrugí-ilì, provincia lui Dobrotici).

Această linie de comunicaţie între Occident, de o parte, şi, de alta, Orientul tatar şi turc, avea să aducă la rândul ei întemeierea unei ordini politice consolidate în văile Siretiului, Prutului şi Nistrului. Pe când regiunea moldovenească propriu-zisă vegeta supt raportul economic, dependentă de Ardeal, de Braşov, şi, în vecinătate chiar, de aceia, mai puţin însemnată, a Bistriţei, centru săsesc al Nord-Estului provinciei, oraşe noi se iviră, aproape pe neprevestite, ca popasuri de caravane: în valea Siretiului, mai întâiu, oraşul cu acelaşi nume; în aceia a primului său afluent la Apus, Suceava, menită să ajungă un loc întărit şi bogata capitală a principatului moldovenesc; în vecinătatea Prutului, Ţeţina, Ţiţina, pe care o moşteni oraşul Cernăuţi; Iaşul, pe care negustorii răsăriteni îl cercetau încă de la începutul veacului al XV-lea; apoi, pe Nistru, Hotinul, cetate care domina râul, mereu disputat între Poloni şi Moldoveni; în sfârşit, oraşul Tighinea („Teghin" sau „Tehin" pentru vecini), care şi servia mai de mult, fără îndoială, ca loc de vamă Tatarilor. Pe când, între Siretiu şi Carpaţi, nu era decât Baia, simplu târg ridicat, pentru un moment, la demnitatea de episcopat latin (se văd încă, acolo, frumoasele rămăşiţe ale unei catedrale gotice), decât cetăţuia Neamţului, în munte, şi centrele ungureşti la Sud, Ocna, Slănicul, Bacăul (Milcovia episcopală dispăruse fără a lăsa vre-o urmă), cealaltă regiune, care depindea de negoţul galiţian, către Moncastro şi Caffa, chema prin nevoile adânci ale situaţiei geografice şi economice aşezarea unui stăpân respectat, a unui zdra-

www.dacoromanica.ro

văn soldat, în stare a asigura, cu sabia în mână, libera circulaţie a negustorilor de toate naţiile, până la Italienii Crimeii, cari învăţară curând drumul Sucevei.

Înrâuririle occidentale ameninţară încă de la început independenţa acestui Stat. Călugări germani aduseră supt Laţcu, fiul lui Bogdan şi bărbatul unei principese ortodoxe, probabil ruse, întemeierea unui alt episcopat latin, corespunzător celui de la Argeş, în oraşul Siretiu, unde Dominicanii, Predicatorii, disputau terenul fraţilor lor, Franciscanii, Minorii. Fiica şi moştenitoarea lui Laţcu, Muşata, trecuse la catolicism, luându-şi numele de Margareta. Până nu de mult se mai credea că unul din Coriatovicii Galaţiei, prinţi podoleni cari-şi creară şi o feudă în Maramureş, Iurg, ar fi fost pentru câteva luni, şi el, Domn al Moldovei: el nu se află în pomelnicul oficial al Domnilor şi toate celelalte dovezi pentru Domnia lui moldovenească s'au arătat fără valoare [1]. Dar urmaşii lui Bogdan, fiii şi nepoţii Margaretei, rămaseră Domni români ortodocşi.

În dauna Poloniei chiar, acest nou Stat îşi găsi hotarele definitive spre Miazănoapte, Petru, fiul mai mare al Margaretei, profită de greutăţile în care se găsia Iagello, marele prinţ lituanian, care se căsătorise cu Hedviga, fiica şi moştenitoarea regelui Ludovic, în lupta contra cumnatului şi concurentului său Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei, pentru a pune mâna pe districtul Szepenikului (în româneşte: Şipinţi), cu cetăţile Hotin, Ţeţina şi Hmilov. Îmbogăţit de venitul vămilor sale, de sistem tătărăsc, Petru „împrumută" vecinului său o sumă de 3.000 de „ruble frâncesti", adecă bani de argint genovesi din Caffa, pe cari împrumu-

[1] V. articolul d-lui P. P. Panaitescu în volumul de omagiu pentru d. M. Hruşevschi (Chiev) şi notiţa mea despre dânsul în *Revista Istorică*, an. 1928, p. 320.

www.dacoromanica.ro

tatul socotia să nu-i mai înapoieze vre-odată. Avu, în schimb, cu titlul de amanet, mai întâiu o făgăduială vagă privitoare la „teritoriul Haliciului", apoi Ţinutul dorit de el, şi ocupat chiar, cu drepturi recunoscute după dânsul, formal, printr'un tratat încheiat la 1411, asupra Pocuţiei, la „unghiul" galiţian din spre Carpaţi, având localităţile însemnate Colomeia şi Sniatynul, unde se întâlni curând un staroste moldovean. Respectând legătura feudală, Petru se duse la Liov ca să facă, personal, jurământ „Marelui Principe şi moştenitor al Rusiei", căruia îi făgădui şi contingentul trupelor sale, dar el nu făcea aşa decât numai ca să-şi rotunjească stăpânirile şi să capete graniţile trebuitoare oricării întemeieri politice.

Rivalitatea dintre Ţara-Românească şi Moldova în veacul al XV-lea. Ţara-Românească fu scăzută prin întemeiarea acestei noi puteri. Ea nu încercă să o supuie prin arme: o singură dată trupe muntene întrară în Moldova, pentru a schimba pe un Domn duşman, Iuga. Regiunea aşezată la Nordul Dunării, numita Basarabia, pentru că aparţinuse dinastiei Basarabilor, deveni curând pământ moldovenesc; Roman-Vodă, Romaşcu [1], se intitula, în 1392, „stăpân din munţi până la Mare". Cele două întemeieri politice ale rasei româneşti dăinuiră de aici încolo alături având graniţa fixată la Nord de Milcov şi de Ţinutul Putnei, apoi pe Siretiul-de-jos.

Moldova, de creaţiune mai nouă, îşi atinse mult mai răpede graniţile firesti pe Nistru şi pe Dunăre; situaţia ei particulară îi îngădui să-şi realiseze mai degrabă o viaţă liniştită, o desvoltare plină de prosperitate.

Carpaţii pe cari se razimă Ţara-Românească sânt

[1] De unde pentru locuitorii oraşului Roman: Romaşcani.

www.dacoromanica.ro

străbătuți de un mare număr de defileuri ușor de trecut; regii Ungariei, cu cetățile pe care le ridicaseră acolo, erau stăpânii trecerii, de la Landskrone până la valea de sus a Buzăului. După ei, veni urmașul lui Carol-Robert și al lui Ludovic, Împăratul Sigismund, care apăru în Muntenia ca aliat al Domnului legiuit și ca dușman al unui usurpator trimes de Sultan, în 1394, intrusul Vlad, și, în 1427, contra lui Radu Prasnaglava, cel Simplu (sau cel Pleșuv), alt client al Turcilor, fără a mai socoti intervenția, în 1420, a Voevodului ardelean, care se isprăvi cu înfrângerea. Mai târziu Ioan Hunyadi, marele războinic român care hotarî destinele Ungariei, putu să intervină după plac în treburile Țerii-Românești, pe care o supusese tutelei sale mai mult decât pe celalt principat. Mai pe urmă, încă, această Transilvanie hotărî de soarta Munteniei vecine, cu toate că o invasie munteană dincolo de munți era încă mai ușoară pentru orice Voevod întreprinzător; așa, Vlad Dracul, care, în 1438, conducea trupele Sultanului, stăpânul său; așa încă urmașii lui Vlad în veacul al XVI-lea până la Mihai Viteazul, cari patrundeau acolo numai pentru a interveni în certurile interioare ale acestei provincii, sau chiar în scopul de a urmări, instinctiv, țelurile superioare ale rasei lor.

Dar marele pericol nu putea să vie de acolo, căci regalitatea ungară, care represintase la început credința catolică și imperialismul apusean în Orient, continuând apoi tradițiile feudalității francese, ajunsese, cu Sigismund, pomposul Cesar germanic, să servească numai o ambiție personală, care nu era măcar a unei dinastii. Când, după moartea prematură a lui Albert de Austria, ginerele lui Sigismund, după catastrofa de la Varna, în care Vladislav Iagellonul, rege al Ungariei și-al Poloniei, muri supt loviturile Turcilor învingători, Hunyadi, Voevod ardelean, șpan al Săcuilor, guvernator al regatului, căpitan

www.dacoromanica.ro

de cruciată, luă în mâna sa înmănușată în fier conducerea afacerilor, el apăru, nu ca mandatarul unei Ungarii moderne, lacomă de teritorii, ci ca ilustrul și puternicul șef al unei confederații creștine. În această confederație, alături de despotul sârb Brancovici, mai adesea perfid sau răsvrătit, Domnii Dunării și ai Carpaților jucară cel d'intăiu rol; de altfel nu aveau decât să se înfățișeze, în clipa oricării noi porniri contra Sultanului, în fruntea cavalerilor, boierilor lor, a mercenarilor și a țeranilor lor liberi.

Trecătorile moldovene sânt mult mai puțin numeroase și erau simțitor mai grele de trecut, într'o vreme când o parte din țara Săcuilor, întinsă cât „două comitate întregi" după o declarație oficială, a Austriei mai târziu usurpatoare aici, aparținea principatului. După sforțările făcute de însuși regele Ludovic pentru a-și restatornici autoritatea în regiunea Băii, nu mai fu decât o singură mare expediție ungară împotriva noului Stat: aceia a regelui Sigismund, care, după ce trecuse Siretiul, înaintă până la Hârlău, una din reședințile Voevodului Ștefan, la Nord de Iași, și-i impuse un tratat de vasalitate, care, dacă ar fi fost menținut, ar fi creat o situație nouă țerii. Dacă Hunyadi avu asupra Moldovei aceiași înrâurire hotărâtoare ca și asupra Țerii-Românești vecine, dacă Domni ca Bogdan al II-lea, ca Petru Aron, pe la mijlocul veacului al XV-lea, încheiară convenții care-i făceau bunii lui prieteni și atârnători de el, dacă noua Chilie moldovenească, în fața Licostomului în decădere, îi fu cedată personal, ca să zicem așa, în scopul de a face din ea un punct de sprijin al cruciatei, el nu exercită această înrâurire într'un chip așa de poruncitor ca în celalt principat, unde Vlad-Vodă Dracul, om de-o mare energie totuși, care luase parte la bătălia de la Varna alături de creștini, fu prins pe neprevestite

www.dacoromanica.ro

de guvernatorul Ungariei şi ucis, ca şi fiul său, pe chiar pământul său muntean.

De fapt, pretenţiile feudale ale regelui Ludovic trecuseră asupra Poloniei, moştenitoarea drepturilor lui în Galiţia. În adevăr, în această calitate şi ca stăpânitor al „feudei" Pocuţiei, Iagello păgânul, devenit, supt numele de Vladislav, „rege al Poloniei şi al Ungariei", formulă proiectele sale de suzeranitate asupra *întregii* Moldove; el căuta în acelaşi timp să încheie cu Ţara-Românească a lui Mircea-Vodă, nepotul lui Vlaicu, tratate îndreptate contra concurentului său, ca acela care fu pecetluit, prin mijlocirea Moldoveanului Petru, la 1389. Roman, urmaşul lui Petru, dispăru după bătălia de la Vorscla, în care trupele Iagellonului înfruntară pe acelea ale vărului său lituanian, Vitold, care vroi, vreme de vre-o treizeci de ani, să fie regele unui nou Stat independent. În timpul lungii Domnii a lui Alexandru-cel-Bun, fiul şi al doilea urmaş al lui Roman, grija teritoriilor pocuţiene domină legăturile între Vladislav şi vecinul său moldovean. Alexandru se înfăţişă chiar în faţa regelui în această Pocuţie, asupra căreia voia să-şi afirme încă odată drepturile derivate din vechiul „împrumut"; după moartea Doamnei Ana, el se căsători cu Ryngalla [1], acea vară lituaniană a aliatului şi „suzeranului" său, pentru care făcu să se înalţe biserica latină de la Baia, fără totuşi să-şi poată apropia sufletul ciudos al soţiei sale regale, de care trebui să se despartă, creându-i o bogată rentă. Moldoveni luară parte la Marienburg, în 1422, la războiul Polonilor împotriva cavalerilor Ordinului Teutonic, cărora provincia baltică li opria drumul la mare; stăpânirea Pocuţiei fusese solemn întărită Domnului moldovean, printr'un nou tratat, încă de la 1411.

---

[1] După care satul Rânghileşti, în Ţinutul Botoşanilor.

www.dacoromanica.ro

Puțin timp după ce și-a fost atins acest din urmă țel al sforțărilor sale, Alexandru luă solemn titlul de „autocrat", pe care-l întâlnim și în actele tatălui său. Pe un patrahir, împrejurul chipului său și al soției sale, se ceteşte o inscripție greacă în care e vorba de acest „autocrat" și de „autokratorissa" lui. Căsătoria cu Ryngalla fusese ruptă, și noul Scaun catolic de la Baia decăzu tot așa de răpede ca și vechiul episcopat de la Siretiu. Urmând tradițile tatălui său, vechiul prieten al Lituanienilor, Alexandru susținu pe Svidrigaillo, urmașul lui Vitold, în plin război contra Poloniei. Pocuția, care i se disputa încă, fu cucerită cu puterea armelor, câteva luni înainte de moartea marelui organisator al Moldovei, în 1432. Conflictul care izbucni chiar de la moartea bătrânului (1433) între fiul său legitim, asociat la Domnie și căsătorit cu o soră a noii regine a Poloniei, Iliaș, și un alt fiu, capabil de toate surprinderile și de toate crimele, Ștefan, îngădui Poloniei să-și recapete, pentru câțiva ani, ceia ce pierduse. Inainte de a-și împărți, în 1435, veniturile principatului, care rămase totuși unit supt raportul politic, Ștefan însuși, și mai pe urmă Iliaș, sacrificară mai întâiu Pocuția și apoi teritoriul Sepenicului, care, totuși, nu fu niciodată ocupat de armele regale; îndatorirea de a da ajutor militar fu lărgită, și Moldova plăti pentru întâiași dată un tribut tătăresc, alcătuit din boi, cai, bucăți de pânză de Răsărit și moruni prinși în pescăriile dunărene de la Chilia. Mai târziu se spera că se vor putea întrebuința fiii Polonei Marinka, Roman al II-lea și Alexandru al II-lea, pentru a alipi regatului Cetatea-Albă și Dunărea-de-jos; o armată polonă întră pentru a lupta contra lui Bogdan, flul bătrânului Alexandru și ocrotitul lui Hunyadi, care voiă să usurpe drepturile lui Alexandru; dar armata regală fu sfărâmată în pădurile Vasluiului, la Crasna. Bogdan el însuși fiind omorât de

www.dacoromanica.ro

propriul său frate Petru Aron, care îi urmă, usurpatorul ucigaş închină steagul moldovenesc de partea Ungariei şi a Poloniei în acelaşi timp, fără a uita, bine înţeles, primul tribut plătit, în 1445, Sultanului turcesc, devenit stăpânul Mării Negre.

Românii şi Turcii. O profundă eroare istorică ar fi aceia de a crede că Turcii osmanlâi, bandele lui Urcan, emirul din Brusa, şi ale fiilor săi, Soliman şi Murad, ar fi apărut în Europa ca o hordă sălbatecă, însufleţită de gândul cuceririlor şi hotărâtă a întemeia pe ruinele aşezămintelor creştine din Peninsula Balcanică un nou Stat islamic. Vechi auxiliari ai Bizanţului, tot aşa de barbari, fără îndoială, în chipul lor de a face războiul, ca oricare din bandele bulgăreşti ale timpului, ei începură prin a ocupa punctele care li îngăduiau a vămui cu sila caravanele; numai împrejurările îi aduseră pe urmă să-şi schimbe aceste d'intâiu aşezări într'o organisaţie politică, „seniorie", „regat", apoi „Imperiu", în care normele lui Ginghiz se întovărăşiau cu amintirile romane ale Bizanţului.

Intr'o vreme în care Veneţia desmierda pe excelentul ei amic „Impăratul Turcilor" Murad, dinastiile Balcanilor nu puteau să apară nici ele ca duşmani neîmpăcaţi ai acestor noi vecini, contra cărora ei apărau civilisaţia creştină. Ba, din potrivă, toată lumea căuta alianţa şi concursul lor: în Asia, principesele imperiale din Trapezunt nu despreţuiau să fie „catunele", cadânele formale ale şefilor turci din vecinătate; de asemenea, două fiice de Împărat fură căsătorite în veacul al XIV-lea, la Constantinopol, cu membri de-ai familiei lui Osman, aşteptând ca Ţarii din Târnova şi chiar, mai târziu, urmaşii Împăraţilor sârbi să înoade legături de familie asămănătoare cu Sultanii năvălirii.

Primele lupte împotriva Turcilor, date de principii

www.dacoromanica.ro

latini ai Balcanilor, pe cari-i susţinea Papa, sau de urmaşii lui Duşan în Macedonia, au un caracter local; e vorba numai de a apăra independenţa cutării sau cutării regiuni cu caracter feudal împotriva noului imperialism care se ivia la orizont. Se ştie acum că Românii cari luară parte la lupta de la Mariţa (1371) erau acei din Tesalia, trăind supt autoritatea principilor greci. Dacă Vlaicu, Voevod al Ţerii-Româneşti, se aşează la Nicopol, se pare că a făcut-o prin surprindere. Cruciata, cu care fusese însărcinat regele Ludovic, căzu, şi el nu avu onoarea, de care visa, de a goni din Balcani pe vrăjmaşul Crucii. In bătălia de la Plocînic (1387), în care Sârbii fură învingători, în aceia de la Cosovo (1389), în care regele Lazăr, învins, muri, trăgând în mormânt şi pe duşmanul său, Sultanul Murad, o participare românească nu e adeverită prin izvoare, după cum n'a fost nici o participare ungurească. Noul Domn Mircea, fiul lui Radu şi nepotul lui Vlaicu, abia se urcase pe tronul său muntean, înlocuind pe un frate mort la Bulgari, Dan. Ţaratul de la Târnova peri fără luptă, în 1393; unul după altul cetăţile primiră garnisoanele turceşti, şi creştinii de pe ţermul stâng nu intervenirâ într'un conflict în care Orientul ortodox nu presimţia începutul unei noi ere pentru lumea întreagă.

Ceia ce interesa acum pe Munteni era succesiunea Ungariei, cutreierată de bande turceşti încă din 1391. Mircea făcu să i se deie de Vladislav Iagellonul o creştere a feudei sale ardelene, cuprinzând satele româneşti din apropierea Sibiiului, care aveau drept centru Amlaşul; în tratatul cu al doilea ginere al regelui Ludovic, niciun cuvânt nu priveşte apărarea creştină. Se găsiră chiar boieri munteni, nemulţămiţi cu Mircea, cari chemară în ţară pe noul Sultan Baiezid; Domnul, care fu supus la tribut de către Turci la 1394, cu toată izbânda

www.dacoromanica.ro

românească de la Rovine, în mlaştinile Dunării, Vlad, pare să fi fost un fiu natural al lui Vlaicu.

Această întindere a puterii otomane deşteptă conştiinţa creştină, la Unguri ca şi la Românii din Muntenia, pe cari-i ameninţa acelaşi pericol. Sigismund, care invadase mai înainte Moldova pentru a pedepsi pe Ştefan-Vodă, vasal al Iagellonului şi prieten al Turcilor, primi la Braşov pe Mircea şi rămăşiţele armatei lui; în tratatul încheiat între cei doi prinţi nu se făcu nicio menţiune despre închinarea pe care Angevinii căutaseră să o impună Voevozilor din Argeş, contemporanii lor. După această clară alianţă de cruciată, trupele regale se coborâră pe valea Oltului ca să alunge pe Vlad şi pe ocrotitorii lui păgâni; dar, la întoarcere, ele fură surprinse, ca şi predecesorii lor, la Posada, de ţeranii munţilor, şi decimaţi.

Veni apoi bătălia de la Nicopol, în care cavaleria feudală suferi o formidabilă înfrângere (Septembre 1396), şi câteva ceasuri soldaţii lui Baiezid, ieniceri şi spahii, îşi făcură cruda plăcere de a masacra prisonierii, cari aparţineau celor mai bune Case ale Franciei şi Germaniei. Mircea fugise, şi luntrea care ducea pe Sigismund desnădăjduit dispăru pe apele fluviului plin de morţi; fugarii fură despoiaţi pe malul stâng de oamenii lui Vlad, rămas în scaun, pentru a resista până în 1397 sforţărilor lui Stibor, Voevodul Ardealului, care sfârşi prin a se face stăpânul persoanei lui. O revanşă turcească însângeră încă odată câmpia munteană după ce Domnul legiuit fu reaşezat prin armele aliatului său; dar Mircea izbuti să se menţie pe această linie dunăreană, unde el întărise vadul important care e Giurgiul.

Baiezid însuşi fu învins totuşi la Angora (1402) de proaspetele trupe turceşti, de un caracter barbar mai autentic, ale rivalului său superior, marele Han Timur, şi moştenirea lui avea să fie împărţită, în lungi certuri,

www.dacoromanica.ro

de fiii săi. Soliman şi Musa îşi disputară Europa înaintea ivirii fratelui lor Mohammed I-iu, Sultanul Asiei, care restabili unitatea Statului otoman. Cum regele Sigismund, devenit curând Împărat de Apus, avea în vremea aceasta alte griji, şi cum aceşti Necredincioşi nu-l interesau decât în clipa precisă când ar fi fost în stare să năvălească în regatul său, Mircea, care rămăsese singur în mijlocul gâlcevilor de dincolo de Dunăre, caută să joace un rol, întrebuinţând pe aceşti fraţi duşmani, unul contra altuia. Favorisând pe Musa, care era şi bunul prieten al despotului sârb Ştefan, urmaşul lui Lazăr — Sârbii lui Marcu Cralievici, „Crăişorul", participaseră, de altfel, în rândurile musulmane în acea luptă de la Rovine, după care eroul legendei sârbeşti fu găsit printre morţi —, Domnul muntean se înţelese cu dânsul în momentul izbândei comune pentru ca să obţie cu titlul de feudă cetăţile de pe malul drept, începând cu Silistra. El aplica astfel la Sud, faţă de acest tânăr Turc, transformat de mediul balcanic, sistemul de întindere pe care Vlaicu îl aplicase ambiţiilor suzerane ale regelui Ludovic şi pe care el însuşi îl urmărise faţă de Iagello, ca moştenitor al Ungariei. Moştenirea lui Dobrotici, despot bizantin, nu revenise fiului său, cu care Genovesii încheiară un tratat, căci acest fiu, Ivanco, nu fusese despot şi el, ca în felul acesta să aibă legitimarea drepturilor sale, ci vecinului muntean, care, fiu al principesei grece Kallinikia, de la Avlona, cred, de unde şi acest nume de Mircea, al unui prinţ, contemporan, de acolo (Marcu, Mrcşa, Mircea), căpătase acest titlu de alianţă imperială, mult căutat de seniorii bulgari şi sârbi şi chiar de principele latin al insulelor Arhipelagului.

Dar necesităţile teritoriale, condiţiile impuse de existenţa unei aşezări geografice unitare, strict definită, pentru desvoltarea vieţii politice româneşti, împiedecară

www.dacoromanica.ro

din nou această întindere către Sud, care părea să înoiască epoca lui Boirebista. Dacă Dobrogea, odinioară reunită, după cum am mai observat, cu malul stâng şi neformând, chiar după schimbarea cursului Dunării, decât o regiune dunăreană pentru expansiunea rasei româneşti, întru atât cât nu era pentru Grecii în decadenţă o regiune maritimă, putea şi trebuia să rămână supt înrâurirea Ţerii-Româneşti până la apropiata cucerire definitivă a Turcilor, acestè oraşe ale malului drept nu puteau fi apărate împotriva unei întoarceri ofensive a Otomanilor, deocamdată liniştiţi prin prietenia lui Musa. Încă din 1413 acest Sultan muri într'o bătălie contra fratelui său mai mic, Asiaticul, şi, cu toate că Mircea ridică de îndată pretendenţi de o legitimitate îndoielnică, el nu reuşi să apere, nu numai această Dobroge, dar chiar şi cetatea Giurgiului, a cării ridicare îl costase atâtea jertfe; încă odată „Turnul" de la Nicopoia-Mică, pe malul stâng, fu ocupat de ieniceri, şi boierii Banatului de la Severin, pe care Sigismund îi părăsise definitiv, în 1406, acestui vecin care consimţia să facă paza fluviului pentru Ungaria însăşi şi pentru creştinătatea occidentală întreagă, se înfăţişară Sultanului pentru a-şi face închinarea. Se pare chiar că Mircea trebui să sufere aceiaşi soartă pe care, cu vre-o douăzeci de ani mai înainte, o avuseră Împăraţii din Bizanţ: plăti tributul şi dădu pe fiul său ca zălog acestui suzeran musulman, care era acum câştigat noţiunilor feudale ale creştinătăţii.

In cursul neînţelegerilor pentrụ tron, care precedară în Ţara-Românească pe acelea care aveau să sfâşie Moldova după moartea lui Alexandru-cel-Bun, adevărat corespunzător al lui Mircea în acestălalt principat românesc, în ce priveşte sarcina de organisator, dacă întâlnim intervenţiile ungureşti pe care le-am şi explicat în motivele lor, e totuşi o continuă înrâurire a Turcilor,

www.dacoromanica.ro

cari deţineau acum toate vadurile dunărene. Dacă Radu cel Simplu (sau cel Pleşuv) fu un nou Vlad, Dan al II-lea, învingătorul lui Mihăilă, fiul lui Mircea, şi adversar încarnat al pupilului Otomanilor, reluă, prin atacurile sale contra Giurgiului, contra Silistrei, misiunea de apărător al fluviului, îndeplinită de unchiul său, reunind sforţările sale, adesea fericite, cu acelea ale Florentinului Filippo Scolari (Pippo Spano, *şpanul*, contele Pippo), căruia Sigismund, ocupat mereu aiurea, îi încredinţase paza Banatului Timişoarei. La un moment, de altfel, după moartea lui Dan, Sigismund, care se gândise, încă din 1412, la o mare cruciată pe Dunăre, câştigând pentru această ideie pe vechiul său rival polon şi ameninţând pe Moldoveanul Alexandru cu împărţirea principatului lui, dacă nu consimte să-şi unească oştile cu ale vecinilor săi creştini, chema în Ardeal, ca şi la Severin, pe Cavalerii Teutoni ai „Banului" Klaus de Redwitz, cărora voià să li deie şi cetatea Chiliei şi gurile fluviului.

Sigismund impusese totuşi încă din 1432, împotriva lui Aldea-Alexandru-Vodă, cel d'intâiu succesor, favorabil Turcilor, al lui Dan, pe un comensal al şederilor sale în Apus, pe Vlad Dracul sau Drăculea, pe care-l întâlnim în suita lui la Nürnberg. Dar Ungaria, simplu instrument pentru ambiţia lacomă de pompe a regelui şi Împăratului, nu putea să susţină pe acest Domn menit să continue pe Dunăre opera lui Mircea, tatăl său, şi a vărului său Dan. Alungat de două ori de către Turci, cari se serviau împotriva lui de fantoma lui Alexandru, luat chiar — se pare —, cu cei doi fii ai săi, de învingători, cari l-ar fi închis în castelul de la Galipoli, el reveni ca vasal al Sultanului, pe care îl conduse, în 1438, de-a lungul Transilvaniei. Iniţiativa lui Hunyadi reuşi totuşi să-l readucă la primele lui intenţii războinice, care erau, fără îndoială, în chiar firea lui, şi

www.dacoromanica.ro

pe atâtea câmpuri de bătălie Vlad urmă steagurile eroului care era, cu toată schimbarea sa de religie și asimilarea sa cu nobilimea catolică a Ungariei, cel mai mare represintant al rasei sale. Și când, fiindcă înșelase încrederea căpitanului cruciatei permanente, Vlad pierdu în același timp (1446) tronul și viața, pentru a face loc urmașului cu mijloace așa de slabe Vladislav, fiul lui Dan, Hunyadi își recunoscu mai târziu greșeala, căci acum avea un liniștit vasal în locul unui ajutător energic, soldat din naștere, el o îndreptă mai târziu, făcând să urmeze acestei umbre supuse inițiativa mereu la pândă, pofta de isprăvi aventuroase și setea de sânge a fiului omonim al lui Vlad, care, elev al Turcilor, precursor al lui Ivan-cel-Groaznic și corespunzător mai crud și mai viteaz al lui Ludovic al XI-lea, este cunoscut în istorie ca Țepeș (1456).

În chiar acest moment, Ioan Hunyadi, care izbutise a scăpa Belgradul, „Poarta Ungariei", împotriva formidabilelor asalturi ale marelui Sultan Mohammed al II-lea, muria în lagăr de pe urma oboselilor sale, și rolul său, care era acela de a apăra civilisația creștină, revenia, nu numai altui Român, ci și unui Român domnind prin drept de naștere asupra Românilor, fiului lui Bogdan al II-lea, nepotului lui Alexandru-cel-Bun, Ștefan-cel-Mare, care, cu ajutorul lui Vlad, întrase în moștenirea sa moldoveană.

www.dacoromanica.ro

CAP. VI.

Formarea civilisaţiei româneşti în mijlocul Principatelor independente în veacurile al XV-lea şi al XVI-lea

Condiţii politice generale la urcarea pe 'tron a lui Ştefan-cel-Mare. Nu putea să fie un moment mai favorabil pentru debutul unei Domnii menite să statornicească independenţa politică a rasei româneşti decât anul 1457, când începu să domnească, la vrâsta de douăzeci de ani, un tânăr prinţ care trebuia, vreme de aproape o jumătate de veac, să desfăşure calităţile sale cu totul neobişnuite de bravură răbdătoare şi de înţelepciune politică.

Ungaria medievală, aceia a Arpadienilor, cu pornirile barbare de cucerire, aceia a Angevinilor, cu fastul feudal, aceia a lui Ioan Hunyadi, pe care o însufleţia spiritul cruciatelor, era să isprăvească la atingerea cu puterea turcească, atât de modernă prin caracterul ei curat naţional şi militar, prin puterea absolută a şefilor ei prin năzuinţa de a da noului Stat, în loc de hotarele vagi ale unei influenţe, contururile precise ale fruntariilor naturale. Regele în slujba căruia eroul de la Belgrad cheltuise toate sforţările sale, slabul copil postum care era Ladislau, fiul lui Albert de Austria şi nepotul, prin mamă-sa, al vanitosului Sigismund, era să-şi

www.dacoromanica.ro

încheie curând zilele, fără să fi însemnat prin acţiuni personale o şedere destul de lungă pe tron. Urmaşul lui, Matiaş, care era fiul mai mic al lui Ioan Hunyadi, avu veşnic înaintea ochilor fantoma strălucitoare a Împăratului şi Regelui, căruia de atâtea ori îi călcă pe urme; el trebui totuşi să înţeleagă, prin pornirile sale realiste de Român, prin orientarea fatală în mijlocul epocei sale, şi nu mai puţin prin contactul adânc şi variat cu acea lume a Renaşterii italiene care-i dădu şi pe a doua nevastă, Beatricea de Neapole, caracterele distinctive ale unei noi ere. A stăpâni pământul, banii, resorturile diplomaţiei avea pentru el mai multă valoare decât avantagiile curat formale ale omagiului tradiţional.

Polonia regelui Casimir trăia mai mult în amintirile evului mediu. Nepotul lui Iagello ţinea mai ales la ceremoniile strălucitoare în care putea să apară ca suzeranul care comandă şi conduce; vanitatea lui, înceată în a hotărî sforţări cu folos, nu era decât unul din elementele unei mentalităţi înapoiate, ţinând de vechiul regim al autorităţii care depăşeşte toate condiţiile date ale pământului şi ale epocei. Dar aventurieri italieni veniau să aducă în Orientul latin idei noi; unul dintre ei, Filippo Buonaccorsi Callimachus, era să aibă o înrâurire hotărâtoare asupra spiritului fiului mai mare şi viitorului urmaş al lui Casimir, Ioan-Albert. Nu trebuie mai ales să uităm lecţia de realism pe care o dădea tuturor acestor imitatori ai trecutului cucerirea turcească, întemeiată pe base de nezdruncinat. Pentru apărarea chiar a unei Polonii care n'avea încă nici armată, nici tesaur, nici o căpeţenie în de obşte recunoscută, se cerea ca paza Dunării-de-jos să fie încredinţată Românilor din Moldova; strânsă între frontiere mai strâmte, această putere era şi mai concentrată. Dacă se credea odinioară că se putea apăra independenţa

www.dacoromanica.ro

polonă împotriva Otomanilor prin statornicirea unei garnisoane în Cetatea-Albă, luată din moştenirea slabului Alexandru al II-lea, cucerirea peninsulei balcanice de Mohammed al II-lea şi ivirea flotei turceşti în Marea Neagră erau făcute ca să impuie şi celui mai încăpăţinat dintre visători convingerea că numai o putere băştinaşă, interesată în prima linie să apere acest mal, fortificat încă de cel d'intâiu Alexandru împotriva noilor duşmani, putea să înlăture cea mai mare dintre primejdii.

Cât despre Turcii înşişi, ei încercaseră la asediul Belgradului prima lor înfrângere; mulţămiţi de tributul de 2.000 de galbeni ungureşti făgăduit de Petru Aron, ei se gândiau mai degrabă să-şi complecteze basa balcanică prin anexarea Bosniei şi a Heţegovinei, încă libere, decât să întreprindă ceva de către Dunăre, unde fuseseră învinşi. Ca să-şi schimbe această direcţie, trebuiră să vie provocările lui Vlad-Vodă, care, aliat cu Matiaş şi soţul unei rude a regelui Ungariei, se aruncă, în 1461, în clipa când Apusul era preocupat de o nouă cruciată, asupra Giurgiului şi a altor cetăţi dunărene, măcelărind sistematic pe locuitori şi numărându-i apoi, ca bun contabil, pentru a împodobi astfel buletinele sale de izbândă. Numai cât Sultanul însuşi trecu pe malul stâng pentru a alunga în Ungaria — nu fără a fi suferit pierderi grele—pe un Domn crud, trădat de boierii săi şi ajutat târziu de rege, ocrotitorul lui; el putu să lase pe teritoriul muntean, ca Voevod al păcii şi al supunerii, pe vrednicul de despreţ Radu-cel-Frumos, fratele lui Vlad, scos din haremul favoriţilor săi, dar nu să şi supună definitiv o ţară care, supt acest Domn slab, îşi reluă de a doua zi vechile tradiţii. Chiar înaintea campaniei acesteia din 1462, care a fost mai curând nenorocită dacă se ţine samă cât a costat pe învingători, Ştefan al Moldovei ştia bine că nu avea să se teamă de nicio inimiciţie din

www.dacoromanica.ro

partea Turcilor. Aceştia erau, de altfel, atâta de stânjeniţi în ofensiva lor contra lui Vlad, încât îngăduiră vecinului lui să „colaboreze“ la expediţia lor contra Chiliei; el întrebuinţă acolo o întreagă armată care nu putea să aibă ca ţintă a da Sultanului oraşul, odată cucerit, ci care voia să-l facă pe Ştefan a reîntra în stăpânirea unei cetăţi cedate aşa de lesne de Petru Aron patronului său, guvernatorul Ungariei.

Activitatea lui Ştefan înainte de conflictul cu Turcii. In aceste condiţiuni, nu era vorba în prima linie de a regulă situaţia ţerii faţă de cele două regate creştine care moşteniseră pretenţiile feudale ale Angevinilor din Orient. Petru Aron se găsia în Polonia; dar nimeni nu îndrăzni să-l susţie. Din potrivă, el fu alungat încă din anul 1459; noul Domn moldovean trebui să se îndatorească a nu mai cere din nou stăpânirea cetăţii Hotinului, ocupată deocamdată de ofiţerii regelui şi care trebuia, de altfel, să se întoarcă de la sine la trupul principatului, din care făcea parte în mod firesc. Tratatul vorbeşte şi de organisarea apărării contra „Necredincioşilor“, ceia ce nu înseamnă Turcii, ci Tatarii Crimeii, cari chiar supt cei d'intâiu urmaşi ai lui Alexandru-cel-Bun năvăliseră în Moldova, fiind mereu o necontenită ameninţare pentru Polonia însăşi. In ce priveşte închinarea, Ştefan se declară gata să urmeze obiceiul celor d'inaintea lui, cu condiţia ca regele Casimir, suzeranul său, să se găsească în persoană la hotar. Regele, în adevăr, nu întârziè să apară în Rusia, şi închinarea fu făcută la 2 Mart 1462; dar, ca prinţ al unei vremi noi, Moldoveanul se păzi foarte de a înoi cedarea lui Iliaş şi a fratelui său în ce priveşte districtele de Nord ale ţerii sale; fără a pomeni Pocuţia, pe care n'o mai avea în mână, el îşi păstră ofiţerii la vadurile Cernăuţului, dominând regiunea care

www.dacoromanica.ro

se întinde, în Bucovina de ieri, dincolo de Prutul superior.

Regele Matiaș nu înaintase, în 1462, decât până la fruntariile Ardealului, invocând întru scusarea lipsei sale scrisoarea de umilire prin care Vlad căuta să i se ierte greșelile față de Sultan. Prea slab pentru a împiedeca pierderea „țerilor sale vasale" Bosnia și Herțegovina, el își văzu, în 1463 și 1464, nimicite sforțările pentru a le recăpăta, cu toate că pusese mâna pe capitală, Iaice, și nu reuși niciodată să creeze un organism trainic pe ruinele vechiului regat. Când Petru Aron se refugiè la Săcui, Ștefan putu să pătrundă liber pe teritoriul lor spre a-i pedepsi pentru aceasta, și de aici înainte vecinii lui, bucurându-se de o autonomie războinică ce nu se mai potrivia cu primele nevoi ale unei regalități ungurești absolute întinzându-se de aici încolo și asupra Transilvaniei acesteia, unde fiecare își avea privilegiul, fură clienții Domnului moldovean, gata să-l întovărășească în toate expedițiile lui. După ce, în 1465, pusese mâna pe Chilia prin surprindere, Moldoveanul ar fi vrut să folosească nemulțămirea acestor privilegiați Ardeleni, cari pregătiau marea revoltă săsească a comitelui națiunii, Roth, și a Voevodului Ioan de Sankt-Georg și Pösing, pentru a cerca să-și întărească și mai mult situația dincolo de munți. Își poate oricine închipui foloasele pe care el le-ar fi tras dintr'un Ardeal independent, chiar cu caracter german, într'o vreme când regii Ungariei considerau pe Domnii români ca pe singurii apărători îndatorați și îndrituiți ai provinciei împotriva pericolului turcesc.

De îndată ce regele înăbuși revolta, el se îndreptă împotriva Moldovei complice, în luna lui Novembre a anului 1467. N'avea, de sigur, gândul de a anexà, împotriva unui dușman ale cărui calități le cunoștea, un teritòriu așa de întins. Dacă în suita lui se găsia pre-

www.dacoromanica.ro

tendentul pe care socotia să-l pună înapoi, căci Petru Aron nu fusese încă prins de Ştefan pentru a ispăşi omorul fratelui său, atacul fu mai ales o expediţie de răsbunare, o *Strafexpedition,* ca aceia înoită de curând de barbaria vremii noastre; un motiv imperios de glorie se adăugia, de altfel, celuilalt pentru acest prinţ căruia-i plăcea să cetească în frumoasa prosă a Italianului Bonfini povestirea strălucitelor sale isprăvi.

Ţara dintre munţi şi Siretiu fu distrusă sistematic: Trotuşul, Bacăul, Romanul, acesta întemeiat de cel d'intâiu Dom cu acest nume, fură arse; Suceava, reşedinţa vinovatului, era ţinta principală a expediţiei; dar regele trebui să se oprească, poate din pricina marelui ger, în vechea capitală de la Baia, pe care cei din urmă Saşi o numiau încă „Stadt Mulda". Acolo armata fu asediată, în timpul nopţii, de ostaşii lui Ştefan: boieri şi călăreţi, curteni, cari formau corpul permanent al Curţii, hânsari, cari trăiau din pradă ca achingiii turci, ţerani însetaţi de răsbunare pentru satele lor distruse şi pentru ruşinea adusă în căminele lor. Măcelul fu groaznic; regele învins duse din această luptă o adâncă rană, o săgeată înfingându-i-se în „şira spinării", zice cronica ungurească.

Expediţia nu mai fu reluată; costase prea scump; Ungurii se grăbiră să deie un buletin menit a ascunde trista realitate, şi Occidentul oferi curând ambiţiosului „Corvin" compensaţii pentru această înfrângere suferită în „ţara barbară", într'o încleştare cu un duşman „perfid".

De aici înainte, Ştefan nu mai avea nimic de cerut Occidentului decât capul, pe care-l avu peste puţin, al unchiului său ucigaş. Urmărind din nou ţintele realiste ale unei politici moderne, el căută, înlocuind cetăţile de lemn cu bune întărituri de piatră, puse supt comanda pârcălabilor săi, să-şi împlinească hotarul la Sud, împotriva Ţerii-Româneşti. Încă strămoşul său Alexandru

www.dacoromanica.ro

avuse districtul Vrancii, pe care-l străbăteau păstori din toate ţinuturile româneşti, dar care, după vechea tradiţie a episcopilor cumani statorniciţi la Milcov, trăise supt stăpânirea Domnilor munteni. Pentru a opri înaintarea Moldovenilor, stăpânitorii rivali ridicară, aproape de această veche cetate episcopală, distrusă de Tatari, cetatea Crăciuna, şi ei întăriră chiar, se pare, la Văleniide-Munte, cursul Teleajenului pentru a opune un nou zăgaz invasiilor vecinilor lor.

Dar ceia ce trebuia înainte de toate, era să nu se lase cursul Dunării în mânile Turcilor, înfăţişaţi atunci prin ocrotitul lor, Radu-cel-Frumos. După ce dădu o lecţie bandelor de Tatari devastatori, cari pe viitor nu mai încercară nimic fără tovărăşia Turcilor, Voevodul atăcă marele port muntean al Brăilei, care interesa şi pe Turci prin legăturile lui cu Levantul, şi pe care-l apărau, poate, auxiliari otomani: era vorba de distrus un centru comercial care împiedeca desvoltarea Chiliei. Oraşul fu ars în Februar 1470.

Tocmai atunci, după neizbânda experienţei întreprinse de Papa Piu al II-lea, o nouă cruciată, de care Veneţia avea nevoie spre a apăra Albania contra Sultanului, se pregătia în Italia. La 1470, se luară măsuri pentru a se formă o strânsă legătură între Papă, Veneţia şi regele Neapolului, cu concursul lui Matiaş. La începutul anului următor, liga fu proclamată; ea cuprindea rămăşiţele dinastiei latine în general şi creştine în Balcani[1], şi se câştigase şi fiica Împăratului detronat din Trapezunt, devenită soţia creştină a lui Uzun-Hasan, Hanul turcoman al Persiei, care, amintindu-şi poate de marele Ginghiz, voiă, de sigur, să reie împotriva Otomanilor rolul lui Timur. Legăturile între Curtea persană şi a re-

[1] V. studiul nostru asupra *Veneţiei în Marea Neagră*, III, în „Memoriile Academiei Române“ şi în „Buletinul frances al secţiei istorice a Academiei Române“, an. 1914, p. 335 şi urm.

www.dacoromanica.ro

gelui Poloniei; aveau loc, nu numai pe calea Genovesilor din Caffa, cari puteau să trădeze, ci şi prin aceia a Moncastrului moldovean, a Cetăţii-Albe. Soţia lui Ştefan era, de altfel, în vremea aceasta, o rudă a Despinei, o Comnenă-Paleologă Maria, dintre prinţii de Theodori sau Mangup, în Crimeia, unde tatăl şi fraţii ei domniră pe rând. Niciuna din aceste mişcări nu rămăseseră, de sigur, necunoscute lui Ştefan, cu mult înaintea propunerilor formale care fură făcute în 1474 de „Uzun, fiul lui Alì, fiul lui Osman", „marelui prinţ mărinimos şi mare senior, Ştefan Voevod, puternic asupra întregii Valahii".

Radu, care reluase armele, fu învins, în 1471, la Soci; în zădar se sprijinise pe ajutorul boierilor moldoveni, cari ar fi voit un alt Domn: stăpânul lor, înştiinţat la vreme, pusese să li taie capetele. Urmează doi ani de expectativă răbdătoare. În August 1473, Mohammed al II-lea învinsese la Tergïan pe marele său rival asiatic, dar trupele lui se întorseseră într'o stare de plâns, şi el însuşi, bolnav de podagră, era cu totul sfârşit. Ştefan pătrunse deci în Ţara-Românească; năvala lui fu aşa de iute, încât neputinciosul lui rival, bătut aproape de apa Râmnicului, nu putu să se menţie în cetatea-i Bucureşti, devenită Capitala ţerii pentru Domnii cari trăiau supt tutela begilor dunăreni; el se refugiè lângă ocrotitorii săi, părăsindu-şi Vistieria, soţia şi fata, care avea să fie, mai târziu, a treia soţie a învingătorului. Un urmaş al lui Dan al II-lea, Làiotă [1], zis şi Basarab al II-lea sau al III-lea, dacă mai socotim un pretendent trecător, luă asupră-şi, ca odinioară tatăl său, să apere Dunărea împotriva Turcilor. Begii riverani, Mihaloglii, fiind întorşi din Asia, noul Basarab trădă pur şi simplu causa creştină; el fu îndată înlocuit printr'un alt partisan al Mol-

[1] De la Laiul, Negrul, opus lui Albotă, de la Albul. Este şi Negrotă în Documentele Vrâncene ale d-lui Sava, p. 66, no. 101.

www.dacoromanica.ro

doveanului, omonimul vechiului Domn — şi, se pare, fiul lui —, care, imitând pilda sângeroasă a lui „Ţepeş", fu numit Ţepeluş ; dar acesta fu silit să se adăpostească în Moldova în faţa marii invasii turceşti care avu loc înainte de sfârşitul anului.

Lupta care fu dată de Ştefan, cu boierii şi ţeranii lui, la cari se adăugise un mic contingent de Săcui şi — s'a pretins cel puţin — câteva trupe polone, în preajma Scânteii [1], pe râul Racovăţ, aproape de Vasluiu, pentru a apăra drumul ce ducea spre reşedinţa îndepărtată, trebuie să fie considerată ca una din cele mai însemnate ale vremii [2]: o infanterie strânsă fu susţinută de o acţiune a artileriei. În pădurile nepătrunse, ca aceia de la Crasna, în care Bogdan, tatăl lui Ştefan, aşteptase pe Poloni, pe un teren smârcos de pe urma neaşteptatului desgheţ, Domnul moldovean înfruntă, la 10 Ianuar 1475, trupele deprinse cu războiul ale beglerbegului Rumeliei, Europei, Soliman Eunucul, Hadâmbul, venit grabnic din Albania pentru a pune capăt primejdioasei provocări româneşti. Înfrângerea Turcilor a fost desăvârşită ; Paşa pierdu cele mai multe din trupele sale în bătălie chiar şi într'o retragere desastroasă. Ştefan, care trăia numai în ideile Bibliei, nu se considera decât ca un nou David ales de Dumnezeul armatelor pentru a doborâ pe uriaşul necredincios; totuşi el trimese tuturor prinţilor creştinătăţii o scrisoare în care, după ce înşiră pe toţi şefii cari comandaseră oastea duşmană, sfârşeşte prin a scoate acest mândru strigăt de izbândă: „Când am văzut această mare oştire, ne-am ridicat vitejeşte, cu trupul nostru şi armele noastre, şi ne-am împotrivit izbirii lor; şi, Dumnezeu cel atotputernic venindu-ni în ajutor, am

[1] Unde e biserica victoriei.

[2] V. studiile generalului Rosetti în „Memoriile Academiei Române", seria a treia, IV.

www.dacoromanica.ro

pus jos pe acest vrăjmaș al nostru și al întregii creștinătăți ; l-am zdrobit și l-am călcat în picioare."

Această izbândă îngădui Domnului român a-și lărgi legăturile diplomatice, care, până atunci, se mărgeniseră la vecinătatea cea mai apropiată ; în numele causei creștinătății, pe care o apăra cu atâta putere, el își trimese ambasadorii la Veneția, la Roma, la Florența, probabil și la Genova, poate chiar la regele Neapolului ; într'un cuvânt la toți cei ce alcătuiau Liga creștină, ale cării intenții el le cunoștea fără îndoială, în momentul în care o flotă de cruciată lovia coastele Asiei Mici și când ingineri italieni îndreptau tunurile lui Uzun-Hasan. Prin această colaborare războinică a Românilor Sfântul Scaun devenia protectorul obligat al Moldovei, și Sixt al IV-lea împodobia pe prințul dunărean cu numele de „Atletul lui Hristos", cerând, de mai multe ori, ca el să-și aibă partea în subsidiile pe care regele Matiaș le primia din Tesaurul apostolic.

Dar Mohammed era hotărît să cucerească tot circuitul Mării Negre, înlăturând cele din urmă rămășițe ale dominației creștine. Cerând un tribut pe care Domnul moldovean nu-l plătise poate niciodată Porții, el pretinsese, înaintea bătăliei de la Vasluiu, ca portul Dunării-de-jos și acela al limanului Nistrului, Chilia și Cetatea-Albă, să-i fie predate.

Îndată ce navigația se deschise, atacul împotriva Moldovei fu reluat ; dar el fu precedat de marea lovitură împotriva celui mai însemnat oraș comercial din acele regiuni, Caffa Genovesilor, care căzu ca și castelul Comnenilor de la Theodori, din care nu rămase decât ruinele. Ștefan fu mai fericit. El se împăcase de curând cu regele Ungariei, căpătând de la el chiar două locuri de refugiu în Ardeal, Ciceul, în raza Bistriței, și Cetatea-de-Baltă, chiar în mijlocul provinciei, pe cursul Târnavelor, și aceasta fără a face închinare și fără a

www.dacoromanica.ro

semna vre-o îndatorire formală de vasalitate. El putu deci să-şi concentreze forţele pentru a se împotrivi cu putere aşaltului turcesc contra porturilor sale.

Marea luptă contra Moldovei trebuia totuşi reluată supt comanda Sultanului însuşi, cu toate puterile Imperiului, un an mai târziu. Regele Matiaş profitase de împrejurări numai pentru a-şi întări propria poziţie pe Dunărea sârbească, punând mâna, în cursul iernii, pe cetatea Şabaţului, şi îndreptase contra Turcilor din Bosnia bande sălbatece, conduse de Vuc Brancovici şi de Vlad Ţepeş, care era indicat ca viitor Domn al Ţerii-Româneşti în locul celor doi Basarabi, dintre cari unul avea să fie un duşman, iar celalt nu putea să devie un tovarăş.

Ştefan trebuia deci să resiste singur la această a doua invasie otomană, care, luând de conducător pe Domnul muntean, se îndreptă spre ţermul drept al Siretiului, probabil ca să poată supraveghia şi mişcările Ungurilor, noii aliaţi ai Voevodului. Numai în marii codri ai Neamţului putu să se organiseze resistenţa moldoveană. Dar Tatarii devastaseră acum la Est teritoriul principatului şi ţeranii trebuiră să fie lăsaţi liberi a se duce să-şi apere căminurile ameninţate. Boierii singuri rămăseseră în jurul Voevodului, alături de trupa permanentă, fără niciun amestec cu elemente rurale; numai artileria superioară a Sultanului hotărâ, după o luptă înviersunată, în cursul căreia Mohammed însuşi, bătrân şi podagros, se văzu silit a se pune în fruntea ienicerilor cari dădeau îndărăt în faţa năvalei moldoveneşti. La Valea Albă sau Pârâul Alb, în poiana unde fu ridicată mai târziu frumoasa mănăstire zisă a Războienilor, nobilimea Moldovei, învingătoare pe atâtea câmpuri de luptă, fu secerată la 26 Iulie 1476. Turcii, cari aduceau cu dânşii un pretendent, pe însuşi fiul lui Petru Aron, ajunseră la Suceava, căreia-i dădură foc.

Moldova totuşi nu era asemenea acelor regate din

www.dacoromanica.ro

Balcani unde o mare izbândă şi mai ales cucerirea cetăţilor întărite hotăra de soarta războiului şi de aceia a Statului însuşi. Codrii adânci, văile strâmte ale ţerii ascundeau o întreagă lume nevăzută pe care duşmanul o întâlnia mereu, gata de luptă, atunci chiar când credea că a isprăvit cu acest neam de ţerani. După câteva săptămâni, cuceritorii, decimaţi de boli şi înfometaţi într'o ţară cu totul distrusă de însişi apărătorii ei, se găsiau în plină retragere. Sultanul nu pusese mâna pe aceste porturi care fuseseră marele şi adevăratul ţel al expediţiei; el nu avea măcar mângâierea de a lăsa, ca în Ţara-Românească, paisprezece ani înainte, un Domn vasal, supus poruncilor sale. Căci noul Voevod se găsia în rândurile armatei turceşti desorganisate; cât despre Ştefan, un trimes veneţian îl văzu curând „călărind de-a lungul principatului său", salutat cu aclamări însufleţite de aceia cărora el li fusese apărător neobosit. Înaintea iernii, Vlad Ţepeş, susţinut de trupe din Ardeal, îşi recâştiga ţara munteană, dar numai pentru a cădea, câteva săptămâni mai târziu, într'o capcană obscură a duşmanilor săi.

Era vorba acum de asigurarea hotarului muntean, linia Dunării. Ţara vecină era în plin haos. Ştefan şi aliaţii săi unguri izbutiră, în adevăr, să îndepărteze pe vecinul stânjenitor care era bătrânul Basarab (Cel Mare) şi să-l înlocuiască prin Basarab-cel-Tânăr (Cel-Mic); dar cel d'intâiu mai avea încă partisani, cari prelungiră un desastros război civil. Îndată ce vechiul client al Domnului moldovenesc fu învingător, el trecu liniştit la vrăjmaş. Atunei Turcii, sprijinindu-se pe ajutorul muntean, năvăliră în Ardeal; ei fură bătuţi de Voevodul maghiar al acestei ţeri, Ştefan Báthory, pe „Câmpia pânei". O a doua lovitură atinse Moldova; malul drept al Siretiului fu din nou devastat până în împrejurimile Bacăului.

Moartea lui Mohammed al II-lea păru totuşi că aduce

www.dacoromanica.ro

o adâncă schimbare privitoare la acest hotar. Pe când fiii lui, Baiezid al II-lea şi Gem, înoiau luptele pentru coroană, care însângeraseră Imperiul după catastrofa celui d'intâiu Baiezid, Moldoveanul întră în Muntenia; în a doua bătălie de la Râmnic, dată la 8 Iulie 1481, Ştefan puse capăt Domniei lui Ţepeluş, care fu apoi omorât de boieri la celalt capăt al ţerii, unde se adăpostise printre rude şi prieteni. Un nou Vlad, frate omonim cu Ţepeş, biet fost călugăr bătrân şi bolnav, părea să fie simplul represintant al stăpânului său moldovean, care nu-şi îngăduise numai din respect pentru obiceiurile unei ţeri legate de vechea sa dinastie să anexeze principatul vecin.

Teritoriul apărării româneşti se întindea acum de la Prut până la Porţile-de-Fier, de la Dunăre şi Marea Neagră până în munţii Ardealului, păziţi de Báthory, — zăgaz, ca şi Ştefan, al creştinătăţii. Nimic de temut, se părea, din partea Turcilor, regatul având de puţin timp cu dânşii un armistiţiu, care cuprindea şi principatul vecin. Un capriciu al ienicerilor, cari cereau inertului Baiezid al II-lea glorie şi pradă, ruină această operă; pe neprevestite trupe tătăreşti şi turceşti, conduse de trădătorul Vlad, încunjurară cele două mari porturi ale Moldovei; după o lungă şi glorioasă împotrivire, Chilia şi Cetatea-Albă trebuiră să lese a pătrunde Necredincioşii în ruinele întăriturilor lor sfărâmate (Iulie-August 1848). „Am cucerit", scria Sultanul în buletinul său de izbândă, „cheia. porţii întregii Moldove, ca şi a Ungariei şi a întreg teritoriului Dunării, Poloniei, Rusiei şi Tatariei, cum şi tot ţermul Mării Negre". In anul următor, în adevăr, Suceava fu din nou arsă de bandele turceşti.

De aici înainte, Ştefan nu va mai avea decât un singur gând: acela de a recăpăta oraşele pierdute, care erau aproape creaţiunea lui şi care promiteau o aşa de

www.dacoromanica.ro

puternică desvoltare de putere și bogăție Moldovei și rasei românești. Lăsând jos, pentru întâia dată, mândria, el se hotărî să ceară pentru opera sa de revanșă ajutorul vecinilor săi creștini. „Domnul nostru", spuse-seră, în 1476, ambasadorii săi dogelui, a început războiul (contra Turcilor) din propria sa inițiativă, și el e stăpânul suveran al Statului său și al supușilor săi".

Acum, trebui să facă unele concesii vanității regelui Casimir; rugă din suflet pe bătrânul suveran polon să-i dea trupele lui grele, care ar fi putut să înfrângă pe noii stăpâni ai Dunării moldovenești. Trebui apoi să facă închinare în fața unei numeroase asistențe, în niște forme pe care el le privise ca fiind cea mai mare umilire, și aceasta la Colomeia, pentru ca să arăte că părăsia orice pretenții asupra Pocuției, moștenite de la bunicul său. Ajutorul Polonilor îngădui Voevodului a înfrânge pe Turcii noii provincii dunărene la Cătlă-buga, în ținutul marilor lacuri basarabene, și a răspinge un nou atac împotriva Sucevei, în cursul căruia, punând mâna pe pretendentul la tron, îi tăiè capul; dar pacea încheiată în 1489 între rege și Sultan, puse capăt nădejdilor sale. Părăsit de vecinul său ungur, care-i era totuși aliat și-i împărtășia ideile de cruciată, Voevodul moldovean trebui să se resemneze a plăti tribut și a trimete la Poartă pe fiul său Alexandru.

Pentru a se răsbuna de această părăsire, Ștefan își arătă, încă din 1490, intențiile de a reclamà Pocuția. I se răspunse prin cursa din 1497, recomandată de Florentinul pe care l-am mai pomenit, Callimachus, ambițiosului succesor al lui Casimir, Ioan Albert. Era vorba ca Voevodul moldovean să fie înșelat: aveau să-l împingă la o nouă cruciată, care ar fi mers să caute pe Turcii de la Dunăre făcându-i a restitui Chilia și Cetatea-Albă; dar, în același timp, s'ar fi pus mâna pe

www.dacoromanica.ro

Moldova pentru a face din ea apanagiul lui Sigismund, prinţul „fără ţară“ al familiei regale.

Ştefan află curând proiectul; din Suceava, unde lăsă o puternică garnisoană, el se retrase la Roman; de acolo ceru intervenţia fratelui însuşi al lui Ioan Albert, a acelui liniştit Vladislav, care căpătase, împotriva lui Maximilian de Austria, preferat de Voevodul moldovean, moştenirea regelui Matiaş.

Regele Poloniei, care adusese cu el o strălucită armată de cavaleri, ca aceia care se bătuse odinioară la Crasna, nu putu să pună mâna pe Suceava. Mediaţia ungurească, înfăţişată prin chiar Voevodul Ardealului, Bartolomeiu Dragffy, Român de sânge şi rudă foarte îndepărtată a lui Ştefan, fu primită. Trupele regale, retrăgându-se, trebuiau să ieie acelaşi drum ca şi la venire; aceasta însemna să le înfometeze, căci regiunea fusese cu totul devastată. Când, îndreptându-se spre părţile încă neatinse ale Moldovei-de-sus, bogaţii baroni, suita lor numeroasă, Cavalerii Teutoni se înfundară în codrii de fagi ai Bucovinei, unde încă în veacul al XIV-lea un corp ajutător polon fusese distrus de Petru I-iu, Moldovenii, ascunşi în adâncuri, prăvăliră copacii mai d'inainte fierestruiţi pe jumătate peste masa greoaie, încurcată de căruţele de război şi înebunită de galopul cailor înfricoşaţi. Măcelul fu înspăimântător, şi o altă întâlnire, la Lenţeşti, la margenea acestui Ţinut împădurit, desăvârşi desastrul armatei.

După ce văzu bandele turceşti, plătite de duşmanul provocat aşa de imprudent, călătorind prin văile Galiţiei şi armata Voevodului moldovean însuşi sfidând, în 1498, garnisoana terorisată a Liovului, Ioan Albert se grăbi să închee pacea cu Ştefan. Tratatul din 12 (18) Iulie 1499, invocând îndatorirea superioară a colaborării creştine pentru o nouă cruciată pe Dunăre, înfăţişa pe Domnul vecin ca pe Suveranul ţerii lui şi aliatul cu

www.dacoromanica.ro

titlu egal al Iagellonizilor din Polonia şi Ungaria. Această cruciată, de altfel, nu trebuia să înceapă niciodată, cu toate că detaşamente moldoveneşti se şi arătară în faţa cetăţilor pierdute pentru totdeauna.

Ştefan considera, se pare, ca şi Sultanii otomani, că un tratat nu supravieţuieşte celui cu care a fost încheiat. Îndată după moartea învinsului din 1497, el ceru din nou urmaşului aceluia moştenirea moldovenească a Pocuţiei şi nu pregetă să-şi aşeze ofiţerii şi vameşii în oraşele întărite Sniatyn, Colomeia şi chiar Haliciu. Neînţelegeri cu Ţarul Ivan, cu moştenitorul căruia Domnul moldovean măritase pe fiica sa Elena, născută din căsătoria cu o urmaşă a cnejilor din Chiev, Evdochia, împiedecară pe regele Alexandru să reacţioneze, şi acel care găsise aşa de rar un sprijin la urmaşii Iagelonului închidea ochii, la 2 Iulie 1504, cu nădejdea de a fi transmis fiului său Bogdan, zis Orbul, dacă nu stăpânirea deplină a vechii căi de comerţ care-i îmbogăţise Moldova, cel puţin, cu o pace care-l asigura de spre partea Turcilor, această Pocuţie care putea, prin bogatele ei vămi, să fie privită ca o despăgubire pentru ceia ce trebuise să rămâie în mânile Sultanului.

Mai mult, supt Radu, fiul şi urmaşul lui Vlad Călugărul, Ţara-Românească, trăind totuşi necontenit supt umbra puterii otomane, nu mai constituia o primejdie pentru principatul vecin, căci acesta, învins de împrejurări, trebui să sufere acelaşi regim al garanţiilor permanente. Astfel luă sfârşit problema politică pentru deslegarea căreia Românii îşi istoviseră, vreme de două veacuri, cele mai bune puteri. Dacă Radu încercă a introduce la moartea lui Ştefan un pretendent moldovean, el cedă îndată sfaturilor Mitropolitului muntean Maxim Brancovici, care, de şi străin, Sârb, aduse aminte Domnilor rivali că aparţineau aceleiaşi naţiuni, poate chiar, voià el să spuie, aceluiaşi neam.

www.dacoromanica.ro

Succesiunea lui Ştefan-cel-Mare. Bogdan avea numai misiunea de a păstra Pocuţia, pe care Polonii nu trebuiau să întârzie a i-o cere. Dacă, pentru a avea mâna Elisabetei, fiica lui Casimir, care, după ce fusese făgăduită „Orbului", se mărită mai târziu cu un mic prinţ german, care-i plăcea, Moldoveanul declară că renunţă, dar numai în acest cas, la provincia de curând câştigată, el reveni, firește, asupra promisiunii făcute, îndată ce această alianţă de familie îi apăru imposibilă. Supt Sigismund, vechiul râvnitor la stăpânirea Moldovei, care tocmai succeda, în 1506, fratelui său Alexandru, trupele Voevodului, care nu renunţase încă la căsătoria polonă, reveniră în Pocuţia, şi o mare expediţie devastatoare le aduse până la Liov. Numai în 1510, după o revanşă polonă care atinse Moldova-de-Sus, Bogdan, care se şi căsătorise cu fiica Domnului muntean Mihnea, încheie o pace definitivă; supunând arbitragiului regelui Ungariei chestia pocuţiană, el îşi părăsia de fapt pretenţiile. Şapte ani mai târziu fiul viteaz, dar inconsecvent şi nenorocit, al marelui Ştefan, muria în cursul luptei cu Tatarii, a căror rapacitate fusese aţiţată şi de presenţa prinţului otoman Selim, viitorul urmaş al tatălui său Baiezid.

Încă mai puţin fericită fusese soarta Ţerii-Româneşti, de care Bogdan era legat prin obârşia mamei sale, prin tradiţia politică a tatălui şi, de asemeni, prin căsătorie. Mihnea, urmaşul lui Radu, care nu era decât fiul natural al lui Ţepeş, înscăunat de Turcii cari păziau Margenea Dunării, întemeie şi îmbogăţi mănăstiri, dar, crud şi desfrânat, sfârşi prin a fi alungat; urmaşul lui, om nou şi foarte tânăr, Vlad, fratele lui Radu, cu toate că înrit de aceiaşi begi, peri totuşi din ordinul şefului lor, Mohammed, care stătea la Nicopol. El fu înlocuit cu candidatul feudalilor din Oltenia, din familia boierilor de Craiova, înrudită cu tânărul Basarab: patru fraţi dis-

www.dacoromanica.ro

punând de imense bogăţii. Acest Neagoe luă deci numele de Basarab şi, urmând tradiţia pioasă a călugărului Vlad şi a lui „Radu-cel-Mare", el putu să se dea în răgaz îndeletnicirilor sale de prinţ artist, până la moarte, în 1521. Succesiunea fu disputată între fiul lui, copilul Teodosie, şi o întreagă serie de concurenti cari se ridicară împotriva regentei Milița, nepoata lui Maxim Brancovici, şi împotriva lui Preda, fratele lui Neagoe, în mai multe puncte als principatului.

Cel mai bine înzestrat dintre aceşti „domnişori", un alt Radu, de fel din Afumaţi, fiul lui Radu cel-Mare, nu putu să se menţină decât printr'o întreagă serie de lupte, adesea victorioase, date de la un capăt al ţerii la celalt, fără a mai pune la socoteală câteva retrageri în Ardeal şi intervenţia înarmată a Voevodului acestei provincii, Ioan Zápolya, în favoarea lui. El căzu, în Ianuarie 1529, supt loviturile unor conspiratori, la Râmnicul Vâlcii. Din partea ei, Moldova avu, după moartea lui Bogdan, regenţa bătrânului boier Arbure, care servise pe Ştefan-cel-Mare. Un nou Ştefan, încă minor, era Domnul nominal al ţerii, şi, când putu să domnească prin el însuşi, acest tânăr tiran cu apucăturile sălbatece puse să se taie bătrânul său tutor Arbure dimpreună cu cei doi fii ai lui; el nădăjduia să poată înăbuşi în sânge revoltele care aveau să se nască firește din regimul de teroare instaurat de dânsul şi căruia el nu ştiu măcar să-i dea un lustru de glorie într'o vreme când Tatarii mişunau la graniţile moldovene.

Noul Sultan, fiul lui Selim, acel întunecat Soliman pe care istoria îl va împodobi cu titlul de „Magnificul", Împărat al Bizanţului, în conştiinţa glorioasei sale moşteniri, se ridicase, în adevăr, pentru a pune capăt tulburărilor provocate la Dunăre de ambiţiile şi neînţelegerile ultimilor domnitori creştini. Ungaria murise după luarea Belgradului, în bătălia de la Mohács, în 1526, şi

www.dacoromanica.ro

cel din urmă rege al ei, părăsit de ai săi, perise în mlaştinile fluviului, când o crimă a boierilor tăiè firul zilelor criminalului Domn al Moldovei, deschizând astfel calea unui alt fiu al lui Ştefan-cel-Mare, unuia din copiii numeroaselor lui iubiri cântate de legendă, lui Petru „cel cu barba rară", deci Rareş.

În Ţara-Românească, slabul Vladislav, urmaşul, impus de Turci, al lui Radu, şi doi Domni cu acelaşi nume de Vlad nu făcură decât să se arăte pe scenă. Acolo domnià agitaţia necontenită a unei clase de boieri, prea numeroasă, prea săracă şi prea puţin cultivată pentru a se gândi la liniştea ţerii şi a-i pregăti un viitor. Dar Moldova, care domina această ţară vecină prin înălţimea regimului său de ordine, garantată de o dinastie respectată în de obşte, îşi luase iarăşi avântul cuceritor.

Pocuţia nu fu uitată; în 1531, ea fu năvălită de Rareş, care suferi o grea înfrângere la Obertyn, eşec de care el ştiu să se răsbune curând, răspingând pe Polonii întraţi pe pământul său şi să îndrepte lucrurile prin energia unei politici de resistenţă, sprijinită pe un tesaur bogat şi pe o armată permanentă. Şapte ani mai târziu, un nou conflict cu vecinii, cari asediară Hotinul, aduse intervenţia hotărâtoare a Sultanului şi sfârşitul independenţei moldoveneşti. Dar marea preocupare a acestui Domn a fost Ardealul, unde catastrofa din 1526 deschisese de curând căi nouă, prin îndoita alegere regală a lui Ferdinand de Austria şi a Voevodului Ioan Zápolya şi, curând după aceasta, prin amestecul Turcilor, cari îşi croiră în trupul regatului paşalâcul de Buda, apoi, în Banat, acel de Timişoara.

Chestia Transilvaniei în veacul al XVI-lea. Săcuii erau obişnuiţi să asculte poruncile Domnilor moldoveni; Rareş era prietenul celor mai mulţi dintre nobilii cari se stabiliseră de curând în mijlocul comunităţilor libere

www.dacoromanica.ro

de țerani războinici. Pe vremea retragerii sale dincolo de munți în 1538, el fu primit în această regiune ca în mijlocul alor săi. Cele două locuri de refugiu date lui Ștefan-cel-Mare, mai ales Ciceul, care domina un întreg grup de sate românești și era în strânse legături cu minele de la Rodna și cu Bistrița, vechiul emporiu saxon din spre Moldova, represintau destul de vaste regiuni în care pârcălabii moldoveni culegeau venituri pentru Domnul lor. În Maramurășul vecin, trăiau, de la sfârșitul veacului al XVI-lea, vechi familii de cneji și voevozi români; în scrisorile lor private și chiar în contractele lor, ei întrebuințau, nu limba latină, nici slavona, ci propria lor limbă maternă; o mănăstire clădită de familia lui Dragoș căpătase de la Patriarhul Constantinopolului un privilegiu de „stavropighie exarhală", îngăduind superiorului a îndeplini unele funcțiuni de episcop tot așa de bine în comitatele vecine de la Vest ca și în acest district al Bistriței. Mănăstirea aceasta a Sf. Mihai din Peri, năpădită curând de călugări ruși, fu împiedecată totuși în desvoltarea ei de pretențiile episcopului slav din Muncaciu. Ștefan alese atunci drept centru religios ortodox și românesc al feudei sale ardelene satul Vadului, pe râul Someș, unde înălță o frumoasă biserică gotică; un episcop, sfințit de cel de la Suceava, capitala lui, stătu acolo în tot cursul veacului al XVI-lea. La Cetatea-de-Baltă, între marile așezăminte săsești, o expansiune moldovenească era mai grea, și pârcălabul trebui să se mărgenească a-și culege drepturile din târgul însemnat care se ținea acolo odată pe an.

Domnii Țării-Românești pierduseră „ducatul de Făgăraș și Amlaș", pe care Vlad Țepeș îl ceru, prădând și măcelărind, în momentul chiar când pretindea extradarea pretendenților la Tronul muntean și care rămase în titulatura urmașilor lui până spre 1700, nu fără a în-

www.dacoromanica.ro

tâlni în clipe prielnice noi pretenţii româneşti asupra acestei feude. În schimb, din aceste bogate şi frumoase regiuni, aproape de munţii hotarului, simple cetăţi fură date Voevozilor credincioşi în timpul veacului al XVI-lea; ei avură astfel castele la Stremţ, la Vinţ, la Vurper. Era pe vremea când Petru Rareş şi contemporanii săi munteni trebuiră să intervină de vre-o zece ori în Ardeal cu intenţii care nu erau de sigur numai acelea de a executa ordinele Sultanului. Îndată, în aceste sate cu populaţie românească, răsăriră biserici ortodoxe şi mănăstiri, ai căror egumeni, ocrotiţi şi de nobili maghiari cu trecere, exercitară, ca şi colegii lor din Maramureş, dar fără a avea un privilegiu formal din partea Patriarhului bizantin, funcţiunile episcopale, alături de protopopii, arhipreoţii vechii tradiţii băştinaşe. S'a crezut fără dreptate într'o episcopie ardeleană la Galaţi pe Olt pentru feuda Făgăraşului; dar de la mijlocul chiar al acestui veac găsim asemenea episcopi la Rămeţi (Ermiţii), în muntele din Apus, la Gioagiu, apoi în vechea mănăstire de la Prislop, în părţile Haţegului; câţiva emigraţi balcanici mai mult sau mai puţin frecaţi cu elenism veniră şi ei să facă familii de episcopi: unul din aceştia, Marcu, se statornici chiar la porţile Clujului, una din cele mai mari cetăţi săseşti din vremea aceia, foarte aproape de pădurea păzită de colonia românească din Feleac, unde se află încă biserica gotică, îmbogăţită cu darurile Domnilor români. Unul din aceşti prelaţi emigraţi, Ioan din Caffa, fusese silit de Ioan Hunyadi şi de tovarăşul lui de cruciată, Sf. Ioan de Capistrano, să adopte confesiunea catolică.

Trebuie să ne gândim de asemenea la pribegia munteană. Certurile continue pentru tron aruncau în Ardeal aproape în fiecare an pe boierii persecutaţi, pe conspiratorii convinşi de relele lor intenţii, pe Domnii cari domniseră sau numai pe pretendenţii cari îşi arătaseră

www.dacoromanica.ro

dorința de a lua moștenirea părinților sau strămoșilor lor. În suita lor se aflau războinici cari socotiau să se întoarcă supt steagurile stăpânilor lor, clienți de toate felurile, chiar episcopi, preoți, călugări, cari erau sfătuitorii și secretarii, în același timp emisarii cei mai buni și mai îndemănateci ai causei lor. O întreagă lume feminină îi întovărășia, și veșmintele Orientului, împrumutate din Bizanț și din noua modă balcanică, pietrele scumpe care represintau, în necontenita nesiguranță, o plasare de capital, serbătorile strălucite și zgomotoase ale acestor oaspeți adăugiau o împodobire străină vieții de muncă, dar foarte meschină, a acestor bune cetăți săsești, care folosiau din șederea pribegilor fără a se pleca obiceiurilor lor și fără a-i iubi câtuși de puțin. Soli veniți să anunțe schimbările de stăpânire și alte întâmplări ale unei vieți continuu tulburate erau găzduiți, îngrijiți și măguliți de „prea-înțelepții" magistrați ai Sfatului, de nobilii castelelor și de demnitarii maghiari ai provinciei. Cu toate că ocupația turcească a malului stâng dunărean, împreună cu toate vadurile însemnate, redusese simțitor un comerț înfloritor odinioară, totuși întâlniai zilnic în aceste orașe germane ale regelui Ungariei, alături de Greci, Armeni și Turci, chiar pe negustorii munteni și moldoveni, cari, dacă nu aduceau totdeauna „speciile" și stofele bogate ale Orientului, hrăniau numeroasa populație a orașelor cu peștii din Dunăre și cu boii din Moldova, fără a mai socoti că vindeau ceară, miere, piei, sare și alte produse ale celor două principate.

În aceste condiții, viața românească a satelor ardelene trebuia, nu numai să se mențină, ci chiar să propășească, atât ca organisație, cât și în ce privește conștiința de rasă. Îi era de ajuns unui Voevod să-și fluture odată steagurile cu vulturul muntean sau cu bourul moldovenesc pentru a se convinge despre aceasta, dacă,

www.dacoromanica.ro

de altfel, nu-şi petrecuse în această ţară anii de refugiu sau de răstrişte. Nu era singurul care să ştie ce voià, din instinct, această populaţie, aşa de numeroasă şi aşa de adânc legată de limba, religia şi obiceiurile ei. „Unii Valahi", scria, vorbind de Rareş, un cleric ungur bine documentat asupra treburilor din Ardeal, „posedă mare parte din acest regat şi, din pricina comunităţii limbii, ei s'ar da uşor de partea lui." „Românii din Ardeal", spune un alt martor contemporan, „sânt aici mult mai numeroşi decât Sârbii în Ungaria".

Aceşti Români doriau cu atât mai mult dominaţia fratelui lor moldovean, cu cât ei erau victima principală a unui sistem de apăsare socială care se făcea tot mai greu şi care ajunse de nesuferit în mijlocul luptelor între partisanii Casei de Austria şi apărătorii entusiaşti ai Coroanei maghiare a Voevodului Zápolya. Înaintea ivirii lui Ion Hunyadi, ca şef al cruciatei dunărene şi ca adevărat stăpân al Ungariei, marea revoluţie de la 1437 reunise împotriva seniorilor şi burghesilor străini din oraşe pe şerbii „valahi" şi pe acei Maghiari cari ajunseseră să li împartă soarta. În această ţară de privilegii, în care fiece „naţiune" căuta să capete un privilegiu constituţional, ei se constituiseră în corp politic, în „universitate" de ţerani şi cereau o îndulcire a soartei lor. De aici porni o luptă încordată, care sfârşi prin „a zdrobi temeritatea plebei", condamnată apoi a plăti cheltuielile sângerosului conflict. Vechii membri legali ai comunităţii ardelene se confederară atunci prin „Uniunea celor trei naţiuni" împotriva acelora cari ameninţaseră un moment situaţia lor superioară. Dar chiar supt regele pe jumătate Român, care fu Matiaş, se făcea o deosebire esenţială între şerbii cari erau de „sânge maghiar" şi ceilalţi. Noul cod „modern" al Ungariei, elaborat a doua zi după Mohács de cancelariul Verböczy, trebuia să fie pentru „borigenii" valahi ceia ce fusese *doomsday book*-ul Nor-

www.dacoromanica.ro

manzilor pentru băştinaşii anglo-saxoni ai Marii-Britanii.

Fusese o nobilime românească în Ardealul propriu-zis ca şi în Maramureş şi Banat. Acestei nobilimi îi aparţinea cutezătorul Ştefan Mailat (Majláth), care izbuti să devie Voevodul aproape independent al provinciei şi pe care o intervenţie a lui Rareş, rivalul său întru stăpânirea Ardealului, îl făcu să între în închisorile Constantinopolului, unde îl aştepta moartea. Această nobilime continuase a servi pe toţi şefii militari ai acestei ţeri. Urmaşii cnejilor şi voevozilor nu-şi uitaseră de loc limba, care domina încă, supt regimul Banilor, pe la 1550, în părţile Lugojului şi ale Caransebeşului, pe fruntariile principatului Basarabilor, care poartă în nişte rapoarte italiene numele de „Valahia Citerioară". Districtul Inidioarei era încă plin de aceşti cavaleri români. Dar o altă religie, o altă viaţă socială, o altă năzuinţă politică câştigaseră acum sufletele lor, care, din această pricină, fură pe încetul transformate. Congenerii lor, după ce luară parte în massă la toate răscoalele ţerăneşti ale celor d'intăiu ani din veacul al XVI-lea, ca aceia a „Ţarului Ivan", proclamată de Sârbi, nu mai puteau nici chiar să se revolte, supt supravegherea continuă a stăpânilor lor; ei nu avură deci altă nădejde şi alt sprijin decât în prinţii de rasa lor, ale căror armate le vedeau atât de des trecând de-a lungul satelor lor şerbite.

Nu vom urmări, în acest scurt resumat, amănuntele acestei politici „perfide", care păru că asigură un moment Domnului moldovean, îndemănatec în a se folosi de toate vicisitudinile politice ale Ardealului, stăpânirea reală a provinciei întregi. Zápolya, care se sprijinia, de altfel, şi pe nobilimea românească a ţerii, deşteptă ambiţia lui Rareş, oferindu-i chiar de la începutul Domniei lui oraşul Bistriţa, pe care Moldovenii îl râvniau de multă vreme şi veniturile căruia erau asigurate de mult Voevozilor anteriori de către regele Ludovic al II-lea încă

www.dacoromanica.ro

de la 1529; Moldovenii trec hotarul pentru a impune Săcuilor întoarcerea la vechile condiții de vasalitate; Bistrița, care totuși nu fu ocupată și care îngădui numai mai târziu suzeranului ei o întrare solemnă, era și ea considerată, cu întreg districtul până la Rodna, ca atârnând de principatul vecin, căci Petru numește pe burghesii săși „supușii și credincioșii săi". Câteva luni mai târziu, comandantul oștii domnești, Vornicul Grozav, repurtă asupra Sașilor, partisani ai regelui Ferdinand, o mare victorie hotărâtoare la Feldioara, aproape de Olt; avangarda învingătorilor pătrunse până în preajma Fehérvárului Voevozilor maghiari, care era privit drept capitala Ardealului. Apoi veni asediul Brașovului, care resistă cu putere însuși Domnului, cu toate că el îndreptă împotriva orășenilor, în același timp cu ghiulelele tunurilor prinse în luptă, și frasele amenințătoare ale scrisorilor sale, de-o asprime exagerată, reflectând în ele fondul pătimaș al sufletului său. Ei se răscumpărară, recunoseând întru totul pe Rareș ca pe „protectorul" lor, în numele lui Zápolya. Sighișoara, Făgărașul și chiar Mediașul urmară această pildă. Statornicindu-și vameșii în districtul Bârsei săsești la Prejmer, Moldoveanul începea să se înfățișeze ca stăpân absolut al provinciei „cucerite cu sabia" și pe care, zicea el, „nu vrea s'o cedeze nimănui". „Acest trădător moldovean vrea țara pentru sine", striga cu indignare un Sas căruia regele Ferdinand îi dăduse atunci feudele lui Ștefan-cel-Mare, înainte de a le fi putut smulge de la urmașul lui.

Campania neașteptată și nefericită a lui Rareș contra Poloniei îl făcu să piardă, în 1531, o situație acum câștigată prin priceperea și energia sa. Zápolya, a cărui causă se prefăcuse că o susține, putu deci să se instaleze în Ardeal; din partea lui, Sultanul Soliman se gândia să așeze acolo pe un bastard de doge venețian, Aloisio Gritti, aventurier pretențios și stricat de soartă,

www.dacoromanica.ro

din care făcuse un guvernator al Ungariei. Nobilimea maghiară ridicându-se în contra intrusului, Domnul moldovean, care intervenise în numele lui Ferdinand contra ocrotitului suzeranului său, izbuti să facă a dispărea acest concurent, tot așa cum, zece ani mai târziu, trebuia să se scuture de conaționalul său însuși, Mailat. Pentru moment, el devenise totuși vasalul regelui Romanilor în războiu cu Zápolya, care făcu să se atace de Mailat feudele moldovene ale provinciei.

Totuși în Ciceu, asupra căruia se întindea acum autoritatea regelui maghiar, Petru trebui să-și caute un adapost în 1538, când Sultanul, a cărui intervenție, după cum am văzut, o ceruseră Polonii, năvăli în Moldova. N'a fost o mare bătălie; boierii nu aveau acea tânără energie care îngăduise lui Ștefan-cel-Mare să fie un străjer vașnic al rasei sale întregi. Ei părăsiră pe un staruitor de războaie, veșnic în căutarea altor noi provincii. Soliman, făcând mai degrabă un drum triumfal de-a lungul țerii părăsite, nu îndrăzni totuși să împingă până la capăt această clasă, încă plină de viață, a nobilimii moldovene: cel care distrusese regatul Ungariei și trimesese la Buda un beglerbeg pentru a-l represinta, se margeni să-și încredințeze noua cucerire în mânile slabe ale unui nepot de fiu al lui Ștefan-cel-Mare, un nou și vrednic de despreț Ștefan, zis Lăcustă, a cărui Domnie trebuia să se sfârșească răpede supt cuțitul ucigaș, un Voevod al revanșei, Alexandru Cornea, luându-i locul.

Decadența politică a Românilor supt suzeranitatea abusivă a Turcilor. Petru nu avuse acea limpede vedere a împrejurărilor care deosebise activitatea fericită a tatălui său. Pocuția, a cării stăpânire nu formă o necesitate vitală pentru Moldova, adusese pe fiu a părăsi Ardealul, care-i era o dependență firească, și acum pier-

www.dacoromanica.ro

duse însăşi moştenirea sa de pe urma unei noi încercări tot aşa de zădarnice la Nord.

Scăpat de instinctele răsbunătoare ale lui Zápolya şi de pedeapsa Sultanului, a cărui iertare se dusese hotărât să o ceară la Constantinopol, gata, ca „signorii" Italiei, contemporanii săi, să riște totul pentru a-şi izbândi intenţiile şi, înainte de toate, pentru a câştiga puterea şi a se bucura de dânsa, Rareş redeveni, din 1540, Domn al Moldovei. Dar, dacă, în ciuda acestor încercări, el rămăsese acelaşi, ţara se schimbase foarte mult, şi propria lui situaţie, cu atât mai mult aceia a urmaşilor lui, trebuia să fie cu totul deosebită. Nu mai trebuia nici să se gândească la acel legat al lui Alexandru-cel-Bun care fusese atât de fatal principatului.

Mai mult, o bucată mare din pământul moldovenesc, cu vechiul oraş al Tighinei, devenit Bender („Poarta") Turcilor, fusese de curând alipită teritoriului raielei dunărene. În Ardeal, Domnul din Suceava nu mai avea nici chiar feudele sale, confiscate de Zápolya, care le trecuse soţiei sale, reginei Isabela. După ce Mailat isprăvi de domnit, trebuiră totuşi lungi reclamaţii şi intervenţii militare pentru a căpăta retrocedarea, nu a fortăreţelor înseşi, care fuseseră dărâmate cu totul, ci a teritoriului acoperit de ruine, până la Rodna, unde fiii ui Petru culegeau încă produsul minelor de argint.

Dintre aceşti fii, unul, Iliaş, vechiu ostatic la Poartă, sfârşi prin a trece la islamism, pentru a deveni, el, care visase de o dominaţie mai mare în schimbul apostasiei, simplu Paşă de Silistra; cel mai mic, Ştefan, peri de desfrânări, cum perise odinioară, din cruzime, ononimul lui, fiul lui Bogdan. Un fiu natural al lui Bogdan, Petru, ocupă tronul; - îşi zise Alexandru şi se adăugi porecla de Lăpuşneanu, datorită mamei lui, de fel din Lăpuşna, pe Prut; el întră de mai multe ori în Ardeal, dar numai pentru a executa acolo poruncile Sultanului, care

www.dacoromanica.ro

voià să restabilească acolo pe regina exilată, Isabela, şi pe tânărul ei fiu, loan Sigismund. El ceru şi căpătă, e adevărat, locul cetăţilor pe care odinioară fâlfâise atât de mândru steagul moldovenesc; dar asemenea anexe nu mai aveau însemnătate politică din moment ce independenţa Moldovei, despoiată şi supraveghiată, începuse să se cufunde.

Ţara-Românească şi trecuse pe acolo, supt un alt paşnic călugăr, venit din Argeş, Petru-Paisie, devenit Voevodul Radu, apoi supt fiul lui Petraşcu-cel-Bun, în sfârşit supt un vechiu negustor de berbeci din Constantinopol, Mircea Ciobanul; ea nu mai era decât o dependenţă creştină autonomă, trăind după vechile ei obiceiuri arhaice, a marelui Imperiu roman al lui Soliman-cel-Măreţ, — şi încă acest fapt era datorit unui concurs excepţional de împrejurări, şi era vorba numai de o confirmare, de o restituire. Mircea, şi, după cât se pare, chiar înaintaşul său, fuseseră aleşi de demnitarii din Constantinopol printre „fiii de Domn" cari începeau a-şi căuta un alt loc de adăpost decât acelea din Ardeal. Aşa va fi, de aici înainte, obiceiul.

Pentru Moldova, de asemeni, se făcu apel la Sultan şi se ceru întărire de la Poartă când Alexandru-Vodă fusese alungat de un ciudat venetic cretan, rând pe rând student în medicină la Montpellier, aventurier la Paris, ofiţer, consilier strategic, oaspete şi parasit al lui Carol Quintul, al ducelui Albert de Prusia şi al seniorilor poloni, Iacob Basilikos, Heraclidul, zis Despotul, — căci pretindea că e, nu numai marchis la Paros şi Naxos şi urmaş al lui Hercule, dar şi descendent din Brancovicii sârbi, cărora li aparţinea soţia lui Lăpuşneanu, Ruxanda, prin Elena maică-sa. Pe amândouă tronurile româneşti vom găsi de aici înainte o întreagă serie de bastarzi, cari, după ce-şi vor dovedi filiaţiunea şi-şi vor fi arătat chiar semnele tainice care învederau originea lor, îşi

www.dacoromanica.ro

cumpărau recunoașterea drepturilor de la Vizir, de la funcționarii Seraiului și mai ales, supt Sultanii afemeiați cari urmară lui Soliman, de la femeile palatului, Sultane-mame, Sultane-soții, simple concubine, și de la favoriții masculini, musaipi și eunuci.

În Moldova, Ioan-Vodă-cel-Cumplit (1572-1574), care-și datori porecla numai chinurilor la care supusese pe boierii și clericii bogați ai căror bani îi poftia, se deosebi, în acest mediu palid de fantome, prin revolta sa împotriva cererilor de nesuferit ale Turcilor lacomi; dar în Țara-Românească descendența lui Mircea Ciobanul, a bătrânului tiran al căruia unul din nepoți, care-i purta numele, înoi apostasia lui Iliaș și, în Moldova, a lui Petru Șchiopul, Muntean de origine, și a lui Iancu Sasul, fiu natural al lui Rareș, conceput pe vremea asediului Brașovului, nu făcură decât să-și înscrie numele în analele vasalității desprețuite. Ioan, învins cu tot ajutorul Cazacilor de la Nistru, cari se formaseră supt aripa independenței moldovene și fuseseră organisați de Dimitrie Wiszniewiecki, nepot prin mamă-sa al lui Ștefan-cel-Mare, fu sfâșiat de patru cămile, de care-i fuseseră legate membrele. Era, cu toată călcarea unei capitulații formale, pedepsirea unui răsvrătit, prins pe câmpul de luptă; dar, când Mihnea, pentru a scăpa de închisoare și de moarte, trebui să părăsească religia părinților săi, când, puțin mai târziu, concurentul lui, Petru, fiul „bunului" Petrașcu, după ce pierduse Scaunul domnesc, fu înecat mișelește în Bosfor, când, în sfârșit, Alexandru, nepotul omonim al bătrânului Lăpușneanu, care nu domnise în Țara-Românească decât atâta cât trebuia ca să-și câștige porecla de „cel Rău", fu spânzurat în haine de paradă pe o piață a Constantinopolului, se văzu bine cât cas făceau de aici înainte stăpânii turci de aceste jucării neputincioase ale corupției lor atotputernice. Acela chiar care avea să învieze

www.dacoromanica.ro

noua glorie românească, Mihai Viteazul, viitorul cuceritor al Ardealului în 1599, începu cumpărând cu bani peşin sprijinul ambasadorului englez la Constantinopole, Barton, şi al celui mai bogat printre bancherii creştini ai Porţii, Andronic Cantacuzino, mai imperial ca nume decât ca îndeletnicire. Contemporanul şi ajutătorul lui moldovean, Aron, unchiul lui Alexandru-cel-Rău, nu era decât clientul ienicerilor decăzuţi, cari deveniseră creditorii formali ai acestor Domni, pe cari o manifestare a bandelor lor la Constantinopol era de ajuns ca să-i facă a fi chemaţi şi „pedepsiţi".

Această politică independentă a Românilor, pe care Ştefan-cel-Mare o întemeiase şi o desvoltase, căutând a face din cele două principate, cu toate dinastiile lor deosebite, un singur şi acelaşi corp pentru legăturile cu străinătatea, nu durase decât un veac după moartea lui. Acasta însemna că menţinerea unui Stat carpato-dunărean pe basa independenţei naţionale era cu neputinţă, atât prin disproporţionata întindere a acestei linii dunărene, care trebuia necontenit păstrată împotriva atacurilor necurmate ale Turcilor, stăpâni acum pe înălţimile dominate ale malului drept, cât şi din causa poftelor vecinilor creştini, cari se gândiau la aceste ţeri româneşti mai mult ca să le năpădească decât ca să le apere în folosul creştinătăţii şi, în ultima linie, din causa acestei vasalităţi turceşti care fu impusă Ardealului, odinioară punct de sprijin firesc pentru apărarea românească, în momentul când Zápolya şi urmaşii lui, Báthoreştii, cerură sprijinul Sultanului împotriva năzuinţilor cuceritoare ale Casei de Austria.

Această pace otomană era grea de umilinţi şi de oprelişti de tot felul: ea cerea plata unui tribut mereu crescut, căci, dacă, supt Rareş, Moldova plătia 10.000 de galbeni, supt Petru Şchiopul se ajunse la 30.000, şi suma la care erau supuşi Muntenii făcea de două ori a-

www.dacoromanica.ro

tâta. La aceasta se adăugiau darurile anuale, bacşişurile necontenite, furniturile de provisii cu preţ fix, la început pentru trupele în campanie, apoi pentru soldaţii din Constantinopol şi pentru întregul oraş imperial. Totuşi, această pace avu avantagiul de a pune capăt agitaţiilor politice şi favorisă astfel desvoltarea culturii naţionale, care îngăduia pe viitor să se întrevadă un ideal mai înalt.

www.dacoromanica.ro

CAP. VII.

Elementele civilisaţiei româneşti în epoca modernă

Elemente populare ale civilisaţiei româneşti. O parte din elementele civilisaţiei româneşti care se desvolta începând din veacul al XV-lea era de o veche origine populară. Am şi arătat bogata moştenire tracă în care se cuprinde un întreg sistem de locuinţe, de exploatare agricolă, o întreagă cultură primitivă, comună tuturor popoarelor vecine, având aceiaşi basă etnică primordială, Sârbi, Bulgari, Albanesi, Greci chiar, la Sud, şi, la Nord-Est, Ruteni, apoi, în ordinea spirituală, aceleaşi obiceiuri, aceleaşi superstiţii, aceiaşi melodie a cântecelor populare, aceleaşi ritmuri simple ale danţului *(hora* românească are încă terminul grec clasic) şi până chiar aceleaşi apucături ale unei sintaxe care înseamnă cu o pecete arhaică toate vorbirile acestor regiuni.

Privind înfăţişarea caselor cu un singur cat, cu vatra lor care desparte două odăi, cu cerdacul lor de lemn sculptat, cu curtea lor largă şi cu gardurile de crăci împletite, privind tăietura veşmintelor, forma căciulei şi aceia a mantalei aruncate pe umeri, cămaşa împodobită cu desemnuri multicolore pe aceşti umeri, pe sân şi pe mâneci, cingătoarea de lână sau de piele, bătută în scânteietoare ţinte de metal şi cuprinzând un întreg

www.dacoromanica.ro

aparat de arme, de scule, iţarii de pânză şi opincile de piele, studiind formele deosebite ale împodobirii acestor veşminte, ca şi liniile ce se desfac pe covoarele de fabricaţie casnică şi contururile uneltelor, ca şi olăria populară, constatand, în sfârşlt, înfăţişarea ogoarelor, ai impresia că de la Tisa până la Marea Neagră şi de la Tenar la Tatra sau la Beşchizi, te găseşti pe acelaşi teritoriu de civilisaţie rustică. Această împresie va fi întărită dacă vei asculta cântările melancolice ale doinei româneşti, accentele vioaie, care înteţesc pe jucătorii horei, dacă vei urmări mişcările de înlănţuire, de bătaie pe loc, de elegantă îndoire a acestui joc, în sfârşit dacă vei pleca urechea la povestirile în proză ale basmelor, ale poveştilor, a căror obârşie îndepărtată trebuie căutată în fabulele Asiei indiene, bogată în fantasie şi învăţături morale, dacă te vei pătrunde de sarea glumelor care însufleţesc serile de şezătoare în care fusurile desfac firul supţire al cânepei şi inului, dacă vei lua parte la perindarea irozilor înainte de Crăciun, la urările aduse, supt fereştile înadins luminate ale satelor, de copiii cari vin pentru a serbători, cântând „florile dalbe", Naşterea Domnului, la farsele zgomotoase şi triviale din evul mediu, pe care le întâlneşti pentru Anul Nou şi în Durostorul celor d'intăiu veacuri creştine, dacă te vei mai pătrunde de obiceiurile, de duioasele ceremonii care întovărăşesc serbătoarea Paştelui, cu toate că această mare serbătoare creştină a rămas străină de vechiul decor al vremii păgâne.

Înrâurirea romană pe acest fond trac primitiv a fost adâncă. Vocabulariul românesc nu se poate lămuri asupra acestui lucru decât într'un chip cu totul neîndestulător, căci un mare număr din noţiunile arătate prin termini de origine latină erau, fără îndoială, cunoscute de indigeni înainte de prima ivire a emigraţilor italici, altele înaintea operei săvârşite de legiuni pe malul stâng al Dunării,

www.dacoromanica.ro

şi, pe de altă parte, un mare număr de cuvinte latine au cedat locul cuvintelor slavone, alese pentru cutare sau cutare avantagiu sau impuse de negustorii slavo-bizantini din cetăţile dunărene. Totuşi, acest vocabulariu poate servi ca să arăte care era capitalul de civilisaţie elementară posedat de poporul românesc în momentul când a întrat în legături cu noii factori etnici, prin năvălire, vecinătate, conlocuire sau numai prin înrâurire de curente culturale.

Terminii cari privesc casa, cu deosebitele ei părţi, sânt latini: *casă, fereastră, uşă (ostium), coperemânt, scară, strat (stratum)* —, mai târziu se întrebuinţă pentru această din urmă noţiune terminul de *pat,* de obârşie bizantină sau poate chiar latină [1]—, şi tot aşa e cu aceia cari arată mobilierul: *masă (mensa), scaun (scamnum)* sau ustensilele casnice: *ac, degetar, foarfece (forbices), cuţit, furculiţă, teacă* (greco-latin: *theca), vas (vasum), oală (olla), ulcior (urceolus), găleată* (cf. fr. *galette;* unitate de capacitate pentru apă şi pentru grâne), *păhar, cupă.* Trebuie să însemnăm în special terminii cari arată îndeletnicirile ţeranului la *câmp* şi acele ale femeii în gospodărie. Dacă terminul obişnuit *plug* este de origine germană, Românii din Balcani îşi amintesc de *aratrul* roman; muncile agricole sânt: *a ara, a sămăna, a treiera, a secera, a culege; paiu, fân, falce,* sânt, de asemenea, latine. *Secetă* e *siccitas.* Dacă ogorul căruia i se zice şi *agru* — la vie: *popor* — e împărţit, fiecării împărţiri i se zice *parte,* socotită în *arii.* Unitatea de măsură la Moldoveni este *falcea.*

Toate felurile de *cereale* şi de *legume* au numiri latine: *grâu, orz, ovăs, săcară, meiu* şi apoi: *fasole (faseolum), fauă* (denumirea veche a bobului), *ceapă (cepa), aiu, curechiu (cauliculum).* Cel din urmă produs al muncii

[1] Comunicare a profesorului V. Bogrea.

www.dacoromanica.ro

agricole are, de asemeni, nume de aceiași obârșie: *făină, lamură, pâne.* Vocabularul viticol: *viță (vitis), auă (uva), vin, bute*, toți arborii fructiferi și un destu de mare număr de arbori de *pădure* (din *paludem)* au nume luate din latinește: *prun, măr (malus), gutuiu (malus cydonia), cereș, păr, fag (fagus;* v. fr. *faye), nuc (nucus), piersic (persicus), corn (cornus), ulm, frasin,* etc. (v. și *ghindă).*

În ce privește industria populară, *morarul* macină la *moară,* femeile țese cu *furca* și cu *fuiorul* (ambii termini sânt de origine latină); *ghemul* (cf. *agglomérer)* își deșiră *firul* de *cânepă* sau de *in,* pentru a formă *tortul* (de la *torquere;* lucrarea se chiamă *a toarce* și este, de asemeni, vorba *a urzi,* de la *ordire*) de *pânză* (trebuie să presupunem un corespondent latin). Stofele de *lână* se numiau în vechea limbă românească *pănură,* de la latinul *pannus,* cu toate că terminul *postav*, de obârșie slavă, fu introdus mai târziu de către negustorii străini. Pentru a fabrica această stofă, după vechile metode simple, se întrebuința *piua, piva (pillula),* pe care o mai întâlnim încă aproape de cursurile de apă din poienile pădurilor, unde ele își cântă necontenit, zi și noapte, zgomotul lor monoton. *A coase* e ieșit din aceiași origine.

Părțile mai însemnate ale veșmântului popular nu sânt împrumutate din tesaurul slav: *a se îmbrăca* e un termin care amintește de *braccae, braies* ale Sarmaților (franțuzește și: *débraillé)* ca și ale Galilor; dar îmbrăcămintea se mai zice și *veșmânt.* Mai avem *cămașa, brâul (branum), cureaua, sarica* barbarilor, care și-a păstrat numele, *încălțămintea (calceamentum;* este de asemenea terminul vechiu de *calce);* chiar și *cerceii (circuli)* și-au păstrat vechea lor denumire, ca și *brățara.* Să citâm și terminul de *nasture,* care vine din latinește, *pieptene, mătură, săpun-sopon, leșie.*

www.dacoromanica.ro

Într'un domeniu mai special, creşterea albinelor s'a transmis fără întrerupere din vremea Agatirşilor cu produsele albinei: *mierea* şi *ceara*. Toate treburile apicole sânt arătate prin termini de obârşie latină. Tot aşa pentru cele miniere. Toate metalele: *aur*, *argint*, *aramă*, *fier*, *plumb*, *cositor (cassiterium)* şi mineralele: *sare*, etc. şi-au păstrat vechile denumiri.

În ce priveşte legăturile sociale, vocabulariul latin dă toţi terminii arătând relaţiile de familie: *mamă*, *tată*, *frate*, *soră*, *socru (socer)*, *cuscru*, *cumnat (cognatus)*, *văr primare*, *a se însura*, *a se mărita*, *a se cununa*. Numele celor mai însemnaţi dintre meşteşugari sânt tot latine: *lemnar (lignarius)*, *fierar* sau *faur (faber)*, *rotar*, *tâmplar*, adecă acela care face *tâmple* (alte denumiri *dulgher*, *stoler*, pentru lucrătorii în lemn, au întrat în tesaurul linguistic în acelaşi timp în care meşteşugarii străini pătrunseră în comunitatea românească). În sfârşit comerţului i se mai zice şi *negoţ*, comerciantului *negustor*, a face comerţ, *a neguţa*; mai avem *preţ*, *măsură*; unitatea de măsură e încă vechiul *cubitus*, *cotul*, împărţit în *palme* şi *degete*, împărţire care se întâlneşte pentru ultimii doi termini şi la ţară împreună cu *pas*. Avem de asemeni *a vinde*, *a cumpăra*, *a împrumuta*, *dobândă (debenda)*, *capete*.

Terminii privitori la îndeletnicirile ostăşeşti şi la mijloacele de luptă au rămas neatinse: *a se bate*, *a veghea* (cf. substantivul *veghe*, latineşte *vigiliae*). Războinicul poartă în *oaste*, supt şeful său, *capul de oaste (căpitan* pare a fi de târzie obârşie levantină) un *coif* latin şi mânuieşte *sabia*, *spata*, *arcul*, din care pleacă, „saette" a Francesilor de odinioară, *săgeata*; el prăvale peste inimic teribila sa *măciucă*, de aceiaşi proveniență. Vechiul nume al drapelului, înainte de *steagul* slav, este *flamura (flambura)*.

Am văzut că tot astfel este pentru *lege*, *judecată* şi,

www.dacoromanica.ro

în ce privește viața superioară a sufletului, pentru religie de asemenea [1].

Această primă pătură de civilisație conținea și idei politice și sociale, pe care înrâuririle ulterioare putură să le schimbe, dar nu să le înlocuiască. Viața rurală a *davae*-lor, a *vici*-lor, a *pagi*-lor romani, a teritoriilor autonome, se perpetuă de-a lungul veacurilor, cu comunitatea ei de sânge între locuitorii unui grup țerănesc descinzând din același întemeietor, căruia i se zice *moș* (de unde numele de *moșneni, moșteni* pentru urmași, și acel de *moșie* pentru succesiunea pământului însuși). Nimeni nu era stăpânul unui pământ definit, în această muncă frățească a ogoarelor, în care fiecine avea dreptul de a-și cultiva „partea" (cuvântul a ajuns să înlocuiască orice alt termin prin care se arată proprietatea), limitele fiecărui lot, hotărâte prin gradul descendenței, n'au fost niciodată puse pe teren, care nu cunoștea limite (*margene,* de obârșie latină, are numai un înțeles geografic și *graniță,* de la germanul *Grenze,* prin canal slav, ca și ungurescul *hotar,* sânt termeni aduși într'o vreme mai nouă). Fiecare din aceste grupuri trăia prin el însuși și pentru sine, „adoptând" numai — așa precum am arătat — din timp în timp tineri cari, părăsindu-și întregul trecut, veniau să se căsătorească în sat și să se confunde în unitatea lui teritorială, familiară și, ca să zicem așa, politică. De aceia comerțul încetă, și nu mai exista, cu excepția iarmaroacelor dincolo de fruntarii sau a acelor adunări pe vre-un munte dintre mai multe teritorii, unde veniau fetele să se mărite *(târgul de fete),* decât schimbul rarilor obiecte care alcătuiau prisosul unei vieți economice întemeiate pe singură munca domestică.

Dacă viața mistică vine de la Traci, Roma a înfil-

[1] Cf. Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache,* 1905.

www.dacoromanica.ro

trat în sufletul Traco-Ilirilor acea noțiune necesară, indispensabilă, a *Împăratului,* care se întâlnește tot așa la Români ca și la Albanesi. Am văzut cum ea a împiedecat în evul mediu acele aventuri regale și imperiale care costară pe Bulgari și pe Sârbi cel mai scump sânge al lor, aruncându-i în lupte necontenite a căror țintă trebuia să fie coroana Cesarilor din Orient sau aceia a concurenților lor din Apus. Această noțiune a unui singur drept politic, neapărat legitim în sensul tradițional, îngădui Românilor a-și păstra ideia de Stat în forma modestă a Voevodatului țerănesc, pentru ca de îndată ea să se poată desvolta, părăsind această arie rurală a Carpaților, la cel d'intăiu concurs favorabil de împrejurări.

Înrâuriri bizantine și slavo-bizantine. Cu mult înainte de cea d'intăiu influență roditoare a Occidentului, care nu putea să-și facă lucrarea decât printr'un contact cu lumea colonisatoare a Sașilor din Ardeal în veacul al XII-lea, sau prin lumea negustorească a Italienilor, deci în epoca activității Genovesilor și a Veneților în Marea Neagră prin al XIII-lea ai al XIV-lea veac, o puternică înrâurire, venind din Sud, fecundă această sămânță de civilisație traco-romană, care conținea germeni capabili de o desvoltare superioară.

Dacă Bizantinii, de tradiție romană, de limbă greacă și colorit oriental nu trecură Dunărea decât pentru a îndepărta amenințarea unui atac al Slavilor, al Avarilor sau al altor Turanieni și pentru a afirma drepturile inprescriptibile ale Imperiului, legături necontenite au existat între țeranii malului stâng și centrele urbane care pastrară fără întrerupere, în tot cursul evului mediu, puterea lor de radiare economică asupra malului opus. Mai târziu, din grecești cum deveniseră după o fasă latină, aceste centre căpătară un caracter slav, și am

www.dacoromanica.ro

și arătat aportul de cuvinte străine resultat din aceasta pentru limba românească.

Monedele bizantine, începând cu acelea ale veacului al VI-lea, sânt foarte frecvente în toate tesaurele monetare ce s'au descoperit în aceste regiuni. Dar, din moment ce Românii n'aveau încă o viață organisată, un prinț cu înfățișări regale, o Curte, o armată permanentă, o viață socială mai desvoltată, cu tot luxul unei clase superioare, împărțindu-și slujbele după ce contribuiseră la gloria stăpânului, această înrâurire a Bizanțului, cu un caracter mai ales politic, nu putea să se exercite mai simțitor.

Cei d'intâiu Voevozi cari își afișară pretenția de a fi Domni „ai întregii Țări-Românești" erau încă simpli prinți-țerani, continând tradiția imperială în formele cele mai modeste. Cu toate acestea, încă Basarab, întemeietorul unei Biserici Domnești la Curtea-de-Argeș, cu admirabile fresce, fu îngropat cu diadema pe cap, în veșmânt de purpură, presărat cu mărgăritare, încheiat cu bumbi de aur având pe ei armele țerii, și încins cu o cingătoare care isprăvește într'o buclă de aur fin lucrată. În aceiași necropolă, d. Virgil Drăghiceanu a găsit un întreg tesaur de obiecte prețioase. Dar, dacă ei se adăpostiau, la vreme de primejdie, în cetatea lor din Argeș, dacă putură să-și anexeze centrul urban al Câmpulungului, întemeiat de Teutoni și locuit de burghesi de loc din Ardeal, dacă moșteniseră de la Tatari un sistem vamal și dacă, în sfârșit, tradiția Banilor ungurești li dădea o monedă lor [1], ei nu-și însușiseră încă decât o parte din ceia ce deosebește o adevărată viață de Stat, superioară simplelor obiceiuri patriarhale.

---

[1] Această monedă, care se chiamă „ban", circula pentru trebuirile mărunte, în timp ce asprul și hiperperul Bizanțului *(perper, părpăr*, al cărui nume a rămas până în epoca noastră în acela al unui impozit pe vii, *părpăritul)* serviau pentru plățile mari.

www.dacoromanica.ro

Grabnica sosire în Ţara-Românească a numeroase elemente: clerici, oameni de carte, nobili, războinici, pe cari cucerirea turcească îi alunga din patriile lor balcanice, trebuia să aducă o schimbare aproape subită. A fost, e drept, supt Vlaicu, protectorul Scaunului latin din Argeş, care întrebuinţa o cancelarie latină împrumutată din Ungaria şi care-şi pecetluia chiar actele, tratatele cu o pecete având o inscripţie latină, o puternică inclinare a balanţei de partea Occidentului, dar Orientul găsi curând patru drumuri diferite pentru a năpădi viaţa românească.

Mai întâiu, înrâurirea directă a Constantinopolului, care, supt Paleologi, trebuia să învie, cu atât de slabe mijloace materiale, vechiul program al dominaţiei romane. „Despotatul" era un mijloc de a reuni tot ce se formase independent în peninsula Balcanilor cu viaţa bizantină, cu dinastia care o represinta şi o întrupa; căci acest titlu de despot, cu dreptul de a purta purpura pe veşminte şi pe încălţăminte, de a broda vulturul bicefal al Împăraţilor pe hlamide, pe cnemide şi pe încălţăminte nu era îngăduit decât acelora cărora li se făcuse cinstea unei căsătorii cu o principesă imperială. Mircea, fiul Kallinikiei, poartă deci în portretul său de la Cozia un costum de cavaler franc după moda introdusă în Ungaria de Angevíni, dar pe tunica lui de purpură vulturul se desface în broderie de aur; am şi văzut că, fiind „despot", el câştigase dreptul de a stăpâni legitim moştenirea maritimă a lui Dobrotici, „despot" el însuşi prin legăturile lui cu Cesarii. Acuma o coroană de aur se pune, în picturile bisericeşti, pe capul *Domnului* cu bucle lungi şi ca barbă ca a lui Hristos, ca aceia a basileilor din Constantinopol. El va da privilegii în jurul cărora vulturul muntean prins pe stâncă va fi curând înlocuit în peceţi ca ale chrysobulelor, prin chipul bizantin — şi oriental — al celor două figuri înco-

www.dacoromanica.ro

ronate pe care le desparte un arbore. Formulele cancelariei imperiale vor face să reiească caracterul „prea pios", „plin de dragoste pentru Hristos" al acestui Domn care ține să fie recunoscut drept un „autocrat". El nu va uita, de asemeni, să facă, în josul diplomelor lui, monograma în litere roșii conținătoare a titlului său de dăruitor. În sfârșit, dacă mai înainte Voevodul nu putea decât să cedeze unei mănăstiri sau unui soldat dreptul său de a prelua dijma de la supuși, acum el își va proclama calitatea imperială de a acorda imunitatea deplină, și, puțin după aceasta, îl vom vedea întărind toată strămutarea de proprietate pe temeiul unui drept superior pe care și-l atribuia asupra pământului „Domniei" sale, al principatului său. Când Domnii munteni, ca Dan al II-lea, își vor face ucenicia la Constantinopol, această înrâurire directă a Bizanțului va fi și mai tare; ea ar. fi continuat să se desvolte prin contact imediat fără uzurparea Turcilor la Adrianopol, care făcu imposibile, chiar înaintea stabilirii Sultanilor în Capitala Împăraților, alte legături decât acelea prin Marea Neagră și gurile Dunării.

Cât despre Moldova, ea nu avu alte legături politice directe cu Imperiul bizantin decât supt Domnia lui Alexandru-cel-Bun. Găsim în această vreme cărți liturgice în slavonește și grecește, inscripții grecești pe zidurile Cetății-Albe și, în sfârșit, broderii împodobite cu portretul acestui Domn și al soției lui, al căror caracter de „autocrați" e afirmat de o legendă greacă. Cum Ioan al VII-lea, împăratul Constantinopolului, asociat de tatăl său, foarte bătrânul Cesar Manuil, trecu, întorcându-se din Apus, prin Moldova, spre portul Chiliei, se vorbi mai târziu, nu numai de cutare icoană făcută dar gazdei lui și care urmă să facă minuni în marea mănăstire a Neamțului, dar și de un act de recunoaștere solemnă acordat Statului și Bisericii Moldovei.

www.dacoromanica.ro

Bizanțul avea și un mijloc indirect de a-și continua înrâurirea. Ce erau, în adevăr, acele State slave de la Dunăre, acele regate și acele Țarate, dacă nu contrafacerile instituțiilor lui ? Înainte de a peri, despotatul sârbesc dăduse tocmai o nouă școală de clerici, aceia a lui Ștefan Filosoful, contemporanul marelui Patriarh bulgăresc Eftimie și, prin „Țaratul" lor de Vidin, Bulgarii, păstrând încă urme ale civilisației bizantine, se apropiaseră de stăpânirile Domnului muntean.

Între actele lui Strașimir, stăpânitorul Vidinului la mijlocul veacului al XIV-lea, între acelea ale Despotului Ștefan, fiul lui Lazăr, și între cele d'intâiu acte ale Voevozilor munteni nu este nicio deosebire: aceiași formă, același stil, aceleași podoabe. Limba este, de o parte și de alta, vechea slavonă a lui Metodiu și Chiril, acel dialect macedonean din care apostolii instinctivi ai slavismului făcuseră o limbă liturgică, o nouă formă canonică a Sfintei Scripturi și care trebuise să iea în stăpânire cancelariile într'o vreme când Statul și Biserica nu erau încă despărțite, ca mai târziu, pe timpul Renașterii.

Iarăși, dâr nu tot printr'o imitare directă, Constantinopolul dădu principatului muntean titlurile și atribuțiile ofițerilor și demnitarilor lui, așa cum îi întâlnim în actele lui Mircea și ale urmașilor acestuia: Logofătul, șeful cancelariei, Vornicul (de la *dvor,* slavonește: Curte), adecă maiordomul, Palatinul reședinței, al „palatului sacru", *Vistiernicul,* cu numele slavisat, păstrătorul tesaurului, *Comisul* (de la latinul *comes,* prin canalul bizantin), care avea supt supraveghere grajdurile domnești, apoi *Spătarul,* căpetenie a armatei, al cărui nume, care ar putea veni de la românescul *spată,* sabie, e totuși un împrumut evident după „spatharios" al Constantinopolului, *Postelnicul,* deci: cubiculariul sau șambelanul și, în sfârșit, acei *stratornici,* de scurtă durată, în numele

www.dacoromanica.ro

cărora se amestecă încă odată rădăcina grecească cu sufixul imitatorilor slavi.

Această înrâurire trecu de îndată în Moldova, nicio frontieră neputând despărți viața sufletească, perfect unitară, a nației. Ea găsi, acolo, totuși, o altă înrâurire slavonă, de origine bizantină cu mult mai veche, pentru că dată de la cele d'intâiu atingeri între Rușii de la Chiev și Imperialii romani și ortodocși ai Bosforului. Secretarii Voevozilor moldoveni veniră, mai întâiu, din Galiția rusească, de la Curtea prinților lituanieni, cari urmaseră regilor Rusiei Roșii, — și un formular mai scurt, mai concis, amestecat cu acele elemente latine pe care Voevozii Maramurășului le aduseseră cu ei la Baia, se deosebește lămurit de greoaia frasă pompoasă care stăpânește în diplomele muntene. Ordinea demnitarilor este și ea mai simplă: seniori teritoriali fără funcție la Curte, consilieri neavând altă calificare, cavaleri războinici, „căpitani" sau „staroști" în felul Poloniei alternează cu câțiva deținători de sarcini de caracter bizantin. Pârcălabii par să predomine cu importanța lor militară pe toți ceilalți. Trebui să vină Domnia lui Ștefan-cel-Mare pentru ca ierarhia adoptată acum de Munteni să treacă și în celalt principat.

Biserica din Orient și Românii. Înainte de întemeierea principatului Țerii-Românești, Românii nu aveau decât biserici de lemn, și clerul era alcătuit numai din preoți de obârșie țerănească, cu drept ereditar [1] sau sfințiți la o întâmplare, de „exarhi" mai mult sau mai puțin canonici, cari trăiau în mănăstiri, din acei „pseudo-episcopi" pe cari-i pomenește, încă de la începutul veacului al XIII-lea, un brev al Papei. Ordonanțe imperiale atribuiseră, așa cum am mai spus, în veacul al XI-lea,

[1] E părerea profesorului rus Petrov, care a studiat fenomenul în Maramureș.

www.dacoromanica.ro

drepturi de supraveghere Patriarhului de Silistra, care deveni curând simplul Mitropolit uitat al unui oraș sărăcit, și sufragantului său, episcopul din Vidin, dar firește că acel care trebuia să reciteze rugăciunile în fața altarului rustic sau înaintea uneia din acele cruci de lemn cu desemnul naiv care răsar încă la vre-o cotitură din drumurile mari nu putea să vină din fundul Moldovei viitoare ca să ceară binecuvântarea acestui șef ierarhic.

De îndată însă ce a fost un Domn la Argeș, el simți nevoia de a avea alături un arhiepiscop, căci unul era, după ideia vremii, complementul celuilalt. Nu un episcop latin, căci acesta ar fi dat a înțelege că noul principat era în atârnare de regatul Ungariei, ci un Mitropolit ortodox, pentru a afirma astfel, nu numai caracterul oriental al religiei creștine în această țară, dar și „autocrația" Voevodului. Dar Patriarhul ecumenic, a cărui acțiune era determinată de aceleași motive de imperialism bizantin ca și aceia a Cesarului său, nu era de loc dispus să admită o asemenea pretenție, protivnică idealului de dominație romană, al Imperiului înviat. Cum în acest timp Alexandru-Vodă, care și înălțase, după cât se pare, frumoasa biserică întărită a Sfântului Nicolae (Sân-Nicoară), pe locul cel mai înalt al Scaunului său de Domnie, poate chiar aceia din Olari, de o ciudată înfățișare, se încăpățâna în cererea sa, și, cum el putea foarte bine să se întoarcă spre propagandiștii catolici, se recurse la o cale piezișă: i se îngădui să statornicească la Argeș ca „Mitropolit al Ungrovlahiei" (deosebită de Vlahia tesaliană, balcanică) și „exarh al plaiurilor" pe prelatul care, aproape fără credincioși, avea reședință, încă de la începutul veacului al XIV-lea cel puțin, la Vicina, aproape de punctul de despărțire a brațelor Dunării. Poate acel Grec de creațiune patriarhală, Iachint, care trebuia să catehiseze pe supușii lui

www.dacoromanica.ro

Dobrotici, se găsia mai degrabă supt înrâurirea politică a Voevodului muntean, stăpân al malurilor dunărene până la Mare. Astfel fură împrejurările în care fu creată, la 1359, Biserica Ţerii-Româneşti. Această Biserică fu condusă întâiu de Iachint singur, apoi de Daniel Kritopulos, care în călugărie purta numele de Antim ; el luă titlul de „Mitropolit al unei părţi a Ungrovlahiei", ceia ce trebuia să însemne curând episcopatul de Severin sau de Râmnic, pe malul Oltului, care e „Noul Severin" ; mai târziu urmaşul lor fu însuşi superiorul mănăstirilor Muntelui Athos, Chariton, care se pare a nu fi stat în chip permanent în ţară, căci îşi păstră vechile atribuţii monastice. Ei introduseră, fără îndoială, liturghia grecească în acelaşi timp cu arta bizantină ; această artă rămânea credincioasă vechilor tradiţii ale picturii, dar urmând în arhitectură normele mai simple ale Sfântului Munte, cum se vede întru câtva chiar şi în vechea biserică zisă „domnească" de la Curtea-de-Argeş, cu admirabilele ei fresce.

Moldova trebuia, firește, să fie cuprinsă în acest sistem ierarhic, menit a face să trăiască din nou puterea Bizantinilor prin întinderea drepturilor Bisericii lor. Se şi acordase regelui Poloniei Casimir-cel-Mare, stăpân al Galiţiei, un episcop grec la Haliciu, Antonie, care trebuia să exercite drepturi şi asupra părţii superioare a Ţerii Moldoveneşti, ale cării părţi de jos erau supuse până atunci Scaunului din Moncastro-Cetatea-Albă, întemeiat, se pare, către 1350, în legătură cu cultul proaspăt al noului martir Ioan. Şi, aici, trebui îndepărtat un episcop latin, care, foarte vioiu, se şi insinuase la Siretiu şi pe care Laţcu-Vodă, urmaşul întemeietorului Bogdan, îl vedea cu ochi răi, nevroind să recunoască o atârnare politică de Polonia. Dar, şi în Moldova, Bizanţul, cu privire chiar la pretinşii suzerani din vecinătate, stătea la îndoială să creeze un Mitropolit special.

www.dacoromanica.ro

Patriarhul trimese deci pe un oarecare Teodosie, apoi pe Ieremia, care se aşează pe urmă la Târnova, în Bulgaria, fără ca ei să fi avut mai înainte vre-un titlu moldovenesc.

Se încercă mai târziu a face din „protopopul" moldovean Petru, un simplu egumen, ierarhul pe care Bizanţul consimţia să-l acorde acestui de-al doilea principat românesc. Apoi se recurse la un Mitropolit din Mitilene, la un episcop din Betleem. Dar ţara nu voì să primească pe niciunul din aceşti prelaţi străini; ea consimţia să strămute la Suceava reşedinţa episcopului de Cetatea-Albă, dar cu condiţie ca titularul să fie Românul care exercita până atunci în ţara lui Alexandru-cel-Bun funcţiunile episcopale. În momentul când Imperiul bizantin, ameninţat de Turci, căuta cu desperare un sprijin şi ajutoare în toate ţinuturile ortodoxiei, noul Domn îi smulse, în 1401, această deslegare definitivă a unui lung conflict [1]. Au fost totuşi mai târziu, în Moldova, Mitropoliţi greci, ca Damian, care represintă principatul la Sinodul de Unire de la Florenţa şi care lăsă frumoasa sa semnătură de „Mitropolit al Moldovlahiei" în josul actului însuşi al reuniunii Bisericilor, şi întâlnim în prima jumătate a veacului al XV-lea cutare cas în care Patriarhul crezu că poate să oprească pe un arhiepiscop moldovean, vinovat faţă de dânsul, de a întra în oraşul împărătesc.

Ceia ce împiedecă totuşi statornicirea ierarhiei bizantine şi a civilisaţiei greceşti pe Dunăre, fu acţiunea de propagandă slavă făcută de simpli călugări sârbi, protivnici în principiu ai autorităţii episcopale, care, la Muntele Athos chiar, nu existase niciodată. Unul din aceşti

[1] Cf. studiul nostru asupra „Condiţiilor politice generale în care fură întemeiate Bisericile române în veacurile al XIV-lea şi al XV-lea" în „Memoriile" şi în Buletinul frances al Academiei Române, anul 1913, şi vol. I din a doua ediţie a *Istoriei Bisericii româneşti.*

www.dacoromanica.ro

„popi", Nicodim, al cărui tată, de loc din Macedonia, pare să fi avut sânge românesc, se văzu silit de cucerirea turcească, în plin progres, să părăsească regatul lui Lazăr, ocrotitorul său, pentru a căuta un adăpost la „Ungurii" malului stâng al Dunării. El clădi acolo întâiu Vodița, de-asupra Porților-de-Fier, apoi Tismana, în munții Jiiului, în sfârșit Prislopul, dincolo de Carpați, ctitorii călugărești autonome, locuite de călugări de limba slavonă. Vlaicu și fratele său Radu primiră bucuroși patronarea acestor mănăstiri, pe care le îmbogățiră cu darurile lor, și Mircea, urmând pilda „popei", ridică fundația sa de la Cozia, apoi aceia de la Cotmeana, în timp ce unul din boierii lui dădea Munteniei de peste Olt frumoasa Casă de la Snagov, aproape de București, în mijlocul unui mare lac încunjurat de codri adânci.

Dar mișcarea nu se opri la granițele prost apărate și provisorii ale acestui principat. Ucenici de-ai lui Nicodim începuseră a lucra în Moldova supt Domnia lui Petru I-iu, care pare să fi fost îngropat la Mănăstirea Neamțului, creațiune a acestor oaspeți harnici și întreprinzători. Îndată, Roman I-iu ridică aproape de cetatea căreia îi transmise numele său o mănăstire care deveni reședința unui episcop necanonic, în timp ce un altul, Iosif, viitorul Mitropolit, exercita, în aceleași condiții, funcțiile sale la Suceava. Bistrița, lângă cuibul de munți al Pietrei (de fapt: Piatra-lui-Crăciun), apoi Moldovița, nu departe de Baia, principalul așezământ al lui Alexandru-cel-Bun, apar înainte de începutul veacului al XV-lea.

Asaltul dat de ierarhia grecească găsi deci în Moldova episcopi de mănăstiri, represintanți ai tendinței slave, și izbânda rămase a acestor „Sârbi". Fără o mai lungă luptă, acest curent „sârbesc" se impuse în pofida ierarhiei bizantine. S'a crezut chiar că, la un moment, când legăturile cu Constantinopolul deveniseră foarte grele

www.dacoromanica.ro

din causa prezenței Turcilor, Mitropoliții moldoveni ar fi fost învestiți la Ohrida, vechiul Scaun bulgar, a cărui însemnătate crescuse prin nevoile religioase ale Bosniei, ale noii Herțegovine și ale posesiunilor venețiene la Adriatica. O critică atentă a răspuns cu succes în ultimul timp acestor presupuneri [1].

Înrâurirea turcească și greco-turcă. O înrâurire turcească nu trebuia să se exercite decât mai târziu. Ea e abia visibilă în veacul al XV-lea, când începe trimeterea la Constantinopol a tinerilor prinți ca ostateci și a boierilor cari trebuiau să-i întovărășească; încă fiul lui Ștefan-cel-Mare, Alexandru, care era să și moară acolo, apoi un fiu al acestuia, noul Ștefan, care înlocui pe Petru Rareș, și, în sfârșit, fiul cel mai mare al acestuia chiar, renegatul Iliaș, își făcuseră măcar o parte din educație în această lume amestecată de Viziri, de Pași, de begi, de agi, de tălmaci și de intriganți, de „mutefariacale", tineri creștini întrați în clientela Sultanului, de ieniceri strâns închiși în casta lor războinică, de spahii, mai ales spahioglani, desfășurând fastul bogățiilor lor feudale. Acolo se vorbia, de altfel, grecește și sârbește tot așa de bine ca și turceasca stăpânitorilor. Acești prinți aduseră de acolo, împreună cu o aplecare spre religia Islamului, a cării adaptare formală deschidea drumul la toate favorurile și la toate avantagiile, un gust pentru luxul oriental în haine, în juvaieruri, în cai de preț, pe care țerile românești nu-l cunoscuseră încă, precum și o furioasă poftă de bani, singurul sentiment comun care reunia pe toți renegații tuturor raselor.

Dar acei cari contribuiră mai ales să schimbe într'un sens defavorabil vechile obiceiuri românești nu fură înșiși acești Turci. Negustorii lor erau foarte rari din-

[1] V. Lascaris, în *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine*, an. 1927.

www.dacoromanica.ro

coace de Dunăre, unde n'aveau dreptul a-şi înălţa case de rugăciuni, comerţul cel mai bănos fiind făcut mai ales de ienicerii gardei sau de cei veniţi din Constantinopol, cari, fiind creditori ai Domnilor, se aşezau vremelnic, aroganţi şi insolenţi, în cele două capitale. În clientela otomană se ridicau, încet şi sigur, urmaşii marilor familii bizantine, cari, ca mânuitori de bani, ajunseră, supt Soliman Magnificul, să deţină, cu colegii lor armeni şi evrei, nu numai direcţia comerţului d'înăuntru al Imperiului, dar şi arenda celor mai de samă venituri ale tesaurului imperial: saline, vămi, pescării. Mihail Cantacuzino, în al treilea şfert al veacului al XV-lea, fu personagiul cel mai respectat printre toţi creştinii supuşi ai Sultanului: Patriarhii ecumenici se schimbau după placul lui, şi fără voia lui nu ajungea nimeni la tronurile dunărene, nici nu se putea menţinea în ele; scrisorile lui, purtând pecetea cu vulturul bicefal al Bizanţului, erau cel mai bun paşaport pentru toţi acei cari aveau de cerut vre-o favoare sau vre-o pedeapsă de evitat. O întreagă societate agitată de Greci se mişca în juru-i, şi câţiva dintre ei veniau să facă supt protecţia lui afaceri strălucite în Muntenia ca şi în Moldova, un fel de Pământ al Făgăduinţii, lăudat de veacuri încă. Fiica lui Rareş, Chiajna, măritată cu Mircea Ciobanul, şi fiul ei, Petru, erau la îndemâna acestei spete de creştini din noul Stambul, care intriga, denunţa, tăinuia pentru a-şi mări bogăţia şi însemnătatea. Pe când Grecii veniţi la Dunăre în vremea cuceririi turceşti fuseseră prelaţi, demnitari bizantini, membri ai aristocraţiei şi chiar militari, urmaşii lor fură negustori de toate felurile, cămătari, oameni de afaceri şi unelte îndemănatece, gata la orice întreprindere răsplătitoare, fie şi criminală.

Nu vom vorbi decât mai târziu, în legătură cu o altă înrâurire, despre Grecii cari, venind din coloniile ita-

www.dacoromanica.ro

liene ale Levantului, aduceau, pe lângă inteligența și hărnicia rasei lor, și un suflet mai onest și năzuințe de civilisație mai în stare de a căpăta o desvoltare.

Înrâuriri occidentale. Odată cu începutul vieții lor politice, Românii întâlniseră pe acei represintanți ai civilisației apusene cari fură, nu pe Maghiari, anexați în curând de lumea germanică în ce privește obiceiurile, instituțiile, arta chiar, ci pe colonii rasei germane în Carpați, pe Sașii Ardealului și pe burghesii germani ai Galiției. Cei d'intâiu fură elementul cel mai activ într'o provincie odinioară curat românească, în afară de un mic număr de sate ungurești supuse castelanilor regali, de episcopul din Bălgrad și de câțiva seniori cari se fixaseră în „Țara de dincolo de păduri". Apoi, când Cavalerii Teutoni trecură muntele, însiși acești Sași fundară în Muntenia — cum am văzut — Câmpulungul și dădură o populație de meșteșugari și de negustori Târgoviștii, pe când, în viitoarea Moldovă, Baia era cel mai de samă așezământ al lor. Cât despre Galițieni, Moldova era domeniul lor: Suceava, Siretiul li aparțineau aproape numai lor într'o epocă mai veche; dar negustori germani se găsiau și la Iași, la Roman și în alte orașe negustorești ale țerii. Existența acestei populații catolice contribui la stabilirea celor d'intâiu episcopate la Argeș, la Siretiu și la Baia, pe când episcopatul moldovean de la Bacău, de întemeiere mai nouă, era menit mai mult să supravegheze, din punct de vedere spiritual, populația rurală alcătuită din vechi coloni unguri și refugiați săcui, care, în preajma minelor de sare, nu făcu decât să decadă, fără a exercita vre-o înrâurire asupra țeranilor români din prejur.

Acești străini, la cari se adăugau fără încetare numeroși negustori în trecere, nu avură niciodată legături cu țara; adesea parasiți fără nicio țintă politică, ei împiedecară creațiunea la Români a unei burghesii națio-

www.dacoromanica.ro

nale, în stare a săvârși, în mijlocul țeranilor și supt ocrotirea boierilor, reduși adesea a vinde ei însiși produsele pământului lor, în sfârșit supt egida Domnului însuși, care nu desprețuia de loc afacerile, puțin din acea operă cu care se glorificau membrii comunităților orășenești aie Apusului. Închiși în „dreptul lor de Magdeburg", nepăsători față de țara de care nu-i lega nimic, incapabili în meschina lor zgârcenie să ridice un singur monument, fie chiar o biată biserică, prin care să-și amintească trecerea — căci cea de la Câmpulung, unde fu îngropat la 1300 un „conte sas", n'avea nicio valoare artistică deosebită, iar marea biserică episcopală de la Baia a fost ridicată de Alexandru-cel-Bun, — ei nu lăsară pe acest pământ o pagină în istoria artelor. Într'o epocă ulterioară, când, de altfel, decadența lor era desăvârșită, ei nu răspinseră îndemnurile lui Iacob Basilikos, care, în vechiul Ținut de vieri germani care era Cotnarul, voi să întemeieze o Universitate de limbă latină, dându-i ca dascăli ucenici ai Renașterii, elevi ai lui Melanchthon. Pe când Armenii, veniți din Caffa prin Galiția, au întemeiat la Suceava, la Botoșani, la Iași, la Roman, acele biserici de piatră pe care le cercetează încă azi urmașii lor, cu nume curat românești (Pruncu, Țeranu, etc.), pe când aceste așezăminte religioase păstrează Evangheliare datând din veacul al XIV-lea, nimic nu amintește lunga ședere a acestor Germani, a căror înrâurire în Ardeal și în Galiția fusese cu totul alta. Trebuie să adăugim că aceste episcopate chiar, de care depindeau, până pe vremea Reformei protestante, din punct de vedere spiritual, nu fură susținute prin propriile lor jertfe, titularii făcându-se înlocuiți cu vicari lipsiți de autoritate.

Dominicanii și Franciscanii, de origine italiană, germană sau polonă, nu erau decât străini cari nu înțelegeau nimic din obiceiurile țerii. Un Bernardino Que-

www.dacoromanica.ro

rini, de pildă, își petrecu o mare parte din viață în mijlocul Moldovenilor, către sfârșitul veacului al XVI-lea, când propaganda întețită de Iesuiții din Polonia și de predicele celebrului Părinte Possevino avu o creștere însemnată, fără să se poată spune un cuvânt asupra administrației ei. Proiectul de a da un catehism latin în limba românească, alcătuit pe acea vreme, nu fu înfăptuit niciodată. Va trebui să mai așteptăm încă un veac pentru ca un călugăr italian, Vito Piluzio, să publice, într'o formă încorectă, cel d'intâiu manual de acest fel.

Chiar către sfârșitul veacului al XIV-lea negustori genovesi din Caffa și din Pera cunoșteau tot așa de bine drumul Argeșului și al Târgoviștii, ca și acela, mai călcat, al Sucevei, unde aduceau piper, specii, apoi postavuri orientale, arme de o factură mai delicată, în fel italian sau „valah", așa cum cerea Ștefan-cel-Mare. Imitatorii lor, Ragusanii, aveau așezări de negoț pe Dunăre, la Silistra, la Timișoara, și legături de afaceri necontenite, ca bancheri, ca arendași ai vămii, în Muntenia și în Moldova; frații de' Marini Poli ajunseră chiar rude ale familiei domnitoare supt Mihnea Turcul, a cărui mamă, Ecaterina, era de fel din Constantinopol, având o soră, văduva unui Genoves, care trăi între călugărițe la San-Maffio din Murano, aproape de Veneția, unde cunoscu pe Veronese. Întreaga societate negustorească din Pera întreținu, în timpul veacului al XVI-lea, legături aproape zilnice cu agenții Domnilor, cu exilații și pretendenții, pe cari-i susținea cu creditul lor. Nu era rar să vezi în tovărășia lor Români alături de membri ai ambasadelor creștine și de călători în căutare de manuscrise grecești sau de curiosități orientale. E sigur că puțin din spiritul social, primitor și vorbareț, al acestor adunări, care uniau spiritul grecesc cu vioiciunea italiană, pătrunse în Curțile Domni-

www.dacoromanica.ro

lor Dunării, mai ales prin femei, obișnuite, într'un alt mediu, cu o viață mai largă.

Dar a fost pe Dunăre, către 1550 și până foarte târziu în veacul următor, o întreagă invasie de Greci și de Levantini, atât de amestecați între ei prin tovărășia întreprinderilor lor și a încuscrirolor, încât era adesea cu neputința a-i deosebi. Veniau din Chios, insulă rămasă genovesă în autonomia ei tributară, din Rodos, din Cipru, din Creta. Se poate deslușì apariția lor neașteptată prin pierderea autonomiei chiote, prin cucerirea turcească a Ciprului asupra Veneției, prin ruina economică a Cretei însăși. Făceau comerț cu vinul Moldovei, purtau articole orientale între Turcia și Polonia, unde aveau un mare așezământ la Liov. Unul dintre ai lor, Constantin Corniact, mare vameș moldovean, contribui la întemeierea „bisericii moldovenești" din acest oraș, unde-și sfârși zilele. Femei din Rodos, unde, de altfel, Mihnea Turcul își petrecu exilul, fură Doamne ale Moldovei, ca soția lui Iancu Sasul, o Paleologă, și aceia a lui Petru Șchiopul. Un Vevelli, pe care aveau să-l măcelărească țeranii într'o revoltă contra exploatării străine, fu, câțiva ani, principalul sfetnic la Iași.

Înrâurirea polonă nu ar putea fi negată; legăturile erau prea strânse între regatul vecin și Moldova, ai cării Domni, începând cu urmașii lui Petru Rareș, făcură de mai multe ori o închinare zădarnică regelui Poloniei, pentru a nu fi un schimb de obiceiuri, în care principatul era datornicul. Dar această înrâurire se mărgeni mai întâiu numai la viața socială a aristocrației moldovenești care începea să se formeze; fiul bătrânului Lăpușneanu, Bogdan, își căsători surorile în Polonia, tot astfel cum făcu, pentru fiicile sale, urmașul lui în 1595, Ieremia Movilă. Acest Bogdan, Movileștii, Stroicești erau, nu numai imitatorii nobililor poloni, ci cetățeni ai regatului, unde ei câștigaseră pământuri pentru a căuta acolo

www.dacoromanica.ro

un adăpost eventual împotriva persecuțiilor turcești. Luca Stroici, care căută, cel d'intâiu, o ortografie latinească pentru limba sa, semna chiar ca Logofăt în diplomele moldovenești, polonește: „Stroicz". Până și în liniile scrisorii zilnice în Moldova din vremea aceia, linii suptțiate, deosebit de elegante, se vădește influență latină, transmisă prin Polonia.

Nu trebuie să uităm iarăși pe acei pretendenți la tron cari, de-a lungul întregului acestui veac al XVI-lea, colindară Europa, visitând orașele, cărora li cereau ajutoare, și înfățișându-se prinților pentru a li arăta, cu dovezi la mână, că nu-i decât o singură legitimitate dinastică, a lor. Italia, Franța lui Henric al III-lea și a lui Henric al IV-lea, prinții suverani ai Germaniei, chiar Anglia Elisabetei, Spania, Danemarca îi cunoscură, fără a mai vorbi de Ungaria și de țerile Imperiului, care fură, vreme îndelungată, martorele miseriilor și ilusiilor lor. Când nu adunau haiduci unguri sau trupe de aventurieri pentru a încerca o lovitură împotriva „usurpatorului" „moștenirii" lor, perind la capătul nebuneștii lor încercări sau retrăgându se în adăpostul lor, recurgeau la Cazacii Niprului. Acești ajutători credincioși dădură Moldovei un viteaz Domn în persoana lui Ioan Potcoavă; el era menit să moară eu nobleță, două luni după aceia, pe eșafod la Liov, victimă a răsbunării turcești slujite de lașitatea Ungurului Ștefan Báthory, devenit rege al Poloniei, și bandele lor aveau să se întoarcă de mai multe ori pentru a opune pașnicului Petru Șchiopul niște concurenți războinici pe cari țara-i doria din toată inima. Dar mulți alții se duceau să ceară, cu atâtea plecăciuni, „verilor" lor din Apus un sprijin diplomatic la Poartă. Dacă majoritatea nu izbutiau chiar înainte de a ajunge la Constantinopol, un pretendent din această din urmă categorie, venit chiar de la Paris, Petru Cercel, fu, vreme de doi ani, Domn al Țerii-Românești, mulțămită inter-

www.dacoromanica.ro

venţiei îndărătnice a lui de Germigny, ambasadorul Franciei pe lângă Sultan. Vechiu „mignon“ al Curţii Valoisilor, atât de conruptă, făuritor al unor *concetti* poetice, în cel mai bun stil toscan, cu care atrăsese atenţia Ecaterinei de Medicis, Petru Cercel, tânăr frumos cu lungi plete negre şi cu privirea visătoare, nu se mărgeni să trimeată prietenului ambasador portretul său întovărăşit de daruri scumpe: el înălţă un palat la Târgovişte, aproape de biserica domnească pe care o refăcu, şi atrase pe lângă sine Italieni buni de gură, de la car poate că aştepta lăudarea unei lungi Domnii prospere. Prisonier al Ungurilor din Ardeal, cari îl despoiară, el lăsă, nu numai amintirea modelor străine pe care le adoptase (purta, ca şi Henric al III-lea, cercel, de unde numele său), ci şi frumoase tunuri de bronz, însemnate cu vulturul muntean, din care s'a găsit o frântură.

Toate aceste înrâuriri n'ar avea decât un interes de curiositate dacă Românii n'ar fi fost în stare a le topi într'o nouă civilisaţie, demnă, ca produs unic al amestecului elementelor orientale cu elemente apusene pe un fond arhaic orginal, de studiul cel mai atent.

Amestecul se produse mai întâiu în domeniul politic, apoi în acela al artei, unde caractere noi apar încă din veacul al XV-lea.

www.dacoromanica.ro

CAP. VIII.

Caracterul civilisaţiei româneşti în veacul al XV-lea

Civilisaţia românească în veacul al XV-lea al XVI-lea. Formele politice.

În fruntea vieţii politice era Domnul: de şi adăugându-şi la numele propriu calificativul de Voevod (derivat din slavonă: *Vodă),* el rămâne totuşi pentru ai săi un adevărat *Domn.* El păstrează în mare parte vechiul caracter popular al autorităţii sale. Dacă are o cetate unde stă de obiceiu: Târgovişteа, apoi Bucureştii pentru Muntenia, Suceava, apoi Iaşii, pentru Moldova, el străbate în fiecare an, mai ales primăvara şi vara, întreaga ţară, oprindu-se din loc în loc pentru a împărţi personal dreptatea la cei cari o cer şi cari se înfăţişează înaintea lui fără alte mijloace decât acelea ale unei elocvenţe firești. Pretutindeni îşi are biserica domnească (Ştefan-cel-Mare, el singur, înalţă vre-o cincizeci întru amintirea biruinţelor sale) şi, în vecinătatea sa apropiată, un modest palat de piatră. Francesul Fourquevaux asistă, în 1589, la o scenă de împărţire populară a dreptăţii asămănătoare cu acelea care se leagă de amintirea Sfântului Ludovic; supt o „frescadă", un umbrar, bunul Domn firav care fu Petru Şchiopul „matca fără ac" din cronică, asculta cu bunăvoinţă şi atenţie plângerile po-

www.dacoromanica.ro

porului de jos; îngenunchind înaintea Măriei Sale — căci titlul imperial s'a păstrat —, supușii lui îl tutuesc, ca pe însuși Dumnezeu în rugăciunile lor. În fiecare zi, la ceasuri hotărâte de datină, dimineața și după amiază, procesele sânt astfel sumar judecate de către șeful țerii, care e, mai ales, căpetania țeranilor, cei mai buni colaboratori militari ai lui, printre cari se recrutează și clasa, așa de adesea încercată în războaie, a boierilor. Sufletul țerănesc retrăiește și în scrisorile în care Petru Rareș, cu accente de o pasiune sălbatecă, amenință pe răzvrătiții săși că vor fi uciși și rupți în bucăți, dacă nu vor să se supună.

Această „Maiestate" populară are totuși dreptul de a întări orice schimbare de proprietate; orice drept pleacă de la el; el face danii, confiscă pământurile trădătorilor; contractele, pentru a fi volnice, trebuie să fie supuse întăriturii lui; dreptul de viață și de moarte îi aparține, și Domnul se folosește de el din bielșug, fără ca vre-odată suzeranul turc să se fi amestecat pentru a-i revisui sentințele, înainte executate. Nu s'au întrebuințat niciodată alte monede indigene decât „asprii" lui, „groșii" lui de argint și banii lui de aramă; veniturile vămilor, salinele, dările plătite de străini îi aparțin de drept; ele sânt vărsate la „Cămara" lui, pe când Visteria Statului își are alte izvoare. Amestecul lui direct e necesar pentru orice act al vieții publice, pe care el o resumă, ca să zicem așa, în persoana sa. E un adevărat „autocrat", care ia cu mândrie acest titlu bizantin încă de la cele d'intâiu acte ieșite din cancelaria sa, organisată după normele Bizanțului. Când înalță o mănăstire, o biserică, pictorul va reproduce pe ziduri trăsăturile lui și acelea ale membrilor familiei lui în costumul Cesarilor, purtat de Constantin-cel-Mare, patronul religiei oficiale, și capetele cu lungi plete încrețite vor fi împodobite cu coroana regală. Numele Domnilor munteni

www.dacoromanica.ro

este totdeauna scris cu litere de purpură în josul diplomelor. Cu prilejul numirii unui Voevod la Constantinopol, el aruncă poporului, care nu e al său, monedele pe care le risipiau la asemenea prilejuri basileii, şi ceremoniile au un caracter desăvârşit imperial.

De altfel, ca Împăraţi sânt ei invocaţi de toţi călugării Orientului, cari-şi aşteaptă hrana de la dărnicia românească. Acest rol li este atribuit şi de cronografele slavone ale Balcanilor, care, după ce au statornicit seria „autocraţilor" aparţinând celor „patru monarhii", povestesc isprăvile săvârşite de Domnii dunăreni, adevăraţi Ţari în urma Asaneştilor şi lui Duşan.

De acest lucru, Voevozii Munteni şi ai Moldovei sânt mândri, şi ei nu negligează nimic pentru a întreţinea această părere şi a menţinea acest prestigiu. Curtea lor este deschisă tuturor refugiaţilor din Balcani; s'au văzut în suita lor, după pretendentul bulgar Alexandru, cei din urmă Brancovicești şi moştenitorii rătăcitori ai Herţegovinei. Visita arhiepiscopilor cerşitori, a şefilor sărăcăcioşi ai creştinătăţi slave, şi mai ales aceia a Patriarhilor din Constantinopol în căutare de pomeni, era privită ca îndeplinirea unei înalte datorii. Dacă e vorba de a repara mănăstirile de la Muntele Athos, de a ridica întăriturí acolo, de a adăugi turnuri, de a înoi icoanele îmbrăcate cu argint, dacă se cere a apăra de lăcomia turcească Meteorele, mănăstirile suspendate ale Tesaliei, dacă Ierusalimul are nevoie de vre-un ajutor, aceşti urmaşi legitimi ai Împăraţilor „pioşi şi iubitori de Hristos" vor fi totdeauna gata a-şi jertfi comorile. În zile de grea restriştе, la sfârşitul veacului al XVI-lea, Ecumenicul se adăposti în însăşi casa agenţilor munteni la Constantinopol.

Civilisaţia greacă vegeta încă pe locurile care o văzuseră născându-se şi desvoltându-se în forma ei veche. Aceia a lumii slave rămăsese în acest timp fără adă-

www.dacoromanica.ro

post. Continuatorii dunăreni ai imperialismului balcanic se grăbiră s'o culeagă.

Călugării copiază harnic în mănăstirile de cărturari, ca Tismana sau Bistriţa, în Oltenia, ca Neamţul şi Putna, fundaţia marelui Ştefan, în Moldova, cărţi liturgice, tratate de morală şi de teologie, Comentarii ale Scripturilor, nomocanoane cuprinzând legile bizantine, pagini de cronică universală, alături de scurta povestire slavonă a isprăvilor săvârşite de stăpânii ţerii. Cel d'intăiu teasc românesc, care fu aşezat pentru Radu-cel-Mare şi Mihnea I-iu de un călugăr din Muntenegru, Macarie, ajuns apoi Mitropolit al Ungrovlahiei, dădu frumoase cărţi slavone, menite ortodocşilor de această limbă, şi tot aşa şi cu întregul şir de publicaţii muntene în veacul al XVI-lea[1].

Acest „ţeran" încoronat şi înveşmântat în purpură, care ascultă în biserică, supt coviltirul cu stema ţerii, litaniile slavoneşti şi se inclină uşor în faţa Mitropolitului local sau în faţa Patriarhului în trecere, care-l tămâiază, acest vasal al Turcilor, cari-l pot rechema la Poartă ca să răspundă la învinuirile duşmanilor şi să dea socoteală de gestiunea lui, nu este totuşi, ca principii Iberiei, rămaşi independenţi supt paza înalţilor munţi ai Caucauslui, un dinast oriental, slabă răsfrângere a splendorii bizantine de odinioară. Occidentul, cu care, până la Veneţia, la Danzig, în Anglia, el face comerţ şi ale cărui întâmplări formează preocuparea lui continuă, a contribuit şi el la caracterul lui complex, prin acea vioiciune inovatoare care-l împiedecă de a se împietri în vechile forme impunătoare ale unei lumi sfârşite. Ca şi vechii săi suzerani, Angevinii Ungariei, şi mai mult decât vecinii săi din Est, răpede sleiţi de puteri, regii Poloniei, Voevodul e veşnic gata de luptă,

[1] V. I. Bianu şi Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche*, trei volume.

www.dacoromanica.ro

chiar după ce supunerea desăvârșită la Turci oprise, pentru Muntean întâiu, orice expediție fără ordin imperial. Piatra de mormânt din Argeș înfățișează pe Radu de la Afumați călare, cu mantia spulberată de marele avânt al lovirii și cu buzduganul în mână. O înfrângere nu reușise niciodată să descurajeze pe Ștefan-cel-Mare, care, după spusa unui panegirist de mai târziu, „căzut fiind, se ridica asupra biruitorului"; același caracter nedomolit deosebi pe Petru Rareș, care răspundea disprețuitor regelui Poloniei, mândru de succesul de la Obertyn, „că nu recunoaște ca învingător al său decât numai pe Dumnezeu". Acești Domni ai războiului, pe eare-l amintește chiar titlul lor de Voevozi, n'au părăsit niciodată îmbrăcămintea de zale a cruciaților, pe care o și poartă Basarab pe unul din stâlpii Bisericii Domnești din Argeș și Mircea-cel-Bătrân pe fresca de la Cozia, — și sabia pe care a lăsat-o să-i cadă din mână, în clipe de supremă răstriște, Ioan-Vodă-cel-Cumplit, avea să fie curând reluată, și pentru aceiași causă a Crucii, de Munteanul Mihai Viteazul.

Ceia ce s'a spus despre Domn se aplică și *boierilor.* Chiar când ei sânt de origine străină, fugari sau oaspeți, nimic esențial nu-i deosebește de țerani. De și Voevodul li-a cedat dreptul său de dijmă, ei încă nu sânt stăpânii. Nu au blason, întrebuințând numai cameele căpătate din întâmplare, ca să pecetluiască actele la care iau parte. Numele de familie sânt încă foarte rare; fiecare poartă, dacă nu simpla arătare a demnității ce ocupă, doar o poreclă oarecare sau mențiunea numelui tatălui. Nu este Curte în adevăratul înțeles al cuvântului, Voevodul fiind încunjurat numai de familia sa și de mercenarii săi, *curtenii* (solda se chiamă *jold,* după forma ungurească a numelui); mai târziu întâlnim mai cu samă în Moldova și pe străinii din gardă, Unguri din Ardeal, Poloni (supt dinastia Movileștilor),

www.dacoromanica.ro

Germani, şi chiar, în timpul Domniei lui Iacob Basilikos, Francesi, ca Roussel. Boierul locuieşte la ţară, el se împărtăşeşte cu ţeranii săi în biserica ridicată cu cheltuiala sa, şi, când focurile de la străjile de pe munţi vestesc o năvală, el îşi adună războinicii rustici supt steagul său de căpitan.

Acest grup de cavaleri bucurându-se de privilegii şi stăpân ai pământurilor dăruite se înoieşte fără încetare. Nu numai că nu exista ereditatea, dar sarcinile variau necontenit; Domnul îşi păstra dreptul de a schimba totul, de a răsturna toate după bunul său plac, cu toate că, la început, chezăşia celor mai de samă boieri era cerută de Poloni pentru a garantà îndatoririle unui Voevod încă nesigur. Cutare urmaş al unui mare boier nu va culege decât numai o parte din pământurile lăsate de acela, iar nepoţii se vor pierde printre răzeşi (de la *razǎ*[1]), coîmpărţitori ai moştenirii. În schimb, până în veacul al XVI-lea, meritul unui războinic putea să-l facă să între în rangurile acestei clase harnice, care nu avea nimic din mândra înţepeneală a unei aristocraţii preocupate de arborele ei genealogic şi crescute în convingerea că ea e superioară simplelor tradiţii ale poporului, căci cei mai mulţi dintre aceşti nobili nu ştiau nici chiar să scrie.

Înrâurirea orientală dăduse totuşi boierilor odată cu veşmintele luxoase ale Constantinopolitanilor şi pornirea lor spre intrigi. Tovărăşia cu Grecii, mereu ocupaţi să răstoarne pe cineva, dacă nu să-i vândă sprijinul, nu putu să nu crească numărul comploturilor, să nu rafineze stilul pârilor, să nu slăbească acea asprime primitivă care susţinuse vechea aristocraţie împotriva străinilor. Războinicii lui Petru Rareş, cărora li părea rău că au trădat un stăpân prea poruncitor, uciseră în

[1] V. *megiaşi, ogrădaşi.* E destul pentru a înlătura etimologia ungurească sau polonă.

www.dacoromanica.ro

palatul lui pe Ştefan Lăcustă pentru că el consimţise la sfâşierea pământului moldovenesc, pe urmă ei se adunară în jurul unuia dintre ai lor, Alexandru Cornea, pentru a face dintr'însul căpetenia răzvrătirii. Dar, cu toate că-şi păstrară virtuţile lor militare, aceşti boieri nu mai sprijiniră de aici înainte cu aceiaşi tărie nici pe Lăpuşneanu împotriva lui „Despot", aventurierul grec, odinioară copist de manuscrise şi curtesan al lui Carol Quintul, nici pe acest „Despot" împotriva lui Lăpuşneanu; ei părăsiră soartei lui pe tânărul Bogdan, întors cu o armată polonă, şi trebui ca Ioan-Vodă cel Cumplit să ceară ajutorul Cazacilor pentru ca, totuşi, desertarea nobilimii să-i aducă lovitura cea mare de pe urma căreia a perit. De aici înainte, se obişnuiră cu „matca fără ac" şi nu putură să se împotrivească nici chiar abusurilor tiranului Aron.

În acelaşi timp, boierii încetau de a mai fi şi tovarăşii ţeranilor lor. Occidentul li dădea, prin Ardeal şi Polonia, lecţii de aristocraţie feodală, pe care ei se grăbiră să le urmeze. Aceşti vechi oaspeţi ai magnaţilor unguri, aceşti cetăţeni ai Poloniei, îmbrăcaţi în stofe scumpe, tăiate după o modă nouă, căutau distracţii şi petreceri pe care asprii lor predecesori nu le cunoscuseră niciodată; ei se deslegau încet de viaţa propriei lor ţeri. Dar, râvnind a merge în pas cu aceşti vecini în ce priveşte viaţa sufletului, îi vedem întrebuinţându-şi anii de exil pentru a da pe fiii lor la şcolile latineşti în oposiţie cu vechea civilisaţie slavonă, care fusese opera şi apanagiul călugărilor.

În epoca lui Ştefan-cel-Mare, ţeranii liberi erau puterea vie a ţerii; izbânda fusese adesea ori smulsă prin avântul şi iniţiativa acestor războinici simpli, tot atât de resistenţi ca pedeştri şi călăreţi. Domnul îi aduna odată pe an pentru a li cerceta calul şi armele. După desas-

www.dacoromanica.ro

trul de la Războieni, o nouă nobilime ieşise din rândurile lor.

Erau şerbi, cărora Muntenii li ziceau *rumâni,* simpli „Români", fără nicio calitate socială, iar Moldovenii: *vecini,* asămănători, în ce priveşte numele ca şi starea, „parecilor" bizantini; ei erau străini, aparţinând prea adesea unui alt neam: prisonieri de războiu ruteni, emigraţi săcui, fugând de robia prinţilor ardeleni, sau coloni stabiliţi de boieri pe un pământ la posesiunea căruia sângele nu le dădea niciun drept. După pilda nobililor, cu cari ei trăiau laolaltă, dincolo de graniţă, boierii veacului al XVI-lea voiră să coboare la această condiţie inferioară marea mulţime a ţeranilor, liberă până atunci. Şerbii Poloniei stăteau faţă spre a arăta ce folos se poate trage dintr'o clasă rurală redusă la sclăvie, şi pilda dată de acel pământ de asuprire, Ardealul, nu era mai puţin ispititoare.

O fasă mai înaintată a vieţii economice fusese introdusă printr'un negoţ mai activ, de care ţeranii, obişnuiţi cu munca acasă şi cu simple schimburi întâmplătoare de obiecte, erau cu totul străini. Curând li se ceru să plătească în bani peşin partea lor de tribut, şi, cum n'aveau aceşti bani, ei îşi vândură pe câteva sute de aspri partea lor în moştenirea străbunului. Pentru a li pecetlui soarta, nu mai rămânea decât să-i încătuşeze printr'un lanţ legal de ogorul care acum nu li mai aparţinea şi pe care ei erau buni bucuroşi să-l părăsească, spre marea pagubă a cumpărătorului. La 1595, Mihai Viteazul, ameninţat de Turcii Marelui Vizir Sinan, trimese, în luna lui Maiu, clerici şi boieri în Ardeal ca să ceară sprijinul prinţului Sigismund Báthory; aceşti delegaţi căpătară, în schimb, ca o clausă să fie pusă în act, cu scopul de a opri pe ţerani să-şi mai părăsească vechile pământuri. Această înjosire a clasei ţerăneşti dădu civilisaţiei Românilor un caracter aristocratic, străin

www.dacoromanica.ro

de tradiţiile lor naţionale; dar, pe de altă parte, clasa superioară ea însăşi era stăpânită de personalitatea unui Domn obişnuit să dispuie fără nicio consideraţie de persoana şi bunurile tuturor supuşilor săi.

Arta românească în veacul al XV-lea şi al XVI-lea.— Al doilea domeniu în care se fixă, încă de la începutul epocei moderne, şi a doua zi chiar de la întemeierea principatelor, originalitatea rasei româneşti, fu acela al artei.

Tradiţia indigenă nu era în stare a se desvolta în forme superioare. Era o artă domestică, a casei, cu atât mai neschimbată, cu cât avea rădăcini mai vechi şi mai adânci; ea s'a păstrat până în zilele noastre fără a fi săvârşit altă evoluţie decât aceia, cu totul nouă, către rău gust. Rămânea de împăcat aportul bogat al Orientului cu acela al Apusului. Românii ştiură să iasă din aceste greutăţi, dând astfel Europei o nouă formă de creaţiune artistică [1].

Dacă Sf. Nicolae din Argeş are asămănări cu bisericile-castele din Ardeal, unde turnul de apărare domină şi astupă clădirea religioasă, catedrala Mitropolitului Iachint, în acest oraş, reproduce, cu zidurile în care cărămizile încadrează mari pietre rotunde încastrate în ciment, cu cupolele joase şi cu cele două linii de pilaştri care o împart în lungime, tipul bisericilor din Salonic.

Cele mai vechi clădiri de piatră ridicate în Oltenia supt înrâurirea sârbească, aşa cum se înfăţişa ea la sfârşitul veacului al XIV-lea, dominată de Athos, nu oferă, ca Vodiţa, decât ruine informe sau, ca Tismana, decât un greoiu edificiu de multe ori refăcut şi încărcat cu a-

[1] V. N. Iorga şi G. Balş, *Histoire de l'art roumain*, Paris, de Boccard, 1922.

www.dacoromanica.ro

mănunte adause. Dar se cunoaşte aproape cu totul forma primitivă a marii biserici de la Cozia, adausă pe la 1520 de Neagoe şi apoi transformată în parte, către sfârşitul veacului al XVII-lea, de bogatul, harnicul restaurator care a fost Constantin Brâncoveanu.

Lucrarea pioasă a acestuia din urmă a şters ici şi colo — dar nu în liniile generale, în cadrele sculptate ale ferestilor, în micile picturi pe fond albastru ale pronaosului—, urmele unui trecut mai simplu şi mai puţin fixat în elementele lui constitutive. Dar este sigur că întreg veacul al XV-lea se trecu fără ca principatul muntean, care trebuia să întrebuinţeze încă din această epocă meşteşugari indigeni pentru a continua tradiţiile străine, să fi reuşit a găsi o formă care, folosindu-se totuşi de învăţăminte variate, să le fi amestecat într'o nouă unitate armonioasă. Biserica de la Dealu, pe o colină deasupra Târgoviştii, dominând cursul Ialomiţei, este un paralelogram de pietre pătrate, încununat cu două turle şi oferind ca singură împodobire broderii şi inscripţii în stil veneţian, asămănătoare cu ilustraţiile din cele d'intâiu cărţi tipărite în Ţara-Românească supt îndrumarea lui Macarie, şcolar muntenegrean al Veneţiei. Cât despre vestita Mănăstire de la Argeş, zidită de Neagoe, a cărui soţie, Milita, era fiica Despotului sârb Lazăr Brancovici, această clădire, refăcută, din nefericire, pe ruinele celei vechi, de către un arhitect frances din şcoala lui Viollet-le-Duc, corespunde aceluiaşi tip, uşor rotunjit pe margeni, în străniile destinate credincioşilor, şi purtând patru turnuri, dintre care cele două d'intâiu, în faţă, se razimă pe douăsprezece puternice coloane de marmură. Amănuntele, datorite daltei unui meşter venit din Ardeal, sânt împrumutate, în bogăţia lor şi chiar în acel caracter original al picturii, de aur şi de azur, care le acoperia la început, acelei arte nouă, plină de combi-

www.dacoromanica.ro

naţii ingenioase, de fine broderii elegante, care înlăturau monotonia arhitectonică a moscheelor turceşti.

Cu toate frumuseţile sporadice ale artei, nu în Muntenia putea să se formeze stilul românesc. El avea să se nască în Moldova, pe vremea fericită a lui Ştefan-cel-Mare. Niciunul din predecesorii lui n'a lăsat un monument în piatră care să fi ajuns până la noi, cu toate că, fără îndoială, vechea mănăstire a lui Alexandru-cel-Bun de la Moldoviţa şi aceia chiar a aceluiaşi Domn de la Bistriţa, unde se vede încă mormântul lui, cu înfloriturі gotice, trebuie să fi fost de-o consfrucţie mai solidă. Ştefan a fost cel d'intăiu care a pus pietre de mormânt, şi la Bistriţa şi la Neamţ şi la Rădăuţi, pe locurile unde tradiţia monastică arăta morminte domneşti. Totuşi, din acest moment încă Polonia trimetea în Moldova artişti cari întâlniau pe cei din Ardealul săsesc şi pictori veniţi din Orient, cu cumpătatul lor fel tradiţional de a înfăţişa, în atitudinile lor înţepenite, pe sfinţii ieratici ai ortodoxiei.

Numeroasele biserici ale acestui Domn oferă ici şi colo divergenţe. Cutare clădire nu poartă nicio turlă (Răuseni; Borzeşti); la altele e adăugit, ca la Lujenii lui Vitolt, mai de curând semnalaţi, un portal gotic cu două rânduri (Mirăuţi, Părhăuţi, Bălineşti). Dar un tip general se desface din înrâuririle orientale şi apusene, care dă o fisionomie specială arhitecturii moldoveneşti din acea vreme; el deveni, fiind atât de mult apropriat ţerii, arhitectura generală românească până spre jumătatea veacului trecut.

Forma în trifoiu, proporţiile modeste se potriviau cu o biserică menită călugărilor singuri; împărţirea interioară: pridvor, pronaos, naos, altar, este datorită Muntelui Athos, unde se găsesc clădiri mai nouă care au acelaşi aspect. Turla, care se înalţă într'o mişcare atât de sprintenă, e totuşi cu adevărat occidentală, ca şi

www.dacoromanica.ro

zdravăna clopotniță, prinsă în zidul încunjurător și a cării largă poartă dă în curtea mănăstirii, clopotniță care amintește clădirile militare și religioase ale Ardealului săsesc. Ornamentele lineare, de goticul cel mai nou, care încadrează ușa, ferestrele, din care unele, în față, au un frumos caracter înflorit, sânt împrumutate de la Germanii din Ungaria.

Neluând în considerație decât aceste amănunte, biserica moldovenească pare deci o copie a acelora care, dincolo de Carpați, arată adese ori locul unde marele Hunyadi a câștigat izbânzi asupra Turcilor (acea de la Sântimre, de pildă, sau acea de la Feleac[1]). Dacă pătrundem înăuntru, în sumbrul interior răcoros, pe care abia se proiectează firavele raze prin fereștile strâmte, regăsim aceiași biserică bizantină ca pe orice alt punct al domeniului ortodoxiei. Zidurile sânt acoperite cu o pictură — păstrată la Popăuți, azi cuprinsă în orașul Botoșani, la Dobrovăț, în Vasluiu —, în care se amestecă tonul dur al albastrului închis, tonul verdelui adânc, al roșului șters, pentru a da mii de figuri și de scene, care se urmăresc în șirul hotărît de un cod nestrămutat. În fund, iconostasul de lemn aurit, cuprinzând, în mai multe registre, de-asupra porților altarului, icoanele principale, este lucrat de neobosite mâni pioase, cu flori variate, cu fructele în plină pârgă, cu ramurile întrolocate într'un chip ce nu poate fi deslușit, cu chipurile de lei și de grifoni. S'a părăsit obiceiul bizantin din veacul al XIV-lea, care, ca în „Monè tes Choras“ de la Constantinopol, așează, în Biserica Domnească de la Argeș, chipul ctitorului în fruntea portalului; el figurează, cu întreaga lui familie, pe zidul interior al pronaosului, de partea dreaptă. O frumoasă inscripție, ale cării litere cirilice au, ca și acelea care împodobesc mormin-

[1] Tot așa castelul hunyadesc de la Șoimuș a dat tipul cetăților Moldovei

www.dacoromanica.ro

tele, întorsătura cu totul gotică, înlocuieşte acest chip la întrarea clădirii. Această întrare, în loc de a fi în faţă, e pusă la dreapta, pentru a pătrunde apoi, prin marele portal ogival, în pronaos.

Dar sânt, cu tot acest amestec caracteristic, în care nimic nu vine să arăte diversitatea, totuşi aşa de reală, a înspiraţiei, elemente datorite gândirii creatoare a arhitecţilor marelui Domn. Priviţi mai întâiu acel acoperiş de şindilă, care nu acopere cu o singură massă moartă edificiul, ci pare că-l urmăreşte în toate amănuntele lui, în toate îndoirile corpului lui cu o dulce mişcare elastică, plină de viaţă şi de iubire.

Nu-l vom găsi nicăiri aiurea decat în această ţară cu ploi îmbielşugate, aduse de codrii cei mari cari încunjură mănăstirea şi de grelele troiene iernatice. În mijloc, ca o floare care se ridică între foile ce o ocrotesc, turla se odihneşte pe un dublu sprijin de poligoane înscrise unul în altul, care este o imitaţie de depărtate modèle din Mesopotamia, venite prin Caffa Crimeii, dar în parte şi o invenţie tehnică a aceloraşi arhitecţi, tot atât de tare, pe cât e de elegantă.

Nu avem încă pictură exterioară, dar înfăţişarea zidurilor e variată prin deosebirea de ton între temeliile cenuşii de piatră care se ridică până măcar la un şfert din înălţime şi contraforturile care sprijină clădirea, între deosebitele etaje, viu colorate, de cărămizi smălţuite, care se fugăresc în sus spre coperiş, între absidele pline de umbră pe care ele le încadrează şi scânteierea multicoloră a discurilor galbene, verzi, albastre, negre, împrăştiate într'o succesiune armonioasă de colori, în punctele unde se ating arcurile şi mai ales pe linia care mărgeneşte coperişul şi pe întreg desemnul, corespunzând în mic bisericii înseşi, al micii turle fine care încoronează edificiul. Trebuie să adăugăm broderiile în felul Bizanţului: perdele de altar, acopereminte

www.dacoromanica.ro

de gropi, presintând naivele portrete ale dăruitorilor, obiecte de metal: potire ciselate, ripide împodobite cu basoreliefuri, cruci de lemn fin lucrate, cu cotorul de argint, după tipul de la Athos, într'un cuvânt tot ceia ce, într'un anumit moment, a însufleţit instinctele artistice ale rasei.

Acest stil, care, chiar în epoca lui Ştefan-cel-Mare, îşi găsise cea mai desăvârşită desvoltare în biserica mănăstirii de la Putna, unde întemeietorul fu îngropat la 1504, deosebeşte şi clădirile Domnilor din veacul al XVI-lea şi mai ales ale lui Petru Rareş, Alexandru Lăpuşneanu şi Petru Şchiopul, cei a căror patronare a fost mai mare şi mai harnică. În cele trei mari mănăstiri ridicate de pietatea acestor Domni: Pobrata, unde Petru şi mai târziu soţia sa Elena Brancovici fură îngropaţi, Slatina, care păstrează osămintele lui Alexandru, tiran tot aşa de crud, cât era de credincios, şi Galata, se constată inovaţii: exteriorul zidurilor este, ici şi colo, acoperit cu picturi într'un stil dulce, desfăcându-se pe un fond de azur; la Galata au îndrăznit să încunune clădirea cu două turle care se urmează. Înainte de sfârşitul veacului, familia Movileştilor, din care doi fraţi, Ieremia şi Simion, domniră, pe când al treilea, Gheorghe, fu, multă vreme, Mitropolit al Moldovei, dădu artei româneşti încă unul din marile ei monumente, mănăstirea de la Sucevita în Bucovina, ale cării frumoase picturi exterioare, pe un fond verde, fac admiraţia cunoscătorilor. Tradiţia va fi continuată în acest principat prin fundaţiunea, datând din preajma lui 1610, a Mitropolitului Anastasie Crâmca, el însuşi un miniaturist de talent, Dragomirna, şi prin aceia a Domnului său, Ştefan Tomşa, Solca, în aceiaşi Bucovină anexată mai târziu de Austria, prin cele câteva biserici de la Iaşi şi din împrejurimi (mănăstirea Bârnovei), datorite dărniciei unui Domn înrudit cu Movileştii, Miron Barnovschi —

www.dacoromanica.ro

Român de sânge, dar, ca atâția alții, cetățean polon — și, în sfârșit, prin clădirile lui Vasile Lupu, ridicate în aceiași Capitală: Golia și Trei-Ierarhii, dintre care cea din urmă, acoperită toată cu sculpturi decorative de un caracter oriental, a fost recopiată în epoca noastră după original de același transformator oficial al bisericilor românești.

Acest stil moldovenesc se impuse și Munteniei, multămită influenței exercitate de căsătoria fiicei lui Petru Rareș în acestălalt principat, și vechiul pătrat de piatră, mai mult scund și împodobit cu picturi largi, fu înlocuit prin clădirea elegantă, desvoltându-se în înălțime și toată căptușită cu icoane, pe care Moldova o crease. Astfel acea bisericuță a cimitirului de la Cozia, care n'a pierdut nimic din caracterele ei deosebitoare. Puțin mai târziu, arhitecții munteni, căutând în vechiul sistem bizantin de cărămizi așezate oblic și în învrâstarea dintre cărămizile obișnuite și pietrele rotunde înfundate în ciment o înlocuire pentrn greaua înveșmântare cu picturi exterioare, adoptară și ei, de altfel după exemplul moldovenesc, înaintea ușii de la întrare un ușor peristil, sprijinit pe coloane fine cu capiteluri sculptate. Această transformare, care adăugia esențial la eleganța clădirii, fu adoptată în chip definitiv, și o întâlnim de aici încolo la toate clădirile religioase muntenę până în epoca de harnice reparații și reconstruiri care cuprinde Domniile lui Matei Basarab (1632-1654) și lui Brâncoveanu (1688-1714).

Un puternic avânt de originalitate se produse, de asemenea, în aceiași epocă, și în arta cărții. Manuscripte slavone la Neamț, scrise pe pergament și pe hârtie, supt urmașii lui Alexandru-cel-Bun și mai ales supt Ștefan-cel-Mare, sânt printre cele mai frumoase pe care le-a produs arta bizantină. Frontispicii de o artă gingașă le împodobesc, și întâlnim chiar portrete de Domni, icoane

www.dacoromanica.ro

de sfinți de o tehnică fină. Va fi un progres necunoscut în acest domeniu până la sfârșitul veacului al XVII-lea. Cât despre cărțile tipărite în Țara-Românească, întâiu, apoi în Ardeal, la Brașov, la Sas-Sebeș și la Orăștie, de un diacon pribeag, Coresi, și de ciracii și concurenții lui, ele păstrează, mai cu samă cele care apărură în principate, buna tradiție a lui Macarie.

Atâta era domeniul pe care ortodoxia îl îngăduia artistului; dacă este vorba odată de portretul Domniței muntene, fata Chiajnei, cu care voia să se căsătorească „Despotul" moldovean, și, în aceiași epocă, de tabloul mural înfățișând bătălia de la Verbia, în care însuși acest aventurier smulse coroana lui Alexandru Lăpușneanu, trebuie să vedem, se pare, opera vre unui meșter străin, care nu era legat de aceleași restricții.

Începuturile literaturii românești. Pentru a avea și o literatură, trebuia o limbă literară. Dacă de la începutul veacului al XV-lea un cleric român din Nord-Estul Transilvaniei sau din Maramurășul vecin, înrâurit de propaganda husită, victorioasă în acele regiuni, dădu o aspră traducere a Scripturilor, care s'a păstrat în manuscriptele zise de la Voroneț (Faptele Apostolilor) și de la Șcheia (Psaltirea), ea nu fu admisă, bine înțeles, de ortodoxia dominantă. Limba românească servia totuși în schițele de tratate, în instrucțiile ambasadorilor, în socotelile particulare, în însemnările personale, în memoriile pentru Domni și boieri, în scrisorile private, și chiar în acele glose din margenea cărților de proprietate care trebuiau să fie redactate în acea slavonă ce corespunde în Orient limbii latine a apusurilor. Am găsit manuscripte religioase din veacul al XVI-lea, din primii ani chiar ai acestui veac, în care textul românesc cu litere roșii urmează textul slavon cu cerneală, unul fiind pentru cetire și celălalt pentru slujbă.

Când diaconul Coresi se puse să publice, pe lângă

www.dacoromanica.ro

Evanghelia sa din 1561, lucrări religioase în românește, sau în românește și slavonește, după vechile texte pe care le modernisa pe ici pe colo în chip ușor și stângaciu, el nu asculta numai de dorința de a da în limbă vulgară Scriptura și comentariile ei — după pilda Sașilor cari publicaseră în 1544 un catehism român de propagandă la Sibiiu, — nici de a da cărți liturgice noii Biserici calvine, care se formase în Ardeal încă din 1560, supt protecția poruncitoare a Statului [1]; el asculta și de o nevoie obștească de cetire, care cuprinsese întreaga societate românească și pe care limba slavonă, necunoscută în obște chiar preoților, nu putea s'o satisfacă. Avem dovada acestui lucru în acele versiuni, rămase în manuscript, a Minunilor Sfintei Paraschiva, a unor Vieți ale Sfinților, mai ales, după cât se pare, a sfinților războinici, și a legendei lui Alexandru-cel-Mare, care a fost tradusă în românește, de mai mulți clerici în același timp, după un text sârbesc, înainte de 1600.

Și, dacă, în epoca lui Ștefan-cel-Mare, Biblia putea să insufle spiritul de umilință pe care ea îl atribuia regelui David, dacă apoi cronografele imperiale îndemnară pe Neagoe să scrie, pentru educația fiului său Teodosie, un manual domnesc, în care găsim și învățaturi originale, pe care autorul le scosese din propria lui experiență asupra relațiilor cu Turcii și legăturilor cu boierii, pe de altă parte, povestirile de lupte și de aventuri, atât de numeroase în domeniul fabulei, trebuiau să placă acestei clase aristocratice în plină desvoltare și Domnilor născuți în acest mediu zbuciumat și să li dea setea de a face fapte strălucite, în momentul când furia sacră a cruciatelor cuprindea din nou Europa [2].

---

[1] V. volumul nostru *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, I.

[2] V. memoriul nostru asupra „Cărților representative" în „Memoriile Academiei Române", anul 1915.

www.dacoromanica.ro

CAP. IX.

Desvoltarea civilisaţiei româneşti în veacurile al XVI-lea şi al XVII-lea; urmările ei politice

Epopeia lui Mihai Viteazul.— Boierii moldoveni nici nu provocaseră, nici nu susţinuseră mişcarea revoluţionară îndreptată de Ion-Vodă cel Cumplit împotriva apăsării, mai ales celei fiscale, a Turcilor; din potrivă, fiind despoiaţi de acest Domn în nevoie de bani, ei trecuseră la vrăjmaş, desonorând clasa lor prin acest act de trădare; ei încunjurau mai bucuros tronul liniştit al bunului Domn şchiop, Petru. Dar, chiar în intervenţia munteană împotriva lui Ion, care era vorba să fie înlocuit prin fratele Domnului de la Bucureşti, Alexandru, se putuse vedea aprinderea războinică a lumii aristocratice care se formase de curând prin desvoltarea societăţii româneşti. Cei doi fraţi Goleşti, Ivaşcu şi Albu, făcură mai mult pentru izbândă decât însuşi Voevodul, incapabil de a împiedeca statornicirea trecătoare în Capitala sa a unui concurent, Vintilă; ca adevăraţi cavaleri, ei luptară pentru steag, şi Albu peri scăpând viaţa Domnului său: mormântul lui, în mănăstirea de la Vieroş, îl înfăţişează ca războinic, călare, cu cuşma de luptă pe cap, după cum un alt baso-relief, la Stăneşti, de cealaltă parte a Oltului, va înfăţişa, la începutul veacului următor, pe unul din fraţii Buzeşti, Stroe, dând o luptă victorioasă prinţului tătărăsc, care,

www.dacoromanica.ro

căzând supt loviturile lui, lasă să i se risipească săgeţile din tolbă.

Noua generaţie a acestor boieri, deveniţi stăpâni ai teritoriului şi ai puterii, va pune deci în serviciul ambiţiei ei puterile toate ale ţerii, dorind, dacă nu războiul în sine, cel puţin prilejurile de a se distinge, de a câştiga acea glorie care luminează fiecare pagină a Faptelor lui Alexandru-cel-Mare. Se văzu bine aceasta, pentru Munteni, din revolta, izbânzile, cuceririle lui Mihai Viteazul, şi, pentru Moldova, din acea politică de natură creştină, polonă, rodnică în lupte înăuntru şi în sfâşieri pentru tron, care formează istoria dinastiei, aşa de curând tragică, a Movileştilor.

Fiul „bunului" Petraşcu, unul din acei rari Domni munteni, cărora li fu dat să moară având stăpânirea puterii, nu sămăna de loc cu tatăl său, care, totuşi, condusese el însuşi armate şi întrase, pentru a sprijini causa reginei Isabela, în acea Transilvanie în care, acum câţiva ani, s'a găsit matricea de bronz a peceţiii sale. Totuşi Mihai se arătase împăciuitor cu Voevozii cari urmaseră tatălui său; el putu să iea în Sfatul lor un loc însemnat, ajungând până la demnitatea de Ban, cea d'intâiu după Domn şi care dădea un fel de suveranitate în subordine la Olteni. Alexandru-cel-Rău, usurpator de obârşie moldovenească, urmărindu-l ca pe un duşman personal, ca pe un pretendent, el se refugiè la Constantinopol. S'a văzut de pe urma cării umilinţe refugiatul ajunse a câştiga moştenirea tatălui său în Septembre 1594.

Cronica boierilor, a acelor bogaţi fraţi Buzeşti, atribuie meritul revoltei care scăpă pentru câţiva ani principatul muntean de jugul apăsător al Turcilor noii clase a boierimii cavalereşti la Români. Ei sânt aceia cari se adună, cari iau hotărârea de a începe opera glorioasă şi grea; Domnului nu-i mai rămâne decât să aprobe.

www.dacoromanica.ro

De altfel, Mihai însuşi, care începuse prin a fi unul din membrii acestei aristocraţii războinice, simţia ca şi ei; numai că trebuia să o ia înainte, pentru că soarta făcuse cu adevărat din el un Domn.

Revolta izbucni; creditorii turci fură măcelăriţi: casa în care se adăpostiseră fu bătută cu tunurile. Moldova lui Aron, ajunsă la ananghie, îşi şi luase hotărârea, şi Cesarul germanic Rudolf abia încheiase cu acest principat o înţelegere care îl făcea să între supt autoritatea lui, ca membru al Imperiului. În sfârşit, în ambiţiile prinţului Ardealului, care voiă să fie regele cruciatei pe Dunăre, se vedea un sprijin, şi Europa apuseană, împinsă de Papa Clement al VIII-lea, avea pretutindeni emisari în Orient.

Cetăţile Dunării fură arse; trupele turceşti, ca să pedepsească pe răzvrătitul muntean, aduseră un pretendent pe care ele nădăjduiau să-l poată înscăuna lesne, aşa cum Petru fusese aşezat pe ruinele Domniei lui Ion-Vodă cel Cumplit. Dar, pe fluviu, iarna, Turcii însişi, apoi Tatarii din Crimeia, cari părăsiseră câmpiile Ungariei năpădite pentru a desăvârşi înfrângerea acestui nou vrăjmaş, fură învinşi în câteva zile; călăreţii lui Mihai, cari puseseră pe goană pe însuşi Hanul prin tânărul lor avânt, pe drumurile acoperite de zăpadă, se îndreptară spre Adrianopol. Brăila fu incendiată; Cazacii din solda lui Aron se arătaseră din nou în faţa Benderului; Ismailul, noua fundaţie turcească şi cetatea cea mai puternică a Dunării-de-jos, căzu câteva luni mai târziu: se găsiră acolo vechile tunuri ungureşti din veacul al XV-lea, purtând corbul muntean cu armele Hunyazilor.

Am vorbit mai sus de tratatul încheiat de delegaţii lui Mihai şi ai lui Ştefan Răzvan[1], care, cu ajutorul

[1] Ţigan muntean după mamă, spune însuşi Mihai, fiu de grădinăreasă, dar, zicându-şi, se pare, Ştefan Radu, fiu al unuia din ultimii Radu-Vodă.

www.dacoromanica.ro

gardei ungureşti, răsturnase pe stăpânul său Aron, pentru a-şi asigura sprijinul mândrului Maghiar. Pentru ţara „unită“ cu Ardealul era o profundă decădere, dar pentru boieri un succes; autoritatea Domnului se înlătura în acelaşi timp cu libertatea ţeranilor, şi casta războinică rămânea stăpână pe ţară şi pe soarta ei. Ea exista singură, pentru stăpânirea d'înăuntru şi pentru marile aventuri dincolo de graniţile principatului.

Vizirul Sinan, cea mai înaltă întrupare a orgoliului otoman şi a vitejiei albanese, alergă, în adevăr, pentru a pune capăt autonomiei acestor provincii, totdeauna îndoielnice, pe care era vorba acum să le prefacă în nişte paşalâcuri ale Imperiului. El fu învins la Călugăreni, în mlaştinile Neajlovului, la 23 August 1595, de boierimea munteană pe care o sprijinia un corp ajutător ardelean şi aspra resistenţă a Cazacilor mercenari; Mihai însuşi, pătrunzând cu securea în mână în şirurile duşmane, îşi făcu datoria de bun cavaler creştin.

Această izbândă nu împiedecase însă înaintarea Turcilor: ei ocupară Bucureştii, ale căror biserici fură date pradă flăcărilor de auxiliarii unguri ai lui Mihai, şi Târgovişteа, vechea capitală a ţerii, unde fu aşezat noul comandant imperial al Ţerii-Româneşti cu begii lui, subaşii luându-şi în primire judeţele pe care trebuiau să le administreze. Tatarii împânziră câmpia, prădând satele. Măsuri fură luate pentru întărirea reşedinţei Paşei; la Bucureşti chiar, mănăstirea lui Alexandru-Vodă Mircea, chemat apoi, după numele nepotului său, Radu Mihnea, care o ridică din ruine, deveni „palanca“, fortăreaţa Vizirului cuceritor.

Mihai se găsia în munte, ca odinioară Ştefan-cel-Mare după lupta de la Valea-Albă; el găsi totuşi acolo pe ajutătorii creştini pe cari îi căutase în zădar înaintaşul lui moldovean; Sigismund Báthory veni în Ţara-Românească, nu ca aliat, ci mai curând ca stăpân, şi

www.dacoromanica.ro

contingentul feudal al Moldoveanului Răzvan se uni cu pedeştrii saşi, cu călărimea maghiară şi cu cruciaţii Toscanei, pe cari tocmai îi trimesese de curând un alt promotor al războiului sfânt, Marele-Duce de Toscana. Zilele de la Nicopol, ale marilor raiduri creştine părură că se întorc când Turcii fură alungaţi din cele două centre mai mari ale ţerii, pentru a fi aruncaţi apoi peste cap, după o luptă învierşunată, la Giurgiu, dincolo de Dunărea înroşită de sânge. Incă odată Mihai se aruncă în vâltoare, jucând cu un superior despreţ de moarte marele rol legendar pe care i-l impunea starea de spirit a epocei sale.

In acest timp, Polonii interveniseră în Moldova: marele îndemnător al expansiunii lor, cancelariul Ioan Zamoyski, întră în ţară, supt cuvânt de a răspinge pe Tatari, — tot aşa de sincer ca şi regele Ioan-Albert, când pretindea că vrea să recâştige asupra Turcilor porturile lui Ştefan-cel-Mare. Fără luptă se dădu ţerii un Domn dintre boieri, Ieremia Movilă, coborâtor prin mama sa, Maria, din Lăpuşneni, deci din Ştefan-cel-Mare, şi Moldovenii primiră bucuros pe acest om dintre ei în locul usurpatorului de neam îndoit străin. Nu peste mult timp apoi Sigismund fu bătut de Turci, cari câştigară asupra Imperialilor victoria de la Keresztes, în câmpia Panoniei. La 1598, el îşi cedă moştenirea Împăratului, care trimese acolo pe comisarii săi, aşteptând sosirea viitorului prinţ, arhiducele Maximilian, fost rege ales al Poloniei; Mihai făcu, în luna lui Iunie, în mânile lor, la mănăstirea din Deal, unde se odihniau rămăşiţele tatălui său, jurământul de credinţă noului suveran, Rudolf al II-lea. Trei ani mai târziu, prieteni credincioşi erau să îngroape pe furiş în acelaşi loc capul lui, tăiat într'un lagăr din Ardeal de soldaţii acestui Împărat.

Curând, de altfel, urmaşul degenerat al Báthoreştilor se întoarse din adăpostul său silesian pentru a relua

www.dacoromanica.ro

frâiele puterii, şi îndată el înodă din nou. vechile sale legături cu Turcii. După ce, zăpăcit, abdică, tânărul lui văr, Andrei, cardinal şi episcop polon, care urmă, nu făcu decât să persevereze pe această cale; el avea sprijinul devotat al Domnului pus în Moldova de Zamoyski pentru a represinta acolo politica polonă, pe care antagonismul fatal împotriva năpădirii Habsburgilor o prinsese acum în făgaşul alianţei turceşti.

Nu se mai putea gândi nimeni la aminţirile bizantine care se treziseră, nu numai în cugetarea lui Mihai şi a paladinilor săi, dar chiar în aceia a creştinilor din Balcani: Sârbi din Banat, cari visau de un rege creştin; Bulgari, ai căror episcopi de neam grecesc trimeteau scrisori de implorare Voevodului; Albanesi, mişcaţi de presimţirea unui nou Scanderbeg; Greci chiar, cari aşteptau dela marele Mihai Românul, fiul de Greacă, sfărâmarea unei lungi sclăvii, începerea Împărăţiei celei nouă. El singur nu putea să săvârşească o lucrare atât de grea. După scurte apariţii pe Dunăre, el trebui să se închine în faţa fatalităţii şi să primească pe trimeşii Sultanului cari, încărcaţi de daruri, veniau să-i propună o înţelegere favorabilă intereselor lui.

Mihai ar fi putut să-şi oprească aici cariera de soldat şi să reia în condiţii mai bune vechile legături, care totuşi asiguraseră principatului aproape un veac de linişte. Dar împrejurările din Ardeal trebuiau să îndemne la noi întreprinderi, nu numai ambiţia politică a unor Domni ca Ştefan sau Petru Rareş, ci setea de isprăvi strălucite, de aventuri neîncetat înoite a acelor războinici prin fire şi prin creştere pe cari Mihai era vrednic să-i conducă pe cărările periculoase ale unui mai mare viitor.

Primind astfel îmbolduri formale din partea Imperialilor, cărora Ardealul, cu toate perspectivele lui de dominaţie dunăreană şi de înrâurire în Balcani, li scăpase

www.dacoromanica.ro

acum din nou, el atăcă, fără a aştepta sprijinul generalului imperial al Ungariei Superioare, ciudosul Albanes Gheorghe Basta, pe acest cardinal a cărui suzeranitate, pe cât de zădarnică, pe atât de înjositoare, fusese constrâns s'o recunoască. Trecând Carpaţii prin pasul Buzăului, el merse de-a lungul graniţei până la Braşov, care se supuse de bună voie, pentru a se uni apoi cu oştile Olteniei aproape supt zidurile Sibiiului. O singură bătălie, la Şelimber, în ziua de 28 Octombre 1599, hotărî de soarta lui Andrei, părăsit de însişi căpitanii săi, cu comandantul suprem al armatelor provinciei, Gaşpar Kornis, nobil de obârşie românească, în frunte. Prinţul învins fu omorît în munte de ciobanii secui, cari urau pe Báthoreş'i pentru că aceşti stăpâni distruseseră privilegiile naţiunii lor; Mihai făcu să se îngroape creştineşte rămăşiţele cardinalului în mausoleul familiei din Bălgrad, şi, deplângând moartea „săracului popă", luă, pentru a-l întovărăşi la locuinţa din urmă, lumânarea în mâna care era obişnuită să dea lovituri aşa de grele cu sabia.

Trebuia el să se resemneze a rămânea numai „consilierul imperial, represintantul în Ardeal şi comandantul general al comitatelor din afară", astfel cum o ar fi dorit Saşii, cari-i făcuseră închinarea, lui şi fiului lui, în această singură calitate? Trebuia el să urmeze cu împărţirea pământurilor şi titlurilor la căpeteniile nobilimii maghiare pe cari-i adună în Sfatul său cu persoana noului episcop catolic Naprágy? Trebuia el să se pregătească a evacua chiar provincia în schimbul unei răsplătiri oarecare, precum o ar fi vrut curtenii Împăratului, plini de gelosie şi de despreţ faţă de „Valah"? Trebuia el să urmeze a nesocoti existenţa acelui neam românesc din Ardeal care avea acelaşi sânge cu dânsul şi care, revoltându-se pe alocuri împotriva nobililor, aştepta din instinct o apropiată şi deplină satis-

www.dacoromanica.ro

facție de la dreptatea acestui conațional? Aceasta fu marea și tragica problemă care mișcă până la capăt sufletul cuceritorului.

Românii formau marea majoritate a locuitorilor țerii. În vremile din urmă, desvoltarea firească a fundațiilor episcopale datorite Domnilor Moldovei și Țerii-Românești adusese o înaintare răpede. Sforțările făcute de prinții maghiari pentru a impune episcopi supra-intendenți, căpetenii de „biserici valahe", cari se ascundeau în cine știe ce modestă reședință de sat, ducând viața puțintică a celorlalți „pastori", dădură faliment în mijlocul unui popor a cărui principală trăsătură deosebitoare este cea mai încăpățînată alipire de „legea veche", de „vechile obiceiuri". Acești prinți își aduseseră episcopii calvini în însăși Capitala provinciei, în acel Fehérvár al lor, în care căpeteniile oficiale ale noii Biserici „valahe" își aveau acum căsuța, grădinița și biserica de lemn pentru puținii lor poporăni. Dar acestea toate nu aveau nicio înrâurire asupra maselor. Din aceste încercări nu rămase decât un avantagiu pentru viața spirituală a acestui popor, căruia era vorba să i se schimbe asprul suflet îndărătnic pentru a-l face să între apoi cu atât mai ușor în comunitatea națională a Maghiarilor: religia reformată cerea întrebuințarea limbii vulgare în serviciul divin; prescripții repetate și susținute prin toate mijloacele puterii împuseseră deci preoților târâți în niște sinoade populare întrebuințarea cărților românești în locul celor ale epocei slavone, care nu mai erau înțelese. Se traduse chiar din limba maghiară, cu ajutorul unui nobil din această națiie, Nicolae Forró, un tâlc al Evangheliilor.

In această fasă a calvinismului năpăditor, Statul impusese Românilor și unitatea ierarhică; ei își disputaseră până atunci deosebitele Scaune episcopale, concurența fiind continuă între acela din Nord, la Vad,

www.dacoromanica.ro

atârnând de Mitropolitul moldovean din Suceava, şi acela din Sud, la Gioagiu, la Prislop, care-şi avea toate legăturile cu Scaunul arhiepiscopal muntean din Târgovişte. Se obişnuiră deci să aibă, în Capitala chiar a ţerii, un singur cap religios, un „Mitropolit" local; şi, când ortodoxia putu să reîntre, dacă nu în drepturile ei oficiale, din vremea când prinţii făceau să se ungă prelaţii de rit oriental dincolo de Carpaţi, şi până la Ipec, în mijlocul Sârbilor, cel puţin în libertatea ei de acţiune, Mitropolitul, un Ghenadie, care administra diecesa ardeleană către 1580, reluă legăturile lui cu Ţara-Românească, unde fusese sfinţit, după numirea sa de către stăpânul străin. In clipa când calvinii români din Banat, nobili de viţă veche, se apucaseră să facă traducerea Vechiului Testament, a Paliei, care se tipări la Orăştie, un nou tâlc al Evangheliilor, o Cazanie, întemeiată pe textul grecesc al lui Teofilact, apărea supt auspicii e acestui Ghenadie, la Braşov (1581). Când boierii şi prelaţii munteni sosiră în Ardeal, la 1595, pentru a încheia tratatul de care, în mai multe rânduri, a fost vorba aici, ei căpătară de la consilierii lui Sigismund, fervent catolic şi şcolar credincios al Iesuiţilor, recunoaşterea solemnă a acestui fapt că toate „bisericile valahe" din Ardeal au să depindă de Scaunul din Târgovişte.

Mihai întâlnia deci dincolo de munţi, nu acea mulţime amorfă de barbari murdari şi feroci pe cari îi place să-i descrie ura duşmanilor lor etnici, ci o majoritate de populaţie băştinaşă, păstrând tradiţiile unei civilisaţii foarte vechi şi având în fruntea ei o singură căpetenie religioasă şi politică, aceia căreia i se făcuse de curând darul unei frumoase biserici de piatră, în faţă cu castelul princiar din Bălgrad.

El susţinu cu toată simpatia sa activă acest arhiepiscopat, care fu considerat de aici încolo ca propria lui

www.dacoromanica.ro

fundaţie. Introduse până în depărtatul Maramurăş pe un cleric muntean, noul episcop de Muncaciu, Sârghie, care fusese mai înainte egumen al vechii mănăstiri Tismana. La Vad, întâlnim în cursul administraţiei sale pe episcopul român, de loc din Ardeal, Ioan Cernea sau, în nemeşug, Cernai. Preoţii români fură scutiţi de dijmă. Un pâlc de călugări munteni se răspândi prin satele ardelene. În timp ce această organisaţie religioasă a elementului românesc în provincia cucerită progresa, Mihai întrebuinţa, ca şi ofiţerii săi, limba românească, apărută şi în inscripţiile bisericilor, pentru toate actele care nu aveau un caracter solemn; supt forma latină tradiţională a cărţilor de danie, el semna cu frumoasa lui iscălitură avântată, în trăsături energice ca de spadă, românește şi cu litere chirilice: *Io Mihail Voevod.*

Cu practica sa bizantină şi cu inteligenţa-i naturală, cu fineţa rasei lui domneşti, el era prea inteligent pentru a încerca să părăsească dintr'odată obiceiurile unei ţeri pe care o-dominaseră până atunci Maghiarii şi Saşii. Apropiindu-şi pe Secui prin înoirea privilegiilor lor şi înfăţişându-se Saşilor ca vicariul unui suveran din rasa lor, împărţind în sfârşit cu mâna largă favorurile sale aristocraţiei indigene, el ţinea să continue acea viaţă politică a Ardealului care îl privia totuşi ca pe un năvălitor grozav de incomod.

La începutul anului 1600, Curtea din Praga, greoaie şi bănuitoare, aşteptând de la împrejurări ceia ce nu era în stare să smulgă prin propria ei energie, puse să-i ofere, printr'un simplu curier italian, nişte condiţii pe care el se grăbi să le primească, căci credea cu tărie că a şi fost recunoscut ca stăpân ereditar, cu titlu feudal, al cuceririi sale. Mihai doria să mai aibă cetăţile din Maramurăş, din Banat, unde funcţionau acum episcopi ortodocşi de obârşie românească sau sârbească, şi întreaga ţară până la Tisa. Dar ajutoarele necesare

www.dacoromanica.ro

întreţinerii unei armate de mercenari întârziau, şi Ieremia, vecinul moldovean, se şi pregătia, pentru un atac apropiat cu Sigismund, refugiat în Polonia, şi cu partisanii lui, nobilii din Ardeal.

Negocierile cu Imperialii continuară, cu amânări, fără sfârşit, având, din partea Curţii, un caracter evident de rea credinţă. Trebuia hrănit cu „vorbe bune", înşelat cu complimente şi cu zădarnice făgăduieli acest „Valah" pe care ar fi voit să-l izgonească fără zăbavă, dacă mâna-i de fier n'ar fi fost singura chezăşie a cuceririi pe care abia o isprăvise el. Trimeşii imperiali, un bătrân soldat loial, Mihail Szekély, şi un diplomat slav, îndemânatec în a mânui pe Turci şi pe clienţii lor, David Ungnad, fură însărcinaţi să se presinte lui Mihai, în calitate de „comisari", pentru a-i observa toate faptele, pentru a-i raporta toate vorbele care puteau să scape temperamentului său pornit pentru a „temporisa" hotărârea din urmă; mai târziu, puteri depline fură date pentru a „încheia" unui trimes extraordinar, doctorul Pezzen, care şi el, ca şi Ungnad, împlinise funcţiunile de ambasador la Constantinopol.

Înaintea sosirii acestui emisar, aşteptat cu atâta nerăbdare, Mihai, care şi presidase, ca suveran, două diete ardelene, se aruncase, pentru a nu fi surprins de duşmanii săi, asupra Moldovei, pe care o simţia gata să-l atace. Ieremia, Domnul ţerii, soldat slab, nu putu să-i opună nicio resistenţă serioasă; trupele, cam amestecate, ale Voevodului întrară în Iaşi, în Suceava, alungând pe clientul Polonilor, care se închise în cetatea Hotinului. Un Sfat de boieri fu aşezat pentru a guverna noua cucerire, aşteptând sosirea fiului lui Petru Şchiopul, Ştefan care trăia de pe o zi pe alta, pribeag, în Tirol, pentru a face din el, ca soţ al unicei fete a lui Mihai, un Voevod moldovean. Un Sinod având în

www.dacoromanica.ro

în frunte pe arhiepiscopul Bulgariei, Grecul Dionisie Rhalis, dădu noi căpetenii Bisericii Moldovei.

Dându-şi sama de pericolele care-l ameninţau, Mihai se întoarse în Ardeal, unde mocnia o surdă nemulţămire. El se învoi să jertfească celui din urmă trimes al Impăratului, al Impăratului *său*, o mare parte din primele sale pretenţii: nu mai voià, în afară de cele două principate dunărene, pe care înţelegea să le deţină după vechile lor obiceiuri, decât guvernarea pe viaţă a Ardealului şi câteva distincţii excepţionale, ca Lâna de aur, cu care era împodobit gâtul firav al lui Sigismund Báthory. Cancelaria din Praga, vorbind în numele lui Rudolf al II-lea, consimţi, aproape cu oarecare despreţ, să-i facă această graţie, din care totuşi fură scoase comitatele exterioare, cu toate că ar fi fost de preferat, pentru a înlătura gravele desavantagii ce se puteau presinta, ca Voevodul, înapoind Ardealul ocupat în numele Maiestăţii Sale, să se fi întors în Ţara-Românească pentru a o administra supt protecţia Împăratului şi a pândi acolo toate prilejurile de a înainta mai departe în Turcia cu ajutorul Maiestăţii Sale. Se reservà, din pricina pretenţiilor polone, chestia Moldovei. Nu putea fi cineva mai impudent decât atâta.

În acest moment, Ardealul, pe care Basta îl lucrase neîncetat, făgăduind concursul trupelor Ungariei Superioare la orice revoltă care ar izbucni, era în flăcări. Mihai avu scrupule de conştiinţă când fu vorba să combată o armată care ridica steagul cu vulturul bicefal al suzeranului său. El lucră, împotriva obiceiului său, cu moliciune, fără a interveni cu propria persoană, şi fu învins la Mirăslău, aproape de capitala sa, la 18 Septembre 1600.

Era, fără îndoială, sfârşitul dominaţiei lui, dacă nu cel din urmă act al acestei frumoase energii războinice. I se adusese chiar atunci la cunoştinţă că Zamoyski,

www.dacoromanica.ro

cancelariul polon, reluase Moldova şi năvălise chiar în Ţara-Românească, unde voià să aducă pe Simion, fratele lui Ieremia. Mihai încercă să scape cel puţin moştenirea strămbunilor săi; încheind o convenţie prin care se îndatoria să părăsească teritoriul Ardealului, el trecu Carpaţii pentru a găsi în părţile Buzăului acele grele legiuni polone, de mult timp formate prin experienţa lui Ştefan Báthory pentru războiul contra Turcilor pe Dunăre. Trebui să fugă, luptând neîncetat cu detaşamentele de călăreţi care-l urmăriau. Suflet adânc cinstit, el credea că are dreptul să se adreseze Împăratului, faţă de care nu săvârşise nicio faptă de trădare, pentru a-i cere pedepsirea ofiţerilor cari, fără ordine şi chiar fără niciun pretext, îl atacaseră. Se duse deci, cu câţiva dintre cei din urmă credincioşi ai săi, la Viena, la Praga, pentru a primi acolo în curând vestea, care trebui să fie ca un balsam pentru inima lui rănită, că victoria lui Basta, înşelat ca un copil de perfidia aristocraţilor maghiari ai ţerii, nu făcuse decât să-i redeschidă lui Sigismund porţile puterii.

Se hotărî totuşi, de şi această Curte era obişnuită cu prelungirile, să nu mai fie suferită şi această din urmă injurie. I se oferiră lui Mihai mijloacele băneşti de care avea nevoie ca să-şi facă o nouă oaşte, în care ai lui abia erau represintaţi, şi ajunseră să-l convingă că Basta, învingătorul lui, putea să devină un sincer colaborator şi un prieten. Marea sforţare răsbunătoare a Voevodului câştigă Împăratului, prin izbânda de la Gorăslău, această provincie aşa de mult poftită de toate ambiţiile. Dar, când fu vorba să se fixeze planurile ulterioare ale campaniei, generalul albanes potrivi aşa ca să între în conflict cu „Valahul", şi, când acesta nu consimţi să se lase prins ca un simplu subordonat, el fu spârcuit de halebardele Valonilor din Flandra şi ale Ungurilor unui detaşament însărcinat formal să-l asasineze (18 August).

www.dacoromanica.ro

Trupul lui Mihai fu aruncat pe stârvul putred al unui cal crăpat, şi trebui ca mâni pioase să fure pazei profanatorilor frumosul lui cap energic pentru ca să-l poată aşeza spre odihnă în biserica jurământului de la Dealu, unde inscripţia aminteşte până azi „că trupul său zace în câmpia Turdei, unde l-au ucis Nemţii".

Mihai era mort; fiul lui, copil încă, Nicolae Pătraşcu, avea să ducă o viaţă sărăcăcioasă, cerşind milosteniile Împăratului; soţia şi fiica lui se refugiară în mănăstirea Cozia lângă bătrâna maică a Voevodului. Dar amintirea lui rămase vie de-a lungul veacurilor. În Ardeal, unde avuse, chiar printre auxiliarii lui unguri, prieteni cari plânseră vitejia lui deschisă, Românii păstrară alcătuirea religioasă pe care li-o dăduse el; o întreagă mişcare literară putu să se desvolte în umbra ei. În Ţara-Românească şi în Moldova, activitatea aventuroasă a cavaleriei boierilor se manifestase cu un avânt pe care crima de la Turda nu-l putea opri.

Cavalerii români după moartea lui Mihai Viteazul. Aceia dintre boierii munteni cari ţineau la umilitoarea linişte cumpărată de la Turci prin tribut şi daruri se grăbiră să recunoască pe Radu, fiul lui Mihnea renegatul şi fastuos ucenic al şcolilor din Veneţia, diplomat isteţ şi mare favorit al Porţii, care avu într'însul cel mai credincios ajutător al ei. Alţii totuşi îi preferau pe Simion Movilă, susţinut şi de Tatari; acest Moldovean, care iubia războiul fără să poată căpăta izbânda, putu deci să dea diplome, care, redactate în desordinea lagărelor, părăsesc slavona cărturarilor — cum se întâmplase câte odată supt Mihai chiar — pentru a introduce stilul diplomatic românesc, cu totul nou. Cea mai mare parte, totuşi, aclamară pe Împărat, cu toată crima săvârşită în numele lui, pentru că părea că li promite, nu numai un ideal de libertate creştină, dar şi putinţa

www.dacoromanica.ro

acelor isprăvi a căror strălucită serie o deschisese Mihai prin vitejia sa. Blăstămând prudenţa fricoasă a stăpînului pe care voiau să-l impună Turcii, cu cari Radu era legat prin fraţii şi surorile sale musulmani, — tatăl său fiind, cum am spus, un renegat —, ei alergară supt steagurile veşnic desfăşurate ale lui Radu Şerban, unul din credincioşii Voevodului asasinat. Cu ajutorul lor — Buzeştii păstrând pentru un timp conducerea mişcării — Radu, recunoscut de Curtea din Praga şi susţinut de trupele italiene, valone şi germane ale lui Basta, atacă pe Necredincioşi, ca odinioară Dan al II-lea, Ţepeş şi „Viteazul“ care perise, pe Dunăre şi în cuibul lor din Dobrogea. El dădu, pe Teleajen, aproape de Vălenii-de-Munte, o luptă cumplită Hanului tătărăsc, care venise să sprijine causa lui Simion. Trecu în sfârşit în Ardeal şi sfărâmă tronul maghiar împrovisat al bătrânului căpitan săcuiu Moise, care se ridicase împotriva Imperialilor, la 1603; apoi, în 1611, după o scurtă ocupaţie ungurească în Muntenia surprinsă, Radu puse pe fugă, într'o a doua bătălie la Braşov, tot atât de glorioasă ca şi cea d'intăiu şi demnă de a figurà alături de cele mai frumoase victorii ale lui Mihai, pe noul prinţ al revoltei maghiare, care alungase pe veteranii lui Basta, pe acel Gabriel Báthory care apăruse, în mijlocul Turcilor din Banat, într'un costum de legendă barbară, cu aripi de vultur prinse în coif. Nefiind susţinut spre a putea păstra cucerirea sa, Radu avu un sfârşit trist la Viena, unde se adăpostise, Împăratul lăsându-l să piară în părăsire şi miserie, pentru a-i acorda în cele din urmă, ca o bătaie de joc, o înmormântare de cinste în însăşi catedrala Sf. Ştefan.

Ai lui rămaseră de aici înainte fără căpetenie, toţi aceşti cavaleri însetaţi de lupte, ca Vistierul Pană, care se aruncase asupra lui Moise şi-l străpunsese cu un

www.dacoromanica.ro

glonte, sau ca Stroe Buzescu, de mai multe ori rănit în luptele împotriva păgânilor urâți, care, călcând consemnul dat de comandantul italian de a nu părăsi tranșeele ocrotitoare, sărise în 1602 asupra unei rude a „Împăratului" tătărăsc și-l doborîse, primind însă în schimb rana de care trebui să moară: soția lui făcu să se sape pe margenea plăcii de marmoră care acopere osămintele viteazului aceste cuvinte care resumă o epocă întreagă: *„și nu s'a împlinit voia câinilor de Tatari"*.

Ca odinioară cei doi frați Golești, acești războinici munteni fură aruncați asupra Moldovei răsvrătite, din ordinul lui Radu Mihnea, sclavul voinții stăpânilor săi. Ei găsiră acolo același neînvins avânt către primejdie, care, neputând să se îndrepte contra unui dușman străin, se cheltuia, cu o dărnicie nebunească, în tristele incidente ale războiului civil. Femei fură amestecate în această tragedie cavalerească: Elisaveta, soția lui Ieremia, Marghita soția lui Simion, ființi strașnice care îmboldiau după plac pe soții și fiii lor într'o rivalitate criminală. Constantin, fiul mai mare al celei d'intăiu, goni pe vărul său, tânărul Mihai, soțul fiicii Munteanului Radu Șerban, care muri lângă nevastă-sa; firavul lui trup fu pus alături de țeasta lui Mihai în care stătuse geniul unei întregi rase. Fu, mai târziu, el însuși, ajutătorul lui Radu, pe care-l primi în vremea retragerii lui din 1610; dar, gonit în sfârșit el însuși de Necredincioși, reveni cu Polonii supt steagurile cumnaților săi; prins de un Tatar, se înecă în apele Nistrului. Mamă-sa nu știù multă vreme de această întâmplare, apoi ea împinse spre tron pe fiii ei mai mici, Alexandru, care era abia un adolescent, și Bogdan, fraged copil. Ea luptă în fruntea oștilor, fu învinsă, prinsă, necinstită și târâtă la Constantinopol, unde ajunse soția unui agă. Plânse cu glas tare în fața boierilor supre-

www.dacoromanica.ro

ma-i umilire, — „boieri, boieri, ruşinatu-m'a păgânul", şi se vede încă în frumoasa mănăstire a Sucevitei, zidită de Ieremia, care e şi îngropat acolo, acea mândră coadă de păr castaniu, lăsată de dânsa ca prinos în locul sărmanului trup profanat, care trebuia să putrezească în pământ păgân.

Poarta încercă să împace această furtună de voinţi exasperate, lacome de cuceriri şi de glorie, de răniri şi suferinţe până la moarte, trimeţând ca Domni pe nişte spălăciţi moştenitori autentici, pe cari o educaţie orientală îi făcuse să lâncezească în închisori şi în locurile de exil, vechi stăpânitori: Radu Mihnea însuşi, cu tot prestigiul lui, şi Alexandru, fiul unuí alt renegat, Moldoveanul Iliaş Rareş, apoi fiul lui Radu, un alt Alexandru, fiul acestui Alexandru Iliaş şi un al doilea Radu. Dacă un fiu al lui Simion, Gavril, apăru pe tronul Ţerii-Romăneşti, el se grăbi să fugă în Ardeal. unde se căsători cu o catolică; fiul lui, Petru, Petraşcu, ajunse marele Mitropolit al Chievului care salvă ritul oriental în Polonia şi creă civilisaţia modernă a poporului rusesc. Un bătrân soldat al războaielor lui Henric al IV-lea contra Spaniei, Ştefan, fiul acelui Tomşa care usurpase puterea la moartea lui „Despot", făcu să cadă capetele boierilor supt securea călăului său ţigan, care striga, privind în plin Sfat pe viitoarele lui victime: „Doamne, s'au îngrăşat berbecii, buni sânt de junghiat". Dar viaţa cavalerilor nu fu distrusă astfel, şi aceasta se văzu bine când nobilii Olteniei răsturnară pe fiul lui, Leon, Alion-Vodă, un adevărat „Grec", căsătorit cu Levantina Victoria.

Un vechiu soldat era căpetenia boierilor, tineri şi bătrâni, rămaşi credincioşi crezului lui Mihai, care era gloria prin aventuri supt steagurile creştine şi împotriva apăsării Necredincioşilor. Aga Matei din Brâncoveni, moştenitorul boierilor craiovesti, era, de altfel, un

www.dacoromanica.ro

luptător de pe vremuri al lui Mihai, şi, mai târziu, el se folosi de mercenarii sârbi, seimenii, cari, prin obârşia, organisaţia şi spiritul lor, amintiau pe Baba Novac şi pe ai lui, ajutători credincioşi ai cuceritorului Ardealului. Învingând, cu toată presenţa unui trimes al Sultanului, trupele moldovene ale tânărului Radu, care-i fusese opus, el se înfăţişă, tare pe sprijinul unui cavaler musulman, originar din Caucas, Abăzà, Paşă al Dunării, la Constantinopol, încunjurat de o deputaţie a tuturor claselor populaţiei muntene, care-l cereau Domn, şi putu în curând să-şi facă întrarea triumfală la Bucureşti, în mijlocul aclamaţiilor frenetice ale mulţimii, dornică de a avea din nou un stăpânitor din sângele ei, şi un războinic.

Nu mai era vremea când se puteau da mari lovituri de spadă în acel Ardeal, unde, după înfrângerea şi asasinarea lui Gabriel Báthory, absolutismul energic al lui Gabriel Bethlen şi al lui Gheorghe Rákóczy I-iu întărise, în folosul rasei maghiare, situaţia politică a provinciei. Nici nu mai era, în momentul când unii ca Abăzà aveau toată hotărârea dacă era vorba de numirea unui Domn muntean, o poartă deschisă pe Dunărea turcească pentru spiritul de aventură al boierilor. Matei şi cavaleria proprietarilor de pământ cari-i încunjurau tronul avură câmpurile lor de bătălie numai în conflictele cu Moldova, pe atunci totdeauna năvălitoare şi totdeauna învinsă.

Cu toate aparenţele unei Domnii simultane în cele două ţeri, cu toată asămănarea între felul cu care Matei gonise pe fiul lui Alexandru Iliaş şi acela în care Moldoveanul, de obârşie balcanică după tată, Lupu, alungă pe tatăl însuşi pentru a ajunge în curând Vasile-Vodă, Domn al Moldovei, cu tot prestigiul care încunjură în aceiaşi epocă cele două tronuri româneşti şi bogăţia de care se bucurară supuşii unuia şi ai celui-

www.dacoromanica.ro

lalt dintre aceşti Domni contemporani, este totuşi între ei o deosebire adâncă. Matei este şeful cavaleresc al unei feudalităţi entusiaste; Vasile, crescut la şcoala absolutismului fastuos al lui Radu Mihnea, nu face decât să strămute la Iaşi obiceiurile şi ideile Bizanţului; ambiţia lui, hrănită şi cu proiecte ardelene şi polone, visa să-i reieie moştenirea, fie ridicând pe Greci, fie în fruntea unei armate de cruciată, sprijinită de corăbiile Veneţiei. Neputând să-şi îndrepte în altă parte sforţările, acela pe care coreligionarii din Constantinopol îl tratau ca Împărat, făcu să se dea prin Turci principatul vecin fiului său Ioan, fratelui său Gavril, lui însuşi, şi năvăli asupra Muntenilor de două ori; dar fu bătut la Nenişori, ca şi la Finta.

Lupta aceasta de la Finta (1654), dată pe drumul care ducea la Târgovişte, este caracteristică prin profunda deosebire care există între lumea întrupată în Matei şi aceia pe care o înfăţişa Vasile. Acesta din urmă avea supt ordinele sale, pe lângă boierii gata a-şi părăsi stăpânul, ca acel Logofăt Gheorghe Ştefan care era să-l răstoarne în curând, mii de ţerani cari se desvăţaseră de războiu şi bandele, bine exercitate şi învăţate cu toate greutăţile meseriei, ale Cazacilor; avea şi o bună artilerie. Cât despre Muntean, el n'avea nici chiar un puternic ajutor din partea prietenului său din Ardeal, al doilea Gheorghe Rákóczy, care îl va ajuta în cele din urmă să mântuie cu acest vecin incomod. Infanteria lui de mercenari balcanici, aşa-zişii seimeni, peste câteva luni era să ucidă pe membrii Sfatului şi să insulte bătrâneţa Domnului lor, căruia îi interziseră şi întrarea în propria lui Capitală. Aceste mii de boieri plini de foc în bătălie se arătara totuşi iresistibili când cavaleria lor se aruncă asupra duşmanului în acelaşi timp cu furtuna groaznică pe care mişcarea ei furioasă părea să o fi deslănţuit. Voevodul albit fu rănit la

www.dacoromanica.ro

genunchi, rană de care avea să moară, însă armata rivalului său fusese cu totul înfrântă.

Omul care stârnise tulburările militare despre care am vorbit, pentru a împiedeca succesiunea unui nepot al Domnului, culese, în April 1654, moştenirea lui Matei. Constantin, fiul natural al lui Radu Şerban, trebui să lupte împotriva chiar a mercenarilor acestora cărora li scormonise lăcomia şi li provocase anarhia, şi Ungurii Ardealului alergară bucuroşi ca să sfarme singura putere militară a principatului muntean (1655). Capul răsvrătiţilor, Hrizea, care se proclamase Domn, luptă totuşi ca un erou. Voevodul învingător, unindu-şi soarta cu aceia a protectorului ardelean, care provocase duşmănia Turcilor, pierdu peste puţină vreme tronul atât de îndelung vânat prin tot felul de mijloace, dar nu se resemnă la decadenţa sa: cu haiduci, cu Cazaci, el năvăli în însăşi ţara sa, apoi în Moldova, de unde alungă pe tânărul Domn nebunatec care era Ştefan, fiul lui Vasile. Murind în exil, trebui să-şi lase locul de la Bucureşti unui fiu al lui Radu Mihnea, un nou Mihnea, care nu sămăna de loc cu tatăl său. Cerând stăpânirea Făgăraşului, el puse pe stema sa vulturul Bizanţului şi voi să prescrie regule Bisericii din Constantinopol, al cării adevărat stăpân fusese Vasile Lupu în tot timpul Domniei sale; punând să măcelărească pe boieri, el luă nnmele lui Mihai Vîteazul şi dădu o bătălie nenorocită cu Turcii la Călugăreni, locul marii izbânzi repurtate de înaintaşul său. Şi el muri într'un loc de refugiu în preajma lui Rákóczy, persecutat de Sultan. Se întâlnesc încă tradiţiile cavaleriei aventuroase în mişcările revoluţionare contra noilor şefi greci trimeşi de Poartă, în uneltirile lui Grigore Ghica, Român prin mamă (tatăl său, care domni în Moldova, era de obârşie albanesă), care negoci cu Imperialii în cursul unei campanii a Turcilor şi, mazilit, trecu ca pios ca-

www.dacoromanica.ro

tolic prin oraşele Italiei, până la Maica Domnului din Loreto, şi chiar în politica acelui Şerban Cantacuzino, fiul Postelnicului Constantin, emigrat din Constantinopol, şi al Elinei, moştenitoarea lui Radu Şerban, care, după înfrângerea turcească de la Viena (1683), întră în legături cu Împăratul şi arătă, mai mult decât odată, că năzuia, pe temeiul sângelui său împărătesc, la moştenirea Bizanţului, care ar fi desrobit prin noua cruciată a lui Eugeniu de Savoia.

Desvoltarea literaturii româneşti in veacul al XVII-lea. În cursul acestor lupte nesfârşite, care făcură gloria şi fericirea marilor familii, dar contribuiră să îngreuie situaţia ţeranului, devenit şerb în felul Occidentului, arta, care fusese prima formă de manifestare a originalităţii sufletului românesc, nu înseamnă un progres esenţial. După urcarea sa pe tron, Ieremia Movilă, întemeietorul Suceviţei, unde avea să se odihnească alături de fratele său Simion, n'avu răgazul, nici mijloacele de a ridica vre-o nouă biserică prin care ar fi putut să i se nemurească Domnia. Am mai arătat fundaţiile Mitropolitului Anastase Crimca şi ale lui Ştefan Tomşa al II-lea la Dragomirna şi la Solca, precum şi pe acelea ale lui Miron Barnovschi şi ale lui Vasile Lupu, care, totuşi, nu presintă nicio inovaţie mai hotărâtoare. Dar lucrarea metalelor, arta ţesutului se menţinură, cea d'intâiu fiind vădit înrâurită de curentul italian, cum s'a constatat chiar pentru picturile de la Sucevita.

Însă o bogată literatură se naşte în această epocă. Nu aceia a boierilor cavaleri. Isprăvile vechilor Domni îşi găsiseră în veacul al XV-lea rapsozii după asămănarea celor din Serbia, cari întovărăşiau cu cântecele lor istorice marile ospeţe ale ceremoniilor, la serbările Bisericii sau a doua zi după izbânzi, pe când poporul însuşi nu cunoştea încă îmboldirile la joc şi plângerile

www.dacoromanica.ro

melancolice ale doinelor. Puțin câte puțin, marea figură a lui Ștefan-cel-Mare înghiți pe toate celelalte. Dacă totuși cutare baladă pomenește pe vre-un erou din ciclul lui Mihai Viteazul, ca de pildă pe Radu Calomfirescu, persoana însăși a Domnului și aceia a principalilor lui tovarăși de lupte nu supraviețuiră în cântecele populare. Despre Buzești, acești fruntași printre cavalerii epocei, n'a fost decât o scurtă cronică românească, mărginită la arătarea faptelor, cu câteva cuvinte numai de apreciere. Domnul însuși însărcină pe un boier de modă veche, Logofătul Teodosie, să scrie o povestire oficială în slavonește, care ni-a fost transmisă în versiunea latină a unui călător, venit din întâmplare în principat, Silesianul Walter.

Înainte de acest moment, nu fuseseră în Țara-Românească decât însemnări laconice notate în margenea pomelnicului Domnilor fundatori și ale ocrotitorilor, care erau cetite în biserici în cursul liturghiei sau slabe imitații și continuări ale letopiseților slavone de peste Dunăre. Pentru a avea o legendă poetică a isprăvilor înfăptuite de cuceritorul care a imitat pe Alexandru-cel-Mare, trebuie să recurgem la poemul în greceasca vulgară pe care îl redactă unul din ofițerii străini ai lui Mihai, Stavrinos, la Bistrița Ardealului, în timpul captivității sale, „supt raza stelelor"; pentru a găsi o operă poetică de formă clasică, trebuie să ne adresăm imitației modelelor italiene, pe care Cretanul Georghe Palamede o dădu la Curtea cneazului rus din Ostrog, interesat el însuși în cruciată. Mai târziu, un călugăr din Epir, care purta titlul de episcop al Mirelor, în Asia Mică, Matei, adus și așezat ca egumen al necropolei domnești de la Dealu, își luă osteneala de a continua în versuri fără savoare povestirea lui Stavrinos, care, totuși, era însuflețită de simțirile unui soldat.

Cât despre Moldova, pe când cântăreții necărturari

www.dacoromanica.ro

ridicau în slavă izbânzile marelui Ştefan, acesta nu-şi îngăduia, din spirit de umilinţă creştină, nicio glorificare oficială a operei sale militare şi politice. Domnul care a înălţat vre-o patruzeci de biserici de piatră nu puse să i se scrie de către călugării săi nicio biografie ca acelea pe care le cuprinde literatura sârbească din veacul al XIV-lea până în al XV-lea; se mărgeniseră să continue între zidurile Putnei, ctitoria lui cea nouă, săracele însemnări slavone ale mănăstirii Bistriţei, care ne lămuresc de-a dreptul asupra lui Alexandru-cel-Bun şi a primilor lui urmaşi.

N'a fost măcar, în această Moldovă, mare prin sforţările şi prestigiul ei, o lucrare asemenea cu învăţămintele, de care a mai fost vorba, ale lui Neagoe către fiul său. Dar Petru Rareş avu şi el, ca şi acesta din urmă, drept tovarăşă o princesă sârbă, obişnuită cu cetirile pioase şi istorice, acea Elenă care redactă memoriul bărbatului ei către Sultanul Soliman. Analele slavone fură deci continuate; se întâlneşte însă, alături, o operă de stil pompos, copiat servil după acela al celebrei cronice bizantine a lui Manase, întrebuinţată în versiunea ei slavonă: această biografie a lui Rareş, de episcopul Romanului, Macarie, care produse, supt pana călugărului Eftimie, viitor episcop în Ardeal, ca adaus aceia a lui Alexandru Lăpuşneanu. După moartea Domnului evlavios, care se călugări înainte de a-şi închide ochii orbi, n'au fost decât compilaţii şi slabe însemnări de evenimente contemporane datorite celor din urmă represintanţi ai marii şcoli de erudiţie slavonă: un Isaia, episcop de Rădăuţi, un Azarie, cronicar al lui Petru Şchiopul. Luptele Domnilor din familia Movileştilor nu găsiră nici ele un poet sau măcar un analist, cum nu-l găsiseră isprăvile de războinici creştini ale unui Aron sau Ştefan Răzvan, aliaţii lui Mihai Viteazul. După cum, pentru Ţara-Românească, tradiţia istoricilor

www.dacoromanica.ro

nu începu decât supt Matei Basarab, tot aşa pentru Moldova trebui aşteptată Domnia lui Vasile pentru ca să avem în româneşte compilaţia boierului Grigore Ureche, care transpuse în limba vulgară, cu discuţii critice, conţinutul vechilor anale slavone. Puţin mai târziu fu redactată, în româneşte şi latineşte, mareá cronică a lui Miron Costin, care cântă şi în limba polonă trecutul Românilor.

Pe la sfârşitul veacului al XVI-lea, noua literatură, care se adresà poporului întreg, îşi luase zborul. Am arătat mai sus, pentru a explica naşterea spiritului de aventură printre boieri, povestirea isprăvilor lui Alexandru-cel-Mare. Alături stau Vieţile Sfinţilor soldaţi şi martiri, chiar Minunile Sfintei Paraschiva, care sânt, fără îndoiala, anterioare anului 1600. Curând începu opera îmbielşugată săvârşită de traducătorii necunoscuţi ai Scripturilor şi chiar ai apocrifelor, mai răspândite în Peninsula Balcanică: astfel Călătoria Fecioarei în Iad, Legenda Sfintei Dumineci, care e zina Dumenicii întrupată [1], a lucrărilor de morală populară pe care Bizanţul le luase de la lumea orientală, a tratatelor de istorie naturală pentru popor, ca *Physiologus*.

Contemporanii au voit chiar să aibă în româneşte tratate de istorie şi a trebuit să se întreprindă traducerea „cronografelor". a căror povestire începea cu Facerea Lumii, pentru a ajunge, trecând prin Scripturi, la epoca monarhiilor păgâne ale anticnităţii şi la seria Împăraţilor bizantini şi a urmaşilor lor slavi; în Oltenia, urmând îndemnul formal al lui Teofil, episcopul Râmnicului, călugărul Mihail Moxalie sau Moxa îndeplini această sarcină. Supt Vasile Lupu, Herodot fu tradus în româneşte prin îngrijirea unui boier de-a doua mână, foarte

[1] V. studiul mieu în *Revue historique du Sud-Est européen*, an. 1928.

www.dacoromanica.ro

priceput în cunoaşterea limbii greceşti veche, Logofătul Eustratie. Ambiţia lui Lupu, care-şi luase numele domnesç de Vasile de la Împăratul căruia lumea orientală îi datoreşte legislaţia Basilicalelor, încredinţă aceluiaşi Eustratie şi altui Grec, învăţatul cleric Meletie Sirigul, devenit episcop în aceste locuri, o altă misiune, aceia de a da o traducere românească a legilor imperiale pe care acest Domn, totuşi un mare şi neîndurat împărţitor de dreptate, nu gândia să le aplice prea strict în ţara sa. Codul lui fu publicat la Iaşi în 1646, şi aproape în aceiaşi epocă acest text, căruia-i fură adăugite alte elemente din izvoarele bizantine pentru a formă o greoaie compilaţie, aproape inextricabilă, apăru în Ţara-Românească, la Govora, prin îngrijirile Domnului rival, Matei (1652). Aceasta din urmă tipărise, de altfel, o altă reglementare, mai simplă, scoasă din originalele slavone, care privia mai ales orânduirea Bisericii, Pravila cea mică (1640). Câteva regule ale cultului avură şi ele favoarea de a fi publicate în româneşte, prin iniţiativa capilor Bisericii muntene din acea vreme.

Literatura profană nu trebuia să se oprească la lucrările lui Moxalie şi Eustratie. Avurăm, către jumătatea veacului al XVII-lea, un resumat al istoriei otomane, şi faimosul aventurier Gheorghe Brancovici, care năzuia să fie cu ajutorul Imperialilor din Viena, sau al celor din Moscova, Despotul Serbiei, al doilea cu acest nume, acel frate al episcopului ardelean Sava, tovarăş şi prieten al Domnilor şi boierilor munteni, iscălind câteodată româneşte: „Brâncoveanu“, compilă două opuscule de istorie, care stau la temelia panslavismului: o cronică a Chievului, mai curând tradusă după lucrarea unui călugăr de la Pecersca, şi o lucrare originală asupra trecutului Sârbilor. S'a găsit chiar versiunea românească a acelui lung raport în care viitorul prinţ al Ardealului Ioan Kemény povesteşte istoria campaniei lui Gheorghe

www.dacoromanica.ro

Rákóczy al II-lea în Polonia şi propriile sale năcazuri ca prins la Tatari.

Logofătul Miron Costin nu se mărgenise, după 1670, să redacteze numai o cronică a Moldovei care se lega de compilaţia lui Ureche; scriitor preocupat de origini, patriot român, el simţia nevoia să trezească din nou spiritul şovăielnic al compatrioţilor săraciţi şi decimaţi de războaiele străine purtate pe pământul moldovenesc. El povesti deci, într'o frumoasă limbă emoţionată, istoria colonisării romane, a cării cinste avea să îmboldească pe urmaşii războinicilor lui Traian la o viaţă activă, luminată de un ideal superior aceluia al intrigilor pentru tron şi chemărilor către diferite supuşenii creştine. Contemporani munteni, logofătul Stoica Ludescu, credincios şi modest servitor al Cantacuzinilor, căpitanul Constantin Filipescu, înrudit cu această familie căreia-i deveni apoi duşman politic[1], nu fură în stare decât să redacteze, cu servilism sau cu ură, slabe cronici de partid.

Aceste cărţi de istorie, aceste cronici nu se bucurară totuşi de favoarea de a fi tipărite. Treceau din mână în mână între călugări, între cărturari şi între boieri. Cu toate că opera Românului Petru Movilă, la Chiev, îşi dăduse roadele chiar pentru compatrioţii lui, cari, aducând literă din Rusia, întemeiară tiparniţe în fiecare din cele două principate; totuşi mult mai târziu, numai către sfârşitul acestui veac, s'a tipărit o o povestire a isprăvilor lui Alexandru. Eruditul Udrişte Năsturel, cumnatul lui Matei-Vodă, n'a dat la tipar traducerea sa din *Varlaam şi Ioasaf*. Căci, dacă tipografii, al căror lucru fusese întrerupt după 1590 prin tulburările politice, îşi

[1] Această schimbare e unul din argumentele, nedoveditoare pentru mine, care au făcut pe C. Giurescu să atribuie cronica lui Radu Popescu. Între o operă şi alta e o deosebire de spirit şi una de stil.

www.dacoromanica.ro

reluară activitatea supt Vasile şi supt Matei, pentru a o continuà apoi fără întrerupere, aceasta se datori dorinţii acelor episcopi, cari, născuţi în mijlocul ţeranilor, simţiau nevoia de a împărtăşi preotului de sat şi poporănilor lui cuvântul cel bun al Evangheliei, înţelepciunea Comentariilor Scripturii.

De loc dintr'un sat al judeţului Putna, fost călugăr la mănăstirea Secului lângă Neamţ, Mitropolitul moldovean Varlaam deschise seria acelor lucrări de traducere şi de publicare, menită să aibă o înrâurire puternică asupra desvoltării intelectuale a poporului şi să stabilească pentru cărturari formele unuia şi aceluiaşi stil românesc. Tâlcul lui sau „Cartea de învăţătură", publicat la Iaşi în 1643, s'a răspândit în toate provinciile româneşti; azi chiar, ţeranii din Ardeal îl preţuiesc înaintea oricării altei predicaţii. Prelaţi munteni, ca Mitropolitul Ştefan, călcară pe urmele lui. Curând o lucrare paralelă începu în Ardeal de pe urma sforţărilor făcute, supt cei doi Rákóczy, de personalul administraţiei calvine pentru a desface pe „Valahi" de credinţa lor în ritul cel vechiu şi de „eresia" legii greceşti. De la 1651, tiparniţa princiară lucră o Psaltire destinată mai ales şcolilor şi un Catehism, căruia Varlaam, luând părerea colegului său muntean, crezu că trebuie să-i răspundă printr'o scriere de polemică ortodoxă. Un „Nou Testament", tradus după original (1643), se deosebeşte prin curăţia limbii pe care editorul, Mitropolitul Ştefan Simion, o declara că trebuie să fie aceiaşi în toate provinciile naţiei.

Dosoftei, episcop de Roman, apoi Mitropolitul Moldovei, desfăşură o activitate care poartă pecetea unei remarcabile personalităţi. Prelat foarte inteligent, el cunoştea nu numai slavona, ci şi greaca şi latina, fiind urmaş al unei familii de negustori din Galiţia; spirit preocupat nu numai de chestiile de teologie, dar şi de

www.dacoromanica.ro

problemele de istorie, el a fost cel d'intăiu care recurse la mărturia documentelor contemporane; publică la Chiev, la Rușii apuseni, și nu la Iași chiar, pe lângă un mare număr de traduceri religioase în prosă, prima lucrare de poesie românească trecută pe supt teascurile unei tipografii, Psaltirea sa versificată (1673). Dacă el fu inspirat de versimile asămănătoare care apăruseră în Polonia, a adoptat totuși stilul însuși al cântecului popular. Opera lui este cu mult superioară nu numai cântărilor calvinilor din Banat, întrebuințate în școlile oficiale de dincolo de munte, dar și celor d'intăiu încercări de poesie învățată în felul dedicațiilor latine pe care le-a încercat Miron Costin în cronica lui și de asemenea alcătuitorilor de cărți religioase cari făceau Domnului omagiul catrenelor lor.

Dosoftei, în sfârșit, luă inițiativa de a introduce limba românească în chiar serviciul liturgic, care fusese făcut până atunci numai în slavonește. Publicația lui liturgică, apărută în 1679, într'o limbă încă neajutată, nu avu, bine înțeles, aceiași primire pretutindeni; din potrivă, ea întâmpină o puternică opoziție în lumea oficială, dar inaugură, măcar, o mișcare menită a face înțeleasă de popor acea frumoasă literatură simplă a Bisericii, care înlocuia, pentru dânsul, orice alte mijloace de cultură sufletească.

Această activitate literară în domeniul religios fu cu demnitate încoronată de Biblia de la 1688, pentru redactarea căreia un comitet de boieri și de prelați fusese alcătuit de Șerban Cantacuzino și care întrebuință în chip critic toate versiunile anterioare. Una din ele, cu totul nouă, după un text grecesc, era datorită unui ucenic al școlii slavone de la Trei Ierarhi din Iași, boierul Nicolae Milescu, care, după ce scrisese chiar un opuscul în latinește pentru ambasadorul frances din Stockholm, preocupat de disputa dintre Janseniști și

www.dacoromanica.ro

Iesuiţi, trecu la Moscova, pentru a fi acolo consilierul lui Petru-cel-Mare şi cel d'intăiu compilator de lucrări ştiinţifice în această Rusie, a cării literatură religioasă fusese înoită de Moldoveanul Petru Movilă. „Biblia lui Şerban-Vodă" a fost larg răspândită pe întreg teritoriul locuit de Români şi ea ajunse pentru traducătorii şi compilatorii ulteriori un model de limbă cultivată.

Viaţa de Curte şi prestigiul imperial al Principatelor Româneşti. Epoca lui Constantin Brâncoveanu. — Alături de această literatură de caracter religios şi popular, care trebuia să fie izvorul unei largi mişcări de înoire generală, alături de cele din urmă manifestări ale spiritului cavaleresc în viaţa politică a Moldovenilor şi a Muntenilor, care avea să se manifeste în curând numai prin acei cadeţi de familie, urmând toate steagurile străine, în Polonia, în Moscovia, în Suedia, unde un Sandu Colţea fu unul dintre cei mai credincioşi ofiţeri ai lui Carol al XII-lea, era în acest timp şi un alt factor de viaţă naţională care se afla în plină desvoltare: autoritatea absolută a Domnilor.

Plecând de la Radu Mihnea, de la Vasile Lupu, ea era susţinută de o îndoită înrâurire. Mai întăiu, cea a Sultanilor din Constantinopol, pe cari aceşti potentaţi dunăreni, veniţi tot mai mult din Capitala Imperiului, căutau să-i imite prin fastul Curţii lor, prin numărul demnitarilor, ofiţerilor şi servitorilor, prin splendoarea ceremoniilor. Matei Basarab se impusese prin armele boierilor, dar Vasile el însuşi, care se refugiase la Constantinopol ca să scape de prigonirile stăpânului său Moise Movilă, îşi începu Domnia în umbra Porţii otomane. Gheorghe Ştefan şi Constantin Basarab, cei d'intăiu urmaşi ai acestor Domni rivali, datoriră puterea lor numai voinţii ţerii, şi tot aşa cu Ştefan Petriceicu, dintr'o veche familie moldovenească, ales de armată,

www.dacoromanica.ro

după refusul lui Ilie Sturza; pentru Brâncoveanu, nepotul lui Şerban Cantacuzino, proclamat de ai săi îndată după moartea înaintaşului; în sfârşit pentru acel tânăr Dimitrie Cantemir, viitorul autor celebru al Istoriei Imperiului Otoman, care fu ales de boierii partisani ai familiei sale înainte de îngroparea bătrânului său tată, Constantin-Vodă. Dar toţi ceilalţi Voevozi din ambele ţeri, un strănepot al lui Iliaş Rareş, care nici măcar nu ştia limba supuşilor săi, apoi Rumeliotul Duca, fiul unui simplu ţeran grec, Albanesul Ghica şi chiar un Rosetti, Ruset, Levantin, dintre acei cari trăiau ca parasiţi ai decadenţei şi putreziciunii turceşti, Ţarigrădeanul Dimitrie Cantacuzino, care până la urcarea pe tron locuise în Capitala otomană, erau vechi clienţi ai demnitarilor turci, pe cari ştiuseră să-i câştige prin darurile lor. Ofiţer polon de aventură, cu totul necărturar, Constantin Cantemir îşi datorise tronul numai legăturilor cu seraschierul, generalisimul turcesc, şi el fu proclamat, la 1685, în lagărul de la Isaccea. Aceşti Domni nu puteau decât să reproducă viaţa strălucitoare şi goală ai cării martori fuseseră pe străzile imperialului Stambul.

In acelaşi timp, o înrâurire europeană, occidentală, venind din Franţa lui Ludovic al XIV-lea, se adăugia celeilalte pentru a inspira acestor Domni de scurtă durată şi de o soartă atât de nesigură ambiţia unei frumoase Curţi impunătoare, reunind nu numai ceia ce ţara avea mai însemnat, dar şi aportul de prestigiu al Orientului întreg, cu Patriarhii, arhiepiscopii, predicatorii, didascalii şi cărturarii săi. Un portret al lui Dimitrie Cantemir din tinereţa lui, când cerceta la Constantinopol de o potrivă pe demnitarii turci şi pe înţelepţii Orientului, ca şi pe miniştrii creştinătăţii, începând cu acela al Franciei, un Fériol, un Châteauneuf, arată, în coafură şi costum, amestecul, ciudat în aparenţă, al

www.dacoromanica.ro

acestor două influenţe, care, totuşi, se confundau în viaţa reală, formând o perfectă unitate. Prinţul poartă un turban pe peruca franceză cu buclele lungi; o mustăcioară cu vârf îi împodobeşte buza de sus; podoaba de dantele, tunica, sabia sânt şi ele franceze, dar cingătoarea de şal scump, hangerul amintesc acel Orient musulman de care el avea să se rupă violent în 1711, când, convins de apropiata catastrofă turcească, se uni cu Ţarul Petru-cel-Mare, pentru a împărţi cu dânsul, pe Prut, soarta cea rea.

Cel mai strălucit tip al acestei societăţi noi, paşnică şi supusă, dominată de o prudenţă escesivă când era vorba de a lua o hotărâre, trăgănând, negociind, revenind asupra hotărârilor până în cel din urmă moment, gata de a se felicita că a întârziat şi de a se căi că a grăbit pasul şi, totuşi, setoasă de influenţă, de prestigiu, de dominaţie, visând, dacă nu coroana bizantină, care ademenise pe Vasile şi pe Şerban, cel puţin o aureolă care ar putea să fie văzută de toţi creştinii din Orient, este Constantin Brâncoveanu, a cărui Domnie de un şfert de veac lasă să se vădească toate feţele personalităţii lui superbe şi toate năzuinţile variate ale societăţii care putea să se recunoască în el. Fiul unui tată care fusese ucis într'o răzmeriţă, al unui bunic care şi el avuse o soartă tragică, menit să piară el însuşi supt loviturile călăului, dimpreună cu toţi copiii săi, el are cugetarea limpede, voinţa sigură: dăruieşte cu mâna largă din propria sa avere şi din aceia a ţerii — pe care n'o cruţă când e vorba de a îndestula cererile Turcilor, ca în clipa când îl duseră aproape prisonier la Adrianopol—, pentru fundaţii care ar ajunge, prin numărul şi frumuseţa lor, a face celebru pe Domnul unei ţeri mai mari decât micul lui Stat muntean. Repară vechile biserici care cădeau în ruină şi ridică altele, în care sculptura capitelelor, a cadrelor care în-

www.dacoromanica.ro

cunjură uşile şi fereştile atinge o superioară frumuseţă, datorită şi elementelor noi împrumutate de la arta veneţiană, pe când niciodată pictura interioară nu fusese mai bogată şi mai îngrijită, cu toate că era inferioară aceleia a vechilor mănăstiri moldovene supt raportul finеţei şi al invenţiei. La Hurezi, în pădurile judeţului Vâlcii, unde nădăjduise să-şi doarmă liniştit somnul, el făcu să se înalţe de-a lungul câtorva ani o mănăstire ai cării ctitori fură şi fiii lui şi soţia, Doamna Marica, mănăstire neîntrecută de alta în ce priveşte calitatea materialelor şi desăvârşirea execuţiei. Urmaşul lui grec, Nicolae Mavrocordat, putu să-l imite în ctitoria sa de la Văcăreşti, cel din urmă mare monument al arhitecturii muntene, fără însă să-l întreacă.

Incunjurat de o strălucită societate de boieri aparţinând vechilor familii, pe care el le înfăţişa atât de fără samăn de bine încât aproape n'au fost intrigi împotriva tronului său, de secretari occidentali, ca Florentinul Del Chiaro, care a lăsat, în ale sale *Rivoluzioni della Valachia,* cea mai bună descriere a principatului din câte au ieşit vre-odată din pana unui scriitor străin, binecuvântat adesea, în ceremoniile religioase de un caracter măreţ, de către prelaţii Orientului, având în fruntea lor pe Dosoftei, Patriarhul Ierusalimului, apoi pe învăţatul lui nepot Hrisant Notara, el oferia prânzuri de gală în palatele de la Potlogi, de la Mogoşoaia, ale căror faţade împodobite cu frumoase fereşti au mai ales o trăsătură de aleasă eleganţă prin loggiile, foişoarele cu coloane sculptate, care văzură de atâtea ori frumosul chip al Domnului cu ochii mari limpezi şi barba rotundă privind frumuseţile acestei naturi muntene de care inima-i era atât de adânc legată.

Ajutat de un călugăr din Caucas, Antim Ivireanul, care avea să fie episcop, Mitropolit şi să sfârşească de moartea unui „trădător", înecat de Turci în cutare

www.dacoromanica.ro

râu balcanic, el puse să lucreze de o muncă neîncetată tiparniţile de la Snagov, de la Bucureşti chiar şi din reşedinţile episcopale de la Râmnic şi de la Buzău. Poporul românesc căpătă din dărnicia lui frumoase cărţi religioase, vrednice de a ţinea concurenţa cu acele din Veneţia; dar, cu toate că pusese pe boierul Radu Greceanu să scrie istoria Domniei sale, limba vulgară nu fu cea mai de samă preocupare a lui. Încă din vremea lui Vasile şi a lui Matei, profesorii slavi ai şcolii de la Trei Ierarhi, trimeşi de Petru Movilă, şi însuşi fratele Doamnei muntene, Udrişte Năsturel, înoiseră cunoaşterea limbei slavone, care-şi reluă drepturile în publicaţii şi în orice document de o oarecare însemnătate, mai ales în Moldova. În epoca lui Brâncoveanu totuşi, cei din urmă ucenici ai vechilor dascăli începeau să dispară, şi greceasca, principal înstrument de influenţă în Orient, înlocuia slavona, şi aceasta în clipa chiar când gimnasiul elenic, întemeiat de Şerban, propăşia supt conducerea lui Sevastos din Trapezunt şi a colaboratorilor lui, printre cari Ioan Comnenul, Mitropolit de Silistra. În afară de publicaţiile greceşti care popularisară numele bogatului Voevod, acesta făcu să se lucreze, în ţara lui chiar, sau în depărtatul Caucas, prin ucenicii tipografilor săi, cărţile de biserică în limba georgiană. Dar limba românească se făcea stăpână pe serviciul divin.

Cum Moldova, teatru, de la 1683 încă, al războaielor între Turci şi Poloni, care nu se sfârşiră decât şasesprezece ani mai târziu prin pacea de la Carlovăţ, era cu totul ruinată, cum noua aristocraţie grecească de importaţie, Cantacuzinii, Ruseteştii, înlocuia în multe domenii vechile familii, cum Voevozi săraci nu făceau decât să treacă pe un tron desbrăcat de prestigiu, în timp ce Miron Costin şi fratele său doriau din tot sufletul o autonomie supt dominaţia polonă, Brânco-

www.dacoromanica.ro

veanu era adesea ori adevăratul stăpân al celor două principate. Influenţa lui se întindea şi asupra Ardealnlui, unde mai că era să fie prinţ şi pe care îl străbătu ca învingător (1691) pentru a impune acolo, cu Turcii şi cu Tatarii, domnia efemeră a lui Emeric Tökőly, client al Sultanului. Într'un alt sens şi supt o altă formă, el amintia pe Mihai Viteazul şi pe Ştefan-cel-Mare.

Interpretarea literară a acestei Domnii strălucite se găseşte într'o lucrare, din care, din nenorocire, nu au până la noi decât fragmente: ea e datorită însuşi unchiului acestui Domn, Marelui-Stolnic Constantin Cantacuzino, a cărui soră fusese mama lui Brâncoveanu. Acestălalt nepot al lui Radu Şerban şi urmaş al Împăraţilor bizantini, care nu uita glorioasa lui genealogie, făcuse studii la Constantinopol, apoi, cas foarte rar încă, la Veneţia şi la Padova, unde el se iniţiè la civilisaţia latină a Renaşterii, pe care o introduse ca spirit în şcoala, sfătuită de dânsul. a lui Şerban [1]. Amestecat în toate afacerile principatului, sfetnic respectat al unui nepot pe care reuşi mai târziu să-l răstoarne, el nu prea găsi răgaz să dea o formă scrisă unei cugetări largi şi mândre. În a sa *„Istorie a Românilor"*, a cării concepţie e mai vastă decât aceia a lucrării lui Miron Costin, căci cuprindea şi pe congenerii din Balcani şi avea de gând să expuie întregul unitar al trecutului rasei întregi, Cantacuzinul dădu dovada unei erudiţii critice pe care Marele Logofăt moldovean n'o avuse; el ştiu să orânduiască şi să discute cu sagacitate dovezile izvoarelor interioare şi exterioare, a cărţilor de danie, a cântecelor populare, a căror însemnătate o aprecia. În multe dăţi glasul lui se ridică, elocvent, pentru a combate pe acei străini cari, fără a cunoaşte

[1] V. comemorarea la Facultatea de Litere din Bucureşti în 1928.

www.dacoromanica.ro

trecutul unei naţii, se grăbiau să condamne, cu tot atâta severitate câtă nedreptate, starea ei actuală.

Când Brâncoveanu îşi sfârşi zilele într'un chip aşa de tragic, tăiat la Constantinopol, în 1714, cu toţi copiii săi, fiul acelui istoric, Ştefan, fu ales de învingător şi întărit de Turci. Doi ani mai târziu totuşi, noul Domn cădea supt o sentinţă rostită de crudul Mare Vizir Gin-Alî, duşman pe faţă al creştinilor, contra cestuialt prieten al Imperialilor germani, contra cestuialt „trădător" al intereselor otomane, şi autorul *Istoriei Românilor* împărtăşi această moarte. Era ca şi cum fatalitatea ar fi voit să însemne printr'o trăsătură de sânge că sfârşitul absolutismului regal al Domnilor băştinaşi trebuia să fie şi acela al civilisaţiei româneşti, sigură pe unitatea sa şi mândră de originile sale, care se desvoltase în liniştea prosperă a unei lungi Domnii.

www.dacoromanica.ro

CAP. X.

Decadența fanariotă la Dunăre. Desvoltarea civilisației românești în Ardeal

Decadența principatelor supt regimul ocupațiilor străine. — Acest teritoriu carpato-dunărean care hotărâse formarea rasei se găsia însă acuma pradă poftelor marilor State creștine din apropiere, când ridicarea asediului Vienei, seria de succese câștigate de geniul militar al lui Eugeniu de Savoia, cotropirea Ardealului, care avea să rămâie Imperialilor în 1699, și aceia a Banatului, anexat puțin mai târziu, în 1718, dovediră că puterea ofensivă turcească era desăvârșit sfărâmată.

În cursul războaielor dintre Imperiul Otoman, de o parte, și Polonia și Moscovia, de cealaltă, pentru stăpânirea Ucrainei căzăcești, unde un Domn moldovean, Duca, ajunse Hatman în 1681, principatul de Nord îndurase durerile și miseriile pe care fatal le produce trecerea armatelor străine: Sultanul Mohammed al IV-lea veni să-și facă rugăciunea la Iași, în biserica lui Ștefan-cel-Mare, și cetatea Sucevei, unde acesta din urmă oprise odinioară pe Ioan-Albert, avu o garnisoană așezată de Ioan Sobieski. Încă din 1683 Polonii își trimeseseră din nou avangardele în Moldova, unde fu așezat, în locul acestui Duca-Vodă, care fusese unul dintre ajutătorii Marelui-Vizir, Ștefan Petriceicu, adăpostit, după

www.dacoromanica.ro

ce-şi trădase suzeranul în bătălia de la Hotin, în Statele regelui. În Basarabia-de-jos se purtară lupte între Tatari şi Cazacii poloni, la cari se adăugiseră călăreţii moldoveni. De două ori Ioan al III-lea însuşi pătrunse în această ţară, pe care o cunoştea bine, pentru a încerca să o lege de Coroana sa şi să câştige şi acea frontieră a Dunării şi a Carpaţilor care figură în marele plan al lui Ştefan Báthory. El luă locul bătrânului Cantemir, alături de care luptase supt steagurile polone, şi în modestul castel al Voevozilor recită ironic versuri populare moldoveneşti pentru a-şi bate joc de Domnul fugar (1686).

Pierzându-şi o mare parte din trupe în pustiul Bugeacului, unde se dusese să-şi caute duşmanii, el nu se întoarse în Moldova decât în 1691, pentru a pune mâna pe mănăstirile întărite şi pe vechile cetăţi din regiunea munţilor. După plecarea lui, vreme de vre-o zece ani, a fost, alături de o Moldovă tributară a Sultanului, pe care o sprijiniau Turcii şi hordele Tatarilor, aspri pentru nenorociţii de locuitori, o Moldovă regală, în Bucovina şi în părţile învecinate, unde ofiţeri poloni comandau soldaţi în parte români.

Ţara-Românească, apărată printr'o situaţie mai prielnică, dar şi prin inteligenţa politică superioară a lui Şerban Cantacuzino, fu ferită la început. Prin lungi negocieri, acest Domn, care opuse un refus politicos pretenţiilor Polonilor supt Sobieski şi supt urmaşul lui, cerând în acelaşi timp ajutorul tinerilor Ţari ai Moscovei pentru a alunga pe Tatarii basarabeni, reuşi să împiedece întrarea soldaţilor generalului Veterani. Ei nu putură, totuşi, să fie mai mult reţinuţi, când stăpânirea câmpiei muntene deveni indispensabilă pentru operaţiile armatelor imperiale care ocupau Ardealul. Brâncoveanu, care dorise să-şi menţină în afară de orice aventură situaţia tradiţională a ţerii — căci, dacă a adus

www.dacoromanica.ro

servicii Germanilor, iritând astfel pe agenţii francesi din Constantinopol, a făcut-o numai pentru a-i ţinea departe de hotarele sale —, trebui să sufere umilinţa şi pagubele pricinuite de trupele generalului Heissler, care se aşezară aici vreme de-o iarnă întreagă. Fu nevoit să apeleze la Tatari, răi aliaţi, pentru a aduce prima lor retragere; la început se părea că Imperialii voiau să pună pe tronul domnesc de la Bucureşti pe omul lor, colonel în rândurile armatei austriece, pe Constantin Bălăceanu, ca vasal al lui Leopold I-iu. Acest ginere al lui Şerban Cantacuzino fu ucis, câteva luni mai târziu, când, precum am mai spus, rivalul său pătrunse în Ardeal cu o numeroasă armată turco-tătărească şi contribui la victoria de la Zârneşti, aproape de Braşov, Heissler însuşi devenind prisonierul Voevodului. Până la încheierea păcii, vreme de vre-o douăzeci de ani, Muntenia, cu toate tulburările provocate în Ardeal de fiul soţiei lui Tököly, Francisc, moştenitorul Rákoczeştilor, care, în înţelegere cu Turcii, ridicase steagul independenţei naţionale, nu avu să sufere decât necontenitele cereri ale stăpânilor otomani, cari pretindeau provisii, vite, ajutoare, bani. Brâncoveanu era totdeauna la locul său când era vorba de a da onorurile Vizirului, Hanului tătăresc, persoanei imperiale a Sultanului însuşi.

Mai târziu el avu de purtat o mare parte din sarcinile care căzură pe ţerile româneşti în momentul când Carol al XII-lea, învins la Pultava, veni să se adăpostească, în 1709, pe teritoriul cetăţii turceşti a Benderului, în satul moldovenesc Varniţa. O întreagă mică armată îl încunjura, având în fruntea ei pe ofiţerii şi demnitarii cari întovărăşiseră pe rege în marea aventură orientală; Polonii rămaşi credincioşi causei lui cerură cartiere în principat, şi suveranul pe care Carol învingător îl impuse naţiei, Stanislas Leszczynski, veni să afle pe proteţorul său în modesta locuinţă a acestui

www.dacoromanica.ro

exil. Cazacii Hatmanului Mazeppa, care muri în Moldova şi fu îngropat în biserica Sf. Gheorghe din Galaţi, îşi aşezară corturile pe acest pământ al Basarabiei; emisari din toate naţiile, aventurieri, intriganţi, spioni năpădiră spre Varniţa. Trebui ca tesaurul domnesc şi nenorociţii de ţerani ai Moldovei să-şi ia grija întreţinerii întregii acestei mulţimi pretenţioase, a cării vitejie o admirau, dar gemând supt povara dărilor şi a rechiziţiilor.

Din această şedere a regelui Suediei în Moldova era să resulte curând, la 1711, un războiu între Ruşi şi Turci, în care Brâncoveanu voi să păstreze o neutralitate atentă, cu atât mai mult, cu cât Ţarul acordase favoarea sa vărului domnesc Toma Cantacuzino Spătarul, care, cu înfăţişare de pretendent, asediè cetatea turcească a Brăilei. Cât despre tânărul şi neîncercatul Dimitrie Cantemir, el se declarase hotărît pentru causa creştinilor, fără a putea să li dea totuşi provisiile făgăduite, căci seceta şi lăcustele distruseseră două recolte moldoveneşti în şir. Petru-cel-Mare nu putuse să ajungă la Dunăre înainte ca Marele-Vizir să fi trecut fluviul la vadul Isaccei; ceia ce urmă, fu, în aceste ţinuturi care mai văzuseră perind armata polonă a lui Sobieski, o retragere lungă şi desastroasă, înainte şi după încheierea păcei de la Prut, care scăpă rămăşiţele armatei moscovite. Pentru Ţar şi pentru soldaţii lui, suferinţile se sfârşiră odată cu ajungerea pe pământul prieten al Poloniei; ele nu făceau decât să înceapă pentru Moldova, care, printr'o „fetva“ sau decret religios al muftiului, fu dată pradă Turcilor şi Tatarilor, cu îngăduinţa de a distruge şi de a extermina tot. Ţinuturi întregi rămaseră pe de-a 'ntregul pustii vreme de zece ani.

Noul războiu care izbucni între Împăratul german şi Necredincioşi, după năvălirea Turcilor în Moreia ve-

www.dacoromanica.ro

neţiană, aduse întoarcerea soldaţilor lui în cele două principate. Un străin, un Grec, Nicolae Mavrocordat, care se lăuda cu coborârea, prin femei, din Alexandru-cel-Bun, domnià acum la Bucureşti, după mazilirea Cantacuzinului Ştefan; boierii, cari nu-l voiau, cum nu-l voiseră mai înainte nici Moldovenii, la cari el îşi făcuse întâia apariţie domnească, erau inclinaţi a primi stăpânirea creştină a Imperialilor ca o mântuire: un întreg partid german se alcătuise pentru a chema pe soldaţii lui Carol al VI-lea. Câteva sute de călăreţi fură de ajuns pentru a ridica din Bucureşti pe acest Domn părăsit de ai săi; dar, când cercară acelaşi joc în Moldova, unde domnià unul care, Român el însuşi, avea puternice legături în ţară, Mihai Racoviţă, înrudit cu Cantacuzinii, năvălitorii fură bătuţi de Tatarii chemaţi în ajutor; şi un monument în ruină aminteşte şi azi locul, pe dealul Cetăţuii, de-asupra Iaşului, unde fu executat, ca „şef de bandă", căpitanul lor. Germanii se făcură stăpâni pe mănăstirile din Carpaţi; o expediţie de Moldoveni şi de Tatari izbuti să-i scoată; mai mult, ea pătrunse în Ardeal până la Bistriţa, crudă pentru Unguri şi Saşi, dar, după porunca expresă a Voevodului, plină de o frăţească milă pentru Românii acestor ţinuturi în care Ştefan-cel-Mare şi Petru Rareş fuseseră odinioară stăpâni.

Oltenia, cucerită, fusese încredinţată fiului lui Şerban, Gheorghe Cantacuzino, care, nădăjduind să ajunga Domn, nu fu decât un simplu Ban; când pacea de la Pojarevaci (Passarowitz) recunoscu stăpânirea imperială asupra celor cinci judeţe, Domnul Ţerii-Româneşti rămase numai administratorul teritoriului de la Olt la Milcov. În noua „Valahie Austriacă" începu atunci un regim în care lipsa de inteligenţă politică se întovărăşia cu lăcomia cea mai neruşinată. Toate privilegiile şi toate drepturile fură atinse: acelea ale episcopului, ca-

www.dacoromanica.ro

ruia i se dete un alt superior, Sârbul de la Belgrad, şi un concurent catolic, luat dintre Bulgarii catehisaţi de Franciscani; acelea ale mănăstirilor, a căror autonomie fu atinsă odată cu legăturile tradiţionale cu Locurile Sfinte din Orient; acelea ale boierilor, cari trebuiau să se supună celor mai neînsemnate porunci ale ofiţerilor germani, cari, de fapt, conduceau, în numele Banului neputincios, afacerile administrative la Craiova. Cât despre popor, el era întrebuinţat fără cruţare la toate lucrările publice, drumuri, şosele, căsărmi; în acelaşi timp când se făcea acest .apel necontenit la puterile lui, opreliştea de a continua comerţul cu Turcii şi chiar cu fraţii din „Valahia turcească", deprecierea şi interzicerea monedei otomane atingeau chiar izvoarele veniturilor lui. Când un nou războiu, nenorocit pentru Austrieci, puse capăt acestui regim de stoarcere fără ruşine şi de năvălire neîndemănatecă, nimănui nu-i păru rău după aceşti stăpâni creştini, „liberatori" şi „civilisatori", cari nu lăsară alte urme ale trecerii lor decât forme de organisaţie administrativă şi de fiscalitate, după moda veacului al XVIII-lea, pe care se grăbiră să le adopte Domnii Ţerii-Româneşti reunite într'un singur trup prin tratatul de la Belgrad.

In cursul acestor ostilităţi, care ţinură trei ani, nobilimea munteană nu resistă numai la ofertele, făgăduielile şi ameninţările Austriecilor, cari nu mai întâlniră nici rămăşiţile vechiului partid favorabil stăpânirii lor, ci se grăbi să alerge supt steagurile tânărului Constantin, fiul lui Nicolae Mavrocordat, care ajunse astfel să-şi alcătuiască o adevărată mică oştire pentru a susţinea sforţările victorioase ale Turcilor. Dacă Austriecii ocupaseră câteva puncte însemnate ale regiunii muntoase, ei nu mai putură de loc înoi isprăvile lor de altă dată.

In Moldova, Ruşii reapărură, aliaţi cu Imperialii din

www.dacoromanica.ro

Occident. O campanie în Crimeia, menită să supuie pe Tatari, nu reuşise; generalul Münnich încercă să se refacă pe spinarea acestui principat, cu bogăţii neatinse, pe care îl credea gata să înoiască aventura, cu urmări aşa de dureroase, de la 1711. După izbânda de la Stăuceni, el ocupă Iaşul, pe care Ruşii îl administrară prin boieri vreme de câteva luni, impunând o grea dajdie locuitorilor şi făgăduindu-li clause de unire, cu mult inferioare celor de odinioară, care prevedeau nu numai autonomia întreagă a unei ţeri întregite cu toate raialele turceşti, dar şi menţinerea unei dinastii băştinaşe.

Pacea de la Belgrad dădu principatelor o linişte relativă, care ţinu cam treizeci de ani, căci abia în 1768 un nou război între Ruşi şi Turci chemă pe soldaţii celor d'intăiu în văile moldovene şi în câmpiile Munteniei. În răstimp, o emoţie fu pricinuită de tulburările neîncetate dintre supuşii Hanului şi Tatarii decadenţei, în continuă discordie, cari supuseră Moldova unei devastări fundamentale.

Vreme de cinci ani, Ruşii lui Rumienţov şi ai lui Patiomchin băciuiră în cele două principate; era la ei nădejde chiar de reunirea acestor ţinuturi într'un „regat dac", care ar fi fost încredinţat favoritului disgraţiat al puternicii Împărătese. Îşi poate oricine închipui cât ar fi trebuit să-i coste „această speranţă de a alcătui, chiar şi în aceste condiţii, care nu erau, fără îndoială, cele mai bune, un Stat unit şi independent. Când tratatul de la Chiuciuc-Cainargi, în 1774, dădu Ţarinei dreptul de a interveni pentru menţinerea drepturilor tradiţionale de care trebuiau să se bucure Românii de la Dunăre şi când cel d'intăiu consul, cu atitudini dominatoare, apăru la Iaşi şi la Bucureşti, trebuia de îngrijit mai înainte de toate de acele măsuri de restau-

www.dacoromanica.ro

rare absolut necesare pentru a asigura existența economică a Principatelor. Prin scutiri de tribut, prin privilegii de colonisare se ajunse, de bine, de rău, a le aduce, oarecum, în starea lor de mai nainte, când coaliția dintre Ecaterina și Iosif al II-lea, pentru împărțirea imediată a Imperiului otoman, readuse ostilitățile, la care și Austriecii luară parte.

Aceștia din urmă se și potriviseră ca să aibă, fără a lua parte la războiul din 1769-1774, cel puțin o mare parte din Moldova. Printr'o înțelegere secretă cu Poarta, care se lăsase adusă chiar a li plăti subsidii, ei căpătaseră în 1771 făgăduiala unor compensații dincoace de Carpați. Cum campania rusească din 1774 se sfârși pe neașteptate printr'un tratat favorabil intereselor Rusiei, Maria-Teresa, foarte bine servită de ambasadorul ei la Constantinopol, Thugut, și de cancelariul ei, Kaunitz, se grăbi să-și asigure posesiunea imediată a teritoriului la care râvnia. Acest sistem nu era nou, căci cu vre-o douăzeci de ani mai înainte se câștigase asupra Moldovei, printr'o simplă „înaintare a vulturilor", întreg districtul muntos de partea Secuilor, pe care Iosif al II-lea îl declara, după inspecția personală ce făcuse, egal cu două comitate. Se vorbise atunci de vechi fruntarii încălcate de nesățioasa poftă a răilor vecini români pe cari îi stăpâniau lacomii Fanarioți. De data aceasta fu invocată nevoia de a avea un drum militar între Ungaria și Galiția, pe care, tot fără niciun drept, o anexase Austria în dauna Poloniei, fără a mai socoti că trebuia un „cordon" întins pe vre-o sută de leghi lărgime, pentru a apăra Statele ereditare ale Împărătesei-Regine împotriva ciumei endemice din Turcia. Acești vulturi, pe cari nu-i opri nicio opunere din partea Rușilor în retragere, ajunseseră la Roman, când negocieri fură deschise la Constantinopol. Indignarea turcească fu răpede înăbușită prin daruri, destul de

www.dacoromanica.ro

mediocre, dar împărțite bine. Convenția de la Palamutca anexă deci Austriei Suceava, vechea Capitală moldovenească, frumoasele mănăstiri din împrejurimi, cu Putna unde odihnește Ștefan-cel-Mare, Rădăuții, întâia necropolă a Domnilor și reședința unui episcop, întinsele pământuri ale țeranilor liberi din Câmpulungul moldovenesc și cel rusesc, vadul Prutului la Cernăuți și întreaga fâșie de pământ care se întinde la Nord de Prut până la râul Ceremușului, pe când la Est hotarul atingea codrii Hotinului. Pentru a face să se uite trecutul, se grăbiră să-i găsească acestui ținut un nume nou, acela de Bucovina, luat de la pădurile de fagi, și, prin colonisările cu mulți Ruteni galițieni, cu Maghiari din Ardeal, cu Germani, să-i dea și un nou caracter etnic.

În 1788, Rușii întârziară năvălirea în Moldova orientală, unde vechiul consul Laşcarev, un Georgian, urmă să fie asociat cu boierii Divanului băștinaș întru administrarea provinciei. Austriecii, cari puseseră totul în mișcare prin intrigile lor, se înfățișară ei însiși simțitor după ce Rusia declarase războiul; în zelul lor de a avea pentru dânșii cele două provincii, ei atacară Hotinul și puseră mâna, după sistemul practicat de dânșii încă din 1716, pe persoana Domnului, Fanariotul Alexandru Ipsilanti, care-i aștepta, de altfel, încă de mult și cu o mare nerăbdare. Totuși nu li fu părăsită întreaga Moldovă, căci Rușii trecură granița în Iunie 1788, și atunci cei d'intâiu ocupanți trebuiră să se mărgenească a păstra acele Ținuturi care fuseseră odinioară cuprinse în proiectul unei Bucovine mai mari, de la Dorohoiu la Roman și la Neamț; sediul unei a doua administrații străine fu statornicit la Roman, unde comandà prințul de Coburg, generalisim al Imperialilor, pe când Patiomchin, vechiul iubit al Ecaterinei, dădea strălucitoare serbări la Iași. Trebui, în toamnă, o coo-

www.dacoromanica.ro

perare energică a Ruşilor, cărora li revine principalul merit al izbânzii de la Râmnicul-Sărat, pentru ca armata austriacă, care se temuse până atunci de bandele îndrăzneţe organisate de curajul Domnului muntean Nicolae Mavrogheni, un Grec din insule, să poată pune mâna pe Bucureşti, unde îşi făcu o întrare târzie şi jenată. Pe această cale, care era aceia a unui triumf împărţit şi în care steagurile Habsburgilor n'avuseră partea principală, cuceritorii ajunseră la Craiova, în timp ce în Banat Iosif al II-lea în persoană lua fuga în faţa armatelor victorioase ale Marelui-Vizir Iusùf.

Trebuiră să vină tulburările provocate în toată Europa de Revoluţia francesă pentru ca Austriecii să lase din mână o pradă de care ei păreau a fi siguri pentru totdeauna. O mediaţie prusiană şi olandesă aduse, în August 1791, încheierea păcii de la Siştov, care lăsa teritoriile ocupate în statu quo d'inainte de războiu. Tot atunci, un armistiţiu se semna cu Ruşii la Galaţi şi, la 9 Ianuar al anului următor, pacea de la Iaşi elibera Moldova, cu desăvârşire săcătuită.

În timpul Revoluţiei, principatul avu curând oaspeţi poloni revoluţionari, pe cari Ruşii păreau dispuşi a-i ajuta, agitatori cari răspândiau proiectele cele mai ciudate, şi, când Napoleon, devenit stăpânul Europei, se puse să schimbe, după gusturile şi interesele sale, fruntariile vechi, Moldova şi Muntenia nu putură să se sustragă destinului care atingea ţerile vecine.

La 1806, cum Sultanul, călcând convenţia din 1802, care asigura Domnilor români o stăpânire de şapte ani, mazilise pe Constantin Ipsilanti, fiul lui Alexandru, şi pe Alexandru Moruzi, ca bănuiţi de simpatii pentru Rusia, această din urmă Putere, care se înţelesese la Tilsit cu dictatorul, nu stătu la cumpănă să ocupe Moldova ca zălog, dar cu hotărârea tare ca din principate şi din Finlanda să facă o compensaţie la întin-

www.dacoromanica.ro

derea fără frâu a Imperiului frances. De aici ieşi, la 1807, un războiu cu Turcii, dus, de altfel, foarte moale de aceştia; şi, agitând mereu vechea ideie a Daciei unite, supt Marele-Duce Constantin sau supt arhiducele austriac Ioan, cu Ardealul la nevoie, se decretă anexarea, recunoscută solemn de Napoleon în faţa Senatului frances, a celor două principate la Rusia.

Vreme de trei ani, Ţarul Alexandru putu crede că nimic nu se va schimba din această situaţie. După scenele de prietenie ale întrevederii de la Erfurt şi noul proiect al unei împărţiri a Turciei, trebui să vină conflictul între cei doi Împăraţi şi campania din Rusia la 1812 pentru a scuti pământul românesc de o pierdere mai întinsă decât a acelui ţinut dintre Prut şi Nistru căruia i se dădu titlul de Basarabia. Marele Vizir riscase o ofensivă, care fu oprită scurt de generalul Marcov; întreaga lui oştire deveni prisonieră, şi, cu toate că Sultanul Mahmud se încăpăţina să păstreze cetăţile Dunării-de-jos, trebui totuşi, pentru că André-ossy, emisarul lui Napoleon, întârzia încă, să se încheie, la 28 Maiu 1812, tratatul de la Bucureşti.

După cum vedem, timp de o întreagă jumătate a veacului al XVIII-lea, Românii trebuiră să îndure invasia străină, un regim care era aproape asămănător cu anexiunea, dări extraordinare, sarcini nesuferite, toate relele pe care le poate aduce împilarea şi nesiguranţa. În cele din urmă, teritoriul lor se găsi scăzut cu Moldova-de-sus, devenită austriacă, şi cu Moldova de Răsărit, devenită rusească; din vechea ţară a lui Ştefan-cel-Mare, întinzându-se de la Haliciu până la Dunăre şi de la Carpaţi până la Nistru, nu mai rămânea decât o bucată. Cât despre Ţara-Românească, numai datorită unei întâmplări Austria nu-şi păstră Oltenia, care cuprindea judeţele cele mai cu căldură dorite şi cele mai des stăpânite de regii Ungariei ai evului mediu.

www.dacoromanica.ro

Situaţia Domnilor. — Acest veac, care ar fi putut cuprinde două sau trei mari Domnii ca a lui Ştefan, numără câteva zeci de administraţii trecătoare, de trei ani, dacă împrejurările erau prielnice simplilor vechili ai Sultanului, de doi ani, sau, cele mai dese ori, numai de un an. Nesiguranţa deveni absolută, căci Domnii erau supuşi celui mai mic capriciu al persoanelor influente care hotărau la Curtea conruptă a Constantinopolului; nimeni nu se gândia decât să mărească numărul birnicilor, deschizând larg porţile tuturor străinilor, cari erau, după cum am spus, în ce priveşte pe meşteşugari şi negustori, clienţii Cămării Voevodului, şi împiedecând cu forţa emigraţiile ţeranilor ajunşi la cuţitul la os, să perfecţioneze maşina fiscală şi să facă mai elastice termenele mai d'inainte hotărâte pentru ridicarea dărilor, în scopul de a fi în stare să întreţină la Poartă acele bune dispoziţii de care atârna totul. Dacă unii Domni „luminaţi" se gândiau la învăţăturile „filosofiei" occidentale, dacă erau, în deosebi, dornici de complimentele care puteau să li se facă în cărţile de călătorie şi în gazetele din Franţa, dacă „reformele" li se păreau principalul ţel al unei Domnii vrednice de a fi înscrisă în analele istoriei, se vedea bine că principala lor preocupare rămânea aceiaşi: să se menţină împotriva tuturor concurenţilor, cari adesea erau propriii lor părinţi, fraţi sau veri.

Protectorii constantinopolitani erau singurul razim real al acestor potentaţi, pe cari boierii nici nu-i aleseseră, nici nu-i aclamaseră, şi de cari nimănui nu avea să-i pară rău la plecarea lor. Cei mai mulţi fură Greci, cu toate că ei începuseră prin a-şi statornici în cronicile oficiale coborârea din vechii Domni, cum făcuse Nicolae Mavrocordat. Li se zicea Fanarioţi, fiindcă veniau din Fanar, cartierul general al aristocraţiei greceşti din Constantinopol, unde-şi aveau „palatele" mediocre,

www.dacoromanica.ro

adăposturi ale desilusiilor şi ale miseriei lor. Se găsiau între ei şi Români de origine, ca Racovițeştii, de veche baştină moldovenească, Callimachii, cari schimbaseră cu numele vechiului poet elin pe cel vechiu al lor de Calmâşul, Calmucul, purtat de strămoşul lor, simplu ofiţer în serviciul Poloniei, şi Ghiculeştii, aşezaţi în Moldova de la începutul veacului al XVII-lea, dar toţi aveau stampilă grecească, sau mai curând cea bizantină. In afară de aceasta, nu datorită calităţii lor de Români sau de străini romanisaţi căpătau ei tronurile de la Bucureşti şi de la Iaşi, ci ca funcţionari turci, plini de acel spirit politic comun care amesteca laolaltă pe Greci şi pe Turci în aceleaşi pofte şi ambiţii, cu toată deosebirea de sânge şi de religie. Atacurile necontenite ale vecinilor de la Est şi de la Vest umpluseră de temeri sufletul, din fire aplecat la bănuieli, al demnitarilor Imperiului otoman; o lungă experienţă li dovedise că Voevozii indigeni, oglindind în acţiunea lor sentimentele întregii clase dominante, preferau regimul creştin, oricare ar fi fost, împilării turceşti. După trădarea unui Petriceicu, unui Grigore Ghica I-iu, unui Brâncoveanu, unui Ştefan Cantacuzino, ei nu mai puteau nădăjdui o atitudine loaială decât de la aceşti Fanarioţi, simple unelte ale Porţii, fără nicio legătură adevărată cu trecutul ţărilor româneşti şi cu datinele legate de ele. Fără a mai socoti că numai aceşti birocraţi, crescuţi pentru gingaşele îndeletniciri ale diplomaţiei, din care ajunseseră, printr'o lungă practică sau prin simpla pildă a părinţilor lor, să cunoască toate şurubăriile, ar fi fost în stare să însemneze tot ceia ce privia interesele turceşti în schimbările cere se înfăptuiau dincolo de hotare.

Vechii autonomii a Domnilor indigeni îi urmase deci un adevărat interegn, în care conducerea afacerilor fu încredinţată locotenenţilor numiţi de Poartă în aceleaşi

www.dacoromanica.ro

condiții ca ale oricăror altor funcționari ai Imperiului : îi maziliau, îi închideau, se trimetea să li se ieie capul, cum a fost cu Grigore Alexandru Ghica, asasinat la Iași în anul 1777, și cu Hangerliu, masacrat la București după vre-o douăzeci de ani; îi decapitau în piața publică (așa precum fu soarta tânărului Grigore Callimachi în 1768) sau îi grațiau și-i așezau iarăși în Scaun, trecându-i dintr'un principat în celalt (Constantin Mavrocordat domnì de unsprezece ori în cele două Capitale românești), tratându-i ca pe niște simpli Pași, cărora li erau chiar înferiori în rang : dacă aceștia din urmă aveau trei tuiuri sau cozi de cal, vechilii dunăreni nu aveau decât două. Ei țineau cu stricteță ceremoniile cu caracter imperial; niciodată nu s'a văzut un Domn pe jos, visitând un boier, arătându-se în stradă fără un alaiu care vroia să rivaliseze cu al Sultanilor ; totuși situația lor căzu într'o degradare atât de mare, încât cei mai inteligenți și mai harnici dintre Greci desprețuiau aceste tronuri românești, de care, totuși, puteau să dispună după voie. Mulțămindu-se cu simplul titlu de agenți ai creaturilor lor, de capuchehaiele, ei făceau, ca acel Stavarachi pe care Vizirul puse să-l spânzure în plin mijlocul intrigilor lui, la București și la Iași, și vremea rea și vremea bună, se îmbogățiau mai mult decât Domnii, ambițioși și nuli, pe cari-i comanditau, fără a împărtăși cu ei grijile și pericolele. Fiii lui Grigore Ghica al II-lea, ai lui Mihai Racoviță vegetară în aceste condiții umilitoare.

Mai târziu, fură siliți a face curte și consulului rus și consulului austriac, stabilit în 1782, în persoana negustorului ragusan Raicevich, autorul unei foarte bune descrieri a Principatelor ; cât despre consulul Franciei, el era un simplu agent, fără misiune comercială bine hotărâtă, iar al Prusiei fu întâiu un profesor de limbi, înarmat cu un berat diplomatic și fără nicio însemnă-

www.dacoromanica.ro

tate. Aceşti represintanţi ai Puterilor creştine nu scăpau niciun prilej să-şi arăte pretenţiile şi să-şi exercite înrâurirea. Cutare din aceşti Voevozi fanarioţi, ca Alexandru Ioan Mavrocordat, care trebuia să deie, prin fuga sa în Rusia, unul din motivele războiului de la 1788, înfăţişau chiar, mai mult decât suzeranitatea Porţii, acel protectorat rusesc cotropitor, care întrebuinţa pe Greci ca să revoluţioneze Orientul şi să pregătească sfârşitul Imperiului turcesc.

Situaţia boierilor şi a poporului. — Aceste făpturi ale Constantinopolului nu îmbiau de loc pe boierii băştinaşi; aceştia, din parte-li, cu toate că nici ei nu-i iubiau mai unul, încercară foarte rar să intrigheze contra persoanelor care se bucurau de favoarea otomană şi niciodată nu se revoltară împotriva lor, lăsând grija răzmeriţelor poporului de jos, pe care l-ar fi iritat favoarea cutărui agent grec din serviciul Curţii. Vasalii domneşti împrumutaseră chiar de la stăpânii lor o concepţie de Stat în care intrau în socoteală numai cei săraci, masele de birnici, credincioasa „raia", totdeauna supusă, a Impăratului păgân, pe când trebuiau să useze de cea din urmă severitate faţă de boieri, marii stăpânitori de pământ, căpeteniile ascultate de şerbii lor, cari, de altfel, fiind scutiţi de plata dăjdiilor, nu se preocupau să îmbogăţească Visteria domnească. Şi Nicolae Mavrocordat adoptă faţă de boieri o purtare fără exemplu: îi închise pentru cea mai mică bănuială; făcându-se că vede în Mitropolit un fel de muftiu, îndatorat a pronunţa sentinţe politice împotriva persoanelor neplăcute cârmuirii, el îi ceru o condamnare la moarte a acestor trădători; ceva mai târziu, în Ţara-Românească, puse să se taie capetele unor înalţi demnitari, supt învinuirea că ar fi avut legături cu Nemţii. Dacă urmaşii fanarioţi ai lui Nicolae avură o purtare mai îngăduitoare, dacă ei se feriră să între

www.dacoromanica.ro

făţiş în vrajbă cu aristocraţia băştinaşă, dacă se încuscriră chiar, din interes, cu familiile mari ale ţerii, ei nu văzură niciodată în aceşti boieri decât nişte rivali, gata a se folosi de cel d'intâiu prilej pentru a relua în profitul lor ceia ce li usurpase străinul.

În mijlocul conflictelor internaţionale, aceşti boieri avură, de fapt, o purtare care li arată limpede intenţia de a întrona un nou regim de autonomie supt un protectorat creştin, în care ei ar fi jucat rolul de stăpâni. Dacă Şerban Cantacuzino negociase cu Împăratul în propriul său nume şi pentru a asigura viitorul dinastiei sale, păstrând boierimii, pe care n'o întrebase, singurele ei drepturi tradiţionale; dacă, faţă de Ruşi, Dimitrie Cantemir făcuse la fel, cu toată energica opunere a unora dintre boieri, când Münnich sosi în 1739 la Iaşi, „liberatorii" nu mai găsiră în faţa lor pe Domnul însuşi, căci Grigore Ghica al II-lea, rămas credincios Sultanului, plecase, ci numai boierimea, cu clerul înalt, cari represintau ţara. Primind să sufere sarcinile grele puse de general asupra ţerii, ei cerură în schimb ca Voevodul, dacă nu se întoarce în Capitala lui, să fie declarat căzut, iar toată porodiţa grecească, afară de negustori, să fie alungată pentru totdeauna din ţară; administraţia viitoare a principatului, conducerea armatelor moldovene care ar fi avut să se înfiinţeze erau păstrate clasei dominante româneşti.

Când trupele Ecaterinei a II-a pătrunseseră întâiaşi dată în Capitala Moldovei, pentru a ocupa apoi, printr'o lovitură neaşteptată, Bucureştii, ele aduceau, nu steagul unei cuceriri politice, ci acela al unei învieri creştine, ortodoxă, slavă şi grecească, prin Rusia. De la început, se adresaseră boierilor, şi Cantacuzinii munteni, Pârvu şi Mihai, făcuseră tot ce putuseră spre a pregăti intervenţia rusească. Nu se vorbia decât de „credinţa creştină" şi de „jugul mahometanilor", ideie care însufleţia

www.dacoromanica.ro

în adevăr pe soldaţii invasiei, ca şi pe căpeteniile lor. Şi de data aceasta, Ruşii nu fură primiţi de autoritatea domnească; Grigore Ghica al III-lea, acel care, mai târziu, avea să fie victima răsbunării turceşti, se lăsă prins de avangarda creştinilor şi dus la Petersburg pentru a se întoarce de acolo ca un client al Împărătesei. Cât despre aristocraţia băştinaşă şi căpeteniile religioase ale ţerii, se cunosc sentimentele lor dintr'o lungă serie de memorii pe care deputaţii lor merseră să le presinte Ecaterinei a II-a întâiu, apoi diplomaţilor strânşi, la 1771, în congresul de la Focşani şi lui Rumienţof, comandantul suprem al armatelor imperiale. Ei voiau mai întâiu alipirea ţerii lor la provinciile Rusiei, dar cu condiţia, arătată atât de Moldoveni, cât şi de Munteni, ca afacerile să fie încredinţate unui comitet „aristocratic", de doisprezece boieri, ca toţi funcţionarii şi ofiţerii să fie aleşi pentru un răstimp scurt şi luaţi din acea clasă şi prin ea însăşi, numai drepturile suverane trebuind să fie exercitate de generalul rus, aşezat în Capitala ţerii [1].

Se şi vorbia de intenţia tinerilor acestei aristocraţii româneşti de a călători în străinătate spre a se instrui; se doria întemeierea în ţară chiar, alături de acele şcoli care, adesea reformate, rămaseră în cele două Principate singurul centru însemnat de cultură elenică, a unor „Academii de ştiinţe, arte şi litere". Se simte influenţa dascălilor străini, veniţi fie din Germania, ca Dosoftei Obradovici, creatorul literaturii sârbeşti moderne, fie, mai ales, din Franţa, pentru a preda limba care domina pe atunci Europa întreagă şi deschidea cea mai largă cale spre filosofia politică modernă. Domnii fanarioţi, cari erau siliţi să se servească de

[1] Vezi Iorga, *Histoire des relations russo-roumaines*, Iaşi, 1917, p. 163 şi urm.

www.dacoromanica.ro

limba francesă în relaţiile lor internaţionale, întrebuinţau secretari francesi, ca Linchoult şi ca Mille, sau italieni, ca Nagni, cari, odată cu îndeplinirea îndatoririlor lor oficiale, contribuiau la introducerea în societate a spiritului occidental. Cărţile francese şi începură a fi cetite cu lăcomie de cărturarii acestei lumi, care, supt o înfăţişare cu totul orientală, cu totul constantinopolitană, şi mai ales turcească, păstra totuşi o vădită aplicare pentru ideile Occidentului.

Lecturile lor erau puţin variate: romane de aventuri şi tratate asupra tainelor francmasoneriei, cărţi de ştiinţă exactă alături de fantasiile pastorale ale lui Florian şi de poesiile lui Racine lângă ale lui Voltaire — acest din urmă pastişat din greceşte — şi mai ales jurnale în limba francesă, venite din Olanda ca şi de la Paris. Episcopul de Râmnic, Chesarie, unul dintre principalii represintanţi ai culturii religioase din acea vreme, cerea pentru întrebuinţarea sa personală *Enciclopedia,* deposit al tuturor eresiilor periculoase unui suflet ortodox; puţin mai târziu, episcopul moldovean de Hotin, Amfilohie, care cunoscuse Italia şi vorbia italieneşte, şi probabil şi franţuzeşte, dădea cea d'intâiu Aritmetică şi cea d'intâiu Geografie publicate în româneşte, şi tot el poate a fost traducătorul Călătoriilor abatelui de la Porte, care fuseseră mai întâiu publicate în ruseşte. Tipografia metropolitană din Iaşi publică o versiune românească a romanului frances *Critile et Andronius.* Cea d'intâiu „Istorie a Moldovei şi a Munteniei" de Carra, viitorul convenţional, care nu era atunci decât fostul dascăl, foarte nemulţămit, al copiilor lui Grigore Ghica al III-lea, apăru, conţinând mai mult critici nedrepte decât o informaţie exactă şi sinceră, la Neufchâtel, în 1782, aproape odată cu opusculul lui Raicevich, *Osservazioni.* Se şi găsia, la Iaşi şi la Bucureşti, o întreagă lume de cetitori harnici ai produselor occidentale aduse

www.dacoromanica.ro

de posta Austriei, şi pe care le împrăştiau agenţii acestei Puteri. Academia moldoveană fusese reformată în acest sens modern, şi acolo se dădeau lecţii de latinească şi chiar de franceză. Satire vehemente se ridicau spre a critică viţiile clasei dominante şi pentru a cere „virtuţi" ca acelea pe care le practică şi le predică Robespierre deţinătorilor unei puteri „tiranice". Grecii Principatelor aveau să furnizeze, nu numai martori ai Revoluţiei francese, ca acel Constantin Stamati care nădăjduia să poată fi consulul Franciei la Bucureşti [1], dar şi crainici ai mişcării revoluţionare a Greciei înviate, căci Rhigas, autorul „Marsiliesei" elenice, debutase în anticamera cutărui boier, al cărui secretar era fericit că devenise. Aveau să se audă în cafenelele capitalelor româneşti accentele îndrăzneţe ale *Carmagnolei*.

Atunci Ruşii şi Austriecii năvăliră din nou în Principate, unde dădură peste un întreg partid de boieri cari erau obişnuiţi a vorbi de originile romane, de libertatea trebuitoare desvoltării popoarelor, de „Statul creştin mare şi puternic" care ar fi trebuit creat pe Dunăre în chiar interesul Europei. Era vorba acum de o „naţiune română", care cerea respectul drepturilor ei firesti, şi nu numai privilegiile de clasă pe care trecutul istoric i le lăsase moştenire. Se voià restituirea liniei Dunării, ocupată de cetăţile turceşti, plata numai a unui tribut de 300 de pungi a câte 500 de piaştri, prin mijlocirea ambasadorilor creştini la Constantinopol, libertatea comerţului pentru produsele unei ţeri care năzuia să-şi schimbe creşterea vitelor, ca principal izvor de venituri, pentru agricultură, pe un pământ nou, de o bogăţie fără samăn. Se dorise şi odinioară, în 1770, protecţia comună a Rusiei, a Austriei şi a Prusiei; acum se opriau.

[1] Trebuie să pomenim ca martor al Revoluţiei şi pe un Român din Banatul imperial, pe Pavel Iorgovici, autorul unui curios studiu de gramatică.

www.dacoromanica.ro

numai la protecţia celor două Puteri imperiale care luaseră parte la noul războiu. Dar trebuia şi ca un Domn ales după datină, restabilită de curând prin alegerea lui Alexandru, fiul lui Scarlat Ghica, să dispuie de o armată naţională, a cării misiune ar fi fost de a apăra neutralitatea românească [1].

În timpul războiului de la 1806 la 1812, Constantin Ipsilanti, care, de sigur, nu era lipsit de iniţiativă, după ce fusese restatornicit pe tronul său din Bucureşti de către Ruşi, cari-i încredinţară, pentru câteva luni, chiar administrarea amânduror Principatelor, creă o armată naţională, în care erau şi Sârbi, Arnăuţi, Ardeleni; el visa să fie rege al Dăciei şi chiar al Serbiei, răzvrătită contra Turcilor. Soţia sa era Văcărească, rudă apropiată cu poetul Ienăchiţă, şi se poate vedea în intenţiile lui înrâurirea proiectelor făurite de boierii băştinaşi în 1791.

Decadenţa civilisaţiei naţionale în Principate în veacul al XVIII-lea. — Cu toate aceste dovezi strălucite ale unei conştiinţe naţionale noi, nici Domnul, nic boierîi nu puteau să continuie şi să desvolte civilisaţia românească, pe atunci în plină decadenţă în cele două principate. Cel d'intăiu, totdeauna în lipsă de bani şi veşnic ameninţat de intrigi, nu avea nici mijloacele şi nici răgazul trebuitor pentru a ridica mănăstiri sau palate într'un stil nou, în care ar fi întrat elemente împrumutate de la curentele de artă din Apus; n'au fost decât numai două fundaţii domneşti de oarecare însemnătate: Pantelimonul, aproape de Bucureşti, şi Frumoasa, la poalele dealului Cetăţuii de lângă Iaşi, amândouă datorite pietăţii mărinimoase a lui Grigore Ghica al II-lea. Dacă Nicolae Mavrocordat încredinţă misiunea

[1] *Convorbiri Literare*, an. 1901, p. 1126 şi urm

www.dacoromanica.ro

de a scrie cronica Domniei sale lui Nicolae Costin, fiul lui Miron, apoi uricariului Axinte, dacă puse să se redacteze o cronică munteană corespunzătoare de Vornicul Radu Popescu, autor de memorii personale, dacă porunci să se adune într'un corp de povestiri întreagă tradiția istorică a acestor țeri, a căror limbă o învățase ca să cunoască mai bine trecutul lor — așa cum mărturisește el însuși —, acest Domn, care scria tratate de morală în limba greacă, nu putu să deie o impulsie durabilă acestui gen, care era să se piardă curând în aridităteа mereu în creștere a unei vieți publice nule, ale cării elanuri periseră. Nicolae Costin, care încercase și el să dea o largă expunere a vremilor trecute ale rasei sale, nu era decât un pedant greoiu și neînstare a face o lucrare originală, cu cunoștințile ce-i fuseseră date de Iesuiții poloni de la Iași. Cât despre urmașii lui, membri ai clasei boierești, nu s'ar recunoaște în slaba lor expunere istorică acel spirit de progres politic pe care l-am constatat mai sus.

Cronica agonisa, și niciun alt gen de literatură națională nu venia s'o înlocuiască. A fost atunci o năpădire de traduceri, tipărite în imprimeriile episcopale și mitropolitane; ele prosperau, dar nu priviau decât teologia și erau destinate mai ales cetirii călugărilor și chiar membrilor clerului mirean, încă foarte puțin cultivat. O întreagă școală de traducători se formă în marea mănăstire a Neamțului, supt înrâurirea unui străin, unui Rus, întors de la Muntele Athos, Paisie. Dar nu găsim decât rar, în câteva precuvântări greoaie, confuse și naive, exprimarea ideilor care aveau să premenească societatea românească. Un nobil, care cunoștea, nu numai limbile orientale, dar și francesa și italiana, de unde împrumuta neologismele apusene pe care le pune laolaltă cu neologismele turcești, acel Ienăchiță Văcărescu, autor al unei „Istorii a Împăraților otomani", imitată

www.dacoromanica.ro

din Răsărit, își puse în gând să scrie o gramatică a limbii românești și a dat versuri, mai puțin pentru a face operă poetică, decât pentru a arăta aplicarea regulelor prosodiei. Dar, pentru a da viață sufletului românesc, ar fi trebuit scrieri animate de o inspirație nouă.

Nici nu era de gândit la o literatură burghesă, clasa de mijloc fiind alcătuită în mare parte din străini, mai ales nou-sosiți, Greci, Sârbi, Bulgari, trimeși de Orient. Acești meșteșugari, acești negustori îmbogățiți și-au înscris numele numai pe frontispiciile câtorva biserici clădite de ei. Totuși, câțiva mici boieri ieșiți din acest mediu cântau în versuri prosaice epopeia, mai mult burlescă, a „marelui cuceritor" Mavrogheni sau deplângeau, ca Anonimul care semnează Zilot Românul, nenorocirile vremii.

Cât despre țerani, abia li se dăduse înapoi acea libertate pe care li-o refusau unii din stăpânii lor, confundându-i cu turmele Țiganilor robi. În 1746, se făgădui, în Țara-Românească, libertatea șerbilor fugari cari s'ar fi întors la vatră; nu mai datorau de aici încolo decât dijma și șase zile de lucru pe an. Curând, un act solemn, smuls boierilor de același Constantin Mavrocordat, recunoaștea că acești țerani fuseseră „robiți de un rău obiceiu"; plătind zece piaștri ei puteau să se răscumpere. În sfârșit, o a treia măsură luată de tânărul Mavrocordat în Moldova, hotăra că pământul aparținea de fapt țeranilor cari l-au moștenit, recunoscând tot odată că oprirea de a părăsi brazda făcea parte din dreptul usual. Se opri de aici înainte întrebuințarea, pentru a-i numi, a unui alt termin decât acela de: săteni; anumite regulamente statorniciră la douăzeci și patru și chiar la douăsprezece zile pe an câtimea lucrului datorit de acești săteni, siliți la dijmă, de care erau scutite, de altfel, grădinile de legume și livezile de pomi

www.dacoromanica.ro

roditori, sădite de dânșii. Trebuie să adăugim că aceasta era o măsură fiscală, menită să smulgă boierului pe țeranul lui, ca să-l lege din nou direct de Stat.

Poesia populară cânta, e drept, eroismul haiducului, al țeranului răzvrătit împotriva boierului ca și împotriva fiscului, care făcea operă „democratică" în pădure contra asupritorilor săi, dar, pentru ca această clasă să fi putut săvârși o puternică muncă de civilisație, ar fi trebuit ca din sânul ei chiar să fi putut ieși o „burghesie rurală", o clasă de căpetenii sufletești. Însă această nouă desvoltare nu avea să se înfăptuiască decât după un veac, și mai întâiu în Ardeal.

Românii din Ardeal și Casa de Austria. — Începând cu sfârșitul veacului al XVII-lea, Românii din acest ținut, asupra căruia apăsa greu și tiranic, nu numai politică și socială, dar și cea religioasă și confesională, a prinților maghiari și a aristocrației lor calvine, văzură venind Austriecii, cari se presintau ca întemeietorii unei noi ordini de lucruri. Cel din urmă principe care domnise în adevăr, Mihail Apaffy, pe care Turcii îl scoseseră dintr'un colț obscur al Secuimii pentru a-i încredința această provincie vasală, încheiase o convenție cu ducele de Lorena, comandantul trupelor germane, prin care, de fapt, el părăsise puterea. Chiar înainte ca tratatul din Carlovăț să fi recunoscut posesiunea Casei de Austria în Ardeal, se începu a se da noi base acestei dominații creștine care venia să înlocuiască tradițiile ungare ale evului mediu și exploatarea otomană.

Maghiarii însă nu primiau firește cu bunăvoință această dominație germană și catolică, care amenința supremația nației și clasei lor. Sașii ei înșiși erau rău dispuși, căci se temeau pentru acele libertăți pe care principii autonomi le respectaseră până atunci; între altele ei detestau soldatesca brutală a năvălitorilor

www.dacoromanica.ro

şi se temeau de sarcinile fiscale mai mari decât cele din trecut. Al treilea element care constituia populaţia privilegiată a ţerii, Secuii, erau în decădere, fiind ajunşi aproape şerbi ai unui mic număr de familii nobile care se aşezaseră în mijlocul satelor odinioară libere. Pentru ca tot odată să se sprijine autoritatea Imperiului şi să se introducă sistemul complicat al biurocraţiei austriece şi Biserica catolică, adusă de Iesuiţi în bagajul lor, era nevoie de susţinerea majorităţii până acum neglijată şi despreţuită a populaţiei ardelene: Romînii.

Deocamdată se proclamă „unirea Bisericii valahe", care era singura întrupare legală a vieţii naţionale, cu Scaunul roman; se făgădui preoţilor cari ar voi să primească dogmele apusene şi să sacrifice cele patru puncte de deosebire a-i asimila ca situaţie materială cu clerul catolic; pe urmă se adresară episcopului însuşi. El atârnase până atunci, ca toţi înaintaşii săi, de Mitropolia din Târgovişte şi de Domnul muntean, cum fusese silit a o recunoaşte însuşi Apaffy, în cursul greutăţilor provocate de arestarea episcopului Sava; de dincolo de munţi îi venia, nu numai consacrarea, dar şi îndrumările împotriva calvinismului cotropitor, precum şi veniturile, căci Mitropolia românească din Ardeal poseda din mila Voevozilor domenii în principatul vecin, cum şi odăjdiile şi podoabele bisericeşti, cerute, de altfel, de la o vreme, şi din Moscova, şi tipografii muntene. Acel care avea atunci cârja era un om timid şi supus, Teofil; încă din Martie 1697, adunând câţiva protopopi după moda calvină, cari administrau, ca adevăraţi corepiscopi, districtele eparhiei sale, îi făcu să primească uşor a se converti la catolicism, cu condiţia de a se menţinea ritualul care se lega de toate tradiţiile trecutului, bătrânele icoane, liturghia arhaică, vechiul stil românesc al Scripturilor, serbările ţinute de străbuni. În acelaşi timp, şi mai ales, se voià egalitatea cu celelalte naţiuni: ca

www.dacoromanica.ro

uniții să nu mai fie priviți ca toleraţi, ca ei să fie primiți și înaintați în toate felurile de slujbe, ca feciorii lor să fie admiși fără deosebire în școlile latine ale Catolicilor și în fundațiile școlare [1].

Această hotărâre fu întărită într'un nou Sinod convocat de urmașul lui Teofil, Atanasie, care se dusese, după obiceiu, să fie uns de Mitropolitul muntean. Preocupat numai de a se menținea împotriva atacurilor Iesuiților, el era dispus la toate concesiile, chiar la aceia de a rupe legăturile, atâta de mănoase pentru veniturile sale, cu Scaunul de la Târgoviște. Se produse curând o împotrivire, în regiunile unde calvinismul se înrădăcinase și în Ardealul-de-jos, care avea de centru Brașovul, cu mahalaua românească a Șcheilor și unde înrâurirea bogatului și puternicului Brâncoveanu era cea mai tare. Autoritatea militară și persecuția religioasă se întovărășiră pentru a sfărâma sforțările recalcitranților; unul din capii lor, Ion Țircă, care se refugiè mai târziu în Moldova, deveni superintendentul calvin pentru Românii pretendentului Francisc Rákóczy.

Dar un drum la Viena fu impus bietului tânăr Mitropolit, care nu înțelegea de loc răspunderea istorică a momentului; bățoșenia lui naivă, supt înrâurirea iesuită, fu răpede muiată; el recunoscu pe episcopul catolic ca pe superiorul său, admise controlul și supravegherea unui „teolog" din oastea lui Isus, care, cu simplul titlu de acolit, avea să fie, de fapt, căpetenie și stăpân; admițând că prima ungere, făcută de schismatici, nu e valabilă, el declară că renunță de aici încolo la orice legături cu „Valahul" și cu Mitropolitul lui. Pentru a-l răsplăti, Curtea îl făcu consilier imperial, îi dărui un frumos lanț de aur purtând

[1] Vezi Iorga, *Istoria Românilor din Transilvania și Ungaria*, II, cap. I.

www.dacoromanica.ro

portretul Împăratului şi-l înscăună cu o solemnitate extraordinară în acea reşedinţă de la Bălgrad, de unde urmaşul său avea să fie curând alungat pentru a nu umbri pe represintantul Bisericii catolice române (1701).

După dorinţa protopopilor, aceiaşi Curte trebuise totuşi să făgăduiască, în momentul când întăria pe Atanasie, că va recunoaşte pe orice Român unit cu confesiunea Împăratului ca membru cu titlu egal al comunităţii politice ardelene, ca „fiu al patriei". Dar, pe când concesiunile făcute de Români erau trâmbiţate cu zgomot mare, pentru a întări astfel situaţia Imperialilor în ţară, această recunoaştere a fost ţinută în cea mai mare taină, pentru ca pe urmă, „descoperită" de Românii înşişi, să fie înscrisă, supt cel de-al doilea urmaş al lui Atanasie, pe steagul luptelor pentru drept.

Din partea lor, funcţionarii lucrau să distrugă tot trecutul naţiunii. Se rupseră violent orice legături cu Brâncoveanu, al cărui Mitropolit şi tutorul lui, Patriarhul de Ierusalim, aruncaseră anatema împotriva apostatului şi transfugului; i se trimese răspuns, cu brutalitate, să nu se mai amestece în afacerile unei ţeri care avea alt suveran. „Pentru ce acest prinţ, care este un om cum se cade", i se răspundea ambasadorului engles care se întorcea de la Constantinopol, „se ocupă de hotărâriie pe care le ia Împăratul în propria lui ţară în ce priveşte chestiile religioase, pe când Imperiul n'a cerut niciodată Domnului cum să lucreze în afacerile de acelaşi fel în propriul său principat?"

La moartea lui Atanasie, vicariatul Bisericii româneşti fu încredinţat Iesuiţilor străini: a fost vorba chiar să se aleagă printre acei consilieri, unguri şi germani, urmaşul episcopului defunct. Sfârşiră prin a alege un Român, care făcuse studii strălucite la Roma, Ioan Giurgiu de Patac, dar el nu mai fu un „Mitropolit", fie chiar şi numai pentru ai săi, nici chiar un episcop de Bălgrad,

www.dacoromanica.ro

unde avea să se ridice, pe ruinele bisericii lui Mihai Viteazul, cetatea imperială Karlsburg : printr'o bulă de fundaţiune nouă, Papa, care se prefăcea a nu cunoaşte de loc tot trecutul, creă, în 1721, un episcopat unit la Făgăraş.

Când succesiunea acestui nou Scaun fu deschisă, alegătorii se opriră, după o lungă vacanţă, asupra persoanei unui simplu şcolar, care, totuşi, depăşise de mult vrâsta studiilor, Ioan Inocenţiu Micu, în curând „baron Klein", prin graţia Împăratului. Credeau că găsesc în el o unealtă supusă ca să dispună de „Valahii" domesticiţi prin actul Unirii şi despoiaţi totuşi de o răsplată atât de solemn făgăduită; dar n'a fost aşa. Acest nou cap al Bisericii româneşti avea să fie, nu numai prin tot ce-i inspira firea pornită şi îndărătnică, represintantul acestor ţerani din Ardeal, cari, ca şi fraţii lor din Principate, nu uitau, în mijlocul celor mai grele încercări şi umilinţii celei mai adânci dreptul lor omenesc şi naţional.

Dacă aristocraţia românească nu putuse păstra nimic din legăturile ei cu neamul care o produsese; dacă, de şi aducând unele servicii causei comune, cei câţiva funcţionari de acelaşi sânge n'aveau decât o acţiune fatal restrânsă; dacă apoi clerul mirean nu se deosebia nici prin luminile sale, nici prin moralitatea necesară pentru a îndruma o mişcare de o asemenea însemnătate; dacă, în sfârşit, mănăstirile româneşti vechi, centre ale civilisaţiei tradiţionale, fuseseră cu violenţă desafectate şi evacuate, întreaga resistenţă se strânse în clasa rurală, numeroasă şi vitează. Cu atât mai mult ea trebuia să între în luptă pentru libertatea ei, cu cât, în loc de a-i îmbunătăţi starea, „naţiunile" constituţionale făceau tot ce li stătea în putinţă, înţelese de cele mai adese ori cu grupa de nobili maghiari cari alcătuiau „guvernul" Ardealului, ca să i-o înrăutăţească. Oraşele săseşti şi vedeau în sta-

www.dacoromanica.ro

tornicirea unui guvern german prilejul unic pentru a transforma în şerbi, ca în provinciile ereditare austriece, aceste mase populare asupra cărora ele aveau numai drepturi arătate lămurit în vechile privilegii. În libertatea Sârbilor, stabiliţi pe graniţa meridională a regatului Ungariei, cu căpeteniile lor religioase şi naţionale — arhiepiscopul-patriarh în frunte —, cu ofiţerii armatei lor curat naţionale, Românii aveau coreligionari a căror situaţie era nesfârşit superioară; era de ajuns deci a se întoarce la vechea credinţă, a primi pe episcopii ortodocşi sârbi şi poate a întra în rândnrile armatei imperiale, aşa cum făcură mai târziu, către 1760, *grănicerii* din Bistriţa, din Năsăud şi din Caransebeş, pentru a participa la aceleaşi privilegii, care confundau religia şi felul serviciilor făcute Statului cu însăşi naţionalitatea. Chiar în clipa când Micu îşi începea activitatea, episcopi sârbi străbăteau călări regiunile din Apusul Ardealului, împărţind în mijlocul soldaţilor binecuvântările lor; la Braşov, era preferat cutare cleric sârb, în căutare de ajutoare şi de danii, înseşi persoanei pastorului oficial al „legii româneşti".

Cea d'intâiu declaraţie a lui Ioan Inocenţiu, făcută în 1735, arată lămurit felul în care el înţelegea să servească un popor al cărui cap unic se considera după vechea tradiţie. „Noi sântem" — zicea el — „stăpânii ereditari în această ţară a regilor, din vremea lui Traian, cu mult înainte ca naţiunea săsească să fi întrat în Ardeal, şi avem aici până astăzi întregi domenii şi sate care sânt numai ale noastre. Am fost zdrobiţi supt sarcini de tot felul şi supt milenare miserii din partea acelora cari au fost mai puternici ca noi". Trebuia deci să se satisfacă, nu numai făgăduiala dată formal de Leopold I-iu, dar şi cerinţile proporţiei numerice, ale valorii unei rase de buni muncitori, de viteji ostaşi, cum şi dreptul istoric, recunoscând Românilor calitatea de naţie constituţională.

www.dacoromanica.ro

Micu înoi, fără încetare, vreme de zece ani, reclamaţiile sale. La Viena, în clipa unui greu războiu împotriva lui Frederic al II-lea, era temerea de a nu nemulţămi pe Maghiari, a căror trufie atavică, organisaţie puternică şi pretenţii îndrăzneţe constituiau un pericol permanent pentru dominaţia imperială în Ardeal. Petiţiile episcopului român fură deci trimise guvernului provinciei; în Dietă ele fură primite cu porniri de indignare şi cu huiduieli. „Sântem trataţi mai rău ca Evreii", striga prelatul jignit; „aceasta este deci tot ce se poate face pentru o naţie de 500.000 de suflete şi care a dat totdeauna dovezi de credinţa ei absolută?".

El avuse ţerani la sinoadele sale de preoţi şi, întărit de zgomotoasele lor aprobări, porni din nou spre Viena. Amenințat că va fi arestat, plecă, în cele din urmă, pe furiş spre Roma, şi plecarea lui dădu semnalul mişcării ţerăneşti contra „legii nouă" şi a represintanţilor ei, laici şi eclesiaştici. „Episcopul nostru, episcopul nostru", de acest strigăt răsunau satele.

Urmaşul lui, Petru Pavel Aaron, un ascet, pe care Micu îl anatemisase când îndeplinia funţiile de vicariu, n'a fost deci recunoscut decât de un număr foarte restrâns de credincioşi. Ceilalţi aclamau pe agitatorii sârbi şi, negăsind sprijin la Fanarioţii din cele două principate, se adresau, şi nu fără resultat, la Rusia. Curând izbucni o adevărată revoltă, a cării căpetenie a fost un simplu călugăr, Sofronie din Cioara, adevărat „rege" român al Apusului ardelean. Curtea fu silită să cedeze; ea găsi mijlocul de a îndepărta greutăţile acordând partisanilor acestui apostol al violenţei un episcop sârb, care era în stăpânirea Scaunului de la Buda (1762). Doi alţi prelaţi aveau să-i urmeze până la interegnul de douăzeci de ani care precedă alegerea, în 1810, a unui Român, Vasile Moga.

Dar poporul nu voi nici pe acest Sârb, şi calităţile

www.dacoromanica.ro

superioare ale căpeteniilor rasei lor cari erau episcopii de Făgăraș, mutați într'un sat oarecare, la Blaj, nu-i câștigară nici ele inima. Clasa țerănească, preocupată în același timp de problema socială, era în plină fierbere, mai ales în regiunile muntoase care fuseseră marture ale tuturor gesturilor de energie ale neamului, de la vechile lupte ale lui Decebal și până la răzmerița rurală a călugărului Sofronie. Șerbii domeniului imperial al minelor de aur se ridicară împotriva exercițiului abusiv al drepturilor feudale, supt conducerea lui Nicolae Ursu Horea, care pretindea că are o misiune tainică de la Iosif al II-lea, și a tovarășilor săi, Cloșca și Crișan. Prădând castelele și masacrând pe nobili, ca insurgenții Franciei pe la 1360, ei ajunseră până să ceară ca țara să rămâie numai în mânile adevăraților ei fii și apărători. Miliția imperială nu interveni decât foarte târziu spre a pune capăt anarhiei. Trădați de compatrioții lor, capii mișcării fură prinși în adăpostul lor; unul dintre ei se sinucise în închisoare, ceilalți doi, dintre cari Horea, suferiră tortura îngrozitoare a roții, în același loc unde, cu trei sute de ani înainte, un Domn al rasei lor întra ca învingător, după ce pusese pe goană pe apărătorii maghiari și sași ai Ardealului (1784-1785).

Dar sforțările Românilor din această provincie pentru a ajunge la o viață națională luaseră o altă cale, care era, neîndoielnic, mai bună. Nu mai era vorba de asigurarea unui sprijin în administrația austriacă, de a învinge încăpățînarea dușmanilor seculari, de a terorisa pe represintanții unui trecut care nu voià încă să capituleze în fața noii necesități a lucrurilor. Iarăși nu era vorba nici de a pune ca țintă a luptei, care trebuia să fie pe atât de lungă prin ostenelile și suferințile ei pe cât de rodnică în ultimele ei resultate, de recunoaș-

www.dacoromanica.ro

terea Românilor ca națiune constituțională în provincia pe care o împărțiau cu Maghiarii, cu Sașii și cu Secuii. Se înțelese, în cele din urmă, că trebuie să se dea, înainte de toate, unui popor hotărât să scuture în sfârșit așa de vechi și puternice lanțuri această armă de neînvins: conștiința mândră și agresivă a dreptului și tradițiilor lui.

Episcopul martir vorbise acum de originea romană, de strămbunul Traian, de nobleța rasei și de stăruința neîntreruptă pe pământul moștenirii ei. Inspirațiile îi veniseră din studiile clasice pe care le făcuse în colegiile Iesuiților; dar cronicile moldovene și muntene, care dădeau un înțeles actual acestor noțiuni scolastice și literare, își găsiseră drumul până și la chiliile tinerilor călugări cari se formau în școlile întemeiate de Micu și, mai ales, de urmașul său Aaron. Când învățăceii acestor seminarii și colegii putură să caute la Viena și chiar la Roma izvorul cunoștinților lor, ei nu făcură decât să se întărească într'o credință care avea să fie, de-a lungul tuturor miseriilor, însăși esența vieții lor. În această Romă, unde marele prelat murise desnădăjduit, învățăceii lui de la așezămintele din Blaj reluaseră opera părăsită de mânile lui slăbite. Era una din acele transmiteri tainice pe care dreptatea le găsește totdeauna pentru a-și salvà causa.

Aproape în același moment, o rudă a lui Micu, tânărul Stoe, în călugărie Samuil, apoi Gheorghe Șincai din Șinca, fiul unuia din acei boieri de Făgăraș cari nu păstrau în sărăcia și părăsirea lor decât gloria zădarnică a vechilor titluri, și în sfârșit un al treilea vlăstar al acestei clase rurale, Petru Maior, se formară în stabilimentele eclesiastice ale Statelor austriace și ale cetății pontificale; ei nu trebuiau să găsească numai o disciplină monastică: spiritul lor independent de țerani luptători voi să-și însușească mijloacele de a continuà

www.dacoromanica.ro

o luptă ale cării căpetenii, așa tineri și singurateci cum erau, ei simțiau că sânt chemați să fie. În 1783-1784, acești clerici învățați se întorseseră acasă; ei părăsiră călugăria și trăiră din întrebuințări secundare: preoți sau protopopi, directori școlari în noile stabilimente de cultură germană fundate de Iosif al II-lea, corectori la tipografia cu caractere chirilice a Universității din Buda, ei rămaseră tustrei până la capăt cavalerii rătăcitori ai idealului lor național.

Acești corifei ai școlii ardelene consacrară apărării rasei lor gramatici în litere latine, dicționare etimologice, cronici care sânt, ca acelea ale lui Micu și mai ales ca marea culegere de izvoare redactată în latinește și în românește de Șincai, pleduarii pentru nobila origine, pentru gloria războinică și dreptul neatacabil al Românilor, fără nici-o deosebire de provincie. Unele din aceste lucrări, ca a lui Maior asupra *Începutului Românilor în Dachia*, putură să fie răspândite prin tipărire; celelalte circulară în manuscript. Dar, dacă vrem să măsurăm întinderea și măreția influenței lor, trebuie să ne gândim la întregul învățământ școlar care a fost dominat de aceleași idei în școlile din Blaj; aceste școli, în plină desvoltare, creară însuși spiritul noilor generații, în clipa când Marea Revoluție deschidea tuturor popoarelor perspective neașteptate.

Pe vremea acestei mari zguduiri europene, care atinse și pe Maghiari, seduși de ideia de a reface într'o formă republicană vechiul lor Stat național, printre Români a fost o mișcare de același fel. În clasa cultă nu lipsiau „filosofii", câștigați de spiritul nou: trebuie să cuprindem între ei nu numai pe profesorii și scriitorii mireni, ca medicul Molnar, faimos oculist, și ca acel Budai-Deleanu care a fost mai târziu, pe urmele lui Voltaire, autorul unui poem eroi-comic închinat isprăvilor imaginare ale Țiganilor supt Domnia de sângeroasă amin-

www.dacoromanica.ro

tire a lui Vlad Țepeș, dar și pe toți acei membri ai clerului unit cari luau parte la mișcarea literară și școlară și ale cărui căpetenii aruncaseră așa de răpede haina monacală. Tinerii cari, cu ajutoarele Bisericii și supt protecția Coroanei, își făceau, în timpul războaielor Republicii și ale Imperiului, studiile la Universitățile din Apus, fură și ei impregnați de dânsa; între alții, acel Gheorghe Lazăr, fiul unui șerb din Țara Oltului, care, după ce urmase cursurile de filosofie și matematici la Viena, neglijând, de și fusese menit a ajunge episcop, specialitatea teologică, avea să fie la București marele învietor care dădu un avânt modern conștiinții românești.

Fusese vorba de întemeierea unui ziar, și se creă măcar, la Buda, o bibliotecă de calendare și de broșuri, în care fiece pagină închidea o amintire a trecutului roman și o indicație către libertatea viitoare. Apoi, în momentul chiar când începea lungul conflict între Revoluție și Puterile monarhice ale vechiului regim, un funcționar austriac, pătruns de idei filosofice, Iosif Meheș (Mehessy), redactă pentru cei doi episcopi ai nației românești, Sârbul ortodox, care nu îndrăzni să-și refuse semnătura, și sumptuosul șef al Bisericii unite, Ioan Bob, o petiție de drepturi în numele nației românești —, nu al „nației" în vechiul înțeles al cuvântului, căci, cu toate sforțările unui întreg veac, i se refusase mereu recunoașterea, ci a nației din mila lui Dumnezeu, prin realitatea lucrurilor, prin propriul ei drept natural, astfel cum era proclamată în acel moment, pentru toate popoarele, de către revoluționarii din Paris. Prin acest *„Supplex libellus"*, care provocă o violentă indignare printre compatrioții privilegiați, cetățenii români din Ardeal, tratați prea mult timp ca „Valahi tolerați", cereau ca libertatea lor, de izvor roman, să fie admisă de Împărat ca factor legal al presentului; ca acest milion

www.dacoromanica.ro

de contribuabili să se bucure de toate drepturile Maghiarilor, Saşilor, Secuilor, aceşti „cetăţeni" vorbind o altă limbă în patria comună; ca să se constituie comitate româneşti asămănătoare cu noile departamente ale Franciei şi purtând nume diferite de ale trecutului; în sfârşit, ca o Adunare naţională să-şi aleagă delegaţi, cari pe viitor să represinte pe Români la Viena. Cu toate protestările furioase ale Dietei Ardealului, care nu era „revoluţionară" decât pentru a smulge noi privilegii Coroanei, se stărui cu energie în ideia „Adunării naţionale româneşti", cuprinzând şi pe militari şi pe nobili, ca şi clerul inferior şi poporul, şi noi cereri fură adresate lui Leopold al II-lea, care, de şi nevroind să inoveze nimic, totuşi nu putea să refuse nimic.

Curând totuşi atenţia lumii politice austriace fu cu totul absorbită de războaiele din Apus, care păreau că trebuie să aducă, supt grelele lovituri ale generalilor Revoluţiei şi ale lui Napoleon, sfârşitul monarhiei Habsburgilor, alungată din Germania şi ameninţată chiar în stăpânirea provinciilor ei ereditare. Activitatea intelectuală a Românilor din Ardeal fu imobilisată şi scăzută în acele noi şcoli care se deschideau în toate colţurile provinciei, cerând cărţi pe care o întreagă generaţie se îndeletnicia să le compileze. Pentru a îngădui marii mişcări de idei provocate de scrierile umililor şi îndrăzneţilor corifei ai „şcolii ardelene" a-şi desvolta rodnicele urmări, trebuia un mediu naţional dispunând de mijloace superioare acelora ale episcopului din Blaj sau ale Scaunului ortodox, întemeiat, în sfârşit, la Sibiiu, noua Capitală a biurocraţiei.

www.dacoromanica.ro

CAP. XI.

Renașterea românească în veacul al XIX-lea înaintea Unirii Principatelor

Revoluții și reforme în Principate; Eteria grecească și mișcarea națională. — Terenul pentru o mare acțiune națională în principate era ca și pregătit. Erau „filosofi", nu numai printre Domni, cari imitau pe Suveranii reformatori din Apus, și printre boieri, inclinați, în frământarea spiritului lor vioiu, să arunce critici care atingeau chiar temeliile propriilor lor privilegii, nu numai printre scriitori, cum a fost Costachi Conachi, creator, în Moldova, al noii poesii românești, care nu se mărgeni să reproducă lirica amoroasă apuseană, nici să travestească pe Pope în în declamațiile lui lui asupra „Omului", sau ca fiii lui Ienăchiță Văcărescu, Alexandru și Nicolae, și nepotul lui, Iancu, care învățase la Pisa, ci și printre membrii clerului superior. Pe când, în vechea mănăstire a Neamțului, se continuă cu stricteță tradiția „starețului" Paisie, Mitropolitul Iacob Stamati reformă școlile din Iași, Amfilohie de Hotin redacta cărți de școală după noile sisteme, Veniamin Costachi, fiu de mare boier, se pregătia să fie Mitropolitul unei renașteri religioase adânc înrâurite de spiritul național, și în Ilarion, sarcasticul episcop de Argeș, un voltairian cu anteriu, evenimentele revoluționare din 1821 trebuiau să găsească un inițiator și un neobosit sfătuitor.

www.dacoromanica.ro

Acțiunea secretarilor domnești, printre cari un Frances, Hauterive, scrise, cu puțin înainte de 1789, una din cele mai bune descrieri din câte avem asupra Moldovei, scăzuse mult și refugiații Revoluției aveau să fie, ca sărmani emigrați cari-și căutau un adăpost, inferiori predecesorilor, vechii dascăli francesi, cari fuseseră însuflețiți de convingeri adânci și îmboldiți de un zel contagios. Dar represintanții aristocrației erau școlarii acestora din urmă și mai ales cetitorii exclusivi ai cărților francese de propagandă reformatoare. Curând cartea grecească de la Viena, de la Lipsca, închinată aceleiași propagande, gazeta grecească din Austria, publicată de discipolii lui Rhigas (cea mai răspândită poartă numele de „Mercuriul Savant", *Logios Hermes)*, îmboldirile orale ale membrilor societăților secrete, care, după lucrarea tiranică a Congresului de la Viena, se formaseră, mai ales în Rusia, veniră să contribuie la nemulțămirea generală, la aspirațiile către un viitor mai bun, la năzuințile de răsturnare.

Grecii, cari credeau că știu bine psihologia supusă și resemnată a hrănitorilor lor, „Valahii", își închipuiră că pot să întrebuințeze pentru propriile lor ținte naționale această stare de spirit. Ei dădură Academiei de la Iași și mai ales celei de la București un caracter cu totul elenic; măgulira aristocrația, căreia îi plăcea în convorbire eleganța limbii grecești vechi și chiar aceia, mai puțin evidentă, a limbii grecești vulgare, și ei făgăduiau să facă din această Capitală „valahă" noua Atenă a elenismului, întins până la Carpați. Nu se poate spune că ei nu izbutiră de loc. Niciodată pecetea grecească nu fusese mai adâncită și mai netedă ca după 1812, când Ioan Gheorghe Carageà, Domn al Țerii-Românești, și Scarlat Callimachi, Domn al Moldovei, patroni de așezăminte școlare din care ar fi vrut să facă Universități de științe și de filosofie, compilatori

www.dacoromanica.ro

de coduri care nu apărură măcar în limba, mai mult părăsită decât despreţuită, a băştinaşilor, se înfăţişară ca şefii politici ai unei naţiuni care-şi caută drumul; dar aceasta nu era cea românească.

Dacă boieri ca Grigore Brâncoveanu, autor al unei compilaţii filosofice în greceşte, unul din spiritele cele mai luminate din întregul Orient, dacă prelaţi ca noul Mitropolit al Ungrovlahiei, Dionisie Lupu, care totuşi primise o educaţie grecească şi era partisanul zelos al unei colaborări greco-române patronată de Rusia pentru restabilirea Imperiului bizantin, arătau acum năzuinţa de a adăugi acestei culturi de import înoirea timidă a unei civilisaţii tradiţionale româneşti, instinctul lor naţional, larga lor dărnicie nu ar fi fost de ajuns pentru a înlocui prin „românism“ elenismul cotropitor, pe care aceşti membri ai societăţii privilegiate nu voiau să-l împiedece în lucrarea lui.

Trebuia sufletul nou al unui om din popor care să se adreseze sufletelor noi ale oamenilor de aceiaşi condiţie socială, şi chiar tinerilor boieri, numai dacă ei ar fi consimţit să se confunde cu conştiinţa naţiei lor. Acest om fu Gheorghe Lazăr, pe care ţinutul lui de origine îl silise, din pricina umilinţilor şi a nedreptăţilor, să se expatrieze.

Cu toate studiile sale la Viena, el rămăsese cu desăvârşire ţeran în credinţa sa adâncă, în principiile care-i călăuziră viaţa, în veneraţia sa pentru ştiinţă, singura în stare a face să rodească viaţa omenească, în naivitatea şi energia unei limbi al cării stil stufos nu îngăduie totdeauna azi a i se recunoaşte verva profetică. Înaintea lui chiar, Gheorghe Asachi, fiul unui preot străin venit din Galiţia şi al unei Românce, întemeiase, după ani petrecuţi în şcolile din Viena şi în mediile poetice şi artistice ale Italiei, un învăţământ al ştiinţilor exacte în româneşte, la Iaşi;

www.dacoromanica.ro

el câştigase aprobarea călduroasă a Mitropolitului Veniamin şi a acelui boier luminat, capabil încă de cele mai frumoase acţiuni în folosul poporului său, care avea să fie mai târziu egoistul Domn Mihai Sturza. Şcoala de ingineri a lui Asachi, trebuitoare pentru hotărniciile a căror eră venise prin promulgarea noilor coduri, avu elevi zeloşi, dar nu provocă în Capitala moldovenească entusiasmul obştesc care întâmpină la Bucureşti, chiar de la primele lecţii, opera şcolară a lui Gheorghe Lazăr, mărgenită totuşi prin contractul cu eforii şcolilor numai la matematicile elementare. Academia grecească pierdu pe mulţi dintre şcolarii ei, carî preferau să asculte în săracele chilii părăsite de la mănăstirea Sfântului Sava această predică populară, gravă şi solemnă, grea de suferinţe şi totuşi însufleţită de avântul neînvins al speranţelor celor mai legitime.

Noul spirit se formase, şi el trebuia să domine şi să fecundeze o întreagă şcoală. Ceia ce se petrecu de acuma în ordinea politică şi socială — şi aceasta se aplică şi Ardealului chiar, care o resimţi curând tot aşa ca şi Principatele, — n'a fost decât un concurs bine venit sau o împotrivire a cării încăpăţînare nu putea să constituie niciodată o împiedecare trainică. Acest spirit fu faptul esenţial, marele factor al schimbărilor, izvorul tuturor mângâierilor pentru relele de neînlăturat şi al tuturor nădejdilor unui întreg veac.

Dacă şcoala grecească, menţinută de Curte şi cea mai mare parte din boieri, mai mult sau mai puţin încrucişaţi cu Grecii, fu învinsă în adevăr în această concurenţă cu modesta şcoală românească aproape nesprijinită, dacă literatura elenică, până atunci atât de înfloritoare în Principate, avea să se oprească brusc în desvoltarea ei, invasia, în primăvara anului 1821, a eteriştilor (membrii Eteriei, ai „Societăţii prietenilor", întemeiată la Odesa) la Iaşi, apoi la Bucureşti păru că

www.dacoromanica.ro

împiedecă mişcarea. Alexandru Ipsilanti, cunoscut în ţară ca fiu de Domn,—mama era o Văcărească—se presintă, nu numai ca şeful unei armate liberatoare care era să se formeze chiar în Principate, primul leagăn al înoirii bizantine, ci şi ca trimes al Ţarului Alexandru, în serviciul căruia îşi pierduse un braţ. Asigurările lui în această privinţă hotărîră pe Mitropolitul Veniamin să binecuvinteze cu pompă mare la Trei Ierarhi drapelul, purtând fenixul renăscând din cenuşă, al Imperiului grecesc înviat. Dar Ţarul avea îndatoriri ca membru al Sfintei Alianţe şi, din această pricină, insurgenţii fură reduşi la propriile lor mijloace. La Constantinopol, complicii lor fură masacraţi; în Moreia, trupele se trimeteau contra celor d'intâiu adunări ale rebelilor; în Moldova şi în Muntenia bandele lui Ipsilanti fură zdrobite la Drăgăşani, lângă Olt, la Sculeni, pe malul Prutului; cei din urmă apărători ai causei revoluţionare, „Arnăutul", de loc însă dintr'un sat românesc, Iordachi (Gheorgachi al Grecilor) şi tovarăşii lui, fură distruşi între zidurile mănăstirii Secului.

Iordachi se înţelesese cu câţiva ani înainte, la Viena, cu un tânăr Muntean din Oltenia, din judeţul Gorjului, fiu de ţeran, dar crescut în casa unui boier din Craiova, ale cărui interese private le apărase împotriva şicanelor acelor legişti austriaci pe cari-i blăstăma. Acest Teodor (Tudor pentru ai săi), de fel din Vlădimiri, de unde numele său de Vlădimirescu, fusese şi unul din ofiţerii pandurilor indigeni pe cari Ruşii îi întrebuinţaseră în cel din urmă războiu al lor împotriva Turcilor. Cum luase parte la raite din Serbia, el cunoscuse armata ţerănească a lui Caragheorghe, care, luptând fără preget, represinta, în acelaşi timp, „Adunarea poporului", a unui popor care, rupând cu „împăratul" său păgân, nu mai înţelegea să aibă alt stăpân decât pe acei pe cari el şi-i alegea din mijlocul răz-

www.dacoromanica.ro

boinicilor. Tudor se înrolă, printr'un jurământ tainic, în armata viitoare a Eteriei. Dar, când veni ceasul acțiunii, el își dădu sama, cu instinctul său popular, că era vorba de o causă care nu era a sa. În cea din urmă clipă, înainte de ridicarea steagurilor, înștiințat de consulul rus, Grecul Pinis, unul din capii conspirației, el părăsise București, luând cu sine stindardul albastru cu vulturul muntean supt care trebuia să adune, cu o uimitoare răpezeciune, armata lui de panduri. Ocupă mănăstirile întărite, cum o făcuse odinioară, contra Domnului grec Leon, Matei Basarab, a cărui tradiție o relua el, țerănește.

Bătrânul Alexandru-Vodă Suțu murise de curând la București, și Tudor nu avea înaintea lui decât pe represintanții fără autoritate ai interegnului. Curând îl văzură sosind la București, unde își făcu întrarea călare, purtând căciula cu fundul de postav alb, care fusese până atunci păstrată numai pentru Domni; ai lui aclamau pe „Domnul Tudor"; printre cei câțiva boieri cari rămăseseră în Capitală și pe cari el îi puse supt de aproape supraveghere, erau și unii cari ar fi fost dispuși să recunoască deocamdată această dictatură de un caracter atât de neașteptat și atât de amenințător. El li vorbi ca și Grecilor, fără să poată a-i alipi prea strâns de această causă nouă, căreia-i zicea, după exemplul Sârbilor, „causa poporului". La sfârșitul uneia din întrevederile lui cu această nobilime, a cării parte românească, șoviăia, pe când cealaltă nu făcea decât să aștepte pe Ipsilanti, el striga — se zice — cu aierul lui aprig: „Nu plâng ființa mea, căci niciodată nu m'am gândit să domnesc asupra acestei țeri, ci plâng țara și pe boierii, cari nu prevăd ce-i așteaptă!". El începea o întreagă operă de reforme, gândindu-se și la Țigani, și începea și o înțelegere cu boierii din Moldova, ceia ce arată cât de mult i se lărgise orizontul.

www.dacoromanica.ro

Prințul grec se și afla la Târgoviște. Avu o întrevedere cu acela pe care-l considera ca un răzvrătit îndrăzneț. Explicațiile nu făcură decât să înveninеze conflictul. Când îl întrebă ce-l îndreptăția să lucreze după propria lui voință, Tudor răspunse: „cu dreptul pe care mi-l dă, în țara mea, sabia mea!".

Dar Turcii și trecuseră Dunărea, desprețuind să răspundă la oferta lui de fidelitate. Retrăgându-se la poalele colinelor, către Oltenia ocrotitoare, căpetenia mișcării românești stârni din nou prin măsurile lui de disciplină neiertătoare nemulțămirea căpitanilor prădalnici, printre cari Bulgarii Machedonschi și Prodan, vechi ajutători ai lui Caragheorghe. Ei avură îndrăzneala să-i facă mustrări și chiar, după cum făcuse Basta cu Mihai Viteazul, să-l aresteze. Pandurii, agitați împotriva unei căpetenii prea aspre, aclamară pe cei doi „gospodari" balcanici, cari aruncau la bunul lor plac țara întreagă, aceа țară pe care Tudor o cruțase atât de mult, pentru că o iubia adânc. Aceste bande, de-aici încolo fără steag, merseră să piară pentru fenixul bizantin la Drăgășani, pe când Tudor însuși, după o închisoare de câteva zile, era măcelărit noaptea, în cursul unei plimbări, de doi ofițeri ai lui Ipsilanti. Această veste împrăștiè consternarea în mulțime. Un preot de sat o spuse în aceste cuvinte mișcătoare: „...Și cu durere de inimă am auzit și am plâns când l-au vândut pe Tudor doi căpitani ai săi, de l-au tăiat noaptea. Și am mers cu părintele Ilarion la mănăstire de am făcut slujbă pentru odihna sufletului. Și plângea lumea și părintele Ilarion se bătea cu pumnii în piept și da cruceа la norod de se 'nchina. Și multă jale pe noi toți".

Turcii restabiliră vechea ordine de lucruri, dar fără a chema la Iași și la București pe Grecii aceștia, cari se arătaseră atât de periculoși. Bătrâni boieri de țară, mai

www.dacoromanica.ro

curând necărturari, îi înlocuiră: Ioan Sturza în Moldova, Grigore Ghieă în Ţara-Românească.

Aceşti Domni, de o inteligenţă modestă şi de o slabă energie, nu erau totuşi lipsiţi de un sentiment înalt al propriei lor demnităţi şi al aceleia a ţerii lor. Se văzu aceasta la întrarea trupelor ruseşti în Iaşi, la 1828, când Sturza refusă garda de onoare ce i se oferia, declarând că Dumnĕzeu îl păzeşte; dar ei erau împiedecaţi în dorinţa lor de a face binele de nesiguranţa continuă a situaţiei lor. Rusia, care rupsese încă de la 1821 cu Poarta, pentru că aceasta destituise şi-i spânzurase pe Patriarhul ecumenic, ocupând, în acelaşi timp, împotriva tratatelor, Principatele, nu voi să-i recunoască, şi trebui ca Sultanul să consimtă la încheierea unei noi convenţii, aceia de la Acherman (Octombre 1827), conform căreia Domnii români erau să stăpânească vreme de şapte ani. Puţin mai târziu, totuşi, în 1828, când se putea crede că liniştea era, în sfârşit, bine garantată, complicaţiile chestiei greceşti, care pasiona Europa întreagă, hasardul bătăliei navale de la Navarin aduseră ocuparea Principatelor de armatele noului Ţar, „generalul de brigadă" Nicolae I-iu. Suferinţile războiului redeschiseră rănile adânci, pe care le făcuse în ţară revolta grecească; când înaintarea răpede a armatelor ruseşti asupra Constantinopolului aduse, printr'o mijlocire prusiană, încheierea tratatului de la Adrianopol, care fixă Domnia pe viaţă a „Hospodarilor" şi înapoia Principatelor teritoriul vechilor cetăţi turceşti, ele avură încă de suferit o ocupaţie de cinci ani până la statornicirea unei noi ordine legale.

Agitaţii constituţionale: Regulamentul Organic. — A domni în asemenea condiţii nu putea să însemne mare lucru. Aceşti sărmani Domni cari lânceziau, totdeauna în butul intrigilor, pe tronuri încă neapărate de vre-o

www.dacoromanica.ro

putere militară, nu se semnalară nici prin clădiri, nici prin aşezăminte. Ei nu erau decât o formă trecătoare care ascundea o desvoltare naţională întemeiată pe noua civilisaţie modernă, care rămâne singurul fenomen interesant de aîci încolo.

Activitatea însăşi, agitaţia nervoasă a boierilor nu poate înşela pe un observator atent. Unii din capii aristocratici ai unei ţeri de sate se supuneau astfel înrâuririi ideilor occidentale, care, galvanisându-i, îi făceau să afirme voinţi, speranţe liberale care nu erau, în ceia ce aveau mai voios şi mai cu folos, fructul însuşi al inteligenţei lor.

A doua zi după năvălirea lui Ipsilanti, ei se apucau în adăposturile lor din Ardeal, din Bucovina, unde, totuşi, nu avură decât un contact cu totul întâmplător cu fraţii lor în plină transformare, în Basarabia chiar, să redacteze memorii asămănătoare cu acelea pe care le cetiau în gazetele francese şi germane. Boierii mari doriau o oligarhie organisată, vechiul Divan de zece sau doisprezece membri, „decemviratul". Moldovenii cerură chiar Porţii ca ţara să nu fie stânjenită, în greutăţile prin care trecea, de numirea unui Domn, a cărui întreţinere ar fi fost prea costisitoare. Sturza şi Ghica reuşiră să capete tronul prin sprijinul micilor boieri, cari, din parte-li, se pronunţaseră pentru un regim de o mai largă oligarhie, alcătuită din toţi deţinătorii de demnităţi, din toţi purtătorii de titluri onorifice. În acest înţeles, Vornicul Iordachi Drăghici redactă în 1822 o Constituţie moldovenească, a cării adoptare de către Ioan Sturza, protectorul şi prietenul lui, fu împiedecată numai de represintaţiile consulului Rusiei. El cerea o „Adunare generală", alcătuită din delegaţii magistraturii şi din nobili de toate rangurile, ale căror hotărâri urmau să fie supuse numai Domnului, ales de întreaga aristocraţie; administraţia era păstrată acestora din

www.dacoromanica.ro

urmă, dar Adunarea ar fi avut şi controlul finanţelor. Chiar după ce acest proiect fu înmormântat în arhivele Consulatului, fierberea urmă: voiau cu orice chip o Constituţie, o adevărată Constituţie, ca acelea pentru care în Apus conspirau *cărvunarii,* se ridiceu baricadele şi se răsturnau tronurile legitimităţii.

Când deci Ruşii chibzuiră, în 1829, să dea o nouă formă modernă Principatelor ai căror protectori şi arbitri fireşti erau de o jumătate de veac, ei cerură celor mai de samă boieri să alcătuiască acea lege fundamentală care, pentru a evita o titulatură neplăcută urechilor diplomaţilor Sfintei Alianţe, fu denumită mai simplu: „Regulament Organic". Conachi, poetul, supţirele Grec din Bucureşti Vellară şi alţii lucrară îndelung la el, cu un adevărat zel patriotic şi în acel spirit luminat care era şi al guvernatorului sau „Preşedinte al Divanurilor executive", acel voltairian egalitar şi pasionat de libertate care era generalul Pavel Chiselev; secretarii comisiunii fură Asachi, cărturarul moldovean, şi un tânăr boier muntean, de o activitate neobosită şi de o mare distincţie de inteligenţă, Barbu Ştirbei. Se căpătase, în sfârşit, separaţia puterilor, Consiliul de miniştri, o biurocraţie de modă francesă, finanţe organisate, o fiscalitate cu totul nouă, comunele şi acea armată naţională „miliţia" atât de mult dorită. De aici înainte nu mai fură alţi boieri decât funcţionarii. Ca şi în proiectul de la 1822, Domnul era ales, dar de o „Adunare generală", alcătuită din o sută cincizeci de membri, luaţi numai dintre boierii mari. „Adunarea naţională" ordinară cuprindea delegaţi boieri aleşi de boieri. Ea avea dreptul de a înfăţişa plângeri împotriva Domnului la Petersburg ca şi la Stambul, şi acest Domn chiar, care putea să fie „destituit pentru delicte", dacă protectorul şi suzeranul erau înţeleşi asupra acestui lucru, avea şi el dreptul de

www.dacoromanica.ro

a acusa Adunarea înaintea acestui suprem tribunal străin şi chiar de a o disolva.

Oligarhia era mulţămită: o frumoasă formă modernă armonioasă ascundea vechea clădire medievală, pe care se feriau a o atinge. Burghesia, care, în Muntenia, avea un caracter naţional prin amestecul grabnic al elementelor creştine, nu exercita nicio înrâurire; în Moldova, marea invasie a Evreilor din Galiţia în veacul al XVIII-lea şi în cei d'intâiu ani ai celui al XIX-lea o înăbuşise în germene. Cât despre ţeran, el nu avea nici măcar dreptul de a-şi administra comuna, nu era îngăduit să voteze pentru Adunarea numită, ca în derâdere, „naţională". Dacă, legal, el nu mai era vechiul şerb, era însă de fapt, şi zilele de lucru pentru stăpân, într'o proporţie destul de modestă în aparenţă, conţineau, în realitate, aproape tot atâtea săptămâni. În fond, această orânduială ajungea să pună mereu pe Domn în opoziţie cu boierii, ale căror căpetenii visau tronul, chiar când aveau înfăţişări cavalereşti şi larga înţelegere a necesităţii de a uni laolaltă pe toţi Românii din Principate, din Ardeal, din Banat, din Bucovina şi din Basarabia, a unui Ioan Câmpineanu, care încercă în 1839, împreună cu un tânăr Frances, Colson, o călătorie de propagandă în Apus, şi profita mai ales consulului Rusiei, care a fost, de cele mai multe ori, un simplu aventurier german sau polon, lacom, ambiţios şi gâlcevitor — şi cât se poate de prost crescut. Între boieri, era o veşnică neînţelegere, şi „hospodarul", vechiu boier el însuşi, putea să reîntre, cu tot privilegiul său trecător, în rândurile clasei sale. Din patru Domni ai acestei epoci a Regulamentului Organic, niciunul nu-şi sfârşi zilele pe tron: Alexandru Ghica fu destituit; urmaşul lui în Muntenia, Gheorghe Bibescu, răsturnat de o revoluţie; al treilea Domn muntean, Barbu Ştirbei, fu înlăturat în timpul războiului Crimeii, ca şi vecinul său moldovean

www.dacoromanica.ro

Grigore Ghîca al IV-lea, al cărui predecesor, Mihai Sturza, fusese silit să demisioneze. Fără îndoială că noi drumuri fură deschise, porturi create, lucrări de edilitate executate, şcoli construite, ca, de pilda, „Academia" întemeiată de Sturza la Iaşi, rivalisând cu şcoala bucureşteană de la Sfântul Sava. Dar partea sănatoasă a vechii clase dominante dăduse dovada neputinţii sale de a face ceva contra acestor intrigi, a căror artă rafinată trecuse din Bizanţ în Fanar, şi din Fanar în Capitalele dunărene.

Literatura românească în Principate. — Viaţa naţiei se găsia, de fapt, aiurea. Lazăr, cu toult sfărâmat, pe moarte, părasise Bucureştii, după tulburările de la 1821, binecuvântând viitorul ţerii căreia-i ridicase, prin credinţa lui sinceră, sufletul abătut şi umilit. Dar, ducându-se să moară acasă la el, între ai săi, lângă biserica strămoşilor săi ţerani, el lăsa ucenici, dintre cari unii fură trimeşi în Apus, la Pisa, pentru a face studii înainte de a fi întrebuinţaţi într'un învăţământ care avea să progreseze răpede. Elevul favorit al lui Lazăr fusese Ioan Eliad.

Născut în rândurile poporului de la oraşe, el nu era să-şi părăsească patria înainte de 1848, adecă înaintea unei vrâste de maturitate înaintată; rămase deci tot timpul tinereţei în mijlocul singurelor realităţi ale rasei sale. Acel care, mai târziu, când crezu că poate face să se creadă că se coboară din Radu-Vodă, întemeietorul putativ al Ţerii-Româneşti, îşi zise şi Rădulescu, păstră până la sfârşit în învăţământul său, în lucrările-i de filologie, ca vestita gramatică din 1829, în jurnalul său, apărut în acelaşi an, *Curierul românesc,* în traducerile sale, în prosă şi în versuri, din franţuzeşte, şi în literatura sa originală spiritul de acasă, acel spirit făcut din humor popular, din duioasă poesie, din puternică logică neînduplecată, dar şi din patimă şi ran-

www.dacoromanica.ro

cună. Tineri ofițeri, născuți în rândurile foarte micii nobilimi de provincie, ca Vasile Cârlova, sau printre comensalii aristocrației, ca Grigore Alexandrescu, fură colaboratorii lui literari; ei au fost cei d'intâiu poeți moderni ai nației. Dacă un Cârlova n'avu timpul să-și desvolte talentul elegiac pe care-l pusese în valoare cântând „Ruinele Târgoviștii", Alexandrescu, liric destul de mediocru în cântecele sale de dragoste, găsi în calitățile fundamentale ale sufletului românesc, care produsese o întreagă literatură satirică, plină de potriviri și de înțepături, gustul cu totul particular al fabulelor sale, demne de a fi așezate alături de ale lui La Fontaine, pe care-l depăși în ce privește valoarea lor politică actuală și înrâurirea exercitată de ele asupra însești desvoltării societății: toată meschinăria trufașă, toată morga desprețuitoare a unei epoce în care parveniții se adăugiau cu numărul și cu avântul lor ambițios la vechea nobleță în decădere, trăiește în apologurile lui, de o formă atât de îngrijită, încât, cu toate nesiguranțele stilului, ea este acum clasică.

Ardealul se grăbi să-și trimeată colaboratorii, cari, de origine țerănească, precum a fost Lazăr, nu-și găsiseră, ca dânsul, o îndeletnicire corespunzătoare năzuinții lor în acel mediu restrâns în care orice progres al Românilor avea să fie privit cu extremă neîncredere de regimul austriac, meschin și bănuitor, așteptând, după 1867, brutala tiranie a regimului maghiar. Noua școală a Regulamentului Organic fu deci întemeiată în Muntenia, cam împotriva exclusivismului lui Eliad, de acești Ardeleni, printre cari August Treboniu Laurian a fost un filolog și istoric de merit și predecesorul lui, Ioan Maiorescu, unul dintre cei mai de sama factori ai educației morale a țerii. Mare adversar al influențelor străine neasimilate în destul, al formelor goale — „măștile fără creier" despre care vorbește într'o scriere polemică —,

www.dacoromanica.ro

Maiorescu condamna cu asprime această clasă aristocratică, pe care o credea incapabilă de a se înoi, şi înlocuitorii ei slabi, cari ajungeau la putere şi la influenţă, nu prin muncă şi economie burghesă, ci prin favorurile şi intrigile unei biurocraţii fără cârmă şi fără concurenţă. Bunul simţ rural al provinciei lui îndrăzni sa se ridice, riscând să sfarâme o carieră de muncă devotată şi de jertfe neîncetate, contra insolenţei stăpânilor ţerii.

Dar se şi începea trimeterea în străinătate a tinerilor din familiile bune cari îşi sfârşiau studiile la Bucureşti supt conducerea unor preceptori, ca, de pildă, acel profesor frances Vaillant, care avu o atât de mare parte în desvoltarea învăţământului public românesc. Fraţii şi verii Golescu fură aşezaţi în Elveţia; ei se coborau din Constantin, cel d'intâiu boier care a lăsat o descriere de calătorie în străinătate, cu dureroase consideraţii asupra situaţiei ţerii sale şi mai ales a ţeranului, şi din Radu, gramatic şi geograf; alţii se duseră la Paris, unde, îndată, fură câştigaţi de acel spirit al Revoluţiei care-şi aştepta revanşele, supt regimul Bourbonilor din ramură *aînée* şi chiar supt acela al regalităţii burghese a lui Ludovic-Filip. Acest spirit era cu atât mai simpatic sufletelor lor tinere, cu cât înfăţişa în Muntenia şi în Moldova o opoziţie firească împotriva năzuinţilor Rusiei ţariste de a ajunge prin anexiunea Principatelor să domine la Bosfor şi să resolve definitiv chestia Orientului. Un nou factor apusean se adăugia, astfel, către 1848, acelora din care se ajunsese a se asimila tot ce, fiind realisabil în condiţiile date de împrejurări, putea să grăbească desvoltarea acestei civilisaţii româneşti al cării izvor — încercarea lui Câmpineanu o arătase în de ajuns — trebuia să rămână în ea însăşi, în societatea pe care o reflecta.

În acest moment, iniţiativa trecuse Moldovei. Acolo,

www.dacoromanica.ro

Asachi condusese mişcarea. Întemeietor al unui teatru românesc, care, înainte de 1821, precedă represintaţiile date la Bucureşti de „Societatea filarmonică" a tinerilor boieri, şi gazetar, care, supt acelaşi îmbold rusesc ca şi Eliad, publică, în acelaşi timp cu acest rival, *Albina românească,* organisator al şcolilor naţionale care aveau să ajungă la punctul lor culminant prin „Academia" lui Mihai Sturza, el avea un talent subtil al formei, un simţ rafinat al artei, care lipsiră totdeauna lui Eliad. Dar sufletul românesc nu transpira în scrierile lui, înrâurite mai ales de literatura italiană, clasică şi romantică, pe care o cunoştea în perfecţie; versurile lui, frumoase, dar reci, nu fac să vibreze inimile decât când ating marea origine sau speranţele patriotice ale naţiunii. Cât despre Constantin Negruzzi, mai tânăr decât dânsul, povestitor discret, în genul lui Prosper Mérimée, poet pe care-l inspiră opera romantică a Rusului Puşchin şi unul din maeştrii prosei româneşti care se năştea atunci, el nu era decât unul din cele mai bune produse ale influenţei străine care ameninţa să transforme noua literatură într'o colecţie de imitaţii mai mult sau mai puţin fericite.

Către 1840, când Negruzzi ajunsese la maturitate, o nouă generaţie apăru. Cel mai de samă represintant al ei, ca poet, este Vasile Alecsandri. Spirit nespus de vioiu, de o spontaneitate creatoare fără pildă până atunci în ţară, simpatic prin apucăturile elegante ale stilului său, acest fiu de bogat boier mai nou putea să scoată note originale din poesia populară, balade şi doine, sau din trecutul românesc care cucerise şi pe Negruzzi în nuvelele lui istorice; el putea să smalteze cu nume ţerăneşti şi cu obiceiuri de sat versul său fluid, strălucitor dar uşor şi rece; el nu se coborî niciodată în acele adâncuri unde se vădesc calităţile esenţiale ale unui popor. Un alt maestru al limbii poe-

www.dacoromanica.ro

tice, Dimitrie Bolintineanu, al cărui tată era de loc din Pind, fu, la vremea lui, încă mai adorat de o societate superficială, care căuta prea adese ori distracții în ceia ce alcătuiește însăși rațiunea chiar de a trăi a unei națiuni; dar versul lui sfârși prin a nu mai fi decât o vorbărie sonoră, un ciripit lipsit de înțeles.

Contemporanul și prietenul lui Vasile Alecsandri, Mihail Kogălniceanu, se întoarse aproape în aceiași vreme din Apus, unde studiase la Lunéville, apoi în Germania; păstrând o prospețime de entusiasm, o curiositate mereu sprintenă, o putere de a vibra la orice ideie superioară, la orice sentiment nobil, care sânt tot atâtea calități latine, el datori naturii îndeletnicirilor sale speciale de a nu fi căzut în imitația superficială, sclipitoare și stearpă. Făcu un studiu adâncit al vechilor cronici, pe care le publică, după ce le întrebuințase pentru Istoria Românilor a sa, apărută în limba franceză la Berlin, în marea sa colecție de izvoare; se familiarisă cu vechile hrisoave, pe care le edită în *Arhiva Românească;* căpătă cu muncă acea cunoaștere a vieții românești în toate clasele și în toate Ținuturile, așa cum sfătuise gruparea lui Câmpineanu, care se arăta în chiar direcția chiar a revistei sale *Dacia literară:* el întreținu un contract neîntrerupt cu toată realitatea socială a epocei sale, ca ofițer, ca advocat, apoi ca agricultor și ca industriaș; în sfârșit a fost, printre oamenii politici ai vremii, acel care avu o vedere mai largă și descoperi mai bine drumul care avea să ducă la singurul viitor cu putință pentru nația sa.

Cele două curente în viața nouă a acestei tinerimi: acela care copiă cu slugărnicie Apusul și acela care căuta o orientare în tradițiile țerii și în calitățile rasei, se întâlniră în evenimentele de la 1848.

Incercări revoluționare și propagandă românească în străinătate. — Câmpineanu, al cărui program fusese

www.dacoromanica.ro

răspândit în străinătate prin *La Roumanie* a lui Vaillant şi prin *Précis* al lui Colson, nu izbutise în misiunea sa, din pricina neînţelegerii intervenite între politica Franciei şi a Angliei în Orient. Domnul lui, Alexandru Ghica, dobândi împotrivă-i un firman de exil, contrar autonomiei ţerii, la Filipopol. In tinerimea care împărtăşia aceste păreri, fu o atât de puternică mişcare de indignare, încât se ajunse până la a se încerca învierea vechilor panduri ai lui Tudor şi până la răspândirea unui proiect de regim revoluţionar cu un dictator în cap pentru a impune principiile lui 1789 şi a desrobi pe ţerani. Arestările, sentinţile, aspre, urmară. Cu toate comploturile balcanice, urzite în Muntenia, pentru libertatea creştină slavo-macedoneană în Turcia, supt Ghica şi supt înlocuitorul lui, în 1842, Gheorghe Bibescu, s'a produs o întrerupere în mişcare, dar revoluţia din Februar grăbi întoarcerea în Muntenia a studenţilor români, fraţii Dimitrie şi Ioan Brătianu, Constantin A. Rosetti şi alţii. Apoi se iviră agitaţii secrete, un atentat împotriva lui Bibescu-Vodă, romantic distins, dar fără energie. In acelaşi timp, Eliad, care urmăria un ideal mistic de libertate umană după Biblie şi avantagii personale pentru neistovita sa ambiţie, se uni cu unul dintre Goleşti, çu câţiva tineri ofiţeri şi cu un preot de sat, pentru a proclama la Islaz, pe Dunare, în Oltenia, Revoluţia. El se îndreptă, după pilda lui Tudor, spre Bucureşti, dar află că Domnul abdicase în momentul când se cetia mulţimii proclamaţia revoţuţionară. Un guvern provisoriu, alcătuit din căpeteniile acestor două mişcări, cu totul deosebite în originea şi în caracterul lor, păstră puterea din Iunie pâna în Septembre, nu fără a fi întrat în conflict cu comandanţii miliţiei, nici fără să fi cedat, într'un moment de panică, terenul adversarilor săi. Intervenţia Turcilor cerută de Puterea protectoare, care îşi şi băgase trupele

www.dacoromanica.ro

în Moldova, aduse stabilirea unei Locotenenţe Domneşti, după o ciocnire între trupele Sultanului cu pompierii din Bucureşti, veniţi întru întâmpinarea lor pentru a li da onorurile; locotenenţii fură goniţi şi capii mişcării escortaţi dincolo de graniţă. Influenţa rusească, pe care Turcii voiseră s'o îndepărteze, reveni mai ameninţătoare, şi convenţia ruso-turcă de la Balta-Liman, fixând o perioadă de ocupaţie a forţelor militare aparţinând celor două Imperii, mărgenia la şapte ani durata Domniei noilor stăpânitori, Grigore Ghica în Moldova şi Barbu Ştirbei în Muntenia.

În acelaşi timp, Românii din Ardeal se constituiseră ca naţie, după tradiţiile, întrerupte de cincizeci de ani, ale lui *Supplex Libellus*. Pe când Maghiarii, contând pe firea mai mult pasivă a Saşilor, loiali faţă de Împăratul lor, făceau toate sforţările pentru a aduce să se voteze de către Dieta ţerii unirea acestei provincii ardelene cu regatul Ungariei — se striga: „Unirea sau moartea!“ —, tinerimea română a şcolilor şi noii ei profesori, Simion Bărnuţ şi Timotei Cipariu, viitorul filolog, precum şi funcţionarii cancelariilor de Stat, se adunara fără a fi luat părerea unui cler care, supt episcopul Lemény, îşi părăsiše Biserica, pentru a organisa la Blaj o protestare solemna. Dumineca de după Paşti a fost deci pe câmpia Târnavelor, lângă oraşul episcopal al uniţilor, o adunare pregatitoare a ţeranilor; apoi, la 3 Maiu, o altă adunare, de un caracter cu totul extraordinar: mii de ţerani şi de ciobani veniră să asculte cuvântările căpeteniilor lor, preoţi şi profesori. Biserica din Blaj trebui să capituleze în faţa caracterului mareţ al mişcării, şi Vlădica ieşi întru întâmpinarea aceluia care, după moartea lui Moga, fusese ales vicariu al ortodocşilor, Andrei Şaguna, fiul unui negustor macedonean, stabilit în Monarhia austriacă. Se afla printre

www.dacoromanica.ro

organisatori și redactorul celei d'intâiu gazete românești — cele din Principate datează din 1829 — apărută pentru Românii din Ardeal, „Foaia pentru minte, inimă și literatură“ (de la 1838), Gheorghe Bariț, tot fiu de țeran ca și Bărnuț, Cipariu și ceilalți înfăptuitori ai marii manifestatii naționale. In țeranii cari aclamară noua natiune română „autonomă și parte integrantă a Transilvaniei pe basele unei libertăți egale“ toți factorii vieții religioase, școlare si literare salutara cea mai puternică garanție a unui viitor național. Tot odata mișcări în aceiași direcție se produceau în Banatul sârbesc, unde Românii cereau acum separația națională și o organisație particulară, religioasă ca și politică.

Ungurii raspunsera prin votul de la 29 Maiu, care unia Ardealul cu Ungaria. La început, respectuoși fața de persoana Împăratului Ferdinand, ei trebuiau să ajunga a se desface de Habsburgi supt tânarul Francisc-Iosif, care urmă după abdicarea unchiului său, și proclamara Republica. Românii, considerați numai ca „indivizi cu drepturi egale“, făcând parte din națiunea politica ungară, raspunseră prin represintații la Curte, prin demonstrațiile violente ale grănicerilor, creațiune a epocei Mariei-Teresei, în Sudul și Estul țerii, prin adunari la Blaj și, în sfârșit, când Imperialii luară măsuri militare contra Ungurilor rasvratiți, organisară o insurecție; de altfel însuși generalul care comanda în numele Împaratului în Ardeal îi sfătuise să facă aceasta.

Dacă Șaguna, om de o puternică inteligența organisatoare și de un prestigiu unic, la Curte ca și în mijlocul credincioșilor săi, se declară pe față pentru causa imperială și daca primi chiar a trece Carpații, cu un delegat sas, pentru a cere intervenția în Ardeal a Rușilor generalului Lüders, și el se opri la atât, fără să voiască a amesteca autoritatea lui de episcop cu sforțările eroice ale bandelor românești înjghebate, acolo

www.dacoromanica.ro

unde luptaseră odinioară Sofronie și Horea, supt conducerea unui tânăr advocat, de loc din acei munți, Avram Iancu.

Cât despre „intelectualii", profesorii întorși din Muntenia, cât despre scriitori și preoți, toți acei feciori de țerani pe cari îi susținuse atât de greu, de-a lungul lungilor ani de studii, truda mânilor aspre, ei nu voiră să riște nimic. „Regele munților" nu se descurajă pentru atâta; cu „tribunii", cu ofițerii săi, cu mulțimea, în care se găsiau și femei, el luptă, având la îndemână doar tunuri de cireș, până la capăt, adecă atâta cât steagul Habsburgilor a fâlfâit asupra Ardealului întreg.

Aceste grele jertfe nu fură răsplătite după dreapta lor valoare. Avram Iancu, care nu voì niciodată sa primească vre-o răsplată personală, își pierdu mințile și muri nebun de desnădejde. Șaguna însuși, care crezuse că poate crea unitatea românească în Austria, cu un Voevod, un Congres național și Împăratul ca Mare-Duce, n'a fost totdeauna respectat de autoritățile militare și civile ale provinciei. Trebuiră lungi sforțări pentru a capăta restabilirea vechii Mitropolii; acel care fu recunoscut ca urmaș al arhiepiscopilor din Bălgrad (pentru carturari: Alba-Iulia), fu unitul Alexandru Sterca Șuluț (între 1853 și 1855). Șaguna, a cărui răbdare fusese împinsă până la capăt, nu era măcar să fie ascultat când ceru cel puțin crearea unei singure Biserici ortodoxe românești în Statele Impăratului, unind în aceiași formă ierarhică Ardealul însuși, cu Banatul și Comitatele exterioare, și Bucovina. Viena trebuia să satisfaca mai de grabă ambiția exagerată a lui Eugeniu Hacman, episcop al acestei Bucovine, din care se făcu mai târziu, dându-i un sufragant la Zara, un alt Mitropolit român.

In Decembre 1863, Scaunul de la Sibiiu fu în sfârșit ridicat la rangul arhiepiscopal. „Mitropolia Românilor

www.dacoromanica.ro

greco-orientali din Transilvania și Ungaria" deveni (1868), mulțămită căpeteniei ei, o fundațiune curat populară; „Statutul Organic" hotărî că principiul alegerii de popor avea să domine în toate gradele ierarhiei religioase și ale organisației școlare, care se confunda cu ea. O autonomie deplină pentru fiecare din aceste grade îngăduia descentralisarea absolută care contribui de asemenea la caracterul democratic al acestei Biserici, adevărată citadelă națională. Un congres, alcătuit din nouăzeci de membri aleși de națiune, trebuia să se adune anual pentru a lua toate hotărârile cu privire la administrația eclesiastică și școlară. Statul ungar, creat prin pactul dualist de la 1867, își păstră totuși, de la început, controlul desbaterilor și anumite mijloace de amestec în activitatea sinoadelor. Cât despre Biserica unită, de la 1873 poporul fu îngăduit la discuțiile privitoare la învățământ și la finanțe; pentru rest erau ținuți la regulele càtolice. Șaguna, care începuse a fi privit cu neîncredere și chiar cu neprietenie de o nouă generație, însuflețită de sentimente mai mult laice, putea să moară în liniște: opera lui era desăvârșită, — și era o mare operă.

Unirea Principatelor. Aceste progrese putuserà să se înfăptuiască, în Ardeal, pentru că aveau la temelie masa însăși a poporului rural. Acest popor fusese nesocotit în Țara-Românească *atunci când* fusese vorba de a pregăti marea revoluție transformatoare, care sfârși în împrejurări atât de meschine. O Comisiune a proprietății se întrunise în adevăr la București supt presidența agronomului moldovean Ioan Ionescu, a cărui competență era în de obște recunoscută. Pentru întâiași dată după marile adunări populare care aclamau pe Domnii cei noi și luau măsuri pentru restabilirea bunelor obiceiuri, țerani luară parte, și în număr egal,

www.dacoromanica.ro

la un loc cu vechii lor camarazi de supt steaguri, boierii. Foarte frumoase discursuri, de o simplicitate română, fură rostite de represintanții acestor săteni, cari nu cereau decât dreptul de a cumpăra pământurile de care fuseseră în mare parte despoiați; cât despre plată, știau ei bine — și o spuneau foarte frumos — că tot aurul țerii venia numai din mânile lor de-a lungul generațiilor. Dar, cum discuțiile amenințau să introducă desbinarea între clasele asociate pentru opera revoluționară, ușile sălii fură închise fără să se fi luat vre-o hotărâre.

În Moldova, nu fusese revoluție. Kogălniceanu, căpetenia tinerimii, nu voià decât stricta executare a Regulamentului. În Martie 1848, se făceau discursuri asupra acestui subiect, când Mihai Sturza puse capăt desbaterilor prin intervenția fiului său Grigore, în capul miliției. Pretinșii autori ai tulburărilor fură exilați la mănăstirile de la munte, și, curând, părăsiră țara.

Fură văzuți la Blaj, în ziua de 3 Maiu, cu excepția acelora cari se refugiaseră în Bucovina, în casa primitoare a bătrânului boier Doxachi Hurmuzachi. Exilații în trecere prin Ardeal își uniră aplausele cu acelea ale țeranilor cari proclamau națiunea română autonomă, pe când tovarășii lor din Bucovina susțineau sforțările acelor fii ai bătrânului Hurmuzachi (fiul omonim, Eudoxiu, a fost cel mai de samă istoric al Românilor din Austria) cari deveniseră căpeteniile mișcării naționale în această provincie, unde făcură să apară, cu un program pan-românesc, ziarul *Bucovina,* având colaborarea oaspeților lor. Puțin după aceia, alături de exilații munteni: Eliad, nobilul suflet care fu Nicolae Bălcescu, istoricul lui Mihai Viteazul, Bratienii, Rosetti, au fost și Moldoveni cari, cu aceiași energie, propagau, în adunări, în reviste și în gazete, ca și în cabinetele diplomaților,

www.dacoromanica.ro

acest crez al tinerimii românești revoluționare, al cării prim articol era Unirea Principatelor.

Dar deosebirea inițială rămase între Muntenii din București și Moldovenii din Iași. Cei d'intăiu nu visau decât revoluții politice, afară de Bălcescu, care expuse într'o broșură francesă chestiunea agrară în țerile românești; ceilalți erau mai ales pasionați de naționalitate: voiau să se resolve chestia socială pentru a stabili apoi, prin Unirea necesară, prin independența care trebuia să-i fie urmarea firească, nu o platformă pentru rivalități mai mult sau mai puțin factice sau pentru certuri de partide, ci o viață națională energică și conștientă, capabilă de a elabora noi forme de civilisație, înghițind elementele de înrâurire străină. Spiritul lui Kogălniceanu îi stăpânia pe toți, — și acest spirit, conform cu tradiția milenară, era singurul de unde putea sa izvorască o politică reală.

Războiul Crimeii izbucni. Din primul moment, Românii exilați simțiră însemnătatea care putea să o aibă pentru națiа lor acest conflict, îndelung așteptat, de o parte între Franța și Anglia, către care își întorceau privirile, de mai bine de treizeci de ani, toți patrioții cari visau un viitor mai bun, și, de altă parte, Puterea protectoare, care nu voiă să abdice de la drepturile garantate prin tratate. Unii voiră să lupte în rândurile aliaților, și se și înfățișară în lagărul turcesc, nnde anumite intrigi, mai ales austriace, îi împiedecară să ia parte la lupte.

Aliații ar fi vrut să gonească din Principate pe Ruși, cari, după conflictul cu Poarta, reîntraseră în Moldova la începutul lui Iunie 1853. Dar Austria, în nădejdea că aceste provincii, cu sete râvnite de aproape două veacuri, ar putea, în sfârșit, să-i revie, se grăbi să le ocupe până la încheierea păcii; un tratat formal cu Sultanul îi îngăduia aceasta. Deci n'a fost un contact mai intim

www.dacoromanica.ro

între Anglo-Francesii cari luptară în faţa Sevastopolului şi Românii cari aşteptau de la dânşii desrobirea şi Unirea lor.

Încă de la 1855 se trata pacea cu Ţarul învins; Anglia şi Franţa ridicară, în conferinţile de la Viena, chestia Unirii; dacă, mai târziu, diplomaţia englesă, oprită de consideraţia propriilor ei tradiţii, care ţineau la menţinerea integrităţii otomane, şi de aceia a intereselor permanente de comerţ, mai mult sau mai puţin bine interpretate, merse până a se ralia la opunerea Turcilor şi mai ales a Austriacllor, Napoleon al III-lea refusă să asculte pe diplomaţii săi, sătui să se useze într'o luptă care părea zădarnică: el voiă să constituie pe Dunăre o naţionalitate puternică, necesară ca formă politică a latinităţii orientale şi, tot odată, şi ca zăgaz opus expansiunii ruseşti spre Coustantinopol.

De aceia Basarabia-de-Sud, adecă judeţele Cahul, Bolgrad şi Ismail, şi chiar gurile Dunării, care trecură pe urmă Turciei, fură unite cu Principatul moldovenesc.

Tot influenţei Împăratului plebiscitar trebuie să i se atribuie hotărârea finală a Congresului de a recurge la o consultaţie a Românilor însişi pentru a li cunoaşte dorinţile. Domnii numiţi în 1849 plecaseră acum; „caimacamii" sau locotenenţii domneşti trebuiau să convoace adunările, cărora, pentru a fi pe placul Turcilor, li se dăduse numele de Divanuri, *Divanuri ad-hoc*. Guvernatorul Ţerii-Româneşti a fost Domnul de odinioară Alexandru Ghica, aproape favorabil Unirii, pe când, în Moldova, Teodor Balş, blajin boier bătrân, mai curând incapabil, avuse ca urmaş pe un Grec, intrigantul Nicolae Vogoridi, fiul beiului din Samos, care fusese el însuşi Caimacam moldovenesc în 1821, şi bărbatul singurii fiice a lui Conachi, poetul.

Vogoridi, care spera să devină Domn şi care invoca în toate prilejurile marele nume băştinaş al socrului său,

www.dacoromanica.ro

întrebuință manevrele celei mai nerușinate falșificări pentru a împiedeca triumful electoral al partidului Unirii. Nici o zecime din alegătorii cei mai independenți nu fură îngăduiți să voteze. Adunarea ieșită din această operație demnă de cele mai rele tradiții ale Levantului ar fi cerut fără îndoială menținerea separației politice. Unioniștii se adresară atunci lui Napoleon al III-lea. Însăși soția lui Vogoridi procurase adversarilor soțului ei dovada cea mai limpede a intrigilor caimacamului cu miniștrii turci și cu Austria, al cării consul, necontenit combătut de Place, consulul Franciei, mișcase cerul și pământul ca să-și ajungă țelurile. Represintantul Împăratului la Constantinopol primi deci ordin să scoboare steagul, dacă Marele Vizir se încăpățânează să recunoască legalitatea alegerilor moldovenești. Acest mijloc suprem reuși; înseși listele electorale fură anulate. În schimb, Napoleon, care alergă să se înțeleagă personal, la Osborne, cu regina Victoria, consimțise să nu vadă, în această Românie pe care o doria, decât o simplă „uniune de raporturi militare, financiare și judiciare" a celor două Principate. S'a pretins că el nădăjduia să așeze în Moldova pe unul dintre cei mai buni locotenenți ai săi, pe generalul Pélissier.

Noile Adunări erau însuflețite de același spirit, limpede unionist. Dar deosebirea între vederile Muntenilor și ale Moldovenilor dăinuia. Pe când la București discursurile reflectau, înainte de toate, preocupările liberale, represintanții moldoveni, după ce votaseră, la 19 Octombre 1857, punctele de program comun: Unirea Principatelor, autonomie, Domn străin, neutralitate garantată de Marile Puteri, ca a Belgiei, și guvern parlamentar, se ocupară de chestia țeranilor, înfățișați prin câțiva de-ai lor, oameni energici și de bun simț, cari nu voiau decât ordinea și libertatea.

Pe basa acestor voturi, exprimate solemn, Conferința

www.dacoromanica.ro

de la Paris redactă, în August 1858, acea „Convenţiune", care, înlocuind Regulamentul Organic, trebuia să fie noua Constituţie acordată de Puterile Garante „Principatelor Unite". Ea decreta că vor fi doi Domni, două Capitale, două Ministere, două Adunări; dar, pentru a afirma această „Unire" restrânsă asupra căreia Puterile se înţeleseseră, se alcătuia o Adunare legislativă mixtă, având sediul la Focşani, pe hotarul dintre cele două teritorii, o Curte de Casaţie comună şi putinţa de a reuni cele două armate pentru o lucrare de apărare naţională.

Dar trebuie să se afirme încă odată că aceia ce hotărăşte viaţa unui popor nu sânt condiţiuni pe care pot să i le creeze împrejurările exterioare, ci tot ce însuşi este în stare a întroduce, prin conştiinţa, munca şi curajul său, în aceste forme, totdeauna capabile de a primi o cât mai largă interpretare. Şi cu acest prilej se făcu dovada. În 1858, Adunări fură alese, care trebuiau să deie fiecăruia din Principatele-Unite câte o căpetenie. Candidaturile particulariste se şi înfăţişară: mai întâiu foştii Domni, Mihai Sturza, pe lângă fiul lui Grigore, de o parte, Bibescu, Ştirbei, dacă nu şi Alexandru Ghica, de alta; apoi capii Revoluţiei, ai emigraţiei, ai noii mişcări a tinerimii: însuşi Alecsandri fu printre concurenţi, dacă Mihail Kogălniceanu refusă să se înscrie.

Dar necesitatea lucrurilor, logica desvoltării naţionale hotărâră altfel. Era printre unioniştii români un personagiu deosebit de simpatic, cu toată scăderile sale, şi chiar tocmai prin felul franc cu care le înfăţişa. Bun tovarăş de plăceri şi de luptă, acest fiu de boier, dintr'o familie care numărase doi rebeli, dintre cari unul fusese executat pentru aspiraţiile lui la tron, îşi făcuse studiile în Franţa, pentru a fi apoi ofiţer în armata lui Vogoridi, care, crezându-l nedespărţit legat de causa sa, îi

www.dacoromanica.ro

dăduse o înaintare răpede, până la gradul de colonel. Dar, însărcinat să administreze județul Covurluiu, colonelul Alexandru Cuza refusă să se amestece în falsificarea alegerilor, și demisia lui, energic motivată, făcu zgomot. Căpetenie a armatei moldovene, el avea un neasămănat mijloc de acțiune. Dar toți aceia cari nu erau în stare a recunoaște puterea superioară care intervine une ori pentru a cârmui acțiunile oamenilor cu mult mai presus de propriile lor intenții trebuiră să fie foarte mirați când, chiar a doua zi după înscrierea sa printre candidați, el fu ales Domn cu unanimitate, la 17 Ianuar st. v. 1859. Ar fi fost, de sigur, încă mai surprinși dacă li s'ar fi spus că acest nou Domn moldovean, necunoscut la București, ar putea să învingă toate puternicile candidaturi care-și disputau izbânda acolo. Totuși, la 24 Ianuar st. v. 1859, el fu proclamat, cu aceiași unanimitate în cealaltă Adunare electorală.

Fără a sta mult pe gânduri, Cuza primi. Un conflict era iminent între Franța, care susținea pe șeful unic al Principatelor, și Austria, care l-ar fi alungat bucuros; pe de altă parte, chiar Austria putea să se teamă de o alianță a țerilor dunărene cu Italia iredentistă și cu exilații maghiari susținuți de Ministeriul din Turin; ea se resignă deci în fața „faptului împlinit", pe care Sardinia în curând avea să-l imite. Cât despre Turcia, ea nu îndrăzni să intervie; mai târziu, când Domnul României se duse la Constantinopol să presinte omagiile sale unui suzeran pe care încă nu-l onorase cu visita sa, Turcii consimțiră să recunoască Unirea, dar numai în persoana aceluia care o înfăptuise. În Ianuar 1862, nu mai era decât o singură România: Ministeriile, Capitalele, Adunările se contopiseră.

www.dacoromanica.ro

CAP. XII.

Renașterea românească în veacul al XIX-lea prin ideia națională militantă, după Unirea Principatelor

Reforme sociale supt Cuza-Vodă. — Domnia lui Cuza ținu puțin: până la conspirația militară din Februar 1866, urzită de liberali și de unii dintre conservatori, tot atât de nemulțămiți de un „tiran" care îndrăznia să desprețuiască formele constituționale sau, mai degrabă, „convenționale", pentru a atinge însuși fondul misiunii lui. Pentru a înțelege mai bine rolul lui Cuza, trebuie să ni amintim că, în intențiile alegătorilor ca și în conștiința alesului, el nu era decât provisoriu: puterea fusese încredințată unui boier băștinaș, de o energie și o francheță fără pereche, numai pentru a îndeplini programul care deriva din Divanurile de la 1858.

Erau mii de țerani neproprietari, obligați a da boierilor, pentru folosința pământului, un serviciu personal pe care ei îl urau, mai ales pentru caracterul lui arbitrar. O cincime din teritoriu, dăruit odinioară de pioșii ctitori mănăstirilor lor, fusese supus apoi — închinat —, pentru a împiedeca usurpările, Locurilor Sfinte, marilor mănăstiri din Athos, din Ierusalim, din Alexandria, etc.; călugării greci cari, ca preț al protecției lor, n'ar fi trebuit să-și atribuie decât o slabă parte din venituri,

www.dacoromanica.ro

puseră stăpânire pe ele, în mod abusiv. Ca și cea țerănească, această chestie a „mănăstirilor închinate“ se târa încă de la începutul erei Regulamentului Organic, și Cuza trebuia s'o resolve, tot așa cum se îndatorise a sfârși cu opunerea Porții față de actul însuși al Unirii.

Împotriva Rusiei, care susținea pe Greci și împotriva Angliei, care nu voiă să părăsească pe Turci, Cuza secularisă bunurile mănăstirești, somând pe călugări să-și arăte pretențiile pentru despăgubire; cum ei trăgănau răspunsul, Camera li oferi, în Decembre 1863, o sumă foarte însemnată. Sfinții Părinți nădăjduiau să câștige lungind afacerea și invocând toate autoritățile la care credeau că pot să se adreseze. În 1867, o altă Cameră declara chestiunea „închisă“.

Îndată începu discutarea chestiei rurale, într'o Adunare alcătuită din boieri implacabili, nu numai din causa intereselor lor materiale, dar și pentru că ei credeau că văd în Domn un despot care nu cruța susceptibilitățile lor, un dușman al formulelor goale ale liberalismului astfel cum îl formulase și-l practicase epoca Imperiului al doilea. Nu putură să se înțeleagă cel puțin pentru a recunoaște țeranului dreptul de proprietate asupra acelei treimi din pământul strămoșesc pe care Regulamentul Organic li-o dădea, restul trebuind să fie de aici încolo proprietatea absolută a unui stăpân care era mai curând un usurpator. Kogălniceanu, căruia Cuza-i încredințase executarea acestor măsuri, sfătui o lovitură de Stat, încurajat și de exemplul întemeierii noului Imperiu frances înrădăcinat în plebiscit. Legea rurală fu promulgată ,așa cum o propusese Domnul; marea proprietate era astfel creată, alături de bucata de pământ dată țeranului, și era așezată pe temelii solide, pe când ar fi trebuit îngrijiri neîncetate pentru a pune în valoare ogorul fostului șerb. N'a

www.dacoromanica.ro

fost vina lui Cuza dacă aceste îngrijiri lipsiră supt un nou regim.

Decretele domneşti din 1864 dăduseră, de asemenea, un Senat, cu jumătate din membri numiţi, capul Statului având şi dreptul de a desemna pe preşedintele Camerei şi de a prelungi terminul unui budget.

Acest regim al Statutului—titlu împrumutat de la regatul Italiei — fu întărit printr'un plebiscit zdrobitor şi prin aprobarea ulterioară a Puterilor; el scoase din sărite opoziţia în care se întâlniau, am spus, marii proprietarii, incapabili de a pricepe binele ce li se făcuse, şi liberalii înarmaţi contra „usurpatorului". Ea provocă întâiu în Bucureşti o răzmeriţă de ţărani în lipsa Domnului din ţară, apoi recurse la un complot militar, care izbuti. Câteva luni mai înainte, Cuza, care dăduse naştere la noi nemulţămiri adoptându-şi bastarzii cu Maria Obrenovici, născută Costin Catargi, mama viitorului rege al Serbiei, Milan, declarase formal că era gata, îndată ce-şi va fi îndeplinit opera, să remită puterea ce i se încredinţase şi din care sufletul său tare şi sincer nu-şi făcuse vre-o laudă. Se pretinde că şi designase ca urmaş pe ducele de Leuchtenberg, urmaş din Eugeniu de Beauharnais prin tata, dar, prin mamă, Marea Ducesă Maria, nepot al lui Nicolae I-iu, şi liberalii antiruşi adăugiseră şi acest articol la lunga listă a învinovăţirilor lor.

Cucerirea Independenţei supt Carol I-iu. — După ce se alese întâiu Filip de Flandra, fratele, căsătorit cu Maria de Hohenzollern, al regelui Belgiei, prinţ a cărui candidatură fusese pusă şi înainte de 1859, dar care primi data aceasta, Brătianu cel mic şi cu prietenii săi din Locotenenţa Domnească, luând şi părerea lui Napoleon al III-lea, pe care izbutiseră să-l întoarcă împotriva lui Cuza, se opriră asupra persoanei prinţului Ca-

www.dacoromanica.ro

rol de Hohenzollern-Sigmaringen, în vrâstă de douăzeci şi şapte de ani; el era nepotul Hortensiei de Beauharnais, fiica adoptivă al lui Napoleon I-iu; prin tatăl său, el descindea dintr'o soră a regelui Murat. Visitase Parisul, primit ca o rudă de un Suveran care ţinea să aibă vasali pe Rin, şi nădăjduise să capete mâna Anei Murat, prietena Impărătesei. Dar tatăl său, Carol-Anton, fusese ministru al regelui Prusiei, considerat ca şef al familiei de către represintanţii acestei ramuri suabe, iar educaţia prinţului Carol fusese înrâurită de noul spirit german pe care îl fanatisau succesele lui Bismarck.

Cu aceste tradiţii de familie şi cu aceste dispoziţii, tânărul prinţ, care primise bucuros şi plecase îndată în România, riscând să fie arestat şi internat de Austriaci, în ajunul războiului contra Prusiei, avea să întâmpine multe greutăţi. El satisfăcu pe Napoleon al III-lea înlăturând câtva timp orice contact cu Rusia, căci abia la 1869 visită el pe Ţarul Alexandru al II-lea la Livadia; apoi o căsătorie proiectată cu Marea-Ducesă Maria [1] fu părăsită, Carol I-iu căsătorindu-se cu Elisabeta de Wied, înrudită cu Casa de Orange, dar care petrecuse câţiva ani la Curtea din Petersburg, unde păstrase legături. În Balcani, unde marele cneaz sârb Mihail, pasionat de Iugoslavia visurilor sale, îi propunea o confederaţie balcanică în stare a ţinea piept tuturor acelora cari năzuiau la posesiunea Constantinopolului, în timp ce principele Muntenegrului căuta să se pună bine cu şeful Principatelor, iar regele Greciei cerca să se razime pe dânsul, el nu îndrăzni să ieie o hotărâre. Totuşi niciodată politica turcească, momită de idealul imposibil al unui adevărat Imperiu unitar, asemenea celuia al lui Napoleon, nu fusese mai insolentă: impusese

[1] Mama, din căsătoria cu ducele Alfred de Edinburg, a Reginei Maria.

www.dacoromanica.ro

mândrului Hohenzollern, nu numai călătoria la Constantinopol, unde ar fi vrut să-l trateze de sus ca pe un înalt funcţionar al Sultanului, ca pe „Hospodarii“ d'inaintea războiului Crimeii, dar încă şi o convenţie formală care strângea şi mai tare legăturile Principatului cu Poarta; ea recunoştea, în adevăr, că România era o „parte integrantă“ din Imperiu, ceia ce nu fusese niciodată; îi interzicea dreptul, cerut cu putere de Cuza, de a întemeia un Ordin şi de a bate monedă, de a primi pe miniştrii străini şi de a încheia alte acte internaţionale decât simple convenţii de vecinătate; miniştrii Sultanului, ale căror observaţii fuseseră răspinse cu indignare în 1865 de Domnul indigen, cu toată situaţia lui nesigură, nu se sfiiră, cu prilejul unor noi tulburări, a-i face cunoscut să se ieă sama „ca o asemenea scenă să nu se mai întâmple“.

Între altele, noul Domn era la dispoziţia partidelor, cărora li datora puterea, partide care, după ce se uniseră pentru a pune capăt Domniei lui Cuza, se despărţiră din nou: între conservatorii lui Dimitrie Ghica şi lui Lascăr Catargiu, conservatorii progresişti ai lui Manolachi Costachi Epureanu şi liberalii, „Roşii“ revoluţionari şi republicani ai lui Ion Brătianu, personalitate deosebit de activă şi foarte simpatică, şi aceia ai asprului, ai „purului“ mazzinian Rosetti, fără ca aceste diferenţe de concepţii politice să fi ajuns la programe în legătură cu nevoile actuale, atât de numeroase şi de adânci, ale ţerii. Crezând că „Roşii“ erau mai puternici — şi erau de fapt prin propaganda lor necurmată, prin organisaţia lor solidă şi prin popularitatea gazetei lui Rosetti, *Românul* —, Carol I-iu ar fi preferat să încredinţeze în mânile lor soarta sa şi a dinastiei sale. Dar radicalii erau compromişi, nu numai la Petersburg, dar şi la Paris, unde unul dintre ei fusese denunţat odinioară ca amestecat într'un complot contra Impăratu-

www.dacoromanica.ro

lui. Trebui să fie sacrificat Brătianu, care nu iertă această părăsire Domnului pe care el însuşi îl introdusese în ţară, şi să dea puterea lui Ghica, fiu de „Hospodar", om foarte bogat şi foarte influent.

Când conservatorii fură stăpâni, Napoleon al III-lea li arătă Viena ca sprijin. Ei nu stătură la cumpănă să ceară protecţia austriacă împotriva adversarilor din lăuntru, atât de tari şi de neastâmpăraţi. Incă de la 1869 această protecţie fu formal căpătată, şi călătoria lui Carol I-iu la Pesta şi Viena, înfăţişată ca un act glorios pentru cele două, ţeri; publicaţii speciale o comemorară. Condiţia cea mai de samă impusă Domnului era, bine înţeles, de a „se abţinea de la orice amestec în treburile Ardealului", ale acelui Ardeal unde, după ce Şaguna îşi îndeplinise misiunea, Românii nu mai aveau nici o căpetenie respectată şi nici vre-o orientare permanentă.

Se merse aşa de departe cu această supunere, hotărâtă de instabilitatea unei vieţi politice pe care o dominau partidele de interese personale, încât mai că se primi la 1870, când era teamă de o invasie rusească în Turcia, o colaborare, îngăduită bucuros de Austria, cu Turcii, cari ar fi şi trimes un Paşă pentru a comandà trupele româneşti. Altă dată, se ivi un proiect, din izvor german, care voià să facă, într'o confederaţie otomană asămănătoare cu Imperiul lui Wilhelm I-iu, din însăşi Turcia o Prusie, iar din România o simplă Bavarie.

Agitaţiile liberalilor în timpul războiului franco-german, proclamaţia ridiculă a unei Republici la Ploeşti, cu un ofiţer demisionat în frunte, insultele aduse prinţului „prusac", mai ales când compatrioţii lui fură împiedecaţi printr'o mişcare de stradă să serbătorească victoria lor asupra Franciei, în de obşte iubite, nu făcură decât să întărească şi mai mult dependenţa de Austria. Carol

www.dacoromanica.ro

I-iu ar fi preferat o alianţă cu Germania însăşi; dar Bismarck, care, în conflictul cu antreprenorul de căi ferate Strousberg, nu stătu la cumpănă să impuie brutal respectul intereselor acţionarilor germani, nu încetă niciodată, dând totuşi personal din bielşug prinţului toate atenţiile sale insolent obsecvioase, să despreţuiască această Românie care înfăţişa pentru el numai aventura orientală a unei rude a regelui Prusiei. În 1874, cu toate protestările violente ale unei opoziţii care număra printre membrii ei pe Kogălniceanu, necontenit în disgraţie, liniile de drum de fier fură legate cu acelea ale Austriei (în Moldova, compania Lemberg-Cernăuţi-Iaşi trebui să aştepte încă multă vreme privilegiul), şi, în 1875, o convenţie comercială, pe care Guvernul o presîntă ca o probă că drepturile româneşti erau recunoscute în ce priveşte încheiarea tratatelor, puse, de fapt, comerţul României într'o stare de vasalitate faţă de Puterea vecină. Era şi vorba să se întreprindă lucrări la Porţile-de-fier, cu îngăduirea Turciei şi fără chiar să se fi cerut părerea principatului riveran, „parte integrantă din Imperiul otoman".

Încă de la 1873, agitatori austriaci, veniţi din Dalmaţia, lucrau în Bosnia şi Herţegovina, care era vorba să fie anexate după un proiect înfăţişat încă din 1853; călătoria lui Francisc-Iosif la Cattaro, demonstraţie contra Serbiei iredentiste a prinţului Milan, avea întru totul aierul unei călătorii solemne întreprinse de Împăratul catolic al Orientului pentru a se presinta viitorilor săi supuşi. Curând revoluţia izbucni în cele două provincii slave, şi se feriră de a o lăsa să se stingă. Cât despre responsabilitate, ea era aruncată, bine înţeles, asupra „panslavismului", deci asupra Rusiei.

În 1876, Serbia interveni. Orientată către Austria, România privia, firesţe, acest războiu ca total străin de inte-

www.dacoromanica.ro

resele ei. Conservatorii partidului lui Catargiu şi al generalului Florescu, urmaşul lui, şi chiar noul Guvern liberal al lui Ioan Brătianu, alcătuit în 1876, rămâneau cu tărie alipiţi politicei tratatului de la Paris şi garanţiei Puterilor. Carol I-iu era de părere că această chestie a Bosniei şi Herţegovinei nu putea fi resolvată decât prin anexarea lor la Austro-Ungaria. În acelaşi timp când se afirma oficial voinţa de a stărui în această „politică de neutralitate şi de respectare a tratatelor", şi se trimeteau emisari la Londra pentru a cere sprijinul Angliei, rivala în Orient a Rusiei, se declara că nimic nu lega România latină cu aceste populaţii slave de dincolo de Dunăre, mărgenindu-se să li deplângă nenorocirile. Când Turcia se găsi în faţa celor mai mari greutăţi, intervenţia Rusiei devenind din ce în ce mai probabilă, Kogălniceanu, care avu curajul să proteste împotriva ororilor turceşti din Bulgaria, se mărgeni să ceară suzeranilor recunoaşterea numelui de „România" şi a dreptului de a încheia convenţii, iar, în plus, talvegul Dunării ca frontieră şi posesiunea insulelor fluviului, deci şi delta, care fusese odinioară încorporată Moldovei de diplomaţii de la Paris.

O schimbare se produse totuşi în spiritul Domnului. Adăpat cu umilinţe, el fusese de curând tratat, în Constituţia otomană din Decembre, ca simplu „şef de provincie privilegiată", având a primi instrucţii pentru participarea sa la războiu. Un emisar al lui Ignatiev, atotputernicul ambasador al Rusiei la Constantinopol, venise acum la Bucureşti pentru a negocia o convenţie secretă în casul când trupele ruseşti ar fi vrut să treacă prin Principate; dar, cum el nu înfăţişa împuterniciri în numele Guvernului însuşi şi cum dădea o formă suspectă garanţiei, reclamată de Brătianu, că Ruşii nu se vor atinge, distrugând clausele de la 1856, de judeţele basarabene reîncorporate Moldovei, nu se încheiase ni-

www.dacoromanica.ro

mic cu d. de Nelidov. De data aceasta, mulţămită intervenţiei personale a Marelui Duce Nicolae, prieten al României, afacerea luă un curs mai grabnic. În clipa în care încăpăţinarea Ministeriului turcesc făcea de neînlăturat un conflict armat, convenţia era semnată de Kogălniceanu, întors la Afacerile Străine (April 1877). Puţine zile mai târziu, şi fără să fi aşteptat ca această convenţie să fi fost ratificată de Parlamentul românesc, trupele împărăteşti întrau în ţară; o proclamaţie, supt toate punctele de vedere asămănătoare cu acela din 1853, se adresă, uitând că există un Guvern, populaţiei Principatelor.

Nu era totuşi o înţelegere limpede şi sinceră între puternica Rusie, a cării intenţie rămânea aceia de a-şi recâştiga înfluenţa asupra gurilor Dunării şi care nu era de loc dispusă a se opri în faţa drepturilor unuia mai slab, şi] între România; aceasta nu căpătase decât o garanţie aparentă, căci i se promitea numai a i se apăra integritatea teritorială — dacă ar fi fost pusă în primejdie — evident, e vorba de un terţiu, — prin faptul trecerii armatelor ruseşti, oricât de cinică ar fi fost această reservă. La 10/22 Maiu Camerele româneşti se şi grăbiră a proclama independenţa ţerii, aşa încât ea să poată participa ca Stat de plin drept la complicaţiile pe care avea să le aducă războiul. Diplomaţia rusească văzu însă cu foarte răi ochi această hotărâre, a cării însemnătate o şi înţelese îndată. Când România independentă, dar a cării independenţă nu fusese încă recunoscută de Europa, oferi concursul trupelor sale pentru a înlătura, ca aliată, acea atingere a teritoriului ei de care putea să se teamă ca neutră, răspunsul Cancelariului Gorceacov fu în deosebi de aspru: nu e nevoie de acest concurs, dar, dacă România ţine să-l ofere, nu poate fi vorba de o acţiune militară separată, pe care Guvernul român, uitând Dobrogea, îndată ocupată de Ruşi, ar fi voit s'o

www.dacoromanica.ro

întreprindă în părţile Vidinului. Întrevederile, atât de prietenoase, ale Domnului cu Marele Duce, cu Ţarul Alexandru al II-lea, venit el însuşi la Dunăre, nu schimbară nimic din această situaţie, din ce în ce mai încordată.

Austria era cea d'intăiu care se bucura de aceasta. În Decembre 1876, Andrassy se îndatorise a păstra României integritatea ei teritorială, dacă ea s'ar mărgeni să-şi retragă trupele în Oltenia, menţinând legătura cu puterile Monarhiei. El recomanda ca principatul să nu se arunce într'o aventură, care putea să aibă cele mai rele urmări. Dimitrie Ghica propune, în April următor, în Consiliul de Coroană, „să se ceară ca Austria să ocupe, cu îngăduirea Europei, România, pentru a împiedeca trecerea oricării armate străine (!)" şi, în Iulie, Kogălniceanu se ducea la Viena spre a îndeplini o misiune secretă. Andrassy fusese cel d'intăiu care oferise Românilor „o parte din Dobrogea".

Dar Ruşii fură înfrânţi la Plevna, pe care Osman-Paşa o transformase într'o cetate formidabilă; ei erau în pericol de a fi aruncaţi peste Dunăre, unde se şi arătară, răspândind panica în mijlocul populaţiei, cei d'intăiu fugari. Românii trebuiră să răspundă, de la început, bombardamentului turcesc de pe malul drept; ei colaboraseră apoi la distrugerea monitoarelor turceşti de pe Dunăre; după trecerea Ruşilor la Zimnicea, ei luaseră asupra lor paza Dunării şi chiar trimeseseră o garnisoană la Nicopol. Acum, când Marele-Duce, desperat, cerea lui Carol I-iu „fusiune, demonstraţie şi, dacă e cu putinţă, trecerea Dunării", cel puţin ca o „demonstraţie", nu mai era timp de întârziat, căci o izbândă a Turcilor ar fi însemnat o năvălire a lor în România „rebelă", cu toate urmările ei.

De altfel, Ruşii admiseseră, în sfârşit, „individualiatea" armatei româneşti, comandată de Domnul ei

www.dacoromanica.ro

însuşi. Pentru a ajuta cooperaţia, Ţarul oferi comanda generală a forţelor care operau înaintea Plevnei Domnului român, a cărui mândrie fu, firește, foarte măgulită. Cât despre garanţii nouă, Brătianu mersese la cartierul-general rusesc, dar fără să aducă de acolo altceva decât asigurarea formală a lui Alexandru al II-lea că România nu va avea să regrete ce făcea.

Românii luară o parte glorioasă la cucerirea celei d'intâiu redute a Griviţei. Continuară apoi să ajute la împresurarea Plevnei; Osman, silit să capituleze în Novembre st. v., se adresă întâiu unui colonel român. Dar, îndată ce acest capitol al războiului fu închis, situaţia lor militară era în aier; ei nu continuară să-şi dea sprijinul la acţiunea principală, mărgenindu-se a urmări atacul contra Vidinului, a cărui stăpânire li fusese cu desăvârşire refusată de Austria. Trupele româneşti se fixaseră acolo, pe când armata rusească se îndrepta spre Adrianopol şi impunea Sultanului, în Mart 1878, pacea de la San-Stefano.

Această pace, la care Carol I-iu se sforţase în zădar a colabora ca factor independent al războiului şi al victoriei, crea Marea-Bulgarie, până la Arhipelag, pentru a pedepsi Serbia că a părăsit, un moment, partida; ea acorda Serbiei chiar unele creşteri, dar mai ales Muntenegrului; iar, în ce priveşte România, se mărgenia să-i recunoască independenţa: niciun teritoriu nu-i era cedat; numai, urmând pilda dată odinioară de Franţa cu privire la Italia, Rusia făcea pe Turci să părăsească Dobrogea pentru ca să poată fi dată României în schimbul celor trei judeţe ale Basarabiei, pe care Rusia le voià cu orice chip. Se reservà chiar trecerea trupelor ruseşti prin România vreme de ani de zile.

Protestările cele mai indignate nu slujiră la nimic. Hotărârea Împăratului, pe care diplomaţia lui îl împingea înainte, era nestrămutată. Se oferia, la Petersburg, cel

www.dacoromanica.ro

mult, avantagii mai mari pe malul drept, chiar alegerea lui Carol I-iu ca prinț al Bulgariei nou-create; a fost vorba, la un moment dat, să se renunțe la o parte din teritoriul basarabean. Dar opoziția se și agață de această chestiune și, cu toată inclinarea Domnului și a lui Kogălniceanu de a se înțelege, nu se putu părăsi punctul de vedere al celei mai stricte intransigențe. Brutalitatea lui Gorceacov amenință chiar cu desarmarea trupelor românești; el își atrase acest răspuns al lui Carol I-iu că „trupele sale vor putea fi sfărâmate, dar desarmate, nu".

Invocând protecția Puterilor, Brătianu și Kogălniceanu se adresară diplomaților reuniți în Iulie 1878 la Berlin pentru a proceda la revisuirea tratatului. Nu găsiră însă niciun sprijin real. „Credeam că v'ați înțeles cu aliații voștri" fu răspunsul Austriei, care totuși înțeția nemulțămirea Românilor pentru a-și asigura o situație mai solidă în Bosnia și Herțegovina, pe care le „ocupă"; încă de la convenția din Reichstadt, în 1876, Francisc-Iosif consimțise, de altfel, pentru a avea aceste provincii sârbești, la întoarcerea Rușilor pe Dunărea-de-ios. România nu avu nici chiar o frontieră bună în acea Dobroge care era atunci un adevărat pustiu, locuit mai ales de rămășițile sărăcăcioase ale unei populații turco-tătărești, refractară oricărui progres; o ocupă cu soldații ei, în aceiași vreme când, fără să fi semnat nimic, organele administrative române evacuau Basarabia. Un conflict izbucni cu Rușii când fu vorba să se fixeze delimitarea la Vest a Silistrei, și chestia Arab-Tabiei, una din vechile redute care încunjurau orașul, era cât pe-aci să aducă o încăierare.

Resultatul acestor fricțiuni fu strălucit pentru politica austriacă. Vreme de ani de zile, orice apropiere cu Rusia deveni imposibilă: Guvernul liberal al lui Ion Brătianu, care mai păstră puterea zece ani, nu era de loc

www.dacoromanica.ro

dispus să uite umilința suferită personal de șeful său. Publicând în nemțește Memoriile sale, care formează un adevărat rechisitoriu contra politicei rusești în Orient, Carol I-iu rupsese definitiv cu Țarul. Se murmură la Petersburg în momentul când Camerele oferiră Domnului coroana regală la 1881, căci tot atunci Alexandru al II-lea perise în urma unui atentat nihilist. Ideia unei uniuni personale cu Bulgaria, când cel d'întâiu prinț al ei, Alexandru de Battenberg, detronat de agenții ruși, trebui să părăsească definitiv principatul, fu împiedecată de aceiași agenți; ei lucraseră răbdător pentru a hrăni gelosia și ura Bulgarilor contra acelor cari adăpostiseră veacuri întregi pe represintanții naționalității lor, de la Matei Basarab, protectorul insurgenților de la 1640, până la Brătianu, care se compromisese în fața Europei închizând ochii la alcătuirea bandelor libertății. Se nădăjduise chiar, în 1888, că s'ar putea provoca, pe chestia Dobrogii, un conflict armat între cele două țeri.

Fiecare lucra astfel, după mijloacele sale, pentru Împăratul de la Viena. Fiind dată strânsa alianță între Habsburgi și Hohenzollerni pe care o încheiaseră de curând Bismarck și Andrassy, aceasta însemna nnmai „a lucra pentru regele Prusiei". Chestia Dunării, pe care tratatul de la Paris o supusese unei Comisiuni riverane și unei Comisiuni europene, fu redeschisă de diplomația austriacă. Tratatul din Berlin atribuise acesteia din urmă misiunea de a ușura navigația de la Galați la guri. De la 1881 totuși, Austria făcu să fie admisă, după propunerea delegatului frances Barrère, în Comisiunea riverană, ale cării drepturi se întindeau de la Galați la Orșova, cu toate că pe toată această întindere Monarhia nu avea o palmă de loc. O conferință a Marelor Puteri, adunată la Londra, primi această nouă situație, scutind, în același timp, de controlul european

www.dacoromanica.ro

brațul rusesc al Chiliei și întinzând, pe de altă parte, acest control până la Brăila. România declară că nu poate să se supuie acestor cerințe; dar, câțiva ani mai târziu, regele Carol asista, alături de vecinul său sârb, la inaugurarea lucrărilor de la Porțile-de-fier, pe care Ungaria singură le întreprinsese, reservându-și, în chip abusiv, dreptul de pilotaj în apele românești.

De la 1885, deci, când Italia se adăugise ligii de pace, care avea să devină astfel Tripla Alianță, Brătianu aduse, în numele regelui Carol, care și făcuse să se vorbească în acest sens de unul dintre șefii tinerilor conservatori, ai „junimiștilor", Titu Maiorescu, pentru a pregăti terenul, adesiunea secretă a României. Era mai mult un mijloc de apărare împotriva Rusiei, și, după o experiență recentă, contra Austro-Ungariei înseși.

Chestia Ardealului nu există deci timp de treizeci de ani pentru guvernul român; ea servia, cel mult ca să agite opinia publică în profitul partidelor de opoziție când ajungeau la cele din urmă mijloace. Crearea unui partid național român în această provincie și acțiunea lui energică nu avură nicio influență asupra atitudinii Regatului, și el privia cu nepăsare o întreagă serie de măsuri menite să distrugă școala confesională a Românilor și chiar autonomia Bisericii ortodoxe, care semnalară administrația unui Tréfort sau unui Apponyi. Un proces fu intentat, la 1891, căpeteniilor românești, a căror mare crimă fusese numai că vruseră să înfățișeze Împăratului, în capitala lui de la Viena, supt forma unui Memorand, doleanțele a patru milioane de supuși credincioși, act care fu înapoiat, de altfel, de Cancelaria ungară, fără ca măcar să fi fost deschis plicul; acest proces monstruos, pornit pentru a arunca în închisoare persoane cu totul nevinovate, nu atrase nicio observație din partea României aliate; ea se supuse chiar, mai

www.dacoromanica.ro

târziu, umilinţii de a decora pe procurorul care susţinuse acusaţia. Ungurii profitară de aceasta pentru a duce cu energie acţiunea lor desnaţionalisatoare; curând, partidul naţional fu disolvat, şi un regim de teroare făcu aproape imposibilă orice manifestare sinceră a presei româneşti; chiar când ei părăsiră atitudinea lor de pasivitate electorală, care fusese un mijloc de a protesta împotriva noului regim al dualismului, Românii din Ungaria nu fură represintaţi în Parlament, cu foarte rare excepţii, decât de oamenii de paie ai asupritorilor lor.

Asigurate de această alipire la politica Europei Centrale, partidele putură să-şi continue luptele sterpe; după căderea lui Brătianu, adevăratul organisator al Regatului prin conducerea cu toate energiile (1888), guvernul căzu în mânile junimiştilor, crescuţi în Germania şi promotorii alipirii la Triplice, apoi în acelea ale vechilor conservatori, conduşi de Catargiu şi de Alexandru Lahovary; în sfârşit, noul şef al liberalilor, Dimitrie A. Sturza, unul dintre supravieţuitorii generaţiei Unirii şi creatorul Bisericii româneşti autocefale, dar cel mai călduros apărător, de teama Ruşilor, al politicei germane în România, luă puterea pentru câţiva ani. Între politica lui şi aceia a urmaşului, I. I. C. Brătianu, de o parte, şi, pe de alta, a vechilor conservatori, a junimiştilor, având de căpetenie pe intransigentul aliat al Germanilor, P. P. Carp, iuncăr mutat de întâmplare pe malurile Dunării, şi în sfârşit aceia a lui Take Ionescu, care, autor al unei broşuri celebre, menită să apere Tripla Alianţă, trebuia să formeze mai târziu un partid conservator-democrat, destinat să se confunde, în cele din urmă, supt conducerea lui, cu partidul conservator al Cantacuzinilor şi al lui Nicolae Filipescu, nu fu, până la războaiele balcanice din 1912, nicio deosebire.

Fidelitatea către Puterile Centrale în afară, şi în-

www.dacoromanica.ro

lăuntru oportunism în profitul clasei dominante, acesta fu programul comun. Cât despre țerani, legislații draconice asigurau proprietarilor rodul muncii lor și, din timp în timp, supt apăsarea nemulțămirii lor (revoluția de la 1907, urmată de reforma contractelor agricole) ei căpătau împărțiri de pământuri.

Renașterea națională a poporului românesc — Puțin câte puțin totuși se produse o adâncă schimbare, și ultimii ani, văzură manifestațiile publice și oficiale, în timp ce clasa dominantă slăbia, iar spiritul de inițiativă îi lipsia puterii supreme. Întocmai ca în veacul al XVIII-lea, când contra României fanariote se ridică steagul național al călugărilor din Ardeal, fii de țerani, și al lui Tudor Vladimirescu, țeran din Oltenia, se putu vedea desvoltarea în România a unei civilisații originale și propășirea firească a clasei muncitoare.

În epoca lui Cuza, mișcarea literară era în plină decadență; gazetele își începeau activitatea zgomotoasă pe ruinele prosei literare, fără ca vre unul singur din aceste periodice să aibă un caracter în adevăr educativ. Cu toate că dăduse marelui an al Unirii unele din poesiile sale patriotice, cu mult inferioare totuși imnului focos prin care Ardeleanul Andrei Murășeanu salută anul liberator 1848, imn care a rămas ca o Marseillesă românească, Vasile Alecsandri nu mai era represintantul unui tineret împins la luptă prin credință și entusiasm; își cheltuia talentul în piese de teatru cu intrigă de împrumut, prin care servia de cele mai multe ori propriile sale patimi și acelea ale grupului său politic, Grigore Alexandrescu tăcuse, toropit de paralisie, și Bolintineanu, ministru al lui Cuza, răspândia, în ajunul boli de nervi de care avea să moară, cele din urmă rămășițe ale unui talent pe care nu știuse nici să-l desvolte, nici să-l conducă.

www.dacoromanica.ro

Literatura istorică înfloria, dar mai ales în ceia ce privește publicarea izvoarelor, cronici și documente. Exemplul lui Kogălniceanu însuși, pierdut acum pentru litere, al lui Laurian și al lui Bălcescu, editori, înainte de 1848, ai „Magazinului istoric pentru Dacia", fu urmat de un emigrat din Ardeal, care scrise, ca martor ocular, istoria zilelor revoluționare de la Blaj, Alexandru Papiu Ilarian, și, mai ales, de acel muncitor neobosit care fu și un gânditor profund și original, cu toate că une ori de o inspirație ciudată, B. P. Hasdeu, originar din Basarabia și chiar fost ofițer rus. Dar tesaurul pe care ei îl puseră la îndemâna cărturarilor unei noi ere nu fu decât foarte puțin întrebuințat. Pe când cronicile editate de Kogălniceanu creaseră însuși genul nuvelei istorice, trebuì ca Hasdeu însuși, înzestrat cu un remarcabil talent literar, să întrebuințeze pentru povestirile și dramele sale revelațiile unei lumi arhaice. Ca nuvele și romane, nu vor fi decât scenele de delicată lucrare literară desemnate de arheologul Alexandru Odobescu și tablourile de moravuri naiv înfățișate de un umil cântăreț de biserică Nicolae Filimon.

Noua literatură se anunța supt auspicii încă mai rele: ea consista dintr'un simplu joc de cuvinte, întrebuințând neologisme francese, mai curând neasimilabile. O reacțiune trebuia să se producă: junimiștii, membrii societății ieșene „Junimea", își începură cariera prin publicarea unei reviste, *Convorbiri literare*, care, expunând ridicolului aceste neajunsuri ale poesiei curente și îndreptând exagerările gândirii contemporane, n'ar fi dat în schimb decât critica nemiloasă și fără orizonturi a lui Titu Maiorescu sau imitații ale romantismului german, dacă, încă odată, fondul național, plin de o naivă energie, nu s'ar fi impus compilatorilor și imitatorilor.

Alecsandri și contemporanul său Alecu Russo, elev al școlilor din Geneva, culeseseră acum acele poesii po-

www.dacoromanica.ro

pulare pe care cel d'întâiu le prefăcu artistic înainte de a le da publicului; succesul colaborării sale îl încurajă să alcătuiască de la sine balade, a căror succesiune trebuia să deie o adevărată istorie epică a Românilor. Dacă *Transilvania,* revista „Asociației pentru cultura limbii și a literaturii române" dincolo de Carpați, întemeiată în 1861 de însuși Șaguna, de colegul lui de la Blaj și de căpeteniile intelectuale ale nației, nu-și îndeplini făgăduiala de a răspândi tesaurul cântecelor ardelene, a căror parte lirică e cu totul superioară, Hasdeu, care făcuse din gazeta sa *Traian,* din revista sa *Columna lui Traian* o bogată adunare de documente istorice și, în același timp, de folklore, atrase necontenit atenția asupra acestei înspirații cu totul nouă; colaboratori din toate ținuturile românești se grăbiră să-și trimeată recolta. Revistele publicate de școlari de-ai lui Hasdeu, căruia i se încredințase o catedră la noua Universitate din București (cea din Iași, întemeiată și ea, de Cuza, e puțin mai veche), ca Grigore Gh. Tocilescu, urmară direcția impusă de maestru. O mare colecție de cântece populare fu dată de Gh. Dem. Teodorescu, chiar la București, și îndată un profesor român de la Brașov, Andrei Bârseanu, întovărășit cu filologul ceh Jarnìk, publică întâia adunare ardeleană de bucăți populare alese.

Convorbirile junimiștilor fură și ele prinse pe această cale, și curând se văzură resultatele. Palidele imitații germane dispărură, precum dispăruseră și nesăratele pastișe ale poesiei francese. Un fost diacon de la Iași, spirit jovial, dintr'o bucată, fiu de țeran, Ion Creangă, începu să scrie, în mijlocul tuturor acestor „savanți" mari cu pretenții, poveștile sale de un realism popular atât de izbitor; un lucrător tipograf de la București, Petre Ispirescu, cultivă în același gen, fără să aibă însă aceiași energie, același humor rustic. O întreagă litera-

www.dacoromanica.ro

tură asămănătoare urmă, atrăgând la reviste, la calendare, la gazete un public din ce în ce mai numeros, care-şi recunoştea propriul său fel de a gândi şi de a simţi.

Atunci apărură tablouri ale vieţii populare, asămănătoare cu acelea care i-au creat debutantului Bjoersterne Bjoernson un aşa de mare renume. Nu era nicio originalitate în viaţa claselor superioare; ele nu făceau decât să repete modelele pariziene; literatura se cufundă deci în studiul moravurilor, simple şi tari, ale ţeranului. Prin Ioan Slavici, venit din părţile arădane, se presintă pentru prima dată tabloul vieţii rurale dincolo de munţi, iar viaţa ţeranului muntean îşi găsi un interpret de o mare fineţă de descriere şi de un rar simţ al coloarei în Barbu Ştefănescu-Delavrancea, născut într'o suburbie a Bucureştilor. In George Coşbuc, venit din Năsăudul Ardealului, cu sufletul plin de ritmuri populare, dar şi de lecturi clasice şi germane, poesia românească se găsi pe aceiaşi linie cu aceste nuvele. Cât despre viaţa plină de contraste a centrelor urbane, adecă a acelor straturi sociale în care se păstrau chiar, supt un aspect caricatural, datorit amestecului cu modele noi, obiceiurile trecutului, ea îşi avu un pictor nemuritor în I. L. Caragiale, dintr'o familie de artişti dramatici, care ştiu să mânuiască biciul unei nemîloase satire.

Afară de această inspiraţie populară, o cunoaştere aprofundată a literaturii germane, iniţiarea în cultura clasică, pietatea religioasă pentru trecut, un înţeles superior al musicei limbagiului contribuiră să formeze poesia complexă a lui Mihail Eminescu, une ori de o formă atât de limpede rustică, alte ori îmbătătoare prin miresmele rare care pornesc dintr'însa. Marele poet al pesinismului, atât de îndemănatec în expunerea ideilor sale abstracte, a aspiraţiilor sale la pacea supremă în

www.dacoromanica.ro

renunțarea la însuși principiul existenței, a fost totuși unul din restauratorii fondului original al națiunii, prin ritmul pe care-l adoptă, prin proprietatea termenilor și energia lor concretă, prin profunda sa familiaritate cu tot ceia ce vine din popor, prin timbrul popular al însuși sufletului său. Fiul unui mic proprietar moldovean, după ce-și petrecuse primii ani la țară, vicisitudinile tinereții lui îl aduseră la Cernăuți, unde fu elevul chiar al înoitorului vieții românești din această provincie, Ardeleanul Aron Pumnul, susținut de Hurmuzăcheștí, apoi la Blaj, unde cunoscu mediul închis, plin de tradiții, al canonicilor Bisericii unite, cum și elanurile unui popor robust către libertatea națională, și trebui, în cele din urmă, să petreacă lungi ani ca redactor la o foaie de partid în București. Unitatea românească, în timp ca și în spațiu, părea că voiește să se manifeste în această personalitate excepțională, a cării activitate a fost timpuriu întreruptă de nebunie și de o moarte tragică. Caiețile lui se regăsiră în acela care-i fu cel mai demn urmaș, Alexandru Vlahuță.

Această literatură, venind din adâncimile vieții naționale înseși, grăbi desvoltarea națiunii. Ea găsi, totuși, adversari. Către 1890, cultul imitației pretențioase reapăru, și avu încă adepți. Dar în revista *Sămănătorul,* care apăru la București, cu colaboratori aparținând tuturor provinciilor românești, cultul trecutului, sentimentul frumosului care se desface din cântecul popular, studiul atent al realităților naționale se exprimară din nou și izbândiră. Nuvelele lui Mihail Sadoveanu, ale lui Sandu-Aldea (gingașele schițe psihologice ale lui I. Al. Brătescu-Voinești nu au aceiași origine), poesia atât de dulce în tonuri și atât de bogată în nuanțe a lui St. O. Iosif, marile izbucniri de glas amestecate cu scenele rurale înduioșate ale lui Octavian Goga, influențat în partea de luptă a poesiei sale de lirica maghiară a lui

www.dacoromanica.ro

Petőffy şi Ady, aparţin acesfei mişcări de reacţiune, a cării influenţă dăinuieşte încă.

Artele îşi dădură şi ele partea la această mare operă de adevăr. O inspiraţie asămănătoare domină în „simfonia românească" a lui George Enescu. Tot astfel şi cu pictura nouă: Eminescu şi Coşbuc, mai mult decât Alecsandri, prefăcut şi dulceag în scenele lui populare, se găsesc în bogatele poeme câmpeneşti ale lui Nicolae Grigorescu, ale cărui livezi înflorite, râuleţe argintii, încete cară trase de clasicii boii, gingaşe păstoriţe şi ciobănaşi cu limpezi ochi negri dau, supt un cer albastru sau uşor cenuşiu, în nourii de pulbere ai drumurilor mari sau în transparenţa de atmosferă a margenilor de pădure, întreaga idilă rurală a acestui popor. El, acest popor, este inspiratorul civilisaţiei moderne; el a dat naţiei şi pe primii din scriitori şi pe primii din artiştii ei: Enescu e fiul unui arendaş, Grigorescu începuse făcând icoane pentru bisericile săteşti. Nu numai prin munca sa necurmată, care dă României agricole toate bogăţiile ei, dar şi prin alte manifestări, ruralul a arătat că viitorul trebuie să se razime pe puternicii lui umeri; nesocotit, batjocorit, stors de străini şi chiar şi de-ai săi, acest popor de ţerani izbuti, prin energia sa neînvinsă, să doboare tot ce i s'a pus în cale şi să menţină vitalitatea rasei.

Viaţa Românilor din Ardeal nu se răzima numai pe cler, care nu şi-a adus aminte totdeauna de predica lui Şaguna şi n'a păstrat cu destulă credinţă moştenirea lui: cutare episcop a fost un credincios servitor al guvernului, până la vrednicul de despreţ Vasile Mangra, devenit în timpul războiului celui mare, datorită umilinţilor şi trădărilor în serviciul contelui Tisza, căpetenia Bisericii Românilor ortodocşi. Ea nu se sprijinia atât pe talentul şi pe cunoştinţile clasei intelectualilor, cari, după ce smulseseră prelaţilor conducerea luptei pentru

www.dacoromanica.ro

drept, făceau prea adesea concesiuni, şi cari nu înţeleseră totdeauna singurul rol de protestaţie neînduplecată pe care îl puteau avea represintanţii lor în Parlamentul usurpatorilor de la Budapesta: se găsiră printre ei oportunişti şi chiar simpli demagogi. Adevăratul eroism nu se găsia decât în masele ţerăneşti, care, în alegeri făcute cu bani, supt ciomagul agenţilor şi puştile jandarmilor, nu stăteau la cumpănă a-şi da votul lor oral candidaţilor partidului naţional. Ele suportau o sarcină mai grea decât cei 300.000 de fraţi din Bucovina, ţară a Statului austriac, căci la darea pe care i li-o impunea tesaurul ele adăugiau de bună voie o alta, menită să întreţie întreaga organisaţie bisericească şi toată viaţa şcolară, şi nu se plângeau din această pricină, ci erau mândre că pot trăi prin ele însele.

Ţeranul român din Regat nu fusese îngăduit să ia parte la adevărata viaţa politică: cei câţiva săteni cari figurau câteo-dată în Camera Deputaţilor erau de decor, şi alegătorii Colegiului al III-lea nu erau lăsaţi liberi să-şi arăte simpatiile reale. Starea economică şi socială a clasei care alcătuia mai mult de trei şferturi ale naţiei nu inspirase prea multe griji de la începutul acestei vieţi a partidelor care trebuia să distragă atenţia administratorilor de la misiunea lor principală spre a o strămuta asupra intrigilor adversarilor. Totuşi, ţeranii făcuseră sforţări lăudabile pentru a se folosi de şcoala rurală organisată, în sfârşit, după un şfert de veac, prin îngrijirile unui ministru harnic şi sincer democratic, profesorul Spiru Haret. Pe când nimeni nu se gândia măcar la miseriile lor, ei îşi adunară micile economii ca să înceapă, supt conducerea preoţilor şi învăţătorilor, acea mare mişcare de cooperaţie rurală care ajuta la transformarea ţerii.

La 1877, armata care câştigă independenţa era, în mare parte, o armată de ţerani. Dar, cu toate că era

www.dacoromanica.ro

vorba de luptat împotriva dușmanului de veacuri, „păgânul profanator", nu fu o mișcare populară care să pregătească și să impună războiul. La 1912, când Confederația balcanică atacă Turcia, România era nesigură asupra drumului de urmat; căpetenia intelectuală a junimiștilor, care se găsia la putere, criticul și filosoful Titu Maiorescu, având alături pe șeful partidului conservator-democrat, care dăinuia încă, se mulțămi să repete declarația de desinteresare făcută în 1877 de România. Politica de partid se amestecă însă îndată; alături de abstenționiști, erau și partisanii unui război imediat cu întreaga coaliție. Regele Carol, care-și aducea aminte de vechiul său rol în folosul creștinătății din Orient; refusă să asculte de somațiile acestei opoziții; dar Austria, care se bizuia pe un conflict între Sârbi și Bulgari pentru a smulge de la cei d'intâiu fructul izbândei lor, trimese la București, chiar în toamnă, pe generalul Conrad de Hoetzendorf, șeful Statului-Major imperial.

Când armata bulgară atacă prin trădare pe camarazii ei, se găsiau la București politiciani cari, negândindu-se decât la profituri posibile, nu erau hotărîți asupra direcției pe care trebuia s'o ieie intervenția românească.

Iar, dacă România, susținută de Francia și de Rusia, putu să resiste la suggestiile Austriei, ea datori aceasta spiritului public format de acea civilisație națională ale cării năzuințe erau îndreptate, nu către o expansiune de Stat spre Balcani, ci către reconstituirea unității românești primordiale dincolo de Carpați. Campania contra Bulgariei, în 1913, care salvă, de sigur, Serbia și Grecia de un desastru, fu făcută fără nicio ură, și anexarea Dobrogii meridionale, cu Dobrici-Bazargic și Balcic, n'a fost decât o măsură de prevedere împotriva poftelor unor vecini cari vroiau să răpească Regatului dreptul lui la Mare. În sfârșit, entusiasmul popular pentru această

www.dacoromanica.ro

campanie era o dovadă vădită a vitalităţii ţerăneşti în plin avânt.

Înfăptuirea unităţii naţionale supt Ferdinand I-iu.

Când izbucni războiul general, în August 1914, de pe urma violenţii pe care Austria voià s'o facă Serbiei prin „expediţia de pedepsire", oamenii politici români, reţinuţi de întregul lor trecut şi înrâuriţi de marea autoritate a unui rege credincios „bunelor tradiţii", stătura la cumpănă încă odată. Ei vedeau poate bine că trebuiau să facă o altă politică, dar aceasta nu era a lor. Declaraţia de neutralitate votată în Consiliul de Coroană fu un succes neaşteptat, din causa căruia regele Carol muri pe încetul, isprăvind la 3 Septembre 1915.

Agitaţiile care începură puţin mai târziu pentru a aduce intervenţia României de partea înţelegerii, agitaţii care nu erau lipsite de acelaşi spirit de partid, nu ar fi izbutit împotriva atâtor interese coalisate în favoarea Germaniei, dacă, iarăşi, acea conştiinţă, cărea îi ceru sfatul loialitatea lui Ferdinand I-iu, nepot şi urmaş al lui Carol I-iu, n'ar fi impus voinţa ei tuturor partidelor, afară de rămăşiţile iuncărilor junimişti şi de câţiva duşmani personali ai ţarismului rusesc.

Războiul împotriva Austriei fu deslănţuit; prin toate defileurile Carpaţilor, o armată numeroasă, dar de tot tânără şi rău echipată, năvăli în Ardealul visat de toţi. Îndată Germania, alergând să-şi susţină aliata, şi Bulgarii, conduşi de însuşi Mackensen, atacară, la Turtucaia, cheia Dobrogii noi, care, necomplect întărită, căzu. Dobrogea, apărată eroic timp de câteva săptămâni, nu mai putea fi păstrată; fu aruncat în aier măreţul pod de peste Dunăre. Şi, în acelaşi timp, prin Alpii Ardealului, de partea Sibiiului, o armată germană de elită, aceia a lui Falkenhayn, înainta. Timp de două luni tra-

www.dacoromanica.ro

gice, soldaţii români apărară în condiţii militare şi omeneşti unice linia de munţi a vechii frontiere.

In Novembre 1916, a doua zi după o înfrângere germană, apărarea fu ruptă în direcţia Târgu-Jiiului şi nimic nu putu pune zăgaz până în împrejurimile Bucureştilor valului unei invasii combinate, căci Mackensen trecuse Dunărea la Zimnicea. După îndemnurile unui bun sfătuitor frances, generalul Berthelot, o ultimă mare bătălie fu dată la Comana pentru a scăpa Capitala: o simplă întâmplare nenorocită, descoperirea planului de bătălie românesc, o pierdu. Soldaţii lui Wilhelm al II-lea putură să se împăuneze că au cucerit „cetatea" Bucureştilor, care nu avea niciun tun în forturile ei.

Armata, Parlamentul urmară pe Rege în Moldova, pe când „aliaţii" ruşi, veniţi în ultima clipă — afară de slabul corp care se lăsă bătut, de la început, în Dobrogea —, asistară aproape nepăsători la această tragedie a unei naţii către care ignoranţa lor nu putea să aibă nicio simpatie. Felul cum, într'o luptă cu totul neegală, ţeranii români, cărora abia era să li se deie în Iunie 1917, prin reforma constituţională, un drept mai larg la pământ şi acela de vot, luptară, apoi avântul cu care fraţii lor din Ardeal şi din Bucovina veniră curând, părăsind lagărele de prisonieri din Rusia, să se jertfească alături de dânşii, nu mai puţin şi desvăluirea unui suflet „moldovenesc" în Basarabia rusească, aveau să arăte, mai mult ca orice pledoarie a diplomaţiei, că există în acest Orient carpato-dunărean un popor de aproape 14.000.000 de suflete, având o veche civilisaţie originală, care nu cerea, în schimbul suferinţilor sale milenare, de pe urma cărora lumea creştină folosise, decât respectul datorit menirii sale incontestabile.

A doua parte a războiului pentru unitatea naţională, începută în Moldova după reorganisarea armatei, în luna lui Iulie 1917, se inaugură prin victoria de la Mă-

www.dacoromanica.ro

răști, menită să deschidă calea către București și să desăvârșească opera desrobirii teritoriului ocupat. Din nenorocire, defecțiunea rusească, producându-se îndată, puse capăt acestei ofensive. În loc de a împinge mai departe către Sud cu colaborarea armatei care aștepta ordinul de înaintare de partea Siretiului, trebui, în clipa când, după catastrofa armatei ruseşti în Galiția, inimicul înainta în Moldova-de-sus, să se adune toate forțele pentru a resista, prin izbânda, scump plătită, de la Mărășești (August), asaltului dat de mareșalul Mackensen pentru a-și deschide drumul spre Odesa.

În cursul toamnei, Rușii încheiară un armistițiu, la care trebui să ne raliem. Lunile cele mai grozave, din punct de vedere moral, mai rele decât cele din iarna trecută, când o armată întreagă era prada suferinților frigului, bolilor îngrozitoare, foametei, fură acelea care precedară încheierea preliminariilor de pace iscălite de urmașul la putere al lui I. I. C. Brătianu, generalul Averescu, în Februar 1918. Fură ținute ascunse multă vreme publicului clausele, cu adevărat teribile, ale acestui act impus de violența și lăcomia Centralilor. Se lua României întreaga linie a munților ca și accesul la mare, făcând din Dobrogea un teritoriu împărțit între dominația bulgară din Sud și un condominium, urmând a fi exploatat de Germani împotriva propriilor lor aliați, la Nordul acestei provincii. Alte clause oneroase impuneau țerii să lucreze un întreg șir de ani pentru a hrăni Germania și pe aliații ei, furnisându-li producte cu prețuri fixe; Austriecii luau cu chirie portul Turnul-Severin, pe când un contract asămănător era încheiat cu Germanii pentru portul Giurgiului. Trupe germane aveau să stea mult timp în țară pentru a supraveghia executarea acestor angajamente insuportabile, care, de fapt, reduceau România la un simplu teritoriu pentru Austro-Germani, teritoriu în care negrii albi cari erau băștinașii aveau

www.dacoromanica.ro

să execute muncile agricole supt amenințarea biciului unor noi stăpâni, mai răi decât vechii suzerani otomani.

Nimeni, niciodată, nu s'a resemnat să primească un asemenea act. Apariția celor d'intâiu ofițeri germani în Moldova răscoli îndignarea publică. Nu fură niciodată primiți în societatea românească. Avurăm prilejul de a eluda clausa care impunea imediata împrăștiere aproape totală a armatei, și această armată era păstrată pentru clipa, pe care o nădăjduiam apropiată, când o schimbare avea să se producă pe frontul occidental, pentru menținerea căruia, la Verdun, România își jertfise prosperitatea și-și băgase în pământ 800.000 de locuitori.

Ceasul izbândirii sună în Octombre 1918 cu năruirea bulgărească și cu înaintarea armatelor aliate spre Dunăre. Capitala românească fu evacuată de ocupanți supt huiduielile unei populații multă vreme terorisate și umilite. Regele Ferdinand își făcu întrarea în mijlocul ovațiunilor unui public imens, care niciodată nu-și arătase într'un chip mai sincer legătura cu dinastia, căci ea înfățișa, pe lângă idealul pentru care țara își vărsase sângele, și propriile sale suferințe și necazuri.

Dar această Românie, care fusese restatornicită printr'o victorie îndelung așteptată, la care resistența de la Mărășești contribuise esențial, nu mai era vechiul regat de la 1914. Basarabia, în clipa când Statul rusesc se prăbușia în bucăți, dând frâu liber naționalităților pe care Țarii le aduseseră cu forța între fruntariile lor, își aducea aminte de obârșia ei moldovenească și de caracterul românesc al populației sale și, apărând cu energie o civilisație pe care bolșevismul rusesc o ataca pretutindeni, distrugând, în casele de țară ale proprietarilor, bibliotecile, colecțiile de artă, se organisa aparte ca Republică moldovenească, supt presidența unui tâ-

www.dacoromanica.ro

năr profesor basarabean întors din Petrogad, d. Inculeț. Această Republică, nu era, totuși, capabilă să se apere, cu tot ministrul ei de Războiu, un simplu locotenent, împotriva revanșei anarhiei. Trebui să ceara concursul trupelor românești, care, din parte-li, fuseseră aduse a înainta dincolo de Prut pentru a pune la adăpost depositele însemnate de provisii adunate acolo pentru propriile lor nevoi. Puțin câte puțin spiritul obștesc în Basarabia recunoscu necesitatea unei uniri complecte cu Regatul și, la 28 Mart 1918, această unire era proclamată solemn printr'o adunare întru totul asămănătoare cu acelea care dădură naștere Statelor naționale formate pe ruinele vechiului Stat central. Acest „Sfat al Țerii", provocat de o mișcare a soldaților basarabeni cu garnisoana la Odesa, cuprindea pe represintanții tuturor naționalităților și ai tuturor curentelor; bine înțeles însă majoritatea zdrobitoare a Românilor dăduse o majoritate românească acestui mic Parlament. Aproape fără opunere, actul unirii fu încheiat supt guvernul care înlocuise pe acela al generalului Averescu, cu singurul țel de a mai îndulci condițiile tratatului de la București, acela al lui Al. Marghiloman.

În Bucovina, în clipa când soldații desertori, aparținând nației rutene, provocau tulburări la Cernăuți, o adunare plebiscitară proclama întoarcerea acestei Moldove-de-sus la patria de care, supt vechea ei formă moldovenească, fusese despărțită prin actul viclean al Austriecilor din 1775. O deputație veni la Iași, înaintea plecării regelui spre capitala lui, ca să dea asigurări de devotament care veniau nu numai din partea Românilor, dar și din a Germanilor și a micului grup de Poloni care locuiește acolo.

Generalul Franchet d'Espérey încheiase de curând un armistițiu cu Ungaria, a cării năruire nu putea să întârzie după lovitura dată de populația Vienei monar-

www.dacoromanica.ro

hiei austro-ungare. O linie de demarcaţie fu fixată, care nu putea să satisfacă, bine înţeles, aspiraţiile naţionale ale poporului român din Ardeal şi din districtele vecine. O parte din acest teritoriu şi fusese ocupat de trupele româneşti, chiar după cererea Ardelenilor. Românii de acolo se strânseră într'o adunare solemnă la Alba-Iulia, veche capitală a domnilor ţerii peutru a proclama unirea lor cu regatul lui Ferdinand I-iu. Pretutindeni ordinea fu păstrată de gardele naţionale improvisate şi, supt conducerea d-lui Iuliu Maniu, preşedintele Consiliului dirigent improvisat, se văzu spectacolul neaşteptat al unei naţii care, robită de o mie de ani, se arăta în stare, în clipa prielnică înfăptuirii năzuinţilor sale, de a pune mâna pe o putere pe care niciodată n'o exercitase şi de a asigura unui întreg ţinut, ameninţat de năvala spiritului anarhic, o ordine perfectă, care avu o atât de profundă înrâurire asupra celorlalte naţii conlocuitoare, încât Saşii se grăbiră să subscrie la actul unirii, pe când Ungurii înşişi nu riscară nicio opunere. Opera unităţii naţionale se îndeplinise deci şi în Ardeal. Tratatele de la Saint-Germain, de la Trianon şi de la Neuilly o confirmară.

Această operă, îndeplinită acum, trebuia să fie însă apărată în prima linie contra revanşei maghiare. Bolşevismul, aşezat la Budapesta, îşi concentră toate puterile, ascunzând vechiul şovinism supt faldurile drapelului roşu pentru a năvăli în Ardeal. Această ofensivă, care avu o clipă de succes, provocă o revanşă a trupelor româneşti, care merseră până la Budapesta. Capitala Ungariei fu câteva luni în stăpânirea Românilor, şi va veni vremea când acusaţiile, neîntemeiate, purtate împotriva comandamentului acestei armate vor fi judecate la dreapta lor valoare; lumina a şi început, de altfel, a se face asupra acestor denunţuri interesate.

www.dacoromanica.ro

Cât despre bolşevicii ruşi, un atac asupra Hotinului, cu năzuinţa de a da naştere unei revolte ţerăneşti, şi numeroasele incursiuni care s'au urmat vreme de aproape doi ani pe linia Nistrului, nu izbutiră să provoace o mişcare în Basarabia, fericită că se vede scutită de soarta căreia Rusia vecină îi căzuse victimă.

Pentru a consolida România unită, Guvernul presidat de Ardeleanul Al. Vaida-Voevod (Novembre 1919-Martie 1920), apoi, noul Cabinet Averescu, represintând de data aceasta un partid improvisat, unit momentan cu Take Ionescu, se sforţară a formà acel bloc al Puterilor moştenitoare ale Monarhiei austro-ungare care poartă, în vorbirea obişnuită, numirea de Mica Înţelegere, cuprinzând, pe lângă Iugoslavia, legată apoi şi prin căsătoria între regele Alexandru şi principesa Maria, fiica regelui Ferdinand, şi Cehoslovacia, cu care o frontieră comună fusese căpătată în partea Maramurăşului; un tratat de garanţie, fără niciun caracter agresiv, fu încheiat cu Polonia, pe care aliaţii ei occidentali şi mai ales Franţa ştiură s'o ajute împotriva unei furioase revanşe a bolşevicilor. De aici încolo, fără a uita întru nimic datoriile de recunoştinţă faţă de marile naţiuni care şi-au vărsat sângele lor preţios pentru libertatea umană, aceasta rămâne temelia necesară a politicei româneşti. S'a văzut bine aceasta cu prilejul acelei conferinţe de la Genova, în care România, represintată de Ion I. C. Brătianu, din nou preşedinte al Consiliului, reclamând numai tesaurul, operele de artă, arhivele ţerii depuse la Moscova[1], fără să fi consimţit vre-odată a le înapoia, n'avea nicio altă revendicare de formulat decât despăgubirile pe care le-a aşteptat atâta din partea exploatatorilor, vreme de doi ani, ai teritoriului său.

[1] Sovieticii l-au întrebuinţat pentru cheltuielile lor, cu acel despreţ pentru onestitatea „burghesă" care-i deosebeşte.

www.dacoromanica.ro

înuntru, trebuia sfârșit capitolul exproprierii și al așezării țeranilor pe pământurile lor. Supt trei diferite Guverne fură luate măsuri în acest sens, fără ca soluția problemei să fi ajuns la ultimul ei termin.

Refacerea economică presintă, din causa târgului mondial cu totul revoluționat și incapabil de a se reface, greutăți cu mult mai mari, și reaua stare a schimbului românesc apăsa, de asemenea, asupra condițiilor economice ale țerii, formând una din cele mai mari suferinți ale ei în împrejurările actuale.

Problema comunicațiilor oferă și ea un interes primordial, exportul românesc fiind împiedecat de multă vreme de reaua stare a căilor ferate.

În toate era teren de muncă pentru o solidaritate națională bine înțeleasă și puternic organisată. Oricum, dată fiind întinderea terenului de muncă, trebuie încă mult de făcut pentru a se ajunge la o solidaritate națională capabilă de resistență și tare organisată.

Votul universal, cu toate avantagiile lui, a avut drept urmare să împiedece formarea noilor partide, de și, mai târziu, noul partid țerănist, unit cu Ardelenii și cu alți represintanți ai noilor provincii, a format un foarte popular partid național-țerănesc, care a ajuns și la putere în Novembre 1928, și să aducă necesitatea unei transformări complecte, totdeauna grea, a vechilor grupări politice. Trebuie de adăugat și rivalitatea, inevitabilă, între diferitele provincii care alcătuiesc țara și sentimentele pe care o nouă ordine de lucruri a putut să le lase în sufletul unei părți a naționalităților care numără peste două milioane în noul Stat român.

Agitațiile comuniste n'au întâlnit niciodată în masele populare decât un sentiment de neîncredere, făuritorii unei lumi noi, realisate miraculos peste noapte, fiind considerați mai curând ca niște indivizi ridiculi, ale căror purtări și vorbe jignesc ceia ce e înalt aristocratic

www.dacoromanica.ro

în gustul și obiceiurile țeranului și chiar ale lucrătorului român.

Cu bunul simț care a deosebit totdeauna pe acest țeran, cu patriotismul discret pe care-l întâlnim, cu toate aparențele adesea înșelătoare, în marile mase chiar ale publicului orășănesc, cu acea elasticitate de spirit care a îngăduit unei rase isolate să trăiască liberă și capabilă de o desvoltare de civilisație în mijlocul națiunilor alogene care, aproape totdeauna, i-au arătat o ostilitate fățișă, cu patriotismul de care e însuflețit noul rege Carol al II-lea și, în sfârșit, cu tot ceia ce face din existența și progresele României una din condițiile de menținere pentru noua situație creată de războiul mondial, se poate nădăjdui că aceste greutăți interioare vor fi învinse și că de aici încolo liniștea Europei va fi garantată, pe aceste margeni ale Europei estice și sud-estice, de o nație puternică pe drepturile sale și respectuoasă de ale altora, având ca singur țel acela de a urmări vechi tradiții pe căile arătate de idealul societăților moderne.

www.dacoromanica.ro

TABELA CRONOLOGICĂ A DOMNILOR

TABELĂ CRONOLOGICĂ
A
DOMNILOR

ȚARA-ROMÂNEASCĂ	MOLDOVA
Seneslav, 1217-12... (?).	
Ivancu Iancu, Tihomir (Tocomerius), 12... (?) ca. 1330.	
Basarab I, ca. 1330-1352.	
Nicolae-Alexandru, 1352-16 Novembre 1364.	*Dragoș, ca.* 1352-1353.
	Sasul, ca. 1360.
	Bogdan, ca. 1360-ca. 1364.
Vladislav, Vlaicu, 1364-ca. 1380.	*Lațcu*, ca. 1364-ca. 1372.
Radu I, ca. 138...	
Dan I, ...- 1386.	*Ștefan* I, ca. 1372-ca. 1393.
Mircea-cel-Bătrân, 1386-31 Ianuar 1118.	*Petru I*, ca. 1378-ca. 1393.
	Roman I, ca. 1393-1394.
Vlad I, 1394-1395.	*Ștefan I* (sau II), 1394-1400.
Mihail I, 1418-1420.	*Iuga*, 1399-1400.
Dan II, 1120-Iunie 1431.	*Alexandru I cel Bun*,
Radu II, Prasnaglava, cel Simplu, ori cel Pleșuv, 1122-1427.	1100-1 Ianuar (?) 1432.
Basarab II, Laiotă, ... Iunie 1131.	*Ilie sau Iliaș*, I, Ianuar (?) 1432-Sept. 1434.
Alexandru I (Aldea), 1131-1435.	*Ștefan II*, Septembre 1434-27 August 1135.
Vlad II, Dracul sau *Drăculea*, 1135-Dec. 1116.	*Ilie cu Ștefan II*, 27 Au-
	Ștefan II, 29 Maiu 1113-
Dan III (Dancîul), 1146-1117.	*Ștefan II*, 29 Mai 1143-Iulie 1447.
Vladislav, 1117-primv. 1156.	*Roman II*, Iulie 1447-2 Iulie 1148.
	Alexandru II, 2 Iulie-August 1448.

www.dacoromanica.ro

ȚARA-ROMÂNEASCĂ	MOLDOVA
	Petru II, 1441, pretendent; August 1448-... 1449.
	Alexandru II, ...1449-Octombre 1449.
	Bogdan II, Octombre 1449-16 Octombre 1451.
	Petru III, Aron, 16 Octombre 1451-April 1457.
	Alexandru II, 16 Octombre 1451-primăvara 1455.
Vlad III, Țepeș, primăvara 1456-Novembre 1462.	*Ștefan III, cel Mare*, April 1457-2 Iulie 1504.
Radu III cel Frumos, 1462-începutul lui 1474.	
Basarab II Laiotă, 1473-Novembre 1477. († 1480).	
Basarab III, cel Tânăr, 1477-1482.	
Mircea II, 1481.	
Vlad IV, Călugărul, 1482-1495.	
Radu IV, cel Mare, 1495-Mart 1508.	*Bogdan II, Orbul*, 2 Iulie 1504-18 April 1517.
Mihnea I, cel Rău, 1508-1510.	
Vlad V, Vlăduț, 1510-Ian. 1512.	
Basarab V, Neagoe, 1512-Septembre 1521.	*Ștefan IV (Ștefăniță)*, 18 April 1517-14 Ianuar 1527
Teodosie 1521.	
Vlad VI, Dragomir, 1521.	
Radu V, Bădica, 1521-Ianuar 1524.	
Radu VI, de la Afumați, 1521-Ianuar 1529.	
Vladislav III, 1523-Decembre 1525.	
Moise, 1529-August 1530.	*Petru IV, Rareș*, Ianuar 1527-18 Septembre 1538.
Vlad III, Înecatul, 1530-Septembre 1532.	
Vlad VIII, Vintilă, 1532-1535.	
Radu VII, Paisie (Petru de la Argeș), 1535-Mart 1545.	*Ștefan V, Lăcustă*, Septembre 1538-Decembre 1540

www.dacoromanica.ro

ȚARA-ROMÂNEASCĂ	MOLDOVA
	Alexandru III, Cornea, Decembre 1450-Februar 1541.
	Petru IV, Rareș, 19 Februar 1541-Octombre 1546.
Mircea III, Ciobanul, Mart 1545-Februar 1554.	*Ilie* sau *Iliaș II, Rareș,* Octombre 1546-Maiu 1551.
	Ștefan VI, Rareș, Mai 1551-Septembre 1552.
	Ioan I, Joldea, Sept. 1552.
Petru I (Petrașcu, cel Bun, Febr. 1554-Dec. 1557.	*Alexandru IV, Lăpușneanu,* Sept. 1552-Novem. 1561.
Mircea III Ciobanul, Ianuar 1558-Sept. 1559.	
Petru II, Septembre 1559-Ianuar 1568.	*Ioan II, Despotul,* 18 Novembre 1561—5-6 Nov. 1563.
	Ștefan VII, Tomșa, 8 sau 10 August 1563-Mart 1564.
	Alexandru IV, Lăpușneanu, Octombre 1564-Maiu 1568.
Alexandru II, Ianuar 1568 25 Iulie 1577.	*Bogdan IV,* 5 Maiu 1568-Februar 1572.
Vintilă, Maiu 1574.	*Ioan III cel Cumplit,* Februar 1572-Iunie 1574.
	Petru V, Șchiopul, Iunie 1574-23 Novembre 1577.
Mihnea II, Turcul, 25 Iulie 1577-Iulie 1583.	*Ioan IV, Potcoavă,* 23 Novembre 1577-sfârș. Dec. 1577.
	Petru V, Șchiopul, I Ianuarie 1578 21 Nov. 1579.
	Iancu Sasul, 21 Novembre 1579-August 1582 († Sept.).
Petru Cercel, Iulie 1583-April 1585.	*Petru V, Șchiopul,* 1582-29 August 1591.
Mihnea II, April 1585-Februar 1591.	
Iliaș, Mart 1591.	*Aron Tiranul,* Septembre 1591-Iunie 1592.
Radu VIII, Mart 1591.	
Ștefan Surdul, Maiu 1591-Iunie 1592.	
Alexandru-cel-Rău, Iunie 1592-Septembre 1593.	*Alexandru-cel-Rău,* Iunie 1592.
	Petru VI, Cazacul, August 1592-24 Octombre 1592.

www.dacoromanica.ro

ȚARA-ROMÂNEASCĂ	MOLDOVA
Mihai Viteazul, Septembre 1593-August 1601.	*Aron Tiranul,* Octombre 1592-3 Maiu 1595.
	Ștefan VIII, Răzvan, 3 Maiu 1595-August 1595.
Nicolae II, Pătrașcu, Novembre 1599-Septembre 1600.	*Ieremia Movilă,* August 1595-10 Iulie 1606.
Simion Movilă, Oct. 1600-Iunie 1601; Iulie 1601-August 1602.	*Mihai Viteazul,* Maiu 1600-Septembre 1600.
Radu Șerban, August 1602-Dec. 1610; Iunie 1611-Septembre 1611.	*Simion Movilă,* 10 Iulie 1606-24 Septembre 1607.
Radu Mihnea, Septembre 1601-Mart 1602; Mart 1611-Iunie 1611; Septembre 1611-August 1616.	*Mihail Movilă,* 24 Septembre 1607-Octombre 1607; Novembre 1607—16 sau 19 Decembre 1607.
	Constantin Movilă, Octombre 1607-20 Novembre 1611 † Iulie 1612).
Gavril Movilă, August 1616.	*Ștefan IX, Tomșa,* 20 Novembre 1611-22 Novembre 1615.
Alexandru Iliaș, Septembre 1616-Iunie 1618.	*Alexandru V, Movilă,* 22 Novembre 1615-2 August 1616.
Gavril Movilă, Iulie 1618-August 1620.	*Radu Mihnea,* August 1616-4 Februar 1619.
Radu Mihnea, August 1620-August 1623.	*Gașpar Gratiani,* 4 Februar 1619-Septembre 1620.
Alexandru Coconul, August 1623-Novembre 1627.	*Alexandru VI, Iliaș,* Septembre 1620-Septembre 1621.
Alexandru Iliaș, Novembre 1627-toamna 1629.	*Ștefan IX, Tomșa,* Septembre 1621-August 1623.
	Radu Mihnea, August 1623-23 Ianuar 1626.
	Miron Barnovschi Movilă, Ianuar 1626-Iulie 1629.
Leon, toamna 1629, Iulie 1632.	*Alexandru VII, Coconul,* Iulie 1629-28 April 1630.
	Moise Movilă, 28 April 1630-Novembre 1631.
Radu, Iulie 1632-Nov. 1632.	*Alexandru VIII,* Novembre 1631-April 1633.

www.dacoromanica.ro

ȚARA-ROMÂNEASCĂ	MOLDOVA
Matei Basarab, Iulie 1632-19 April 1654.	*Miron Barnovschi Movilă*, April 1633-2 Iulie 1633.
	Moise Movilă, 2 Iulie 1633-April 1634.
Constantin Basarab, April 1654-Mart 1658.	*Vasile Lupu*, April 1634-13 April 1653; 8 Maiu-16 Iulie 1653.
	Gheorghe I Ștefan, 13 April-8 Maiu 1653; 16 Iulie 1653-13 Mart 1658.
Mihnea III, sau Mihai Radu, Mart 1658-Decembre 1659.	*Gheorghe II, Ghica*, 13 Mart 1658-Novembre 1659.
Ghica sau Gheorghe Ghica, Decembre 1659-Septembre 1660.	*Constantin Basarab*, sfârșitul lui Novembre-1-iu Decembre 1659; 31 Ianuar-Februar 1661.
Ghica sau Grigorașcu Ghica, Septembre 1660-Decembre 1664.	*Ștefan X (Ștefăniță)*, I-iu Decembre 1659-31 Ianuar 1661; Februar-29 Septembre 1661.
	Istrate Dabija, Septembre 1661-12 Septembre 1665.
	Gheorghe III, Duca, Septembre 1665-Maiu 1666.
Radu Leon, Decembre 1664-Mart 1669.	*Ilie (Iliaș) Alexandru*, Maiu 1666-Novembre 1668.
	Gheorghe III, Duca, Novembre 1668-16 August 1672.
Antonie din Popești sau Popescu, Mart 1669-Mart 1672.	*Ștefan XI, Petriceicu*, 16 August 1672-Octombre 1673; Decembre 1673-începutul lui 1674.
Grigore Ghica, Mart 1672-Novembre-Decembre 1674.	*Dimitrie (Dumitrașcu) Cantacazino*, Novembre 1673; 1674-Septembre 1675.
	Antonie Rosetti (Ruset), Septembre 1675-Novembre 1678.
Gheorghe Duca, Novembre-Decembre 1674-Novembre 1678.	*Gheorghe III, Duca*, Novembre 1678-4 Ianuar 1684 (25 Decembre 1683 st. v.).

www.dacoromanica.ro

ȚARA-ROMANEASCĂ	MOLDOVA
Șerban Cantacuzino, Novembre 1678-9 Novembre 1688.	*Ștefan XI, Petriceicu,* 4 Ianuar 1684 (25 Decembre 1683)-Mart 1684.
	Dimitrie Cantacuzino, Mart 1684-25 Iunie 1685.
	Constantin Cantemir, 25 Iunie 1685-27 Mart 1693.
Constantin Brâncoveanu, 9 Novembre 1688-April 1714.	*Dimitrie Cantemir,* 29 Mart 1693-18 April 1693.
	Constantin Duca, Mart 1693 18 Decembre 1695.
	Antioh Cantemir, 18 Decembre 1695-14 Septembre 1700.
	Constantin Duca, 14 Septembre 1700-13 Februar 1703
	Mihai Racoviță, 4 Octombre 1703 13 Februar 1705.
	Antioh Cantemir, 13 Februar 1705-31 Iulie 1707.
	Mihai Racoviță, 31 Iulie 1707-28 Octombre 1709.
	Nicolae Mavrocordat, 6 Novembre 1709-Nov. 1710.
	Dimitrie Cantemir, Novembre 1710-Iunie 1711.
	Căimacămia Vornicului Lupu, August 1711.
	Căimacămia lui Ioan Mavrocordat, 7 Octombre-19 Novembre 1711.
Ștefan Cantacuzino, April 1714-Decembre 1715.	*Nicolae Mavrocordat,* 6 Octombre-5 Ianuar 1716 25 Decembre 1715 st. v.).
Nicolae Mavrocordat, Decembre 1715-14 Novembre 1716.	*Mihai Racoviță.* 5 Ianuar 1716-Octombre 1726.
Ioan Mavrocordat, 2 Decembre 1716-28 Februar 1719.	*Grigore II, Matei Ghica,* Octombre 1726-16 April 1733.

www.dacoromanica.ro

ȚARA-ROMÂNEASCĂ	MOLDOVA
Nicolae Mavrocordat, 2 Mart 1719-3 Septembre 1730.	
Constantin Mavrocordat, Septembre-Octombre 1730.	
Mihai Racoviță, Octombre 1730-24 Octombre 1731.	
Constantin Mavrocordat, 24 Octombre 1731-16 April 1733.	*Constantin Mavrocordat*, 16 April 1733-26 Novembre 1735.
Grigore II Ghica, 16 April 1733-27 Novembre 1735.	*Grigore II, Matei Ghica*, 27 Novembre 1735-14 Septembre 1739.
Constantin Mavrocordat, 27 Novembre 1735-Septembre 1741.	*Ocupația rusească*, 14 Septembre-Octombre 1739
	Grigore II, Matei Ghica, 1739-Septembre 1741.
	Constantin Mavrocordat, Septembre 1741-29 Iunie 1743.
Mihai Racoviță, Septembre 1741-Iulie 1744.	*Ioan Mavrocordat*, 29 Iunie 1743-Maiu 1747.
Constantin Mavrocordat, Iulie 1744-April 1748.	*Grigore II, Matei Ghica*, Maiu 1747-April 1748
	Constantin Mavrocordat, April 1748-31 August 1749
Grigore II, Ghica, April 1748-6 Septembre 1752.	*Constantin Racoviță* 31 August 1749-3 Iulie 1753
Matei Ghica, Septembre 1752-Iulie 1753.	
Constantin Racoviță, Iulie 1753-ca. 29 Februar 1756	*Matei Ghica*, 3 Iulie 1753 ca. 29 Februar 1756
Constantin Mavrocordat, ca 29 Februar 1756-7 Septembre 1758.	*Constantin Racoviță*, ca. 29 Februar 1756-14 Mart 1757
	Scarlat Ghica, 14 Mart 1757-7 August 1758.
Scarlat Ghica, 7 Septembre 1758-11 Iunie 1761.	*Ioan Teodor Callimachi sau Calmășul*, 7 August 1758-11 Iunie 1761.
Constantin Mavrocordat, 11 Iunie 1761-Mart 1763.	*Grigore Callimachi*, 11 Iunie 1761-29 Mart 1764.

www.dacoromanica.ro

ȚARA-ROMÂNEASCĂ	MOLDOVA
Constantin Racoviță, Mart 1763-8 Februar (28 Ianuar, st. v.) 1764.	
Ștefan Racoviță, Februar 1764-Septembre 1765.	*Grigore Alexandru Ghica*, 29 Mart 1764-2 Februar 1767.
Scarlat Ghica, Septembre 1765-13 Decembre 1766.	
Alexandru Ghica, 13 Decembre 1766-28 Octombre 1768.	*Grigore Callimach*, 3 Februar 1767-14 Iunie 1769 († 9 Septembre 1769).
Grigore III, Alexandru Ghica, 28 Octombre 1768-Novembre 1769.	*Constantin Mavrocordat*, 29 Iunie-23 Novembre 1769.
Emanoil Gianì-Ruset, Maiu 1770-Octombre 1771.	
Ocupația rusească, Novembre 1769-21 Iulie 1774; pacea de la Chiuciuc-Cainargi.	*Ocupația rusească*, 7 Octombre 1769-21 Iulie 1774; pacea de la Chiuciuc-Cainargi.
Alexandru Ipsilanti, Septembre 1774-Februar 1782.	*Grigore Alexandru Ghica*, Septembre 17774-10 Octombre 1777.
	Constantin Moruzi, Octombre 1777-8 Iunie 1782.
Nicolae Carageà, Februar 1782-August 1783.	*Alexandru Mavrocordat I, Delì-beiu*, 8 Iunie 1782-12 Ianuar 1785.
Mihai Suțu, August 1783-April 1786.	*Alexandru Mavrocordat* II, *Firarìs*, 12 Ianuar 1785-14 Decembre 1786.
Nicolae Mavrogheni, April 1786-19 Iunie 1790.	*Alexandru Ipsilanti*, Decembre 1786-19 April 1788.
	Emanoil Gianì Ruset, Maiu-Octombre 1788.
Ocupația austriacă, 15 Novembre 1789-4 August 1791: pacea de la Sișlov.	*Ocupația rusească*, Octombre 1788-9 Ianuar 1792; pacea de la Iași.
	Ocupația austriacă, 1787-4 August 1791; pacea de la Sișlov.
Mihai Suțu, numit Mart 1791-Ianuar 1793.	*Alexandru Moruzi*, Mart 1792-Ianuar 1793.

www.dacoromanica.ro

Alexandru Moruzi, Ianuar 1793-August 1796.

Alexandru Ipsilanti, August 1796-Decembre 1797.

Constantin Hangerli, Decembre 1797-1 Mart 1799.

Alexandru Moruzi, Mart 1799-Octombre 1801.

Mihai Suțu, Octombre 1801-Iunie 1802.

Alexandru Suțu, Iulie-1 Septembre 1802.

Constantin Ipsilanti, 1 Septembre 1802-August 1806.

Alexandru Suțu, August-13 Octombre 1806.

Constantin Ipsilanti, Octombre Novembre 1806.

Ocupația rusească, 25 Decembre 1806-28 Maiu 1812: pacea de la București. Administrația lui Ipsilanti supt controlul rusesc, 27 Decembre 1806-31 Maiu 1807; 8-28 August 1807, Administrația generalului Prozorovschi, August 1807-1 Mart 1808. Administrația unei Căimăcămii, 1 Mart 1808-18 Septembre 1808. Administrația unui comitet de cinci membri, 18 Septembre 1808 (din Mart 1809, generalul rus Engelhardt, vice-președintele Divanului)-28 Maiu 1812.

Ioan Carageà, 8 Septembre 1812-12 Octombre 1818.

Alexandru Suțu, 16 Novembre 1818-18/19 Ianuar 1821.

Mihai Suțu, Ianuar 1793-6 Maiu 1795.

Alexandru Callimachi, 6 Maiu 1795-Mart 1799.

Constantin Ipsilanti, 8 Mart 1799-Iulie 1801.

Alexandru Suțu, Iulie 1801-ca. 4 Octombre 1802.

Alexandru Moruzi, 4 Octombre 1802-August 1806.

Scarlat Callimachi, August-Octombre 1806.

Alexandru Hangerli, 19 Mart-4 August 1807.

Scarlat Callimachi, 4 August 1807-13 Iunie 1810.

Ocupația rusească, 29 Novembre 1806-28 Mai 1812.

Scarlat Callimachi, 17 Septembre 1812-Iunie 1819.

Mihai Suțu, Iunie 1819-Mart 1821.

www.dacoromanica.ro

ȚARA-ROMÂNEASCĂ	MOLDOVA
Scarlat Callimachi, Februar-Iunie 1821.	*Stăpânirea grecească,* Mart 1821.
Revoluția lui Tudor Vladimirescu, 28 Mart- 27 Maiu 1821.	*Căimăcămia lui Ștefan Vogoridi.* numit în Februar, așezat în toamna lui 1821-22 Iulie 1822.
Ocupația turcească. 28 Maiu 1821-21 Iunie 1828.	*Ocupația turcească,* Maiu 1821-Iulie 1822.
Grigore IV, Ghica, 21 Iunie 1822-12 Iulie 1828.	*Ioan Sandu Sturza,* 21 Iunie 1822-5 Maiu. 1828.
Ocupația rusească, 12 Iulie 1828-April 1834. Și anume: generalul rus Palin, președintele Divanului, numit la 22 Februar 1828-Novembre 1829; generalul Pavel Chiselev, președinte de Divan, Novembre 1829-April 1831.	*Ocupația rusească-1828* V. *Țara-Românească*
Alexandru Ghica, April 1834-7 Octombre 1842.	*Mihai Sturza.* April 1834-Iunie 1849
Gheorghe Bibescu, 1 Ianuar 1843-25 Iunie 1848.	
Guvern provisoriu. 26 Iunie 10 Iulie 1848.	
Căimacamie, 10-12 Iulie 1848.	
Guvern provisoriu, 12 Iulie-9 August 1848	
Căimacamie, 9 August 25 Septembre 1848.	
Caimacamia lui Constantin Cantacuzino, 26 Septembre 1848-Iunie 1849.	
Barbu Știrbei. Iunie 1849 29 Octombre 1853.	*Grigore Alexandru Ghica,* Iunie 1849-26 Septembre 1853.
Ocupația rusească, 29 Octombre 1853-31 Iulie 1854.	*Ocupația rusească,* 26 Septembre 1853-16 Septembre 1854.

www.dacoromanica.ro

ȚARA-ROMÂNEASCĂ	MOLDOVA
Barbu Știrbei cu Austriecii, 5 Octombre 1851-25 Iunie 1856.	*Grigore Alexandru Ghica,* 14 Octombre 1854-26 Iunie 1856.
Căimăcămia lui Alexandru Ghica, 4 Iulie 1856-Octombre 1858.	*Caimăcămia lui Teodor Balș, și a lui Nicolae Vogoridi,* 26 Iunie 1856-Octombre 1858.
Căimăcămia de trei membri: Ioan Manu, Emanoil Baleanu, și Ion Filipescu, Octombre 1858-5 Februar 24 Ianuar) 1859.	*Căimăcămia de trei membri: Ștefan Catargiu, Vasile Sturza, Anastasie Panu,* Octombre 1858-17 5 Ianuar 1859.
Alexandru Ioan Cuza, 5 Februar 24 Ianuar) 1859.	*Alexandru Ioan Cuza,* 17 5) Ianuar 1858.

Principatele Unite, apoi România.

PRINCIPATUL

Alexandru Ioan I-iu Cuza, 5 Februar (24 Ianuar) 1859-11/23 Februar 1866.
Locotenența domnească: N. Golescu, Lascar Catargiu, N. Haralambie, 11 23 Februar 1866-20 April 1866.
Carol I-iu de Hohenzollern-Sigmaringen, 20 April 1866.

REGATUL

Carol I-iu 26 (14) Mart 1881-10 Octombre st. n. 1914.
Ferdinand I-iu, 10 Octombre st. n. 1914-20 Iulie 1927.
[*Mihai I-iu, (Regență),* 20 Iulie 1927-7 Iunie 1930.]
Carol al II-lea, 8 Iunie 1930.

www.dacoromanica.ro

TABLA CAPITOLELOR

	Pagina
CAP. I-iu	3
„ II	13
„ III	33
„ IV	45
„ V	62
„ VI	89
„ VII	120
„ VIII	144
„ IX	161
„ X	196
„ XI	230
„ XII	257
Tabelă cronologică a Domnilor	291

www.dacoromanica.ro

Așezământul tipografic
„Datina Românească"
Vălenii-de-Munte

www.dacoromanica.ro